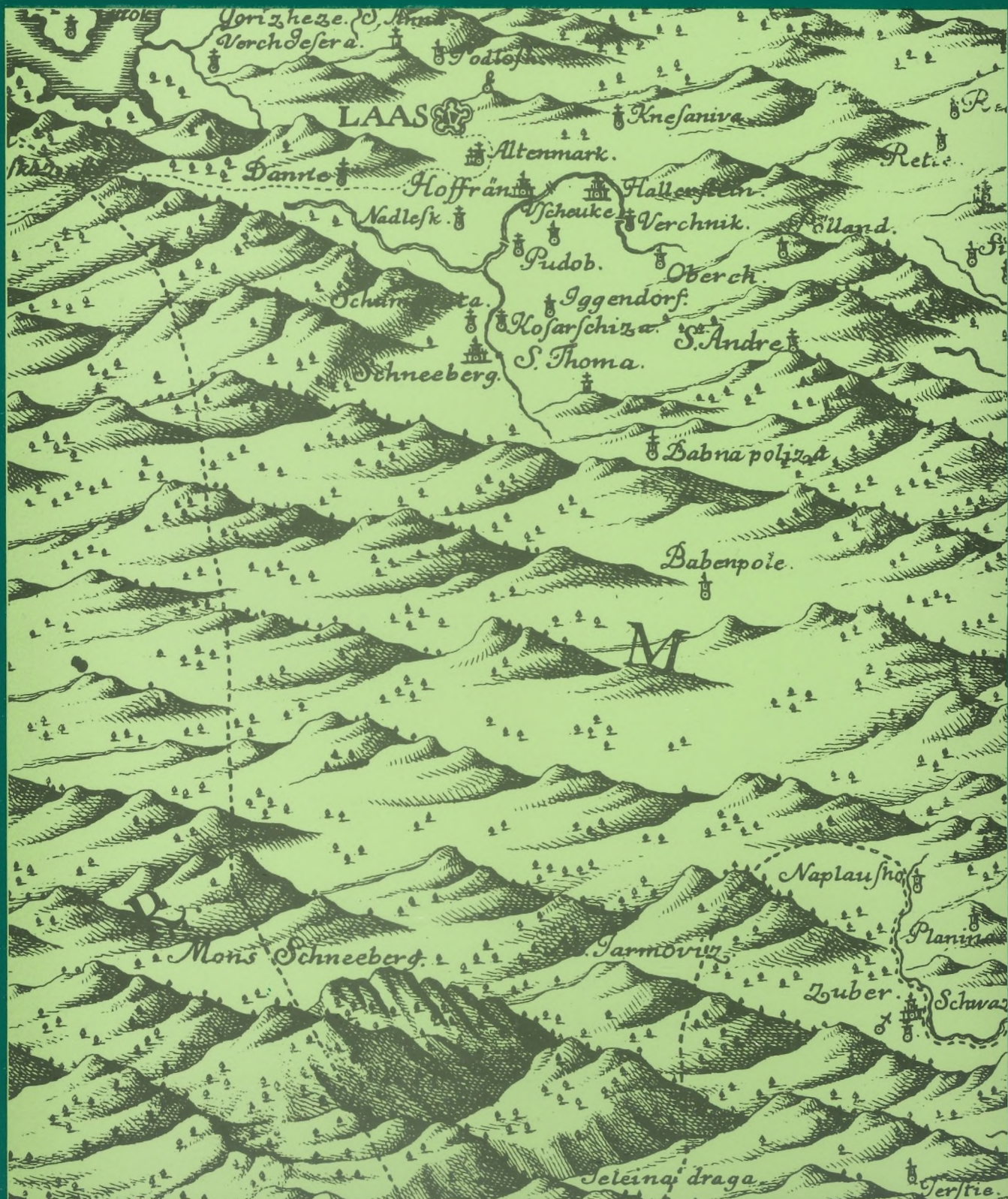

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Publikacije

Slovenskega šolskega muzeja

Slovenski šolski muzej praznuje v letu 1988 90-letnico svoje prve ustanovitve. Od leta 1948 dalje je pripravil preko 150 razstav, od leta 1964 naprej pa izdaja ob večjih razstavah tudi kataloge. Doslej so izšli:

1. *Šolski sistemi na Slovenskem od 1774 do 1963*. 1964
2. *Šolstvo ob 20-letnici osvoboditve 1945 do 1965*. 1965
3. *Pregled razvoja manjšinskega šolstva na slovenskem ozemlju od 1869 do 1966*. 1966
4. *Šolske zgradbe v obdobju 1775 do 1966*. 1967
5. *Ob 70-letnici ustanovitve Slovenskega šolskega muzeja*. 1968
6. *Življenje in delo Jana Amosa Komenskega*. 1968
7. *Ob stoletnici obvezne osnovne šole na Slovenskem 1869—1969*. 1969
8. *Razstava o prometni vzgoji*. 1970
- 9.* *Vincenc Žnidar: Življenje in delo J. H. Pestalozzija*. 1970
- 10.* *Tatjana Hojan: Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem*. 1970
- 11.* *Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969*. 1970
12. *Slavica Pavlič: Šolstvo na slovenskem ozemlju v obdobju 1941—1945*. 1971
13. *Tatjana Hojan—France Ostanek: Ob 100-letnici mladinskega lista Vrtec in Ivan Lapajne in njegov pedagoški časopis Slovenski učitelj 1872—1877*. 1972
- 14.* *Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih šolskih riskov*. 1972
15. *Slavica Pavlič: Prizadevni šolniki na Slovenskem v obdobju 1774—1914*. 1972
16. *5 let — 100 šol v obdobju 1969—1973*. 1973
17. *Tatjana Hojan—Gvido Stres: Ob 250-letnici rojstva Štefana Küzmiča (1723—1779). Goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni in 50-letnica Gentilijeve šolske reforme*. 1973
18. *Ob 200-letnici splošne šolske naredbe*. 1974
- 19.* *Šolske stavbe Ljubljane*. 1974
20. *Še pomnite, tovariši. Delovanje mladih na partizanskih šolah med NOB*. 1975
- 21.* *Tatjana Hojan: Izobraževanje odrasle mladine*. 1975
- 22.* *Slavica Pavlič: Dijaški in študentski domovi*. 1976
23. *Jože Ciperle: Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stoletja*. 1977
24. *Tatjana Hojan: Slovenski mladinski tisk. Ob 50-letnici. Mladinske matice*. 1977
- 25.* *Andrej Vovko: Prekmursko šolstvo skozi stoletja*. 1977
26. *Osemdesetletnica Slovenskega šolskega muzeja*. 1978
27. *Razvoj šolske telesne vzgoje na Slovenskem*. 1978
28. *Vizija francoske šole*. 1979
29. *Jože Ciperle: Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 in njihov razvoj do leta 1918*. 1979
30. *Jože Ciperle: Učbeniki za pouk zgodovine na Slovenskem*. 1980
31. *Razstava Socialno učenje*. 1980
- 32.* *Andrej Vovko: Popotnik — Sodobna pedagogika 1880—1950—1980*. 1980
33. *Andrej Vovko: Vzgoja in izobraževanje v dokumentih kongresov KPS/ZKS*. 1981
- 34.* *Stevan Bezdanov: Vzgoja in izobraževanje v misli in delu Josipa Broza Tita*. 1981
- 35.* *Jože Ciperle: Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do 1918*. 1981
- 36.* *Tatjana Hojan: Sodelovanje osnovnošolcev pri mladinskih listih in šolskih glasilih pred letom 1941*. 1982
- 37.* *Od risanja do likovne vzgoje: zgodovina in razvoj likovnega pouka*. 1982
- 38.* *Razstava učbenikov za pouk slovenskega jezika do leta 1918*. 1983
- 39.* *Tatjana Hojan: Prešeren v čitankah do leta 1941*. 1984
- 40.* *Minka Pahor: Ukinitvev slovenskih in hrvaških šol na Primorskem*. 1984
41. *150 let predšolskih ustanov na Slovenskem in 35 let srednje vzgojiteljske šole v Ljubljani*. 1984
- 42.* *Jože Ciperle—Vinko Skalar: Vzgojni zavodi*. 1987
- 43.* *Jože Ciperle—Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I*. 1988

Slovenski šolski muzej pa je nudil strokovno pomoč, bil izdajatelj ali založnik še pri naslednjih publikacijah:

- France Ostanek: *Slovenski šolski muzej v Ljubljani*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1956.
- France Ostanek: *Šolsko hranilništvo na Slovenskem*. Ljubljana, Ljubljanska banka, 1977.
- *Narodni heroj Stanko Žagar. Ljudski učitelj in revolucionar*. Ljubljana, Komunist, 1982.
- Tatjana Hojan—Albina Perkič—Andrej Vovko: *Bibliografsko kazalo. Popotnik — Sodobna pedagogika. 1880—1980*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1983.
- France Ostanek—Aleksander Videčnik—Andrej Vovko: *Šolsko varčevanje*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1984.
- Tatjana Hojan: *Peter Musi*. Ljubljana, Ljubljanska banka, 1985.
- Tatjana Hojan—Milena Koren-Božiček—Marjan Marinšek: *Moje prvo berilo*. Titovo Velenje, Kulturni center Ivan Napotnik, 1985.
- Tatjana Hojan: *Mihael Vošnjak*. Ljubljanska banka, 1987.
- *Tatjana Hojan: *Bibliografija Slovenskega učitelja 1872—1877*. Slovenski šolski muzej. 1988.

Publikacije označene z * so še na voljo in jih lahko kupite ali naročite v Slovenskem šolskem muzeju, Ljubljana Plečnikov trg 1 (tel. 061/213-024). V letu 1987 pa je izšla tudi knjiga Jože Ciperle—Andrej Vovko: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, ki jo lahko kupite pri založniku — Zvezi organizacij za tehnično kulturo Slovenije, Ljubljana, Lepi pot 6 (tel. 061/213-743) ali v knjigarnah.

UDK
UDC 949.712(-2)(05)

YU ISSN 0023-4923

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

XXXVI

1988

IZDAJA IN ZALAGA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

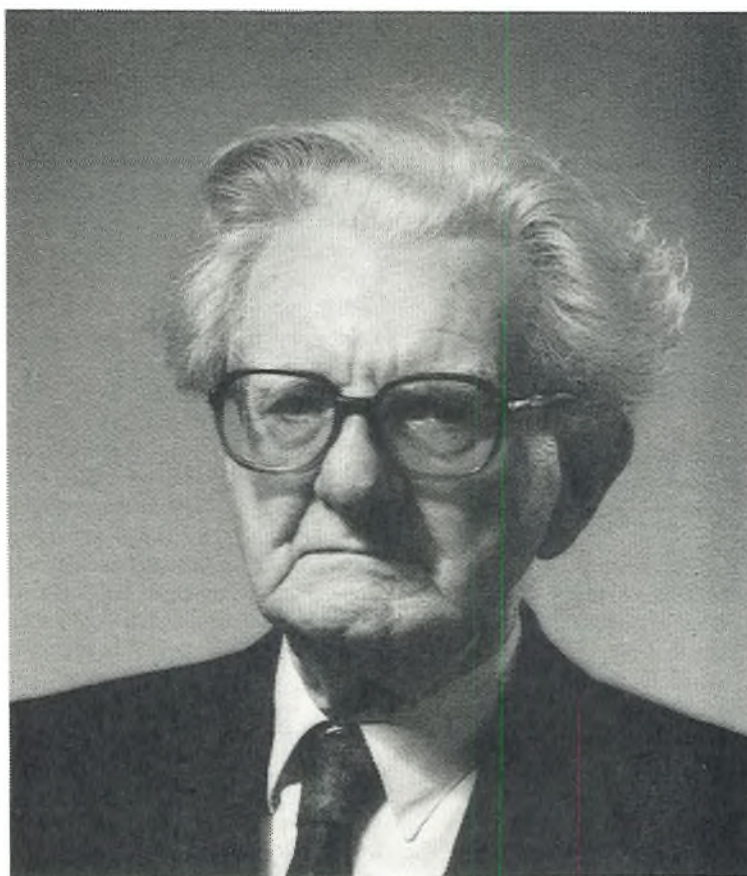
Loški razgledi 32, Škofja Loka 1985; 33, Škofja Loka 1986 (<i>B. Skok</i>)	127—129	Bamberška gozdna reda za Kanalsko dolino in Bleiberški okoliš 1584 (Prepis, prevod in komentar: Darja Mihelič), Ljubljana 1987 (<i>D. Kos</i>)	138—139
Argo: informativno glasilo za muzejsko dejavnost, Ljubljana 1986 (<i>M. Kalan</i>)	129—130	Tatjan Hojan: Mihael Vošnjak, Ljubljana 1987 (<i>A. Vovko</i>)	139
Milan Krajčovič: Slovenska splošnost v Uhorsku, Bratislava 1986 (<i>P. Vodopivec</i>)	130—131	Tatjana Hojan: Slovenski učitelj 1872—1877, Bibliografsko kazalo, Ljubljana 1988 (<i>A. Kačičnik</i>)	139—140
Goriški letnik 12—14, Nova Gorica 1985—1987 (<i>O. Janša-Zorn</i>)	131—132	Carlo M. d'Attems primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774, vol. I., Studi introduttivi, Gorizia 1988 (<i>F. M. Dolinar</i>)	140—142
Marija Stanonik: Promet na Žirovskem. Etnološki vidik, Žiri 1987 (<i>S. Granda</i>)	132	NAVODILO SODELAVCEM	143
Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje 16, Ljubljana 1987 (<i>M. Golež</i>)	132—133	INSTRUCTIONS TO OUR CONTRIBUTORS	
Žirovski občasnik: revija za vsa vprašanja na Žirovskem 8, 11—13, Žiri 1987 (<i>D. Bajt</i>)	133—134	IZVLEČKI — ABSTRACTS	
Celjski zbornik, Celje 1987 (<i>A. Rihter</i>)	134—135	Izvečki iz »člankov in razprav« in »zapiskov in gradiva«, Kronika 36, št. 1—2, 1988	I—VIII
Časopis za zgodovino in narodopisje 58 (n.v. 23), Maribor 1987 (<i>M. Novak</i>)	135—137	Abstracts from »Articles and Treatises« and »Notes and Materials«, Kronika 36, No. 1—2, 1988	
Idrijski razgledi, XXXII, št. 2, Idrija 1987 (<i>A. Vovko</i>)	137		
Primorski slovenski biografski leksikon, 13. snopič, Gorica 1987 (<i>P. Stres</i>)	138		

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Marjan Drnovšek, odgovorni urednik mag. Stane Granda. Tehnični urednik Branko Šuštar. Zunanja oprema Julijan Miklavčič. Upravnica časopisa Majda Čuden. Za strokovnost prispevkov odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč le s privolitvijo avtorja in uredništva ter navedbo vira. Redakcija zvezka je bila zaključena 10. 5. 1988.

Izdaja Zveza zgodovinskih društev Slovenije, sekcija za krajevno zgodovino. Sofinancirata Raziskovalna in Kulturna skupnost Slovenije. — Tisk: Razmnoževanje Pleško, Ljubljana. — *Uredništvo*: Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU, Novi trg 4, 61000 Ljubljana (tel.: 061/331-021 int. 77), *uprava*: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 12/I, 61000 Ljubljana (tel.: 061/332-611 int. 209). *Prispevke za objavo pošiljajte na naslov uredništva, revijo pa lahko naročite na upravi*. — Tekoči račun: 50101-678-49040 (Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 12, Ljubljana — za »Kroniko«). — Naročnina za leto 1988 znaša za posameznike 7200 din, za ustanove 12.000 din, za študente 3600 din in za upokojence 5700 din. Višina naročnine velja do 1. 7. — *Cena te številke je 6000 din*. — Naklada 1000 izvodov.

IN MEMORIAM

FRAN ZWITTER
(24. 10. 1905 — 14. 4. 1988)

Fran Zwitter

16. aprila so v rojstni vasi Bela cerkev, ob vznožju znamenitega Vinjega vrha in nad Krko, ki se po brzicah pri Otočcu umirja sredi razkošnih travnikov, položili k večnemu počitku akad. prof. dr. Frana Zwittera, zaslužnega profesorja in častnega doktorja ljubljanske univerze, dopisnega člana SANU in JAZU, častnega člana številnih strokovnih asociacij in zaslužnega občana Novega mesta. Bil je mož, ki je veliko naredil in dosegel v življenju, bil je mož, ki nam v trenutkih vesplošnega obupa in razkroja kaže, da smisel življenja še naprej ostaja v delu, poštenosti in pokončnosti.

Za njegovega očeta, od katerega je sin podedoval vrsto moralnih kvalit, ni bilo službe na Koroškem. Svojo srečo je moral iskati na Dolenjskem in tu si je ustvaril družino. Zato je pokojni profesor obiskoval osnovno šolo in gimnazijo v Novem mestu, zgodovi-

no in geografijo je študiral v Ljubljani in na Dunaju, 1929. leta je v Ljubljani doktoriral in se dve leti izpopolnjeval v Parizu. Pet let je učil na klasični gimnaziji v Ljubljani, 1938. leta pa je prešel na univerzo, ki ji je ostal zvest do upokojitve 1975. leta. V letih 1941 in 1942 je bil dvakrat v zaporu in nato interniran v Apriči blizu švicarske meje. Od tu je po kapitulaciji Italije odšel v partizane in bil od 14. januarja 1944 direktor partizanskega Znanstvenega inštituta. Med leti 1945 in 1948 je delal kot izvedenec za mejna vprašanja v inštitutu zunanjega ministrstva v Beogradu in pri jugoslovanskih delegacijah na mednarodnih konferencah.

Zwittrov prihod na univerzo je ena najpomembnejših sprememb v zgodovini ljubljanskega historičnega seminarja. Poleg časovne komponente, to je vključevanje zgodovine novega veka, zlasti pa 19. stoletja v redna predavanja, je v metodološkem pogledu vnesel

nov duh, saj je s statistično sociološko zgodovinsko metodo, ki jo je vpeljal, dvignil naše zgodovinopisje na mednarodno raven. Knjiga *Prebivalstvo na Slovenskem od srede 18. stoletja do današnjih dni* je konkretno pokazala, kako je treba raziskovati, če želimo naprej.

V mednarodnih krogih je bil naš pokojni profesor znan predvsem kot specialist za nacionalno problematiko 19. stoletja. Poudariti pa je treba, da si mednarodnega ugleda ni pridobil z ignoriranjem slovenske problematike, ampak ravno z njenim vključevanjem v mednarodno, ki jo je temeljito poznal. Slovensstvo mu tudi v znanosti ni bilo nikoli breme, ampak ga je znal spremeniti v prednost. Z primerjavo preteklosti nam približno enakih narodov je kazal na naše mesto v evropski družbi. S svojim življenjem in delom je kazal, da so problemi zamudništva in kriz naroda ali pa naše ožje stroke, o čemer je zadnje čase moderno govoriti, bolj opis lastnih intelektualnih sposobnosti in psihičnih stanj kot pa spoznavanje dejanskih razmer. To je nedvoumno povedal na zadnjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Tolminu.

O Zwitterovem delu je bilo že ob raznih prilikah veliko povedanega in ni potrebno vsega ponavljati. Zanimivo pa je, da večino opisovalcev njegovega življenja in dela pozablja na ogromno energijo in čas, ki ju je vložil v stvari, ki je večini manj znana. V prvi vrsti bi opozorili na prizadevanja za vrnitev kulturnih dobrin in izvajanje arhivskega sporazuma z Avstrijo iz leta 1923. V naših strokovnih društvih, tako na nacionalni kot federativni ravni je opravljal najvišje funkcije. Pri tem je treba opozoriti, da je prevzem funkcije vedno razumel v najtesnejši zvezi tudi z opravljanjem prevzetega dela. Da je moral veliko tega sam financirati se mu je zdelo normalno. S kakšno skrbjo je spremljal samo naša strokovna glasila! Ko je bilo najtežje, so vedno določili njega, da je pri pristojnih organih prosil za finančno pomoč. Velike zasluge ima tudi za razvoj nekaterih inštitutov Znanstve-

noraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Le njegovi vztrajnosti gre zahvala za tako ugoden razvoj Zgodovinskega inštituta Milka Kosa in nastanek Inštituta za slovensko izseljenstvo. Ob vsem tem delu — prvo je bilo vedno delo s študenti — pa je našel čas, da je spremljal dosežke historične znanosti v celoti. Njegovo temeljito znanje in neverjetna sposobnost sinteze sta prišla do izraza zlasti pri nastajanju obeh dosedanjih delov Zgodovine narodov Jugoslavije.

Kronika kot specializirana revija za krajevno zgodovino bo pokojnega profesorja še posebej ohranila v spominu. V mislih imamo najprej njegovo disertacijo *Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, nato razpravo *K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh* (Zgodovinski časopis, 6—7, 1952—53) ter še nekatera druga dela, s katerimi je tudi naše krajevno zgodovinopisje dvignil na sodobnejšo raven. Kljub temu, da je večino svojega dela posvetil nacionalni problematiki v habsburški monarhiji ter času pred, med in po ustanovitvi Ilirskih provinc, so vprašanja iz slovenske krajevine zgodovine vedno obstajala na njegovem famoznem seznamu, na katerega si je zapisoval stvari, ki jih mora še raziskati.

Zgodovinarji bomo ohranili v spominu Zwittera kot enega naših največjih znanstvenikov. Kot njegovi študentje in ljudje, ki smo ga spoštovali in ga imeli radi pa kot človeka, ki je ne oziraje se levo in desno, pokončno stal v življenju. Na posledice, ki jih je zaradi tega imel sam ali njegova družina se ni oziral. Sam je ob svoji 60-letnici dejal, da je ponosen, ker je Slovenec, Jugoslovian in Evropejec. Njegovi ljubezni do naroda in do domovine je sledila ljubezen do stroke. Preziral je vse tiste, ki so jo bili pripravljeni žrtvovati dnevni politiki ali pa so jo podredili svojim osebnim, nestrokovnim ambicijam. Velika je njegova znanstvena in človeška zapuščina! Ali jo bomo znali ohraniti in razvijati naprej?

STANE GRANDA

ČLANKI IN RAZPRAVE

NADLESK V ZAPISIH JOŽEFINSKEGA IN FRANCISCEJSKEGA KATASTRA
TER MATIČNIH KNJIG

STANE OKOLIŠ

Nadlesk je vas ob vznožju istoimenskega hriba v zahodnem delu Loškega polja, ki skupaj z Babnim poljem zaključujeta niz kraških polj, ki potekajo od Logatca do Snežnika z značilnimi ponikalnicami kot gornjim porečjem reke Ljubljanice. Ob obilnejšem deževju ponikalnice poplavijo bližnje ravnice, kar dobi svoj izraz na sami geografski podobi pokrajine.

Vaško območje — kasnejši teritorij katastrske občine — spada do začetka 17. stoletja pod loškega zemljiškega gospoda kot deželsko-sodnega gospoda, pozneje ob združitvi snežniške zemljiške posesti z loškimi gospodstvom in po mejni korekturi med planinskim in loškim deželskim sodiščem pa pod loško—snežniško deželsko sodišče.¹ Loški zemljiški in sodni gospod odslej združuje Lož s Snežnikom in Kočo vasjo, istočasno pa na tem področju obstaja še več drugih imenj, ki imajo le manjše posestne enote.² V cerkveno-upravnem smislu pripada kraj starotrški (tudi loški) predjožefinski župniji kot farnemu središču celotne Loške doline.³

Boj med zemljiškimi gospodstvi in državo za delež pri zemljiških donosih, začet in potekajoč v prejšnjih stoletjih z menjajočimi se uspehi, se je v 18. stol. dokončno odločil v prid državne centralizirane oblasti in v škodo deželnega plemstva in njegovih partikularističnih interesov. Država je širila svoj vpliv na upravo in sodstvo na vseh stopnjah in odstranjevala partikularizem z uvajanjem enotne zakonodaje, v kateri so bledele tudi nekateri stanovski razločki. Poskušala je pretrgati osebne vezi podložnikov, dvigniti interes kmeta za izboljšanje obdelave z uvajanjem ugodnejših зайmov, zato pa podložnika pritegnila neposredno v vojaško obveznost bolj kot druge plasti prebivalstva.⁴ Glavni smoter vseh naporov absolutističnega vladarja pa je bil v tem, da si ustvari dovolj močno stalno armado in zagotovi zanjo takó možnost kot sredstva.⁵ Za stalno dopolnjevanje vojaških kontingentov so bila določena posamezna območja. Potrebno statistično podlago so opravili s prvimi popisi prebivalstva, ki so jih izvedli po starih, predjožefinskih farah.⁶

Delo je bilo sprva poverjeno župnikom, leta 1771 pa so štetje izvedli mešani odbori častnikov in civilnih komisarjev pod vodstvom deželne konskripcijske komisije. Pri tem so ozemlje fará razdelili na številne oddelke, hiše pa so dobile tekoče številne. Glavni pomen števnih oddelkov je v tem, da so tvorili razmeroma trdno, predvsem pa precizno odmerjeno teritorialno enoto, ki jo je bilo moč uporabljati pri sestavljanju večjih upravnih enot. Kadar so se organizirala uprav-

na oblastva, je bilo njihovo ozemlje najnatančneje opredeljeno s tem, da so navedli številne oddelke oziroma katastrske občine, ki naj bi pripadale posameznim upravnim enotam. V tem smislu so ta najmanjša ozemlja dobila pomen za vse poznejše upravno teritorialne spremembe in imajo ta pomen v bistvu še danes.⁷ M. Miklavčič poudarja poseben pomen, ki ga ima objava zemljevida predjožefinskih župnij, da razčisti vprašanja o obsegu upravnih okolišev tako s cerkvene kakor politične strani.⁸

Državna prizadevanja po deležu na donosih zemljišč so dosegla vrhunec leta 1789/90 z davčno in urbarialno regulacijo Jožefa II. Višina zemljiške rente, ki naj bi jo dobil zemljiški gospod, je bila z vladarjevim aktom določena za vso državo v enotnem deležu od celotnega zemljiškega donosa. Zaradi odpora deželnega plemstva proti davčni in urbarialni regulaciji jo je novi vladar preklical.⁹ Kljub neuspehu pa jožefinski kataster, sestavljen za potrebe davčne in urbarialne regulacije, ni bil brez praktičnega pomena. V Ilirskih provincah so Francozi na njegovi podlagi izdelali matico zemljiškega davka ter pozneje, ko so Avstrijci 1817 začeli s pripravami za nov sistem zemljiškega davka, so 1819 tudi drugod začasno zopet segli po njem, vendar pa ni več vplival na odmero podložniških bremen.¹⁰

Jožefinski kataster je s svojimi razmejitvami služil za okvir pri sestavi franciscejskega. Pri tem so na Kranjskem redoma združevali po več števnih oddelkov, ki so posamič ali po več skupaj postali davčne občine, katastrske občine, imenovane včasih tudi podobčine. Katastrska občina je torej ponekod enaka števnemu oddelku, ponekod pa obsega po več števnih oddelkov. Števnih oddelki oziroma katastrske občine praviloma niso upravne enote s posebnim upravnim organom, razen kolikor so pod Jožefom II. uvedeni rihtarji ali župani imeli upravno-manipulativne funkcije za eno ali več podobčin.¹¹ Vsi popisi, izdelani v zvezi z jožefinsko davčno regulacijo, predstavljajo jožefinski katastrski operat, ki je nastal v letih 1785—1789.¹² Država je izvedbo katastrske izmere organizirala preko nabornih okrajev oziroma nabornih gospostev in sosesk. Slednje so pri izdelavi katastra prispevale zelo pomemben delež, saj so se pri katastrski izmeri dobro organizirale in tudi medsebojno sodelovale. Župan in izvoljeni odborniki soseske so bili člani komisije za izmero in ocenitev donosa zemljišč.¹³ Naborni okraji, gospodstva, katerim je država zaradi pomanjkanja uradništva nalagala nove politične zadolžitve, nastopajo v tem času že v novem sesta-

vu in v pomnoženem številu.¹⁴

Za izvedbo katastrskega operata so na podlagi pamenta cesarja Jožefa II.¹⁵ z dne 20. 04. 1785 imenovani naslednji organi:

- višja komisija, s področjem posamezne dežele,
- podkomisija, s področjem posameznega okrožja,
- lokalna komisija, ki je izvedla popis in izmero ter ocenitev donosa.

Podkomisijo so sestavljali okrožni komisar, ekonom in inženir. Usmerjali so meritvena dela na terenu in inštruirali lokalne komisije za pravilno delo pri izdelavi katastrskega operata. Lokalno komisijo je vodil uradnik krajevne gospodarske, izvedbo meritvenih del pa predstavniki soseske-občine z županom na čelu. Izvajalci del pri popisu in izmeri zemljišč so morali položiti posebno prisego, s katero so se morali zavezati, da bodo svoje delo pošteno, vestno in pravilno opravili.¹⁶ Delo pri izvedbi je potekalo tako, da so najprej ugotovili in določili meje kat. občine. Predstavniki soseske oz. kasnejše kat. občine so zato s predstavniki sosednje občine opravili obhod mej in tako določili meje k.o. Pri izmeri posamezne parcele je moral sodelovati lastnik in le v izjemnih primerih je lastnika parcele smel nadomeščati njegov opolnomočenec. Meritev zemljišč se je opravila s predpisanim merilnim orodjem.¹⁷

Arhivsko gradivo jožefinskega katastra, urejeno po jožefinskih katastrskih občinah v okviru nabornih gospodstev in okrožnih uradov, je le delno ohranjeno.¹⁸ Izmed treh splošnih obrazcev, ki so bili sestavljeni za jožefinski katastrski operat, se je za jožefinsko katastrsko občino (k.o.) Stari trg¹⁹ ohranila le napoved ali fasija, ki je bila namenjena popisu in izmeri zemljiških parcel. Jožefinska k.o. Stari trg je bila sestavljena iz dveh vasi, iz Starega trga in Nadleska. Njen teritorij je mejil na mestno občino Lož, na pašnik in zemljišča vasi Podcerkev, na potok, ki teče proti Pudobu ter na zemljišča občine Vrhnika.

Katastrska občina Stari trg je bila v okviru obeh sosesk razdeljena na osnovi topografske lege v več zaključnih posestnih enot, imenovanih ledine (nem. *Ried*). Ledine so označene z rimskimi številkami, njim pripadajoče parcele pa z arabskimi v obliki ulomka, pri čemer zgornja številka označuje zemljišče v okviru celotne katastrske občine, spodnja pa v posamezni enoti — ledini. Poleg tega so ledine poimenovane s posebnim imenom, ki je najbolj značilno za določeno območje; opredeljene z mejami in označene s kulturo zemljišč. Območje soseske Nadlesk so razdelili na pet enot, ledin:

št.	ime	število parcel	vrsta kulture
I.	Ortsplatz Nad.	660/1 — 742/83	naselje s hišami in vrtovi
II.	Kerviže	743/1 — 927/185	njive, travniki
III.	Douge nive	928/1 — 1193/267	njive, travniki
IV.	Male nive	1194/1 — 1479/286	njive, travniki
V.	Sobažhenze	1480/1 — 1578/99	njive, travniki.

Skupno 920 parcel. V sklopu posamezne ledine se poleg njiv in travnikov označujejo tudi rečne in vozne

parcele ter vrtovi in hiše (No 1 — No 30) v I. cerkev in njej pripadajoča »božja njiva« pa v V. ledini. Polje so obdelovali v triletnem kolobarju brez prahe. Med pridelki se omenjajo samo pšenica, ječmen in oves. Na osnovi povprečnega letnega donosa teh glavnih žit so napravili tudi napoved donosa posameznih njiv. Za napoved je bilo določeno devetletno povprečje iz leta 1774—1782²⁰, kar znaša trikratni triletni kolobarski cikel. Prav gotovo so v soseski poleg teh glavnih žit gojili sicer v znatno manjšem obsegu še vrsto drugih kultur, ki so jih potrebovali za vsakodnevno prehrano. V triletnem kolobarju so glede na izračun donosa sejali prvo leto pšenico, drugo leto ječmen in tretje leto oves.

Zaradi pogostih poplav, katerim je bil izpostavljen večji del njivskih površin v ledini IV., *Male nive*, ter deloma v ledini V *Sobažhenze* in III. *Douge nive*, niso sejali ozimnega žita. Težave so imeli tudi pri nekaterih parcelah v ledini II. — *Kerviže*, ker so bili zaradi ozkih njiv vezani na obdelavo sosedu. Kolobar se zato na teh površinah spremeni toliko, da se zapovrstjo prvo in drugo leto seje ječmen, tretje leto pa kot običajno, oves.

Po izračunih donosov — le-ti so opravljeni za vsako parcelo posebej — ni razlik med donosom pšenice in donosom ječmena. Donos ovsu je vedno nekoliko višji. Zemljiške parcele, tako njive kot travniki, so razdeljene in ocenjene glede višine donosa na površini 100 kv. sežnje²¹ v tri kakovostne razrede. To je pri njivskih površinah lepo razvidno iz razmerja med količino posevkov in pridelkov, kot kaže naslednja tabela:

		setev	žetev	količnik
dobra njiva	— pšenica	6/32 ²²	24/32	4
	ječmen	6/32	24/32	4
	oves	6/32	30/32	5
srednja njiva	— pšenica	6/32	18/32	3
	ječmen	6/32	18/32	3
	oves	6/32	24/32	4
slaba njiva	— pšenica	6/32	12/32	2
	ječmen	6/32	12/32	2
	oves	6/32	18/32	3

Pri travnikih velja donos sena in otave na 100 kv. sežnjih travniške površine:

dober travnik	120/100 sena	50/100 otave
srednji travnik	80/100 sena	30/100 otave
slab travnik	30/100 sena	

Glede na izmero zemljišč, ki so jo opravili samo kmetje in po pričujoči klasifikaciji posamezne parcele po kvaliteti, ima soseska:

njive	— slabe	23 oralov*	21,1 %
	srednje	37,3 oralov	34,2 %
	dobre	48,7 oralov	44,7 %
skupaj		109 oralov	100 %

travniki — slabi	13	oralov	38,3 %
srednji	16,4	oralov	48,2 %
dobri	4,6	oralov	13,5 %
skupaj	34	oralov	100 %

* površina, izražena v kvadr. sežnjih je zaokrožena

Iz tabele je razvidno, da ima soseska pretežno dobre njive in srednje travnike. Skoraj 2/3 je njivskih površin. Na dobrih njivah pridelajo 413 28/32 mecov ali 74,3 % pšenice, 750 28/32 mecov ali 46,3 % ječmena, 727 12/32 mecov ali 52,8 % ovsa, v času enega kolobarskega ciklusa. Od tega so največ pridelali v ledini III. — *Douge nive*; 86 % pšenice, 61,9 % ječmena in 68 % ovsa. Zaradi poplav pšenice ne sejejo v ledini IV. — *Male nive*, kakor tudi ne v ledini I — *Ortsplat*, kjer ni njivskih površin.

Travniških površin je precej manj kot njivskih in so bolj raznovrstne; od zelo majhnih do precej obsežnih, predvsem so na območju, ki je najprej izpostavljeno povodnji. Največ sena pokosijo na srednjih travnikih 56,3 % slabih travnikih 18 % dobrih travnikih 25,7 %.

Precejšen delež odpade na vrtove, ki se označujejo kot veliki in mali vrtovi. Otavo kosijo le na dobrih in srednjih travnikih.

V okviru posameznih ledin (enot ali Ried) je vsaka parcela označena še s svojim siceršnjim imenom v domačem jeziku, kakor sledi:

II. — Kerviže: Praerobek, Kerviža, Lopata, Ogou_z, Rebernija, Krive Deu_z, Sch_zit, Loke, Sglau_{nek}, Sglau_{nek} Suraten_za

III. — Douge nive: Shroka niva, Permalenc Der_u, Douga niva, Lipov_za, Kopa_{un}ek, Lo_zhi_za, Klu_zh, Look, Mla_zhe_za, Sehs_za

IV. — Male nive: Lopata, Mla_zhnek, Veren_za, Mala niva, Musen_za

V. — Soba_zeu_uo: Soba_zen_za, Saranta

Med najboljše njive spadajo *Douge nive*, ki so tudi najobsežnejše, od 800—900 kv. sežnjev, in dajejo po 6 24/32 pšenice in ječmena ter 8 14/32 ovsa. Travniki z največjo površino in donosom so *Look-i* in *Loka*, ki je sploh največja parcela v soseski, 2 orala 143 4/6 kv. sežnjev, kar navrže 40 10/100 sena 16 75/100 otave. Travniki uživata dva posestnika skupaj; Joseph Mlakar N° 26 in Jacob Schniderschitz N° 8, ki sicer imata po dve hišni številki N° 12 in N° 7 in temu ustrezno posest, ki je zaznamovana pod enotno hišno številko. Podložnost zemljiškemu gospodu lepo prikaže na primeru Jacoba Schniderschitz-a, čigar zemljiška posest je bila v sorazmerju podložna beneficiju sv. Barbare v Ložu in samostanu Stična, da je kmetija sestavljena iz dveh enot. Na splošno je v soseski značilno, da ima večina kmetov po kakšno travniško parcelo v skupnem užitku. Običajno sta uživalca ene parcele dva kmeta, navadno soseda, ki sta na skupni parceli podložna vedno isti zemljiški gosposki oziroma

ma imenju. Kot posebnost velja omeniti travnik *Mla_zhnek* v ledini III. — ocenjen kot slab travnik, čez katerega vodi tudi pot in katerega ima v lasti kar 6 kmetov. Uživajo ga izmenično. Vsi so podložni gospostvu Snežnik.

Hišo št. 9 imata v lasti Anton Kott_{ni}g in Lukas Gregoritsch, oba podložna gospostvu Nadlišek in lastnika 3 skupnih parcel. Njuna posest je razdeljena v sorazmerju pri vsaki ledinski parceli. Razdeljeni ledinski parceli ležita pod zaporednimi ledinskimi številki.

Vas šteje 30 hiš, pri čemer hiša s številko 30 nima ledinske parcelne številke kot druge hiše. Ima pa lastnika in pripadajočo posest. Njene ledinske parcelne številke sledijo posesti, ki pripada hiši št. 11 Andreas Petrinsh_zh-a. Lastnika obeh hišnih števil imata 2 skupni travniški parceli in sta podložni istemu gospostvu — Snežnik, kar je ob oštevilčenju tudi razlog, da smemo sklepati, da je hišna številka 30 nastala kasneje, po delitvi kmetije. V hiši št. 1 prebiva mežnar Valentin Blashit_z. Skupaj z vrtovoma pripada tudi hiša soseski, mežnarju je prepuščena le v užitek. Poleg tega ima še travnik in njivo, kjer je označen kot mežnar in podložnik podružnične cerkve v Nadlesku.

Hiša št. 6 je zaznamovana kot pogorišče; njen lastnik Mathias Komidar ima v lasti tudi posest pod hišno št. 5. Njegove parcele so v povprečju večje od drugih, številčno jih je manj in tudi niso tako razpršene. Celotna posest spada pod župnišče Ribnico.

Hišo in večji del zemljiških parcel pod N° 13 poseduje Paulus Koren, podložen gospostvu Koča vas. Manjši del le-teh pod isto hišno št. pa pripada Lukasom Korenu, podložnemu župnijski cerkvi v Ložu. Martin Gregoritsch, lastnik hiš pod N° 18 in N° 28, podložen župnijski cerkvi v Ložu, ima skupno travniško parcelo z Lukasom Gregoritschem. Njegova posest je podobna posesti običajni lastnikom z eno hišno številko. Večinoma so kmetje podložni eni izmed gosposk oziroma imenj: gospostvu Snežnik, Nadlišek, Koča vas, župnijski cerkvi v Ložu, župnišču v Ribnici, beneficiju sv. Barbare v Ložu in samostanu Stična.

Na območju soseske so imeli svojo posest, travnike, tudi kmetje iz sosednjega Pudoba, gospostvo Snežnik ter soseska Pudob in Nadlesk. Pašniki, senožeti, gozdovi v ohranjenem napisu niso omenjeni. Sklepati moremo, da so imeli več tovrstne posesti v skupni lasti in v servitutnem odnosu do pravic v gozdu. Meje jožefinske katastrske občine Stari trg so določene po mejah posameznih enot, ledin, ki zajemajo popisane njive in travnike. Ostale površine niso opredeljene in tudi niso razvrščene v posamezne enote, ledine, zato tudi meje na tem področju niso omenjene. Ali so obstajale, lahko samo doumevamo, lahko v kakšni drugi obliki? Soseska Nadlesk je bila kot števeni oddelek sestavni del jožefinske k.o. Stari trg. Preosnovanje občine zaradi novih zahtev države je lahko izvedljivo po mejah soseske oziroma števnega oddel-

ka. Soseska kot taka živi samostojno.

Popis krajev ljubljanske oblasti iz leta 1817²³ nam posreduje spremembo, ki je nastala ob novi upravni organizaciji pod francosko oblastjo in po obnovitvi avstrijske, ki se je v veliki meri naslanjala na francosko po sistemu glavnih občin in podobčin.²⁴ Soseski Nadlesk — 36 hiš, 218 prebivalcev in Podcerkev — 37 hiš, 199 prebivalcev, ki ne obstajata kot samostojni jožefinski katastrski občini²⁵, tvorita samostojno podobčino Podcerkev.

* * *

Precej boljšo predvsem pa preglednejšo sliko stanja daje franciscejski kataster. Soseska Nadlesk nastopa kot samostojna katastrska občina²⁶, v okviru katere se je opravila izmera in cenitev zemljišč. Izmera je temeljila na obširnih pripravah in na novih dosežkih zemljemerstva v začetku 19. stoletja. Ročni sistem merjenja je nadomestilo merjenje z merilnimi inštrumenti, ki so ga opravili šolani zemljemerci.²⁷ Za pripravo in izdelavo katastra in nove davčne regulacije so bili ustanovljeni posebni upravni organi in komisije, na ravni centralnih uradov, dežele in okrožij.²⁸

niku o popisu meje katastrske občine. Zapisnik zelo podrobnega opisa meje z dne 10. in 11. julija 1823 je sestavljen iz dveh delov. V prvem delu je opisana meja, ki je potekala na rustikalni zemlji katastrske občine. Na koncu popisa so podpisani (podkrižani) predstavniki sosesk, ki so sodelovali pri razmejitvi: župan k.o. Nadlesk, Podcerkve, Starega trga, Kozarišč ter še po eden ali po dva člana vaških odborov. Predstavnika k.o. Nadlesk sprejemata razmejitev s pridržkom (*nicht allein bis Pochivaunik, sondern bis zur Streck do Škleba*).

Drugi del zadeva dominikalno posest, kjer se sistematično ukvarjajo z gozdarstvom in se z dodelitvijo k.o. Nadlesk ozirajo zgolj na njeno zaokrožitev. Na obsežnem gozdnem področju pa je prišlo tudi do mejnega spora med gospodstvom Snežnik in Postojna. Predlogom razmejitve z obeh strani se pridružuje mnenje razmejitvene komisije. Zapisnik je bil zaključen v Danah s podpisi in pridržki udeleženi strank.

Natančen popis parcel je opravljen leto pozneje, ko so nastali meritveni protokoli zemljišč, originalne katastrske mape in dokončna razmejitev. Območje k.o. Nadlesk se razteza na severu od mejne k.o. Stari trg do južne k.o. Jeršane v dolžini 9432 sežnjev. K.o. Nadlesk meji na Pudob in Kozarišče na vzhodu, na

Franciscejski katastrski načrt k.o. Nadlesk 1823 (izrez)

Franciscejski katastrski operat je sestavljen iz dveh delov, spisovnega in grafičnega. Grafični del predstavljajo posene katastrske mape. Katastrski načrt k.o. Nadlesk iz leta 1823 predstavlja celotno območje bodoče občine, razdeljeno na 35 mapnih listov. To je nekakšen kvadratni merski sistem, ki prekriva ozemlje z začasno postavljeno mejo, ki je opisana v zapis-

zahu na Jablanico, Verbov, Bistrice, Dornegg, Schambije, Koritnice, Dane in Podcerkev.

Vse zemljiške parcele, zrisane v mapah, so pod zaporednimi katastrskimi številkami uvrščene v protokolu zemljiških parcel. Posebej so razvrščene stavbne parcele v protokolu stavbnih parcel. Abecedni seznam lastnikov vsebuje vse imetnike z oznakami vseh

pripadajočih parcel. Skupni protokol zemljiških in stavbnih parcel navaja sistematično cenitev parcel v razrede po čistem letnem donosu v kovanem denarju, izmero in kategorizacijo zemljišč ter gospodstva oziroma imenja, kateremu je zemljišče oziroma stavbišče podložno. Dvojezični vprašalnik posreduje mnenja in cenitve ter dotedanje navade kmetov glede obdelovanja. Vprašalnik ni datiran, gotovo je nastal pred cenilnim operatom, saj mu je moral služiti kot vir. Vsi protokoli so datirani, aprila 1824. Za cenilni protokol je vprašljivo, možna je poznejša uvrstitev samo cenilnih podatkov. Cenitev zemljišč je bila opravljena več let pozneje, v etapah od 1830—32, ko je nastal poseben cenilni elaborat, ki predstavlja poleg osnove za cenitev še bogat vir gospodarskih, geografskih, demografskih, hidrografske in drugih razmer, ki so bile značilne za k.o. Nadlesk pred 160 leti.

Pomirje k.o. Nadlesk obsega po teh podatkih 11575 oralov 1547,13 kv. sežnjev. Leži v Loški dolini in je od deželno-knežjega mesta Lož oddaljeno 3/16 milje.²⁹ Površje je v severnem delu deloma valovito, v južnem delu pa prehaja v pogorje. Podnebje je odvisno od same lege pokrajine, ki je obdana z visokimi hribi: ti varujejo pred udorom mrzlih vetrov. Zaradi bližine z gozdom poraslih hribov se temperatura hitro spreminja. Pokrajina je zaradi vlažnosti podvržena pogostim padavinam. V takšnih okoliščinah pogosto nastopa zgodnja in pozna slana, ker visoki Snežnik ustavlja tople vetrove z juga. Kraj leži v dolini, hiše so grajene skupaj in jih obdajajo vrtovi, ki se na severu zmerno dvigajo, drugod se zaključujejo na ravnini in prehajajo v njive. Njive so ujete med pašnike, ki se na severu dvigajo, na jugu pa zopet zravnajo. Travniki zavzemajo deloma ravne površine med njivami, deloma pa gorske, ki prehajajo v pašnike. Pašniki se raztezajo proti jugu in se stiskajo z gozdovi. Planine so razpršene med gozdovi. Najoddaljenejšie enote — mednje se uvrščajo gozdovi, planine in nekaj majhnih travnikov — so od vasi oddaljene 2 1/2 milje in še več.

Krajevna gosposka je gospostvo Snežnik. Župnija je skupaj s solo v 1/16 milje oddaljenem Starem trgu. Patronat pripada verskemu zakladu. Po konskripciji in reviziji rezultatov iz leta 1830 šteje občina 239 prebivalcev obeh spolov. od tega je 113 moških in 126 žensk, ki prebivajo v 36 hišah in sestavljajo 49 družin. 47 družin se ukvarja izključno s kmetijstvom, dve pa se istočasno ukvarjata še z obrtjo. Njih prehrana so močnate in zelenjavne jedi, le redko, namreč ob praznikih in nedeljah uživajo tudi meso. Za pomoč pri hiši, v kateri so največkrat lastni družinski člani, vzdržujejo po 1 hlapca in 1 deklo.

Stanje živine je po konskripciji in reviziji rezultatov iz leta 1830 naslednje: 10 konj, 75 vprežnih volov, 66 krav in 89 ovac. Po kasnejšem obveznem štetju pa se kaže stanje ta-istih tako-le: 10 konj, 50 vprežnih volov, 60 krav, 31 telet, 89 ovac in 67 svinj. Omenjene vrste živine imajo v glavnem iz lastnega odgoja, razen konj, ki jih kupijo od trgovcev. Konji so hrvaške-

ga izvora. Rogata živina je deloma običajne domače pasme majhna, deloma pa štajerske pasme. Vprežna živina se poleti pase, poleg tega dobiva še seno. Pozimi se krmi s klajo. Mlečna živina in ovce se poleti pasejo, razen tega pa dobi mlečna živina tudi zeleno krmo z vrtov. Pozimi se krmi s klajo. Svinje dobijo poleg pašne tudi odpadke iz kuhinje. Vprežna živina se uporablja predvsem v poljedelstvu in le izjemoma za prevoznitvo.

Mlečne pridelke porabijo večinoma doma. Starejšo živino zakoljejo ali za lastne hišne potrebe ali pa jo prodajo skupaj s teleti. Iz volne, ki je glavni proizvod ovčjereje, večinoma izpredejo domače ženske obleke. Stare ovce kot tudi svinje zakoljejo za lastno uporabo. Večji posestniki vzdržujejo po 4 vprežne vole, 3 krave s teleti, 4 ovce in po 2 svinji. Glavni sejem je v Sodražici, ki je od tod oddaljena 3 milje. Tam poteka vsak četrtek tedenski sejem, katerega pa se ljudje od tod praviloma ne udeležujejo.

Čez polje teče v smeri od vzhoda proti zahodu potok Oberh, ki pri višjem stanju vode poplavlja večji del njiv in travnikov. Na vzhodnem delu katastrske občine poteka meja po okrajni cesti, ki pelje od mesta Lož v grad Snežnik in je v dobrem prevoznem stanju. V katastrski občini je več občinskih potov, ki jih vzdržuje soseska in so le v zasilnem voznem stanju.

Glede na uporabnost tal se površina deli na: *produktivne površine* (njive, travniki, vrtovi, pašniki, gozdovi), 11534 oralov 532,8 kv. sežnjev; *neproduktivne površine* (stavbe), 2 orala 1051 kv. sežnjev; *za proizvodnjo neuporabne površine* (pota, potoki, živa skala), 39 oralov z 60 kv. sežnji.

Njive primerno obdelujejo in gnojijo, travnike spomladi samo pobranajo; pašniki, planine in gozdovi pa so prepuščeni naravi. Za boljšo pridelavo se navaja več ovir: poplave, razdrobljenost zemljiške posesti, izgon živine na pašo, izguba gnoja in pomanjkanje obratnega kapitala (*Gewerb kapital*). Pri poljedelskih opravilih uporabljajo običajni, z železom obiti plug, brano z železnimi zobmi, lojtrnice, malo travno koso, motiko, spr, grablje in trišpičaste senene vile.

Poljski pridelki so zaradi pogostih padavin, vlažnosti in drugih klimatskih razmer le povprečne kakovosti. Zemljiška lastnina je deloma dominikalna, deloma rustikalna. Rustikalna se po poročilu okrajne davčne gosposke označujejo kot »Hausgrund«.

— 4 hiše	3/4 kmetije	5 — 7 oralov
— 27 hiš	1/2 kmetije	6 — 9 5/8 oralov

V petih hišah bivajo družine, ki se preživljajo zgolj z dnino. Zemljiška gospostva so: gospostvo Snežnik, Postojna, Koča vas, Nadlišek, Ribnica, župnija Stari trg, Sv. Barbara v Ljubljani. Desetina se je oddajala v žito, vrečna desetina: gospostvu Koča vas, župniji Stari trg in župniji Bloke.

Za najlepšo zgradbo velja podružnična cerkev, ki je bila zgrajena v navadnem gradbenem slogu (*gewöhnlich Bau — Styl*). Stanovanjske hiše skupaj s hlevi so kamnite in pritlične, le nekaj je lesenih. Gospo-

darska poslopja, kot so mlatilnice in skednji, so izključno lesena in so prav tako kot hiše pokrite deloma s slamo deloma pa z deskami. Nobena stavba ni zavarovana pri nobeni protipožarni zavarovalnici. Obrt v kraju sploh ne pride do izraza.

CENITEV DONOSA

Za potrebno cenitev donosa posameznih kultur so vsa zemljišča k.o. v več fazah delili na ustrezne kategorije in naprej po razredih. Cenilni protokoli, ki so nastajali okrog leta 1830, so dobili pravo podobo l. 1832, dve leti kasneje pa je bil izdelan še poračun stroškov obdelave in prikaz čistega letnega donosa na površini 1 orala.

Cenitev kategorij po razredih so popravljali tudi kasneje (najsi bodo na zahtevo kmetov ali iz objektivnih razlogov). Leta 1832 so sporazumno z vaškimi predstavniki (župan, vaški odbor) razdelili zemljišče k.o. na devet kategorij: njive (štirje razredi), veliki vrtovi, travniki z drevjem, travniki (dva razreda), pašniki, nizki gozd, mali vrtovi, planine in visoki gozd (dva razreda). Razdelitev je temeljila na: podatkih občinskih predstavnikov o naravnem donosu, rezultatih iz odgovorov na ekonomska vprašanja, štetju pridelka v snopih na polju leta 1831 in na podlagi donosa iz jožefinskega katastra (njive, travniki).

Kmetje so običajno delili zemljišča travnikov in njiv v tri razrede — v dobre, srednje in slabe. Za najboljša zemljišča so imeli tiste na vzpetinah, imenovanih Sarante, srednja, na strmih pobočjih, *Reberniže*, slaba zemljišča pa na ravnini, kjer so izpostavljene poplavam. Na splošno tudi *Kerviže* računajo za dobre. Nadalje pravijo, da so zemljišča zelo pogosto postavljena slani, zmrzali in snegu in da se rada vdira in pokajo. Toča ni tako pogosta, ker v kraju prevladuje mrzlo podnebje. Škodo povzroča tudi črv, po navadi vsako tretje leto. Kakšnih posebnih pridelkov ne gojijo, imajo le pridelke z njiv, travnikov in iz gozda. Zemljišča so lastniška in so v zakupu. Pridelke ne vozijo na noben sejem, vse pridelajo za lastne potrebe. Polje obdelujejo s konji, 5 parov, voli 25 parov, krave 30 parov. Dvovprežni vlečni dan stane 3 fl brez stroškov, 2 fl s stroški. Soseska ima za obdelavo svojih zemljišč svojo lastno živino in potrebno vprego. Ob raznovrstnosti kmečkih opravil pa v soseski nimajo dovolj delovne sile prav za vsako potrebno delo, zato dobijo delavce iz drugih sosesk, katerim običajno plačajo 30 krajcarjev s stroški in 1 fl brez stroškov na dan. Pri ocenjevanju je komisija v vsakem razredu izbrala po eno parcelo, ki je veljala kot vzorec (*Muster parzelle*), na podlagi katerega je bila cenitev raztegnjena na celotno ustrezno površino.

NJIVE

Njive so v glavnem obdelovali brez prahe, razen pri ajdi, ki so jo zaradi slane in neprimerne terena tudi

zelo malo sejali. Gnojili so po potrebi, na oral so napoljali do 45 voz po 8 centov. Za gnoj niso imeli nobenih nadomestkov. Za steljo so uporabljali zgolj listje in trsje. Trsje le v sušnih letih, ko so ga dobili v Jezeru (Cerkniško), kjer imajo svoje parcele. Zaradi plitve in kamnite zemlje uporabljajo pri oranju četvervprego. Žita sejejo maja, žanjejo pa septembra zaradi mrzle klime. Vsak posestnik ima zelnik, ki ga letno gnoji. Na njem prideluje zelje in nekaj lana. Grah, bob in fižol pridelujejo med krompirjem. Detelje pridelujejo malo, v glavnem za klajo. Raste le eno leto in zahteva dobro gnojenje. Krompir pridelujejo v znatni meri za prehrano. Na enem oralu so običajno pridelali 46 mernikov. Od večine njiv oddajajo desetine v naravi, ne le lastni zemljiški gosposki, temveč tudi drugim tujim dominijem. Soseska sploh ne ve, od kod imajo ti to pravico. Od njiv plačujejo še zemljiški davek, deželno kontribucijo, tlako v naravi, kolekturo in druge izredne davke.

Njiva, na kateri se z enim plugom v enem dnevu zorje in pobrana, meri 600 kv. sežnjev. En žanjec ali žanjica požanje v enem dnevu 140 kv. sežnjev žitne površine. Da se žito zveže na enem oralu, so potrebni 3 delavci, ki po 1 dan vežejo. Štirje mlatiči omlatijo v enem dnevu 12 kop (po 60 snopov) žita. Priderek z enega oral se spravi v znesku:

12 žanjcev po 20 krajcarjev	4 florinte
3 ročni delavci po 40 kr	2 fl
odvoz, 4 vožnje po 30 kr	2 fl
skupaj	8 fl

Njive se po kakovosti dele v 4 razrede:

a) prvi razred

71 parcel, 21 oralov 691,86 kv. sežnjev površine.

Zemlja sestoji iz ilovice, ki je pomešana z nekaj apnenčastega grušča. V glavnem so to od območja Obrha nekoliko dvignjene in rahlo nagnjene lege. Njive so obdelovali v dvoletnem setvenem kolobarju:

setveno zaporedje		cenitev povprečnega donosa na 1 oral	
prvo leto samo krompir z dobrim gnojenjem		110 mecov	
drugo leto samo ozimna pšenica brez gnojenja		12 mecov	
<i>Povprečni letni donos:</i>			
količina	mecov	cena 1 meca	donos v denarju
krompir	55	18 kr	16 fl 30 kr
pšenica	6	2 fl 25 kr	14 fl 30 kr
		letni bruto donos	31 fl
		stroški	-13 fl 57 kr, 45 %
		letni čisti donos	17 fl 3kr

b) drugi razred

200 parcel, 49 oralov 1286,5 kv. sežnjev.

Zemlja je v nasprotju s prvim razredom plitvejša, pomešana z apnenčastim prodom, mestoma so vidne špile, sicer je to ilovica srednje kakovosti, ki je v ravnini deloma kislja. Pri ocenjevanju so upoštevali tudi vse okoliščine, ki vplivajo na donos. Njive v tem razredu so obdelovali v triletnem setvenem kolobarju.

setveno zaporedje	cenitev povprečnega donosa na 1 oral
prvo leto: krompir z dobrim gnojenjem	90 mecov
drugo leto: pšenica pšenica brez gnojenja	9 mecov
tretje leto: oves brez gnojenja	13 mecov

Povprečni letni donos:

količina	mecov	64 cena 1 meca	donos v denarju
krompir	33	18 kr	9
pšenica	3	2 fl 25 kr	7 fl 15 kr
oves	4	21 46 kr	3 fl 19 kr
letni bruto donos			19 fl 34 kr
stroški			-10 fl 45 3/4 kr 55 %
letni čisti donos			8 fl 50kr

c) tretji razred

367 parcel, 67 oralov 1035,19 kv. sežnjev površine.

Ilovnata tla tega razreda so skoraj vsako leto delno poplavljen. Čeprav poplave ne nastopajo vedno ob istem času, pa zemljišča vseeno trpijo precejšnjo škodo zaradi trohnobe. Izraba tega njivskega razreda je zelo negotova. Sejati se sme le jaro žito. Na teh površinah je uveljavljen triletni setveni kolobar:

setveno zaporedje	cenitev povprečnega donosa na 1 oral
prvo leto: 2/3 ajde, 1/3 jara	7 mecov 21/64 ajde
pšenica z gnojenjem	3 mece 21/64 jarne pšenice
drugo leto: ječmen brez gnojenja	11 mecov ječmena
tretje leto: oves brez gnojenja	13 mecov ovsa

Povprečni letni donos:

količina	mecov	64 cena 1 meca	donos v denarju
ajda	2	28 1 fl 9 kr	2 fl 48 1/4 kr
jarna	2	7 2 fl 15 kr	2 fl 29 3/4 kr
pšenica	3	43 1 fl 18 kr	4 fl 46 2/4 kr
ječmen	4	21 46 kr	3 fl 19 kr
pov. letni bruto donos			13 fl 23 2/4 kr
stroški 55 %			- 7 fl 22 kr
pov. letni čisti donos			6 fl 1 2/4 kr

d) četrti razred

182 parcel, 27 oralov 233,64 kv. sežnjev površine.

Njive v tem razredu so še bolj izpostavljene poplavam, kot tiste v tretjem. Kakovost tal temelji na plitki, manj rodovitni in apnenčasti ilovici. Donos je cenen tudi ob vseh drugih razmerah, ki vplivajo na pridelek, ekonomske, klimatske, gospodarske ...

Uveljavljen je triletni setveni kolobar:

setveno zaporedje	cenitev povprečnega donosa na 1 oral
prvo leto: ajda z gnojenjem	9 mecov
drugo leto: ječmen brez gnojenja	9 mecov
tretje leto: oves brez gnojenja	11 mecov

Poleg omenjenih pridelkov gojijo v soseski še proso, korenje, zelje, lan, deteljo in fižol, vendar v zelo majhnem obsegu, tako da jih sploh ne morejo uvrstiti

Povprečni letni donos:

količina	mecov	64 cena 1 meca	donos v denarju
ajda	3	1 fl 9 kr	3 fl 27 kr
ječmen	3	1 fl 18 kr	3 fl 54 kr
oves	3	43 46 kr	2 fl 49 kr
pov. letni bruto donos			10 fl 10 kr
stroški			- 6 fl 36 2/4 kr 65 %
pov. letni čisti donos			3 fl 35 kr

v setveni kolobar. V vsej soseski se ceni pridelke: proso na 70 mecov, korenje 93 mec, fižol 45 mec, zelje 100 kop po 60 kosov, lan 5 stotov, detelja 30 stotov. Slamo uporabljajo za kritje 1/8, steljo 1/8, klajo 6/8. Strnišče pasejo po približno 8 ali 14 dneh.

TRAVNIKI

Travnike spomladi samo pobranajo, sicer so prepuščeni naravi. Dajejo sladko in kislo seno in se kosijo v glavnem enkrat na leto. Potem pasejo na njih živino do zime. Ob večjem deževju so poplavljeni. Razen tistih, ki spadajo k posameznim kmetijam, niso zavezani davkom. Po oceni kmetov pokosi kosce v enem dnevu v hribovitih predelih 500 kv. sežnjev, na ravnini pa 300 kv. sežnjev. Da se seno iz enega oralu posuši in spravi, bi bila potrebna dva delavca in vprežni dan. Na oralu travniških površin v hribih se pridelava 5 centov na ravnini pa 20 centov sena. Travniki se delijo v dva razreda.

a) prvi razred

502 parceli, 30 oralov 173,34 kv. sežnjev površine.

Kakovost tal in donosnost posameznih enokošnih in dvokošnih parcel je precej podobna, saj so s primerjanjem položaja, ki ga imajo ene ali druge, postavili enoten razred. Enokošne travnike po navadi pasejo, včasih jih zalije tudi voda. Dvokošni so mestoma kisli, v glavnem pa sladki. Enoten razred so uvedli ob upoštevanju analognih razmer v sosednji občini Kozarišče. Letni pridelek je ocenjen za 10 centov sladkega sena na površini enega oralu.

količina	ztt/100	cena 1 ztt	donos v denarju
sladko seno	10	30 kr	5 fl
			-1 fl stroški 20 %
			4 fl pov. čisti letni donos

b) drugi razred

442 parcel, 29 oralov, 1467 kv. sežnjev.

Večji del teh parcel ima malo humozne ilovnate zemlje na apnenčasti podlagi v nekoliko dvignjeni legi. Manjši del pa je poraščen z nizko in gosto rušo na apnenčasti podlagi. Glavna značilnost, ki pride do izraza v obeh primerih, pa je velika oddaljenost in z njo povezani stroški.

količina	ztt/100	cena 1 ztt	donos v denarju
sladko seno	5	30 kr	2 fl 30 kr
			- 45 kr stroški 30 %
			1 fl 45 kr pov. čisti letni donos

VRTOVI

Vrtovi obdajajo hiše. Poleg dobre zelene krme obrodijo občasno tudi sadje, ki se porabi zgolj pri hiši. Kakovost tal oziroma donosnost je ocenjena enako kot v prvem njivskem razredu. Glede na velikost se dele mali vrtovi pod 400 kv. sežnjev: (33 parcel, 5 oralov 52,29 kv. sežnjev površine) in veliki vrtovi nad 400 kv. sežnjev: (2 parceli, 8934,64 kv. sežnjev).

PAŠNIKI

10 parcel, 228 oralov 61,47 kv. sežnjev.

Pašniki se razprostirajo na več krajih v različnih smereh. V glavnem ležijo na apnenčastih ilovnatih tleh. Njihova vrednost je ocenjena na 7/10 vrednosti travnikov drugega razreda.

količina	ztt/100	cena l ztt	donos v denarju
sladko seno	3 50	30 kr	1 fl 45 kr + 30 kr stroški 30 % 1 fl 15 kr letni čisti donos

GOZDOVI

Soseska ni imela lastnih gozdov. Kmetje so imeli sečno pravico v gozdovih gospostva Snežnik, kjer je prevladoval mešani gozd. V gozdovih imajo tudi pravico do paše in grabljenja listja. Drva posekajo spomladi, v jeseni pa jih spravljajo domov. Jalovino zrežejo v deske za prodajo v Trst. Po oceni kmetov je drevo godno za sečnjo po 30 in več letih rasti. Takšna drevesa sežejo v višino komaj 4 sežnje. Gozdovi so spadali pod dve kategoriji: visoki in nizki gozd. Visoki gozd se je glede na kakovost talne osnove in spravi la lesa, ki je potekal v zelo različnih pogojih, razdelil v dva razreda. Tako se za boljši les označuje tisti na prvorazredni zemlji v bližini pašnikov. Manj kakovosten les je prevladoval na višje ležečih, težko dostopnih krajih.

a) prvi razred

6 parcel, 5982 oralov 601 kv. sežnjev površine.

Sestoj gozda: 2/3 bukev, 1/3 jelka. Z mešanimi gozdovi, ki sestavljajo večji del snežniškega pogorja, se izbrano gospodari. Podložniki sekajo po pogodbi stavbni in merkantilni les. Naravni prirastek je ocenjen s primerjavo rodnosti zemlje v sosednji k.o. Dane. Talna sestava je iz močne ilovice, neenakih plasti, na več krajih so vidne apnenčaste skale različnih oblik.

doba povpr. rasti	naravni prir. na oral	letni prirast. na oral	cena na kv. sež.	donos v denarju
bukev — 120 let	72 sežnjev v 30 colskih polenih	0,60 sežnjev	20 kr	12 kr
jelka — 100 let	36 sežnjev v 30 col. pol.	0,36 sežnjev	20 kr	7 1/4 kr
vsota letnega čistega in bruto donosa				19 1/4 kr

b) drugi razred

14 parcel, 4065 oralov 919 kv. sežnjev.

Sestoj gozda: 3/4 bukev, 1/4 jelka. Slabša kakovost tal, vlažna ilovnata zemlja, ki prehaja v skalovje v višjih in strmejših legah.

doba povpr. rasti	naravni prir. na oral	letni prirast. na oral	cena na kv. sež.	donos v denarju
bukev — 120 let	62,40 sežnjev v 30 colskih polenih	0,52 sež.	10 kr	5 1/4 kr
jelka — 100 let	20 sežnjev v 30 col. pol.	0,20 sežnjev	10 kr	2 kr
vsota letnega čistega donosa				7 1/4 kr

Nizki gozd

Zajema enoten razred.

5 parcel, 39 oralov 365 kv. sežnjev.

Gozdna sestava: bukev, leska. Izkorišča se predvsem za drva. Leske služijo tudi za pletenje ali pa jih uporabljajo kot vezni člen pri prodaji lesa v Trst. Povprečna doba rasti je ocenjena na 25 let.

	prirast/oralu v 25-ih letih	letni prirast na oral	cena na kv sež.	donos v denarju
bukev	8,75 sežnjev	0,35 sežnjev	20 kr	7 kr
leska	9,75 sežnjev	0,35 sežnjev	20 kr	7 kr
vsota letnega čistega donosa				14 kr

Stavbne parcele

Cenitev so izvedli tudi na stavbnih parcelah, po navodilu višje inštrukcije, da se vrednost stavbnih parcel oceni na vrednost bruto donosa v drugem njivskem razredu.

Planine

Raztresene daleč po gozdovih, neredno izkoriščene se omenjajo le v cenitvah pred zaključnim protokolom. Uživajo jih pastirji iz Kastava za ovčjerejo; letno priženejo do 1000 glav ovac in ostanejo tam od meseca junija do septembra. Planine so last gospostva Snežnik, vaščani sploh izjavljajo, da nimajo planin.

Travniki z drevjem niso posebej ocenjeni. V protokolu zemljiških parcel so v tej kategoriji senožeti, ki predstavljajo največji del posesti, ki pripada posamezni kmetiji. Senožeti k.o. Nadlesk ima v lasti tudi več kmetov iz sosednjih k.o. — Starega trga, Pudoba in Podcerkve.

* * *

Vpogled v protokol zemljiških parcel, ki jih za posameznega kmeta navaja imenski seznam lastnikov, nam prikaže nazorno sliko zasebne lastnine v k.o. Z uporabo katastrske mape pa si posestno stanje lahko prvič predočimo tudi v geografski podobi. Tudi za zemljišča, ki jih navaja jožefinski kataster, moremo poiskati ustrezne parcele, ki so zarisane v franciscejskih mapah. Vendar pa pri tem nastane vrsta težav, ker večinoma spremenjena ledinska imena in parcelne številke ne pripomorejo k osnovni predpostavki. Izmera zemljišč v obeh katastrih ni enaka, vendar je pri-

bližna, ker so prvo opravili kmetje sami, drugo pa šolani zemljemerci. V franciscejskem katastru je zajetih tudi več poljskih in travniških parcel. Obdelovalna kultura v k.o. se je očitno širila, vendar smemo za večino jožefinskih parcel iskati ustrezne franciscejske. Večkrat je enotna jožefinska parcela njiva, razdeljena v njivo in travnik.

Zemljiška gospodstva, ki jih posreduje cenilni elaborat iz 1832, ne ustrezajo oziroma niso enaka kot leta 1824 iz skupnega protokola stavbnih in zemlj. parcel. Očitno gre za spremembe ali pa je možna tudi napaka. Vsaka hiša ima svojega gospodarja, ki je v več primerih, pri različnih zemljiških parcelah podložen več gospodstvom oziroma imenjem.

Beneficij sv. Barbare je zamenjal Lambergerjev kanonikat; samostan Stična se omenja različno: Stična, samostan Stična, Stiška posest na Krasu. Hišne številke in štev. stavbnih parcel tečejo v obratni smeri, od mežnarje N° 1 oziroma cerkve, parc. št. 1.

Hiše, ki so nastale po prvih konskripcijskih popisih, imajo temu ustrezno številko, tako da številčno zaporedje mestoma preskakuje. Stanje družinskih članov po hišah z označbo posesti in originalnim hišnim imenom sistematično podaja status animarum župnije Stari trg³⁰ za leto 1820, ki se je pozneje tudi večkrat dopolnjeval.

N° 1 mežnar Anton Blažič, Marija r. Lekani Novi mežnar (od 1833) Janez Mayerhofer Marija r. Zabukovec	brez kmetije 5 otrok, 1833 se preseli na hišno številko N° 36 5 otrok	
N° 2 Tkavci, na koncu Anton Truden Marica r. Strle	1/2 kmetije 5 otrok	
N° 3 Tkavci Tomaž Truden, Marija r. Lah iz Loža	1/2 kmetije 9 otrok	cerkveni ključar
N° 4 Serpan Janez Serpan Uršula r. Auzelj iz Markovca	1/2 kmetije 1 hči	
N° 5 Zdolni Komidar Blaž Komidar Elizabeta r. Raušel	1/2 kmetije 6 otrok	
N° 6 Zgornji Komidar Jakob Mulz Uršula r. Janežič	1/2 kmetije 6 otrok	2 u. kot dojenčka
N° 7 Zgornji Matazin I. Matevž Žnidaršič Barbara r. Baraga II. Andrej Žnidaršič Marija r. Baraga	1/2 kmetije 7 otrok 5 otrok	2 u. kot doj.
N° 8 Srednji Matazin Matevž Žnidaršič Helena r. Urbiha iz Podgore	1/2 kmetije 7 otrok	2 u. kot doj.
N° 9 Kozlovi Jožef Gregorič Marjeta r. Baraga iz Podcerkve	1/2 kmetije 7 otrok	2 u. kot doj.
N° 10 Lužar Jakob Truden Marija r. Krašovec	1/2 kmetije 6 otrok	1 u. kot doj.

N° 11 Bločan Jožef Petrinčič Marija r. Koderca	1/2 kmetije 6 otrok	3 u. kot doj.
N° 12 Zevnik Jožef Mlakar Marija r. Sterle	1/2 kmetije 8 otrok	cerkveni ključar in župan
N° 13 Kočevar I. Blaž Koren Marjeta r. Blažič iz Starega trga II. Jakob Koren Anna r. Truden — preselitev na N° 37	1/2 kmetije 4 otroci (en vojak) 10 otrok	6 u. kot doj.
N° 14 Zgornji Šinček Anton Petrič Uršula r. Koren	3/4 kmetije 4 otroci	
N° 15 Zdolni Šinček Tomaž Koren Barbara r. Blažič	3/4 kmetije 4 otroci	
N° 16 Dolenji Matasin Martin Žnidaršič Marjeta r. Lah	3/4 kmetije 9 otrok	2 u. kot doj.
N° 17 Jernejev Tomaž Baraga 1) Marija r. Truden — 1 2) Marija r. Urbiha — 2	3/4 kmetije 3 otroci	
N° 18 Čednik Miklavček — kajžar I. Nikolaj Koren Elizabeta II. Jakob Žnidaršič Uršula r. Komidar	2 otroka 2 otroka	
N° 19 Namre Janez Mihelčič Helena r. Gregorič	1/2 kmetije 6 otrok	
N° 20 Mekuza Marin Keržič	1/2 kmetije 6 otrok	
N° 21 Paulič Jožef Paulič Uršula Antončič	1/2 kmetije 6 otrok	
N° 22 Kotni Kovač Tomaž Komidar Marija r. Koren	1/2 kmetije 4 otroci	
N° 23 Kotni Serpan Janez Serpan 1) Elizabeta Šraj — 2 2) Marija Paulič — 5	1/2 kmetije 7 otrok	
N° 24 Sterle — kajžar Gregor Sterle Marjeta r. Baraga	6 otrok	en u. kot doj.
N° 25 Benčina Jakob Koren Marija r. Benčina	1/2 kmetije 4 otroci	
N° Serpančič Jakob Serpan Uršula r. Petrič	1/2 kmetije 2 otroka	
N° 27 Karl Andrej Srpan Marija r. Kotnik	1/2 kmetije 4 otroci	
N° 28 Jeriša Anton Gregorič Neža r. Lekani	1/2 kmetije 10 otrok	2 u. kot doj.
N° 29 Pauliček Jacob Komidar Neža r. Škerbec	1/2 kmetije 6 otrok	
N° 30 Urh Anton Škerbec Helena r. Keržič	1/2 kmetije 8 otrok	2 u. kot doj.

<i>N° 31 Zgornji Kozlovi</i>	1/2 kmetije
Luka Kotnik	4 otroci
Marija r. Kordiš	(en vojak)
<i>N° 32 Brenčaj</i>	1/2 kmetije
Laurenc Serpan	1 otrok
Lucija r. Antončič	
<i>N° 33 Groše — kajžar</i>	
Paul Groše	2 otroka
Elizabeta Koren	
<i>N° 34 Barouček</i>	1/2 kmetije
Anton Koren	8 otrok
Marija r. Urbiha	
<i>N° 35 Marinc — kajžar</i>	
Martin Baraga	5 otrok
Helena r. Vesel	
<i>N° 36 Stari Mežnar — glej N° 1</i>	
<i>N° 37</i>	
I. Jakob Žnidaršič	2 otroka
Uršula r. Komidar	
II. glej N° 13	

Nezakonski otroci so bili po podatkih matičnih knjig³¹ zelo redki, prava izjema. Status animarum navaja precej takih primerov za generacijo naprej. Veliko otrok je pomrlo v najnežnejših letih. Med vzroki smrti se navajajo najpogostejše koze, otekline, gliste, jetika. Ženili so se pri zelo različnih letih, prevladujejo tisti okrog dvajset let. Večinoma v zimskih mesecih, januar, februar. Kot poročne priče so pristopali izključno moški. Botri pri krstu so bili tako ženske kot moški. Ženitveni krog je potekal skoraj izključno v okviru domače župnije. Zelo redko z Blok — Bločan (N° 11). Moški so imeli bolj raznovrstna imena, med ženskami so prevladovala: Marija, Neža, Uršula, Helena, Jera (sv. Jedrt — vaška zavetnica). Za boljši prikaz gibanja posesti bi bilo potrebno prirediti nove viře (zemljiška knjiga), kar pa je za zdaj še novo poglavje.

OPOMBE

1. Peter Ribnikar, Posestne in gospodarske razmere loško-snežniškega gospostva od XVI. do XVIII. stoletja, Kronika III/1955, št. 1, str. 35—39. — 2. Idem, o.d., str. 35—36. — 3. Maks Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, GMD XXV—XXVI/1944—45 str. 58. — 4. Sergij Vilfan, Zemljiška gospostva, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, 1980, str. 206. — 5. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, 1961 str. 367. — 6. S. Vilfan, Pravna zgodovina str. 376. — 7. Idem, o.d. str. 377. — 8. M. Miklavčič, o.d. str. 11. — 9. S. Vilfan, Zemljiška Gospostva, o.d. str. 207. 10. Idem, o.d. str. 231. — 11. Idem, Pravna zgodovina str. 377. — 12. P. Ribnikar, Zemljiški kataster kot vir za zgodovino, Zgodovinski časopis (ZČ) 36, 1982, št. 4 str. 327. — 13. Idem, o.d. str. 324. — 14. M. Miklavčič, o.d. str. 36. — 15. P. Ribnikar, Zemljiški kataster, o.d. str. 324 op. 11. — 16. Idem, o.d. str. 324. — 17. Idem, o.d. str. 324—25. — 18. Arhiv SR Slovenije (AS), Jožefinski kataster. — 19. AS, Postojnska kresija, N. gosp. Haasberg, obč. Stari trg z vasjo Stari trg in Nadlesk, jožef. kataster. — 20. P. Ribnikar, o.d. str. 325. — 21. Kv. seženj = 3,59 m² (S. Vilfan, Prispevki z zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na Ljubljansko mero, ZČ 8 (1954) str. 59. — 22. En Mass — 1/32 meca, en mec (Metzen) drži 2 mernika po 30,75 l (S. Vilfan, o.d. str. 49, 84). — 23. Haupt — Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gauverments gebithes in Provinzen, Kreise, Sectionen, Bezirk — Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser und Zelenzahl im Jahre 1817: Bezirk — Obrigkeit Nr. 5 — Herrschaft Schneeberg. — 24. S. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 379, 380. — 25. AS — Jožefinski kataster. — 26. AS — Franciscejski kataster A-101. — 27. P. Ribnikar, Zemljiški kataster, str. 327. — 28. Idem, o.d. str. 327, 328. — 29. Ena milja meri 7,58 km (S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer, ZČ VIII/1954 str. 59). — 30. Status Animarum župnije Stari trg za l. 1820 »Parohia Laas«, župnijski urad Stari trg. — 31. Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Župnijski arhivi, župnija Stari trg pri Ložu.

PROSTOZIDARSKA LOŽA »PRIJATELJEV RIMSKEGA KRALJA IN NAPOLEONA« V LJUBLJANI V LUČI FRANCOSKEGA GRADIVA

PETER VODOPIVEC

Zgodovinopisje se je v prikazovanju prostozidarskega gibanja in prostozidarskih lož v Ilirskih provincah vse do nedavnega lahko oprlo predvsem na dve razpravi, ki ju je že pred več kot sedmimi desetletji objavil France Kidrič. Prva o loži »Prijatelj rimskega kralja in Napoleona« v Ljubljani je izšla leta 1914 v »Slovanu«, druga o prostozidarskih ložah hrvatskih dežel Napoleonove Ilirije pa leto kasneje v Radu Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Za-

grebu.¹ Obe sta temeljili na gradivu dunajskega policijskega arhiva in na zaupnih poročilih, ki so jih v letih 1813/33 o prostozidarjih in članih ilirskih lož pošiljali dunajskemu policijskemu ravnatelstvu razni zaupniki in uradniki. Že Kidrič sam je sicer opozarjal, da je treba biti pri presoji policijskih poročil previden in bo mogoče do dokončne slike o odmevu prostozidarskih idej med prebivalstvom naših dežel, ki so jih zasedli Francozi, priti šele, ko bo dostopno gradi-

vo Velikega Orienta v Parizu, saj so lože v Ilirskih provincah večinoma delovale v njegovem okviru in pod njegovo zaščito. Tovrstnim dvomom in zadržkom nekaterih kasnejših raziskovalcev, ki so povzemali Kidričeve ugotovitve, navkljub pa so policijski podatki, objavljeni v obeh njegovih člankih v zgodovinopisju v glavnem obveljali kot točni — ne nazadnje zato, ker so bili med osumljenci znani frankofili in simpatizerji francoske vlade in so se poročila o prostozidarjih v marsičem ujemala z različnimi spiski profrancosko razporejenih oseb.

Med jugoslovanskimi zgodovinarji je tako ostalo razmeroma dolgo neopaženo, da je Veliki francoski Orient po drugi svetovni vojni del svojega gradiva, med drugim gradivo o ložah v Ilirskih provincah, odprl za javnost in v letih 1945/46 predal v hranjenje Nacionalni biblioteki v Parizu.² Na to gradivo se je obširneje oprl šele Zoran Nenezic, ki je v svoji knjigi »Masoni v Jugoslaviji 1764—1980« namenil Ilirskim provincam krajše poglavje in v njem predstavil članstvo ilirskih lož po pariških spiskih.³ Spiske pa je objavil brez kritičnega komentarja, v strnjenem, stvarnem prepisu in ob deloma neproblematiziranem primerjanju s policijskimi navedbami, znanimi iz Kidričevih razprav. Hkrati se ni zadržal pri gradivu, ki govori o ustanovitvi posameznih lož, njihovem dopisovanju s Parizom, njihovem delovanju in njihovih stikih. Za nekatere lože je namreč gradivo precej dobro ohranjeno in zanimivo dopolnjuje oba Kidričeva člana. Med takšne lože spada tudi ljubljanska loža »Prijatelj rimskega kralja in Napoleona«.⁴

I

Prvo sporočilo o ustanovitvi prostozidarske lože v Ljubljani so njeni pobudniki in ustanovitelji poslali Velikemu francoskemu Orientu v Pariz 29. julija 1811 in v njem zaprosili za odobritev »konstitucij«, ki bodo loži omogočile redno delo. Sporočilo naslovnika obvešča, da so ustanovitelji lože »redni prostozidarji«, ki so že dalj časa prikrajšani za »sladkost prostozidarskega dela«, zaradi česar so se zbrali 12. junija 1811 v Orientu v Ljubljani in odločili, da v deželi, ki je »šele pred kratkim postala območje prostozidarstva«, ustanove ložo pod imenom: »Francosko-ilirska loža prijatelj rimskega kralja in Napoleona«. Loža se tako obrača na Veliki francoski Orient s prošnjo za podporo in zaščito: v ta namen so udeleženci ustanovnega sestanka že določili »letni dar« Veliki pariški loži v znesku tri franke po osebi, istočasno pa odposlali v Pariz dva seznama svojih članov, vsakega s svojo pošto — kot so zahtevala pravila.⁵ Drugih podrobnosti pismo ne omenja. O tem, da bi ob ustanavljanju lože razpravljali tudi o pravilih, na katera se sklicuje Kidrič in ki naj bi bila datirana z 8. junijem 1811,⁶ v arhivskem gradivu ni podatkov. Iz pisma Velikemu Orientu pa je razvidno, da je imela loža v Ljubljani konec julija 1811 že svoj pečatnik,

saj je krasil podpise njenih dostojanstvenikov rdeč — kot »tolar« velik — voščen pečat.

Vsi ustanovni člani ljubljanske lože so bili Francozi. Po spisku iz leta 1811, ki je ohranjen v dveh prepisih, napisanih z isto roko (je to spisek, ki ga omenja pismo Velikemu Orientu?), je bilo ustanovnih članov lože 36 in so pripadali francoskemu uradniškemu in oficirskemu kadru: poleg oficirjev in uradnikov so med njimi še kirurg, lekarnar in dva trgovca.⁷ Najimnitnejši član lože v ustanovnem letu 1811 je bil Charles Godfray Redon de Belleville, generalni intendant Ilirskih provinc,⁸ ki je imel naslov »častnega prečastitega« (»Vénérable d'Honneur«), čeprav je bil po prostozidarski stopnji samo »maître« — samo »mojster«. Laurent Étienne Carré d'Haronville, podnadzornik cesarske zakladnice, ki je načeloval loži kot »vénérable«, je segel v prostozidarski gradaciji bistveno višje, saj je bil »vitez rožnega križa«. Pierre Victor Germain, sicer vojni komisar in po prostozidarski gradaciji »suvereni princ rožnega križa«, kar je bila v francoskem obrednem sistemu, ki ga je prakticirala ljubljanska loža, najvišja možna (sedma) stopnja⁹ — Kidrič ga omenja kot »prečastitega«, podpisanega na pravilniku, datiranem z 8. junijem 1811 — je na istem seznamu zabeležen le kot »prvi nadzornik«. Germain torej ni mogel biti prvi predstojnik lože v Ljubljani, kot bi lahko sklepali iz Kidričeve razprave. Po arhivskem gradivu je postal »vénérable« šele leta 1812, potem ko sta Redon de Belleville in Carré d'Haronville zapustila Ljubljano. Tedaj enkrat, najbolj verjetno v času po potrditvi »konstitucij« lože julija 1812, vsekakor pa pred njeno slovesno umestitvijo oktobra 1812, je lahko pravilnik tudi podpisal. Sopodpisnik pravil Bailly, po Kidriču tajnik lože, namreč oktobra 1812 ni več opravljal te funkcije.

Loža je za svojega predstavnika pri Velikem Orientu imenovala Jacquesa Mercierja, visokega uradnika in člana lože »Nesmrtni mir« v Parizu, ki je poizkušal ljubljanskim prostozidarjem izposlovati kar se da naglo potrditev lože in »konstitucij«.¹⁰ Toda prostozidarskemu vodstvu v francoski prestolnici se ni mudilo: na prvo pismo ljubljanske lože sploh ni odgovorilo, v odgovoru na urgenco iz Ljubljane pa je Mercier sporočil, da je Veliki Orient sicer z naklonjenostjo sprejel vest o ustanovitvi ljubljanske lože, vendar ni v zvezi z njo še ničesar odločil. V začetku marca 1812 so se tako pobudniki stalnega Orienta v Ljubljani ponovno obrnili v Pariz, omenili letni prispevek 150 frankov, ki so ga Velikemu Orientu poslali skupaj z dokumentacijo, našteli zadrege, ki jih povzroča loži njen neurejeni status in se pohvalili, da imajo v svoji sredi »suverenega princa rožnega križa dragega brata Bacheleryja«, nekdanjega eksperta Velikega francoskega Orienta, ki bi lahko slovesno umestil ložo, če bi ga v Parizu za to pooblastili.¹¹ Vseeno pozitivnega odgovora iz Pariza tudi tokrat ni bilo. Problem je bil očitno v imenu, ki so si ga izbrali v Ljubljani, saj je naziv: »Francosko-ilirska loža prijatelj rimskega

kralja in Napoleona» nekaterim članom Velikega Orienta zvenel premalo »prostozidarsko«. Predlagatelji so poizkušali zato aprila 1812, v pismu, ki ga je podpisal pomočnik nadzornika cesarske solne režije v Ljubljani in »prvi ekspert« lože Jean Nicholas Bourgeois dodatno utemeljiti svojo odločitev.

Pismo je bilo naslovljeno na Merciera in Bourgeois je v njem naslovniku sporočil, da loža ni hotela še enkrat obravnavati svojega imena, zaradi česar ga je pooblastila, da sam pojasni njen predlog. Predlagatelji namreč ne vidijo v naslonitvi na Napoleonovo ime in v sklicevanju na njegovega sina prav nič problematičnega, saj so s takšnim poimenovanjem samo sledili zgledu nekaterih drugih lož — med njimi loži Eugena Napoleona v Zadru in loži Prijateljev Velikega Napoleona v Aleksandriji. V isti sapi so jih pri izbiri imena vodili politični premisleki: »*Tu smo med ljudstvom, polnim občudovanja za junake, ki so ga premagali, ki pa še niha med tem čustvom, med presenečenjem, ki so ga povzročili spomina vredni dogodki in vdanostjo, ki jo ljudje, zlasti Nemci, čutijo do svojega suverena,*« je pisal Bourgeois. »*To čustvo (vdanosti) je treba torej pobijati s spodbujanjem ljubezni do (francoskega) cesarja, ki jo čutijo vsi Francozi in ime, ki smo ga prevzeli, se nam je zdelo primerno za spodbujanje te ljubezni ...*«. Eventualno preimenovanje lože bi po Bourgeoisu povzročilo velike težave: v ložo so že sprejeli nekaj novih članov, ki so prejeli diplome z njenim imenom in s preimenovanjem bi slednje izgubile svojo veljavo. Pravilnik lože je natisnjen, pečatnik graviran in loža je poslikana. Še pomembneje pa je, da so bili v ložo sprejeti nekateri domačini, ki bodo osnova prostozidarstva v Iliriji v prihodnje. Kaj si bodo ti mislili o spreminjanju imena, jih ne bo takšna odločitev obrezhrabrila? Bourgeois je bil prepričan, da so ustanovitelji lože pravilno ravnali in je Mercierja zaprosil, da poizkuša tudi Veliki Orient prepričati o njihovih najboljših namelih.¹²

Kljub tovrstnim argumentom so se v Parizu še oboje avljali: preverjali so spiske članov lože in njihovih ustanoviteljev, pri čemer je pošta med Ljubljano in Parizom kasnila zaradi odsotnosti Carré d'Haronvilla, ki je s posebno misijo odpotoval na Krf. Gibanje vojaških enot in z njimi članov lože je sploh povzročalo probleme pri sestavljanju seznamov in zahtevanega gradiva, ki je moralo vsebovati podatke o prostozidarskih kvalitetah posameznikov in njihovih matičnih ložah. »*Predragi brat David*«, ki je bil pri Velikem Orientu poročevalec v zadevi ljubljanske lože, je imel poleg tega sam pomisleke glede njenega imena. Menil je namreč, da ljubezen do Napoleona in princa naslednika delijo vsi Francozi in izraz te ljubezni ne more biti razlog za »*razločujoči naziv*« (*titre distinctif*) prostozidarske lože.¹³ Toda David ni vztrajal v svoji strogosti: 7. julija 1812 je sporočil Mercierju, da je uspel »*včera v ugodnem trenutku dobiti konstitucije*« za ljubljansko ložo nepravilnostim navkljub.¹⁴ Slabe tri tedne kasneje je nato Veliki

francoski Orient obvestil Mercierja, da so mu »*konstitucije*« za ljubljansko ložo na razpolago in lahko pride po »*paket*«. ¹⁵ Mercier je »*konstitucije*« odposlal v Ljubljano 29. julija 1812 skupaj z obračunom svojega pariškega poslovanja.¹⁶

Do slovesne umestitve lože pa je preteklo še nekaj mesecev: ložo so namreč po predpisanem ceremonijalu in ob prisotnosti gostov iz nekaterih drugih lož Ilirskih provinc umestili šele 12. oktobra 1812. Iz poročila, ki so ga v soglasju s prostozidarskimi pravili 20. oktobra 1812 poslali iz Ljubljane v Pariz¹⁷, zveemo naslednje podrobnosti: slovesnost je potekala v zanosnem, včasih že kar dramatičnem vzdušju, v prostoru, kjer so po besedah poročevalcev vladali »*tišina, mir in ljubezen do bližnjega*«. Po uvodnem obredu in potrditvi sklepov predhodnega srečanja lože je »*prečastiti*« prisotne opozoril, da je glavni namen sestanka svečana umestitev lože. Ta naloga je pripadla trem predstavnikom Velikega Orienta, ki so jih v Parizu izbrali kar med člani lože v Ljubljani. Ceremonijo, polno prostozidarske simbolike, je vodil obredni mojster skupaj s »*prečastitim*« in drugimi dostojanstveniki. Zbrani so najprej preverili prostozidarske kvalifikacije prisotnih, nato prebrali ustanovno pismo, poimensko zaprisegli in podpisali listino zaveze. Po zaprisegi je »*prečastiti*« dostojanstvenikom razdelil njihovo »*drago kamenje*« (*les bijoux*), da bi po kratkem nagovoru, ki ga je spremljalo ploskanje, pozval k umestitvi lože. Svečanost je dosegla vrhunec: vsi navzoči so vstali, zastopnik Velikega Orienta je prebral izjavo, s katero je potrdi trajno umestitev »*Francosko-ilirske lože prijateljev rimskega kralja in Napoleona*« v Orientu v Ljubljani, za njim sta obvestilo o umestitvi trikrat ponovila še oba ostala »*odposlanca*« pariške Velike lože, zadonele so fanfare, razlegel se je aplavz in zavlada je — kot pravi poročilo — »*harmonija*«.

Potem ko se je prvo navdušenje poglelo, so se člani lože na poziv »*prečastitega*« zbrali na mozaiku in zaprisegli molčečnost. Kot zadnja točka dnevnega reda je sledila razprava o predlogih za »*splošno dobro*«. Pri tej točki je čuvar pečata Andrej Ksaver Repetič (Repeschits) loži izročil bogato okrašeno skrinjico, svoje osebno darilo, namenjeno varovanju in shrambi »*konstitucij*«. Darilo je zbranim predstavil »*prečastiti*«, člani lože pa so se darovalcu zahvalili s tem, da so njegovo ime zabeležili na ploščici, pritrjeni na pokrov skrinjice. »*Prečastiti*« je nato sklenil slovesni del obreda in napovedal banket. Zopet so zadonele fanfare, tokrat zato, da bi navzoče povabile na zakusko. Med zakusko so se vrstile zdravice, nekateri bratje so zapeli, pri čemer je loža posebej pozorno prisluhnila »*bratom Hrvatom*« (!), ki so peli v »*jeziku svoje dežele*« in tako izrazili svoje veselje nad prisotnostjo na slovesnosti. Banket so zaključili s sklepno pesmijo, z oblikovanjem »*žive verige*« (*la chaîne d'Union*) in z zbiranjem prostovoljnih prispevkov. Poročilo Velikemu Orientu so podpisali: »*prečastiti*« Germain, tajnik lože Lebas, čuvar pečata Repeschitz in

dva zastopnika Velikega Orienta.

Prve domačine — »ilirske« člane — zasledimo med pripadniki ljubljanske lože na spisku, ki ima s svinčnikom pripisan datum: 7. januar 1812.¹⁸ V ložo so bili očitno sprejeti v času med prvim sporočilom lože Velikemu Orientu in nastankom spiska, saj so zapisani kot njeni novi člani: »poučeni« — »initiés«. Trije med njimi so že dosegli drugo, pomočniško stopnjo. To so: Sigismund Pagliarucci, znani frankofil, v času francoske vlade posestnik in županijski adjunkt, Jože Globočnik, v spisku naveden kot »garde magasin du casernement«, in Anton Kalan, advokat in apelacijski svetnik. Dva »Ilirca« sta nadalje zabeležena kot »učenca«: to sta že omenjeni Franc Ks. Repeschits, notar v Ljubljani, in Johann (Jean) Kupferschein, v Trstu rojeni apelacijski svetnik. Tretjega »Ilirca« — »učenca« najdemo med »pridruženimi« (»affiliés«) člani lože: piše se Lustrig (Luštrek?) in iz spiska je razvidno le, da je »rojen v Iliriji«. ¹⁹ Lustrig se kasneje ne omenja več kot član lože, medtem ko pet prvooimenjenih »Ilircev« srečamo tudi na seznamih iz oktobra 1812 in junija 1813. Na spisku, sestavljenem na dan umestitve lože 12. oktobra 1812, so že vsi »mojstri« — torej prostozidarji tretje stopnje. Hkrati sta na tem spisku še dva »Ilirca« iz Kranjske: Bernard Klobus, županijski tajnik s stopnjo »učenca«, in Bruno Müller, v času francoske vlade uradnik na cestni direkciji, ki je že »mojster«. Spisek poleg tega navaja med člani lože v trenutku njene umestitve tudi tri hrvatske oziroma srbske oficirje, verjetno krajišnike (so bili to tisti, ki so prepevali?), in sicer: Simeona Todorovića, Frana Ilinića in Vasilija Ostojića.²⁰ Iz poročila o umestitvi pa zvemo, da je bil med slovenostjo 12. oktobra sprejet v ložo še en Kranjec: lekarinar Johann (Jean) Wondraschek.²¹

1. Pečatnik »Francosko ilirske lože prijateljev rimskega kralja in Napoleona« v Ljubljani — Narodni muzej (foto Habič)

Zadnji seznam članov »Francosko-ilirske lože prijateljev rimskega kralja in Napoleona« v Ljubljani, shranjen v arhivskem gradivu Velikega Orienta v Parizu, je datiran z 26. junijem 1813. Kot kaže ta seznam, so se nekateri kranjski prostozidarji od svojega vstopa v ložo naglo povzpeli v prostozidarski lestvici. Repeschits je bil že »suvereni princ rožnega križa«, Kupferschein je imel prav tako visoko prostozidarsko stopnjo, Kalan in Pagliarucci po vsej verjetnosti podobno nista bila več le mojstra, čeprav njuna stopnja ni posebej zabeležena. Med Kranjci z »mojstrsko« stopnjo so vsi že omenjeni člani lože iz »Ilirije«, sprejeti leta 1812: Globočnik, Klobus, Müller in Wondraschek, od novih, očitno sprejetih leta 1813, pa še Maksimilijan Wurzbach, »procureur impérial« prve stopnje, Janez Pohl, župnik pri sv. Jakobu in Rudolf (?), bankir in trgovec. Tri Kranjce najdemo nato še med »učenci«: to so Anton Heberle in brata Matjevž in Anton Babnik, vsi trije znani muzikantje, v prostozidarskem seznamu zapisani kot »umetniki« (»artistes«).²²

Že na prvi pogled je mogoče ugotoviti, da je spisek prostozidarjev — »Ilircev«, ki ga lahko sestavimo na osnovi gradiva Velikega Orienta bistveno krajši od tistega, ki ga je sestavil Kidrič na podlagi dunajskih policijskih poročil. Kidrič je naštel 64, s Pagliaruccijem kot edinim »neoporečno ugotovljenim« prostozidarjem 65 domnevnih članov ljubljanske lože »ilirskega izvora«. ²³ Naš seznam, če povzamemo vse tri spiske od januarja 1812 do junija 1813, obsega 14 (s Lustrigom — Luštrekom 15) »ilirskih« prostozidarjev. Primerjava Kidričevega gradiva in gradiva Velikega Orienta tako potrjuje znano resnico, da ima policija — v iskanju takšnih ali drugačnih sovražnikov — že po naravi svojega dela prevelike oči. Avstrijski poročevalci in doušniki so med prostozidarje strpali celo vrsto francoski vladi naklonjenih oseb, ki so se znašli na spiskih »frankofilov«, ki pa zato, ker so bili »frankofili«, še niso bili prostozidarji. Kidričev spisek »Ilircev«, osumljenih prostozidarstva, je v tem smislu vidno bližje spisku »frankofilov«, ki ga je leta 1931 objavil Fran Zwitter²⁴ kakor podatkom Velikega francoskega Orienta. V francoskih prostozidarskih seznamih ne zasledimo Franca in Jožefa Alborghetija, barona Codelija, kavarnarja Colloreda, trgovca Galleta, tiskarja Korna, graščinskega oskrbnika Perka in fiskala Rosmana. Podobno ne zasledimo še 42 drugih osumljencev skupaj z Valentinom Vodnikom. Vodnikova pripadnost prostozidarstvu je bila domneva že pri Kidriču, pri čemer so to domnevo vzeli zares ne le mnogi slovstveni zgodovinarji, temveč tudi slovenski prostozidarji v času med obema vojnoma, ki so svojo ložo poimenovali po pesniku »Ilirije oživljene«. ²⁵ Francosko gradivo, ki ga vsebuje fond Velikega Orienta v Parizu, pa postavlja — kot sledi iz povedanega — domnevo o Vodnikovem članstvu v ljubljanski loži »Prijatelj rimskega kralja in Napoleona« pod dokaj dokončen vprašaj in spodbuja k sklepu, da so bile obtožbe o Vodnikovem zbliževanju s

prostožidarji predvsem plod pretirane policijske gorečnosti.

2. Predpasnik učenca — Narodni muzej (foto Habič)

Toda obenem moramo resnici na ljubo priznati, da so policijski poročevalci kljub pretiravanju in več kot štirikrat predolgi vrsti osumljencev pri vseh — v francoskih seznamih navedenih »ilirskih« prostožidarjih zadeli v črno. Vseh štirinajst »Ilircev« — članov lože je namreč tudi na Kidričevem spisku, policiji pa je bil znan celo petnajsti Luštrek (Lustrig), ki ga je kot prostožidarja v svojem poročilu Dunaju omenjal Raimund Auersperg.²⁶ Še več: policija je upravičeno osumila prostožidarstva tudi nekatere druge uradnike v francoski službi kot Goričana Bosizia, Italijane Comarollo, Crivellio in Lombardija²⁷ ter Tirolca Jagra.²⁸ Od osumljenih Francozov najdemo v prostožidarskih seznamih samo policijskega komisarja Tous-sainta, medtem ko avstrijski obveščevalci za čudo niso obtožili prostožidarstva urednika *Télégraphe Officiel* Charlesa Nodierja, ki ga zasledimo med člani ljubljanske lože junija 1813.²⁹

Spiski članov ljubljanske lože, ki so jih v letih 1812/13 poslali iz Ljubljane v Pariz, po korespondenci sodeč niso v celoti ohranjeni. Zelo možno je torej, da je bilo v loži krajši čas tudi nekaj članov, ki niso navedeni v ohranjenih seznamih, ki so samo obiskali ljubljanski Orient in so nato s premestitvijo vojaških enot zopet odšli iz kranjske prestolnice. Takšno domnevo med drugim potrjuje Kidričevo opozorilo na

prostožidarsko diplomo s 16. marca 1812, na kateri je podpisana vrsta oseb (Ferino, Wonitz, de Hartlieb, Huyn, Prince), ki jih ni niti na seznamu, datiranem s 7. januarjem 1812 niti na spisku 12. oktobra istega leta.³⁰ Selili in premikali pa so se seveda predvsem francoski vojaki in visoki uradniki. Slika o »ilirskih« prostožidarjih, ki jo ponujajo pariški spiski, bi zato bržčas — tudi, če bi se našli založeni in izgubljeni seznam — ne doživela pomembnejših popravkov, saj prostožidarstva osumljeni »Ilirci« niso bili posebno »mobilni« in v glavnem vse obdobje Ilirskih provinc niso trajneje zapustili Kranjske. Seznam iz junija 1813 tako bolj ali manj verno predstavlja »ilirske prostožidarje« v času francoske vlade. Prav malo se namreč zdi verjetno, da bi prišlo v zadnjih dve/treh mesecih Ilirskih provinc do bistvenih sprememb v članstvu lože, konec septembra/začetek oktobra 1813 pa se je morala francoska vojska s francoskim uradništvom že umakniti, s čimer je na Kranjskem prenehal francoski prostožidarski vpliv.

II

Po pravilih, na katera se sklicuje Kidrič, bi smela imeti ljubljanska loža največ šestdeset članov in med njimi bi morale biti vsaj dvanajst »Ilircev«.³¹ Loža se je zaželenemu sorazmerju v sestavi članstva približala šele leta 1813: po spisku iz januarja 1812 je bilo med 74 člani lože 6 »domačinov«, oktobra 1812 med 44 7 (skupaj s krajišniki 10) in junija 1813 med 42 14. »Ilirske člane« poleg tega že oktobra 1812 zasledimo med dostojanstveniki lože: Repeschits je varuh pečata, Kalan namestnik zakladnika. Junija 1813 je dostojanstvenikov »ilirskega« porekla kar šest: Kupferschein je »*drugi nadzornik*«, Wurzbach namestnik brata govornika, Kalan zakladnik, Repeschits varuh pečata, Pohlin miloščinar in Pagliarucci banketni mojster. Zdi se torej, da so francoski pobudniki Orienta v Ljubljani v loži »*Prijatelj rimskega kralja in Napoleona*« dejansko videli zametek trajnejšega prostožidarskega središča in poskušali med domačini oblikovati jedro, ki bo sposobno nadaljevati s prostožidarskim delom tudi po eventualnem odhodu francoskega uradništva in francoske vojske.

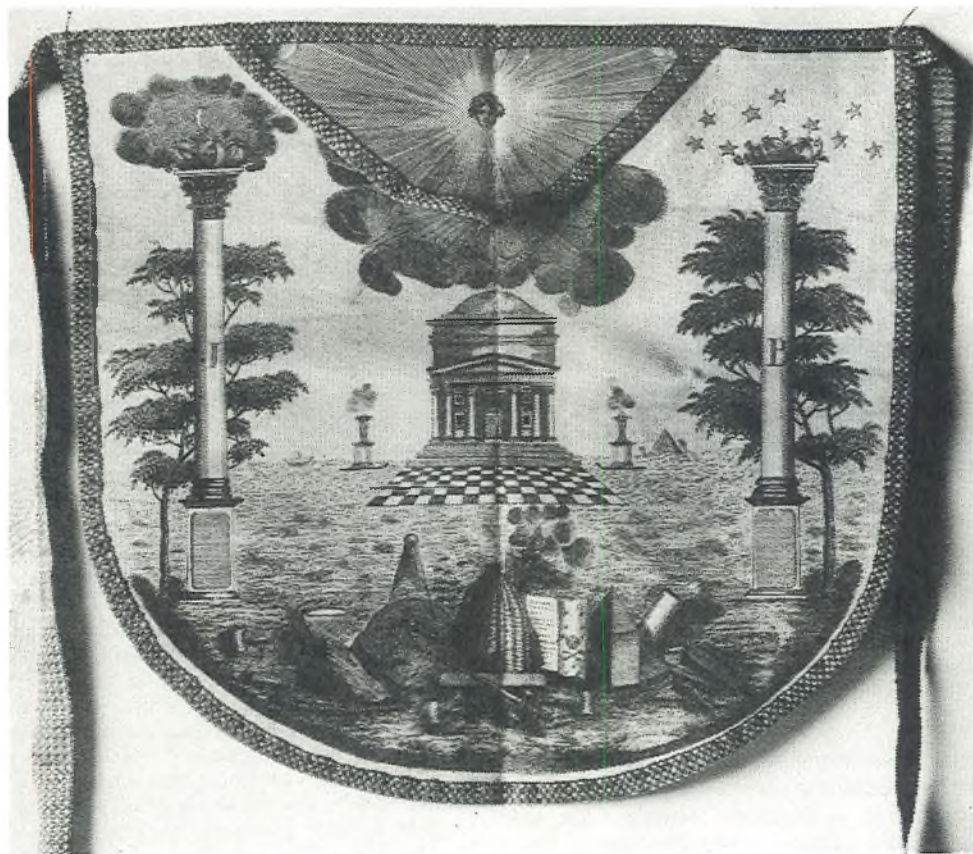
Ustroj lože, njen način dela in njena pravila je opisal Kidrič. Njegov opis temelji na pravilniku, ki ga v Ljubljani in v Parizu ni najti in je, kot vse kaže, ohranjen le v izvodu, ki ga hrani dunajski policijski arhiv. H Kidričevim podatkom lahko — na osnovi korespondence, shranjene v fondu Velikega Orienta — dodamo še naslednje: ljubljanska loža je res dobila »*konstitucije*« za francoski ali moderni obredni sistem in je sprva delovala le v treh prvih, nižjih simboličnih stopnjah (učenec, pomočnik, mojster). Že spomladi leta 1813 pa je zaprosila Veliki francoski Orient, da ji dovoli istočasno delovati po »*starem škotskem obrednem sistemu*«, saj naj bi bil ta sistem zlasti v »*Nemčiji bolj cenjen*«. ³² Hkrati je želela do-

voljenje za delo v višjih stopnjah. Razlog za prošnjo je bil bržčas v spreminjajočem se članstvu ljubljanskega Orienta, ki so ga obiskovali prostozidarji različnih stopenj in lož. Iz dopisovanja je razvidno, da je bilo podobnih prošenj, naslovljenih na Veliki Orient, razmeroma veliko in so prihajale z vseh strani, saj so se v Parizu pritoževali nad zatrdanostjo s pošto in poizkušali postopek spreminjanja »konstitucij« po-spešiti z razpošiljanjem natančnih navodil.³³ Vseeno je bilo treba za privolitev pariške Velike lože opraviti vrsto formalnosti in ne nazadnje globlje seči v žep, saj je bila razširitev obrednih pravic zvezana z občutnim povečanjem »prostovoljnega prispevka«.

Če so v Velikem francoskem Orientu privolili v prošnjo ljubljanske lože in pristali na škotski obredni sistem (poleg francoskega), se je moralo to zgoditi tik pred koncem Ilirskih provinc. Slovesnost v čast zaščitnika lože sv. Janeza (St. Jean) 26. junija 1813 — poleg umestitve lože leta 1812 edina podrobno prikazana slovesnost ljubljanskih prostozidarjev — je še potekala po francoskem obrednem sistemu. Iz poročila, poslanega Velikemu francoskemu Orientu, ki povzema posamezne faze ceremoniala, potekajočega v treh stopnjah, zvemo, da so na slovesnosti sprejeli v

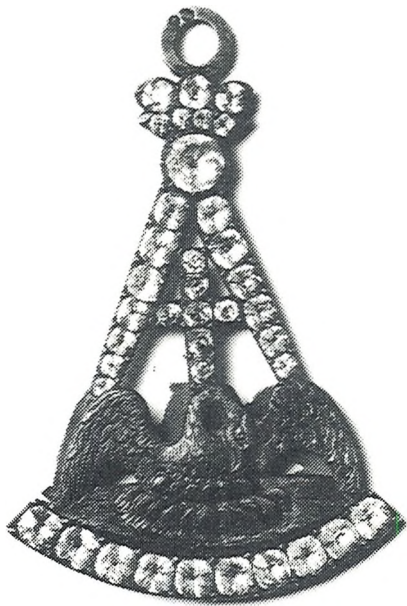
ložo novega člana profesorja Payona (po rodu Francoza), da so prevzeli vodstvo lože dostojanstveniki, izbrani deset dni prej, pri čemer je na predsedniškem mestu »prečastitega« Bourgeoisa zamenjal »prečastiti« Desclaux, nato pa je novi »prečastiti« sklicujoč se na ljubezen, ki jo čutijo vsi člani lože do »rimskega kralja« in poudarjajoč privrženost »krvi njegovega veličanstva« predlagal, da loža vsako leto praznuje obletnico njegovega rojstva. Predlog so navzoči z navdušenjem sprejeli in ga zapisali kot sklep v treh členih, ki je med drugim določal, da mora loža o svoji odločitvi obvestiti Veliki Orient in bratske Oriente v provincah. Zbrali so še 400 frankov v dobrodelne namene in srečanje po običaju sklenili z banketom, ki so ga pospremili z zdravicami in pesmijo.³⁴

V pariškem gradivu poleg dopisov, spiskov članov lože in korespondence J. Mercierja ni »relikvij« ljubljanskega Orienta: pečat je v celoti ohranjen le na enem izmed pisem, med korespondenco najdemo še tiskano izjavo zaveze (»obligation«) s podpisi in datumom umestitve.³⁵ Od simbolov, predmetov in tiskovin lože je torej — z izjemo pravilnika, ki ga je Kidrič našel v dunajskem policijskem arhivu — ostalo le tisto, kar v svoji zbirki danes hrani Narodni muzej v

3. Predpasnik pomočnika — Narodni muzej (foto Habič)

Ljubljani. To so: pečatnik, ki sta ga opisala že Costa in Dimitz (slika 1)³⁶; tiskovine (vabila na sejo in sprejemna diploma), ki jih je prav tako prikazal že Costa in so bile kasneje še večkrat predstavljene; dva predpasnika, predpasnik učenca in predpasnik pomočnika, ki sta ju sicer Costa in za njim Kidrič popisala, za katera pa ni jasno, če sta ju tudi videla. Iz muzejske dokumentacije ni razvidno, kako sta predpasnika prišla v muzej, pri čemer pa povsem ustrezata Costove muzejski opisu. Predpasnik učenca je iz belega usnja s črnim robom, mrtvaško glavo in kostmi v zgornjem delu, bodalom, plameni in kotnikom na belem polju (slika 2). Tudi predpasnik pomočnika je iz belega usnja, rob ima moder ali modrikast in podoba templja na beli površini (slika 3). Zadnji predmet, ki naj bi pripadal »ilirski« loži, vendar ga Costa in Kidrič ne omenjata, je medaljon z znakom orla. V muzejskem inventarju je zapisan kot »znak velikega mojstra ilirske prostozidarske lože« (slika 4). Muzeju ga je sku-

4. Domnevni medaljon mojstra — »prečastitega« ilirske lože. Narodni muzej (foto Habiz)

paj z drugimi prostozidarskimi simboli neznanega porekla leta 1884 podarila baronica Antonija Codelli, rojena Schmidburg, iz zapuščine svojega očeta. O tem, kako je prišel medaljon v njegove roke, ni podatkov.³⁷

O stikih lože »Priatelj rimskega kralja in Napoleona« z drugimi ložami v Ilirskih provincah ni mno-

go znanega. Iz dopisovanja je mogoče razbrati, da so imeli ljubljanski prostozidarji rednejši stik s Karlovcem, z Zadrom, eventualno še z Dubrovnikom. Gradivo, zbrano v rokopisnem oddelku francoske Nacionalne knjižnice, podobno ne odgovarja na vrsto drugih vprašanj, ki bi lahko zanimala radovednega raziskovalca. Toda ob tem omogoča — kot je razvidno iz povedanega — razmeroma natančen vpogled v sestavo ljubljanskega Orienta in razkriva, da je bilo število »ilirskih« članov lože sicer manjše, kot so domnevali sumničavi avstrijski uradniki in policaji, da pa so »Ilirci« svojo pripadnost prostozidarstvu, potem ko so stopili v ložo, vzeli zares in so se naglo povzpeli v njeno vodstvo. Z izjemo Pagliaruccija, ki tudi po odhodu Francozov ni pretirano skrival svojih simpatij za prostozidarje, za ostale »Ilirce« — pripadnike francosko-ilirske lože v Ljubljani ne vemo, kako so po avstrijski restavraciji gledali na svoje prostozidarsko »udejstvovanje«. Je bila to le epizoda, ki so jo poizkušali zaradi pritiskov in težav kar se da naglo pozabiti? Ali pa so — nasprotno — še iskali stike s prostozidarji in drug z drugim? Morda se bo nekoč našlo gradivo, ki bo lahko odgovorilo tudi na to vprašanje.

OPOMBE

1. France Kidrič: Francosko-ilirska loža prijateljev kralja rimskega in Napoleona v Ljubljani, Slovan, mesečnik za književnost, umetnost in prosveto, Leto XII/1914, str. 10—12, 58—60, 84—87; isti: Framasonske lože hrvaških zemelj Napoleonove Ilirije, Rad Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti, Knjiga 20, Razredi historičko-filologički i filozofsko-juridički, Zagreb 1915, str. 25—60. — 2. Sporočilo »Institut des Hautes Études et de Recherches Maçonniques« avtorju članka z dne 26. aprila 1979. — 3. Zoran D. Nenezic: Masoni u Jugoslaviji (1764—1980), Narodna knjiga, Beograd 1984, str. 111—123. Knjiga je kasneje izšla v še dveh, delno dopolnjenih izdajah, vendar se dopolnila ne nanašajo na poglavje o Ilirskih provincah. Vse navedbe zato po prvi izdaji. — 4. Gradivo je shranjeno v Bibliothèque Nationale v Parizu, Cabinets des Manuscrits, v škatli pod oznako FM² 591 in vsebuje: korespondenco (1811—13), spiske članov lože (Tableaux — 1811—13) in »dossier« zastopnika ljubljanske lože pri Velikem Orientu Jacquesa Mercierja. — 5. Bibliothèque Nationale, Cabinets des Manuscrits (najprej B. N.—C. M.), FM² 591, fol. 1—2. — 6. F. Kidrič, Francosko-ilirska loža ... str. 11. — 7. B.N.—C.M. FM² fol. 31. — 8. Redon de Belleville je bil generalni intendant Ilirskih provinc od 10. junija 1810 do 27. septembra 1811. Po Kidriču avstrijski policaji de Bellevilla niso navajali kot prostozidarja, zato pa so za prostozidarja razglasili njegovega naslednika Chabrola, čeprav ni bil član ljubljanske lože. — 9. Kot je omenil že Kidrič, ima francoski ali moderni obredni sistem tri simbolične in štiri višje stopnje. Kidrič jih je naštel takole: učenec, pomočnik, mojster, izvoljenec (Élu), Škot (Écossais), vitez Vzhoda (Chevalier d'Orient) in vitez rožnega križa (Chevalier de Rosecroix). Dictionnaire Universel de la Franc-Maçonnerie, Éd. Navarre — Paris 1974, ki predstavlja obredne sisteme v

svojem drugem delu pa poimenuje štiri višje stopnje tudi nekoliko drugače: četrta stopnja »prvi red rožnega križa« ali izvoljenec, peta »drugi red rožnega križa« ali Škot, šesta »tretji red rožnega križa« ali vitez Vzhoda in sedma »rožni križ« ali »suvereni princ rožnega križa«. — 10. B.N.—C.M. FM² fol. 3. — 11. Prav tam, fol. 4—5. — 12. Prav tam, fol. 6—7. — 13. Prav tam, fol. 50—51. — 14. Prav tam, fol. 51. — 15. Prav tam, fol. 52—53. 16. Prav tam, fol. 78—79. — 17. Prav tam, fol. 12—16. — 18. Prav tam, fol. 33—34. — 19. Prav tam, fol. 34. — 20. Prav tam, fol. 37. — 21. Prav tam, fol. 12—16. — 22. Prav tam, fol. 39. — 23. F. Kidrič, Francosko-ilirska loža ..., str. 12. — 24. Fran Zwitter: Nov seznam frankofilov v Napoleonovi Iliriji, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XII, 1931, str. 48—50. — 25. Z. Nenezic, nav. delo, str. 595. — 26. F. Kidrič, Francosko ilirska loža ..., str. 58 (v opombi). — 27. Prav tam in

B.N.—C.M. FM² 591 fol. 39. Leonardi pri Kidriču in Lombardi v prostozidarskem seznamu sta bržčas ista oseba. — 28. Prav tam. Joger pri Kidriču je v prostozidarskem seznamu zapisan kot Jager in je po tamkajšnjem podatku doma iz Tirolske. — 29. B.N.—C.M. FM² 591 fol. 39. — 30. F. Kidrič, Francosko ilirska loža ..., str. 11. — 31. Prav tam. — 32. B.N.—C.M. FM² 591 fol. 65—66. — 33. Prav tam, fol. 75—76. — 34. Prav tam, fol. 24—30. — 35. Prav tam, fol. 18—19. — 36. A. Dimitz: Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, IV. Theil, Laibach 1876, str. 358; H. Costa: Die Freimaurer-Loge in Illyrien während des französischen Interregnums, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain 1863, str. 42—45. — 37. Darovnica Narodnemu oziroma nekdanjemu deželnemu muzeju je izgubljena, v arhivskem gradivu družin Codelli in Schmidburg pa se darilo muzeju sploh ne omenja.

LIKOVNA UPODOBITEV POŠTNE POSTAJE V ŠENTOŽBOLTU

FRANCE GOLOB

V pričujočem sestavku želimo predstaviti plastično upodobitev poštne postaje v Šentožboltu, ki je v posesti Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Pred opisom te, za kulturno zgodovino pričevalne upodobitve, pa bi uvodoma podali skromen oris kraja in šentožboltskih poštnih mojstrov.

Šentožbolt je strnjeno naselje ob glavni asfaltirani cesti Domžale—Trojane v zgornjem delu doline Črne grabna, tik pod trojanskim klancem. V času francoske okupacije je bil prav Šentožbolt med tistimi naselji, ki so bila najbolj znana po svojih napadih na Francoze.¹ Duhovni oče teh napadov je bil šentožboltski župnik Anton Rozman, ki je tudi s prižnice ognjevito spodbujal svoje farane, naj napadajo Francoze, češ da to ni greh.² Te svoje, po navodilih za avstrijske deželne brambovce ali »črne vojske«³, borbeno vzpodbudne govore je podkrepil s trditvijo, da je tudi sam sveti oče papež izobčil brezbožnega Napoleona iz katoliške cerkve.⁴ Sprva so Šentožboltčani, ki so imeli ob nedeljah, po cerkvenem nauku, vaje z orožjem, napadali poleg francoskih blagajn tudi francoske vojake.⁵ Kasneje pa se je ta oblika nekake vseljudske obrambe izrodila v hajduštvo ali cestno razbojništvo. Tako so nastali iz upora proti okupatorju roparski napadi, povezani z željo po dobičku iz gole sebičnosti.⁶ Ob tem naj pripomnimo, da so bili udeleženci teh roparskih napadov poleg domačinov še razni vojaški ubežniki. Zaradi teh roparskih napadov in pokolov je v tem času dobil Črni graben vzdevek »Krvavi graben«.⁷

Na posebno zanimiv način je opisal tedanji razvpiti Črni graben in njegove ljudi domačin iz Krašnje, Josip Podmilščak — Andrejčkov Jože. V svojih spisih

Geometriski posnetek Šentožbolta (slika I)

pravi med drugim: »Prišel sem sedaj v tako zvani 'črni graben' ki je dobro znan po Slovenskem zavoljo mnogih potepuhov, ki so se nekaj klatili po tukajšnjih gozdovih ... Marsikateri Francozek, ki je srečno ubežal ruskej zimi in neusmiljenim kozakom, je našel tukaj svoj grob, če ga niso nagega sredi ceste pustili ... Razen Trojanske vasi, ni tu skoraj nobene hiše, posebno kake poštene ne ...«⁸

Pred zgodovinskim orisom šentožboltske poštne postaje naj omenimo tudi enega izmed najstarejših geometrijskih posnetkov tega kraja. Tako je med leti 1775—1782 posnel na terenu tedanjo cesto in kraje ob njej od Črnuč do Trojan zaradi delne rekonstrukcije ceste ter ureditve potokov in hudournikov deželni inženir Leopold Lieber.⁹ Na tem geometrijskem posnetku Šentožbolta z okolico je v smeri Domžale—Trojane na desni strani ceste vrisan med drugim tudi peskokop (pesek za popravilo ceste), ki je bil v lasti poštarja iz Šentožbolta.¹⁰ Na levi strani ceste pa so vrisana med drugimi tudi naslednja poslopja, stavbe: cerkev sv. Ožbolta, poštno poslopje, hlev in kovačnici /slika 1/.¹¹

ORIS POŠTNE POSTAJE V ŠENTOŽBOLTU

Najstarejša do danes znana omemba poštarja in s tem pošte na Šentožboltu je iz leta 1711. Takrat je namreč poizkusil prevzeti šentožboltski poštar Franc Saillinger, Ani Mariji Kraa, poštarici iz Podpeči pri Lukovici, mitnico v Podpeči.¹² Leta 1717 pa je bila poštarica pri Šentožboltu Marija Florini.¹³ Okoli leta 1726 je bil šentožboltski poštar Mihael Pibernik,¹⁴ ki je bil tam še leta 1734.¹⁵ V Šentožboltu se leta 1728 omenja duhovnik Gregor Krivec kot duhovnik na pošti Šentožbolt.¹⁶ Torej je imela pošta v Šentožboltu svojega duhovnika, tako kot pošta v Podpeči pri Lukovici.¹⁷

Za Mihaelom Pibernikom je prevzel okoli leta 1744 šentožboltsko pošto Karl Fiorini (verjetno Florini).¹⁸ Dne 29. marca leta 1756 pa sporoča Franc Janez pl. Amigoni, višji poštni upravitelj na Kranjskem, cesarici Mariji Tereziji o potrebah popravila poštnih cest. V tem sporočilu omenja med drugim tudi novega poštnega upravitelja v Šentožboltu, poštarja Plaparta.¹⁹

Za poštarjem Plapartom pa pride šentožboltska pošta na približno 100 (sto) let v posest rodbine Pavlič.²⁰ Prvi od te družine je omenjen kot poštar v Šentožboltu Jožef Pavlič (Joseph Paulitsch), ki ga navaja v svojem dopisu z dne 24. julija leta 1764 višji poštni upravitelj na Kranjskem Franc Janez pl. Amigoni. V tem dopisu sporoča pl. Amigoni deželnemu poglavarju mnenje in pristanek Jožefa Pavliča, poštarja iz Šentožbolta, da postavi pošto na novi lokaciji.²¹ Jožef Pavlič, poštni mojster iz Šentožbolta, pa je poslal nekaj dni pred 28. II. leta 1765 deželnemu glavarstvu za Kranjsko dopis, v katerem opisuje svoje pomisleke proti nameravani preložitvi šentožboltske pošte.²² V tem dopisu je izrazil naslednje: Kolikor bi se šentožboltska pošta prestavila v Podmilj, bi se razdalja med Šentožboltom in Vranskim podaljšala. Pri tem bi nastale težave ob krmljenju konj, saj poštar že tako trpi na njihovem pomanjkanju, ker kmetje v okolici redijo samo rogato živino. Ob koncu dopisa izjavlja Pavlič, da je želja po prestavitvi poštne postaje le težnja višjega poštnega upravitelja iz Ljubljane.

Ob tem pa je Jožef Pavlič obljubil, da kolikor bo prišlo do prestavitve poštne postaje, bo sam na novi lokaciji zgradil nove poštne objekte.²³ Skoraj sočasno, dne 26. marca 1765, je tudi Franc Novak, ki je bil poštar v Podpeči, izrazil deželnemu glavarstvu za Kranjsko svoje razloge proti prestavitvi poštne postaje Podpeč, na Vir.²⁴

Prepiri o prestavitvi pošt pa so se končali leta 1765. Takrat je namreč poročal baron pl. Raab cesarici Mariji Tereziji o zaslišanju Jožefa Pavliča, poštarja iz Šentožbolta in Franca Novaka, poštarja iz Podpeči. V tem dopisu je podana tudi cena poštnega poslopja iz Šentožbolta z zemljo, ki je bila vredna 5.100 goldinarjev.²⁵ Ob koncu tega dopisa je tudi deželno glavarstvo za Kranjsko zavrnilo nameravano prestavitev obeh poštnih postaj.²⁶

Dne 5. julija leta 1765 pa poizkuša še enkrat, žal neuspešno, posredovati užaljeni idejni avtor o prenehanju poštnih postaj v Podpeči in Šentožboltu, Franc Janez pl. Amigoni, višji poštni upravitelj v Ljubljani, deželnemu glavarstvu za Kranjsko. V tem dopisu se ponovno zavzema za novi lokaciji poštnih postaj s pripombo, naj se obe mesti poštarjev zamenjata z novimi poštarji, kolikor bi ostali mesti nezasedeni.²⁷ V prilogi k spisu je bilo dne 27. septembra leta 1783, vizitacijsko poročilo grofa pl. Edlinga o tedanjih poštnih razmerah.²⁸ Iz poročila izvemo, da je tedanji poštni urad v Šentožboltu vodil Janez Pavlič. Imel je dva postiljona, enega poštnega učenca, deset konj in tri nepokrite poštne vozove. Nadalje se v poročilu pripominja, da je poštar dostikrat odsoten, ker ima v Žalcu posestvo, kjer prideluje seno za konje, katerega ne dobi v Šentožboltu. Za pripravo pri vožnji čez Trojanski klanec uporablja par volov ali konj, za kar zahteva 12 krajcarjev.²⁹

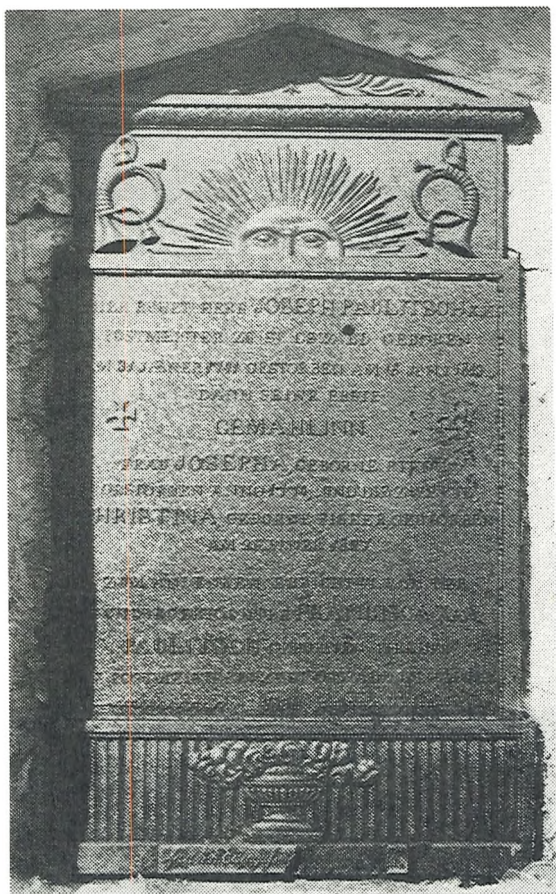
Leta 1795 je bil omenjen kot poštar v Šentožboltu zopet Jožef Pavlič (Joseph Paulitsch)³⁰, ki je umrl 18. junija leta 1813.³¹ Ime šentožboltskega poštarja Jožefa Pavliča pa je ohranjeno tudi v ljudskem izročilu.³² Izročilo navaja, da je bilo na šentožboltski pošti postajališče in prenočišče francoskih oficirjev ter vojakov. Poštar Jožef Pavlič pa naj bi bil rokovnjaški zaupnik in vodilni rokovnjač.³²

Jožefa Pavliča nasledi Mihael Pavlič (Michael Paulitsch), ki je bil šentožboltski poštar do leta 1833.³⁴ Kot zanimivost dodajmo, da je bil v času izdelave franciscejskega katastra leta 1826 lastnik šentožboltskega posestva Jernej Pavlič.³⁵ Med leti 1834 do 1839 je bila poštni upravitelj šentožboltske pošte zelo sposobna Frančiška Pavlič (Francisca Paulitsch).³⁷ Njo je nasledil sin Ignac Pavlič (Ignaz Paulitsch)³⁸, ki je bil kasneje poštar in trgovec.³⁹ Ignac Pavlič je umrl leta 1865.⁴⁰ Poslopje šentožboltske pošte z vrtom je prišlo leta 1878 v lastništvo Franca in Apolonije Smrkol.⁴¹

Danes nas na nekdanjo poštarso družino Pavlič spominjata dva nagrobnika. Prvi je nagrobna plošča iz kamna. Vzidana je v zunanjo fasado cerkve sv. Ožbolta in ima napis: HIER LIGT / MARIA PAU-

LITSCH / GEBOHRNE SAFRAN / KAM ZUR WELT ZU / OBERLAIBACH DEN 27. OKT. 1790 / HIEHR ALS BRAUT IM NOV 1810 / UND STARB DEN 7. SEPT. 1824 / SANFT RUHE DU EDLE GATTIN / FROME MUTTER TREUE UND / UNVERGESSLICHE FREUNDIN /

Drugi nagrobnik je litoželezna plošča, ki je vzdana v pokopališčni zid v bližini cerkve /slika II/. Na ploš-

Litoželezni nagrobnik v Šentožboltu 1836 (slika II)

či je napis: HIER RUHET HERR JOSEPH PAULITSCH K. K. / POSTMEISTER ZU ST. OSWALD GEBOREN / AM 31 JANER 1741 GESTORBEN AM 18 JUNY 1813 / DANN SEINE ERSTE / GEMAHLINN / FRAU JOSEPHA GEBORNE RITTER / GESTORBEN ANNO 1774 UND DIE ZWEYTE / CHRISTINA GEBORNE FISCHER GESTORBEN / AM 26 JANNER 1827 / ZUM ANDENKEN ERRICHTET VON DER / SCHWIEGR TOCHTER FRANCISKA XAU. / PAULITSCH GEBORNE PIRKNER / K.K. POSTMEISTER IN ZU ST. OSWALD IM JAHRE / 1836 / FECIT K. K. EISEN

GOSWE ... ILL. / Ta litoželezna nagrobna plošča je gotovo prvorazredni spomenik določenega obdobja in stanu ter sodi v zbirko nekega slovenskega republiškega muzeja.

Po smrti zadnjega poštnega mojstra iz družine Pavlič je postal šentožboltski poštar bližnji sosod Anzelin Novak ali, kot se imenuje v protokolu franciscjskega katastra, Anselm Novlian.⁴² O njem je napisal v svojih spisih Jože Podmilšak med drugim naslednje: »Popoldne proti štirim pridem v Št. Ožbolt in kar naravnost mahnem jo v Rzinovo krčmo ... Gospodu Nouljanu, tukajšnjemu poštarju in krčmarju, moram izreči pristrčno hvalo ... Ker so poštar videli, da sem grozno utrujen in da me noge bole, bili so tako velikodušni, da so upregli kobilico v hlevu in me potegnili dve uri daleč do doma ... (v Krašnjo).«⁴³ Leta 1872 pa so prenesli pošto iz Šentožbolta na Trojanje v posest družine Konšek.⁴⁴

Ob orisu šentožboltske pošte naj pripomnimo, da je bil poklic poštnega mojstra donosen. Tako so imeli v svojih hišah — poštah postajah — gostilnah še prenočišča. Oproščeni so bili neprijetne vojaške nastavitve⁴⁵, za priboljšek pa so imeli še polovico od poštne⁴⁶. Materialno uspešnost tega poklica potrjuje med drugim tudi naslednje: »Tako je šentožboltska poštarica Frančiška Pavlič kupila zelo obširno posest pošte v Podpeči pri Lukovici.«⁴⁷

Poleg šentožboltske in še starejše pošte v Podpeči pri Lukovici je bilo v Črnem grabnu tudi nekaj velikih furmanskih gostiln. Te so dajale svoje usluge številnim furmanom in prevoznikom, ki so prevažali svoje blago s »parizarji«. Ob tem so eni kot drugi dobro zaslužili. Vse to pa je zatrla železnica, ki je stekla leta 1849 ob Savi. V ilustracijo tega gospodarskega nazadovanja v Črnem grabnu navajamo dopis neznanega poročevalca. Ta poročila med drugim naslednje: »... da je dobila cerkev (sv. Tomaža v Krašnji leta 1856) dva stranska oltarja in visok zvonik in da so posebno zavoljo tega Krašnjani hvale vredni, ker so se v teh slabih letinah in po tem ko so ob vseh zaslužkih pri cesti prišli, toliko skrb za oplešanje Božje hiše imeli. Dokler ni bilo železnice od Dunaja do Ljubljane, so oni na veliki cesti, katera skozi faro gre, veliko zaslužili, ali zdaj je cesta vsa prazna in ubogi ljudje v pomanjkanju žive.«⁴⁹

Podobno usodo je doživelo tudi brodarstvo na Savi. Kronist Vončina nam o tem v svojem spisu poroča »... da je cerkev (v Katariji — Vrh sv. Miklavža) revna in da so brodniki nekdaj častili sv. Miklavža (zaščitnika brodarjev), sedaj jim pa hlapon pred nosom vleče.«⁵⁰ Tako je s pojavom železnice šlo brodarstvo na Savi v zaton in s tem denarni darovi za obnovo cerkve.

OPIS POŠTNE POSTAJE Z OKOLICO V ŠENTOŽBOLTU

Likovna upodobitev šentožboltske poštne postaje z okolico predstavlja plastično podobo iz lepenke, pa-

pirja, slame in mahu v globokem obodu. Prizor je velik 31,4 x 24,5 cm, zasteklen in uokvirjen. Figure same s prizori so izrezane iz papirja ter nato narisane s filigransko natančnostjo. Ob tem naj poudarimo, da so posamezne upodobljene osebe velike okoli 14 mm. Delo je signirano desno spodaj: Alois Ruda 1842

Na tej plastični upodobitvi Šentožbolta z okolico vidimo od leve proti desni naslednje /slika III/:

Plastična upodobitev Šentožbolta 1842 (slika III)

1. Upodobljeno je župnišče, ki je bilo enonadstropna stavba, krita s slamnato streho na čop. V ozadju sta slemenjeni dve gospodarski poslopji. Župnišče je bilo v letih 1941—1945 porušeno. Danes o njem ni sledu.
2. Upodobljena je cerkev sv. Ožbolta z zakristijo, ki jo obkroža pokopališče z zidom, ob katerega je na južni strani prislonjena kapelica.⁵¹
3. Upodobljena poštna postaja je mogočna dvonadstropna stavba z dvokapno streho, ki je krita z bobrovcem. Ta je na zahodni strani oblikovana na čop. Na fasadni strani levo od sredine je glavni vhod z nadstreškom in dvoramnim stopniščem, ki je dvignjeno do prve etaže. V pritličju so na levi in desni strani stopnišča vrata, ki vodijo v klet. Ob desni strani kletnih vrat so še dvokrilna vrata za vhod v vinsko klet. Na levi strani fasade /slika VI, črka A/ je naslikana sončna ura. Na desni strani fasade /slika VII, črka B/ pa je naslikan

avstrijski grb — dvoglavi orel. Od grba malo dalje /slika VII, črka C/ je lanterna in ob njej naslikana okoli 1,20 cm visoka, s polkrožnim okvirom zaključena freska s prizorom sv. Jurija v boju z zmajem.

Danes je stavba nekdanje pošte obnovljena. Po dolžini je skrajšana tako, da je odpadel desni del stavbe z dvojnimi kletnimi vrati. Glavni vhodni portal je iz peščenca in ima v sredini sklepnik z inicialkama M.P. (priimek lastnice stavbe in poštne postaje: Marija Pavlič). Na levi in desni strani preklade portala je letnica 1800.

4. Upodobljen je fasadni del hleva. Zadaj za upodobitvijo župnišča, cerkve, pošte, hleva in svinjaka je narisano pobočje, ki se nadaljuje levo v zaselek Prvine, desno pa v zaselek Bršlenovica. Spredaj pred fasado župnišča, cerkve, poštne postaje in gospodarskega poslopja so na cesti upodobljene naslednje osebe, ali prizori:

SLIKA IV

1. Furman pri pogonu konj z bičem v dvignjeni desnici. Njegovo obleko sestavljajo: *klobuk* iz črne klobučevine z nižjim oglavjem in večjimi okrajci, *suknjič*, temnomodre barve, ki ima zadaj razporek nad katerim sta dva večja gumba, *hlače* ozke, dokolenske, črne barve, *nogavice*, dokolenske, temnomodre barve in *čevlji*, visoki.
2. Žena z jerbasom na glavi in grabljami na levi rami, katere pridržuje z levico. Njeno obleko se-

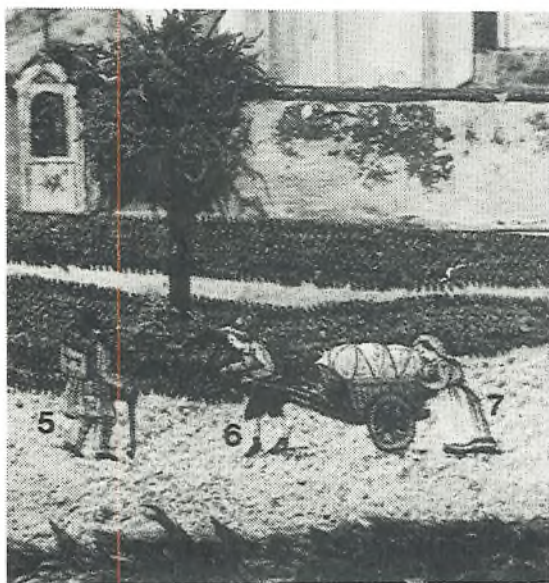
Plastična upodobitev Šentožbolta — detajl (slika IV)

stavljajo: *peča*, bele barve, *rokavci*, bele barve, *krilo*, rdeče barve z belim modrcem, *predpasnik*, bele barve in *čevlji*, nizki.

3. Žena, ki stoji ob ograji. Njeno obleko sestavljajo: *ovratna ruta*, bele barve, *rokavci*, bele barve, *krilo* z modrcem bele barve, *predpasnik*, modre barve in *čevlji*, nizki.
4. Moški s pletenim košem na rami in popotno palico v rokah. Njegovo obleko sestavljajo: *slamnik*, rumene barve, *srajca*, bele barve, *telovnik*, bele barve, *hlače*, dokolenske, črne barve, *nogavice*, dokolenske, bele barve in *čevlji*, črni, visoki.

SLIKA V

5. Moški v mestni obleki s popotno palico v desnici. Njegovo obleko sestavljajo: *cilinder*, črne barve, *suknja*, dokolenska, sive barve, *hlače*, dolge, rjave barve in *čevlji* visoki, črni; moški ima na hrbtu veliko štirioglato torbo, rjave barve. Nad pokrovom torbe je v zvitek zavit kos modrega blaga (verjetno je to dežni plašč).

Plastična upodobitev Šentožbolta — detajl (slika V)

6. Mož in žena pri prevozu blaga. Voz ima dve kolesi in pleten zgornji del (koš). Moški pridržuje z rokama držali voza. Njegovo obleko sestavljajo: *klobuk* iz sivega filca, ki ima visoko stožčasto štulo in široke okrajce, *srajca* iz platna, sive barve, *telovnik* iz platna, sive barve *hlače*, dokolenske, črne barve, *nogavice*, dokolenske, sive barve in *čevlji*, visoki, črni.
7. Žena pritiska z rokama voz od zadaj. Njeno obleko sestavljajo: *peča*, bele barve, *rokavci*, bele barve in *krilo* z modrcem, bele barve. Krilo ima na spodnjem robu in malo nad njim prišit *krasilni trak* iz črnega blaga. Predpasnik je bele barve.

SLIKA VI

8. Moški na vspenjajočem se vrancu, v katerega se zaganja ovčarski pes. Njegovo obleko sestavljajo: *slamnik* z velikimi okrajci, *srajca*, bele barve in *hlače*, dokolenske, oker barve s širokimi naravnici.
9. Stopali dveh potnikov. Ostalo od upodobitve teh dveh figur, manjka.
10. Doprsna upodobitev sloneče žene. Verjetno je upodobljenka ena izmed družine Pavlič. Njeno obleko sestavljajo: *ovratna židana ruta* in *rokavci*, bele barve.

Plastična upodobitev Šentožbolta — detajl (slika VI)

SLIKA VII

11. Žena, ki stoji ob robu ceste. Upodobljenka je brez glave. Njeno obleko sestavljajo: *ovratna ruta*, bele barve, *krilo* modre barve in modrc oker barve.
12. Sedeči postiljon na konju. Z desnico si pridržuje poštni rog na katerega trobi. Njegovo uniformo sestavljajo:⁵² *klobuk*, dvorogelnik črne barve, ki je na robovih obšit s trakom rumene barve (dvorogelnik ima na vrhu rumeno pero), *frak*, rdeče barve s črnimi našitki, *hlače*, oprijete, oker barve in *škornji*, črni, ki segajo zadaj do zakolenja, spredaj pa pokrivajo koleno.⁵³
13. Ob kočiji stoječi postiljon, ki je obrnjen s hrbtom proti gledalcu. Oblečen je v enako uniformo kot na konju sedeči postiljon. S tem, da je s hrbtom obrnjen proti gledalcu sta opazna zadaj na njegovem rdečem fraku ob razporku zavihka črne barve.
14. V kočijo sta vprežena dva para konj. V njej so vidni štirje potniki. Kočija je zaprtega tipa in na-

Plastična upodobitev Šentožbolta — detajl (slika VII)

rejena na vzmeti. Spodnji del kočije — to je podvozje s kolesi ter spodnji del zgornjega dela kočije z vrati je oker barve. Vrta so dvokrilna in imajo na spodnjem delu naslikan državni grb — dvo-glavi orel. Ostali del kočije je poslikan črno. Kočija ima na levi strani vrat spredaj svetilo — laterno.

Ob tej upodobitvi šentožboltske poštne postaje z narisanimi ljudmi na cesti je opazno, da so bili upodobljeni domačini oblečeni v delovna oblačila.

Tako je bila ženska in moška delovna noša v Črnem grabnu nekaj let pred sredo 19. stoletja naslednja:⁵⁴

Ženska delovna noša, ki je upodobljena na slikah (IV/2, 3, V/7 in VII/11) se sestoji iz naslednjih delov: Z do gležnjev segajočim krilom z modrcem, ki je sestavljeno iz v pasu drobno nagubanega krila na katerega je na zgornji del prišit modrc. Krilo so olupšali tako, da so na njen spodnji del in malo višje (slika V/7) prišli trak drugobarvnega blaga. Predpasniki, ki so jih opasovale ženske, so bili krojeni čez boke ter so segali malo nad spodnjim robom krila. Na pasu, kamor so bili predpasniki prišiti, so bili drobno nabrani in so se podaljševali v trakove za zavezovanje. Pod modrcem so imele ženske rokavce iz platna. Rokavci so segali do pasu ali malo nižje in so bili tudi sočasno zgornje oblačilo. Ženske glave, ki so upodobljene na tej sliki, so pokrite v dveh primerih (slika

IV/2) in (slika V/7) s pečo. V ostalih dveh primerih pa imata ženi navadni ovratni ruti z izjemo židane rute, ki krasí vrat žene (slika VI/10). Od vseh petih naslikanih žena imata samo dve (slika IV/3 in III) vidna obuvata — čevlje.

Moška delovna noša, ki je upodobljena na slikah (IV/4, V/6 in VI/8) je sestavljena iz naslednjih delov: Klobuka ali slamnika z različno velikimi okrajci in višjimi ali nižjimi oglavji. Srajca brez ovratnika je bila iz platna z dolgimi rokavi. Telovnik iz platna (slika IV/4) je sestavljen iz dveh prednjih in enega zadnjega dela. Dokolenske hlače so iz irha in so črne ali oker barve. Nogavice so dokolenske ter so narejene iz domače volne (slika IV/4 in slika V/6). Obuvata v našem primeru so visoki čevlji iz črnega usnja.

Likovna upodobitev šentožboltske pošte z okolico je, kot smo omenili popreje, signirana desno spodaj: Alois Ruda 1842. Žal, razen te signature, ne vemo o avtorju ničesar. Glede na izredno natančno in filigransko upodobitev bi lahko sklepali, da je bil avtor tega dela večč risanja. Mikavna je tudi misel, da se je avtor tudi sam upodobil na sliki V/5, kot v mestno obleko oblečen popotnik z veliko rjavo torbo iz usnja na hrbtu, v katerem je bil mogoče pribor za risanje.

Ob koncu tega sestavka naj poudarimo, da je upodobitev poštne postaje v Šentožboltu iz leta 1842 pričevalna za kulturno zgodovino tega kraja v prvi polovici 19. stoletja. Iz te plastične upodobitve je razviden

izgled poštne postaje, cerkve z okolico, poštne kočije z uniformo postiljonov ter načina oblačenja tedanjih prebivalcev Črnega grabna.

OPOMBE

1. Več o napadih na Francoze v Črnem grabnu piše Ivan Vrhovnik, v članku Francozi v Črnem grabnu, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* (IMDK), Ljubljana 1909, str. 161–165. 2. Stane Stražar, Črni graben — od Prevoj do Trojan, *Lukovica* 1985, str. 163. — 3. Dr. Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, 1928, zv. 7, str. 53. — 4. S. Stražar, n.d. str. 163. — 5. J. Mal, n.d. str. 53. — 6. J. Mal, n.d. str. 53. — 7. Pavle Urankar, Kamniški okraj v preteklosti, Na bregovih Bistrice, 1938, str. 59. — 8. Jože Podmilščak (*1845 †1874), *Spisi Andrejčkovega Jožeta*, Novo mesto 1890, str. 51, 52. — 9. Leopold Lieber je bil deželni inženir, ki je pričel v letih 1775–1782 z izmerami na Ljubljanskem barju. Njegovo ime je prvič omenjeno v *Land Krainerischer Schematismus auf das Jahr MDCCLXXV* kot *Landschaftliche Ingenieures Herr Leopold Lieber*. Zadnja omemba njegovega imena pa je v *Neuer Instanzkalender auf das Jahr MDCCLXXXII*. Njegovo veliko delo je v sodelovanju z Balthasarjem Hacquetom: *Mappa Lithohydrographica Nationis Slavicae*. Delo je v sredini spodaj signirano: Lieber zu Laibach 1782. — 10. Geometrijski posnetek Šentožbolta hrani Arhiv SRS, mapa XIV., Ljubljana — Trojane — načrti 2–24, list št. 20. Mapa sestoji iz 23 posnetkov teh krajev. Žal ni protokola. Na listu št. 12 je tudi podpis avtorja teh posnetkov: L. Lieber — *curatus geometricus*. — 11. Majda Žontar v katalogu za razstavo: *Razvoj poštne službe na Gorenjskem do prve svetovne vojne*, Razstava gorenjskega muzeja — Kranj 1977 pomotoma datira na strani 28. geometrijski posnetek Šentožbolta v prvo polovico 19. stoletja. Pravilen čas nastanka geometrijskega posnetka tega kraja je med leti 1775 do 1782, torej zadnja tretjina 18. stoletja in je delo deželnega inženirja Leopolda Lieberja. — 12. Ivan Vrhovnik, Carinska in poštna postaja Podpeč pri brdu, *IMDK VI/1886*, sešitek 4., str. 166. — 13. S. Stražar, Pošta v Št. Ožboltu, n.d., str. 615. — 14. S. Stražar, n.d. str. 615. — 15. M. Žontar v katalogu, n.d. na str. 28 pomotoma navaja, da je bil prvi znani poštar pri Šentožboltu Miha Pibernik. Pravilno, prvi znani poštar je bil že leta 1711 omenjeni Franc Saillinger in nato leta 1717 Marija Florini. — 16. France Golob, *Umetnostnozgodovinska topografija Domžalske krajine*, magistrska naloga, Ljubljana 1978 (tipkopis), str. 390. — 17. Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, 1689, VIII., na strani 773 navaja, da je bila kapela na pošti v Podpeči posvečena Mariji. — 18. S. Stražar, Pošta v Št. Ožboltu, n.d. str. 615. — 19. Peter Ribnikar, *Regesti dokumentov za zgodovino pošte*, Ptt arhiv 21, Beograd 1978/f1979, str. 319. — 20. M. Žontar v katalogu n.d. str. 28 pomotoma navaja, da je za Mihaelom Pibernikom prevzela poštno službo v Šentožboltu rodbina Pavlič. Pravilno se glasi, da je za Mihaelom Pibernikom prevzel pošto na Šentožboltu Karl Fiorini, za njim Plapart in šele nato rodbina Pavlič. — 21. Ribnikar n.d., str. 320. — 22. P. Ribnikar n.d. str. 321. — 23. P. Ribnikar, n.d. str. 321. — 24. P. Ribnikar, n.d. str. 321. — 25. P. Ribnikar n.d. str. 321. — 26. P. Ribnikar, n.d. str. 322. — 27. P. Ribnikar, n.d. str. 322. — 28. P. Ribnikar, n.d. str. 323. — 29. P. Ribnikar, n.d. str. 324. — 30. *Schematismus für das Herzogthum Krain*, 1795, str. 62. — 31. Dan in let-

nica smrti je povzeta po napisu, ki je na litoželeznem nagrobniku (pokopališče v Šentožboltu) rodbine Pavlič. 32. S. Stražar, n.d. str. 193. — 33. Ustno izročilo o domnevem rokovnjaštvu poštarja Jožefa Pavliča izhaja iz dveh pripovedi, ki jih je opisal v svojem članku I. Vrhovnik, v *IMDK* 1909, str. 163. V prvi pripovedi je povedal zgodovinarju Franzu Schumijsu domačin Danajčev Luka med drugim, da so na šentožboltski pošti napadli in umorili nekega francoskega častnika. V drugi pripovedi pa je pripovedoval Schumijsu leta 1861 osemdesetletni domačin Kotnik, ki je bil doma iz Učaka (kraj je v bližini Šentožbolta), da so prišli nekoč na šentožboltsko pošto štirje francoski častniki z vojaško blagajno. Pripotovali so iz Vranskega. Zahtevali so od poštarja, da jih pelje v Ljubljano. Ko so sedli na voz, jih je voznik Koritnik na ukaz šentožboltskega poštarja popeljal v smer Vranskega preko Učaka. Na pripombo francoskih častnikov, če pelje ta cesta v Ljubljano, jih je Koritnik nalagal, da je ta pot bližnjica. Zapeljal jih je v kraj »za Drago«, kjer so jih verjetno po dogovoru pričakali domačini, jih oropali in umorili. Ti dve pripovedi imata zrno zgodovinske resnice z naslednjim: I. Vrhovnik, n.d. navaja na strani 163, da je Franz Schumi odstopil takratnemu Deželnemu muzeju (današnjemu Narodnemu muzeju) listino s pojasnilom kazenske sodbe francoskega vojaškega sodišča iz Ljubljane z letnico 1810. V tem pojasnilu je navedeno, da je pet kmetov s cepci ubilo štiri francoske častnike. Ob tem pripomnimo, da so bili dne 30. 1. leta 1810 zaradi teh umorov obsojeni na smrt pred francoskim vojaškim sodiščem v Ljubljani ter 31. 1. leta 1810 tudi justificirani naslednji domačini: Andrej Gril, doma blizu Šentožbolta, Jurij Dobovšek, doma iz Šentožbolta, Martin Molka, doma iz Učaka in Luka Škofec, doma iz Trojan. — 34. *Schematismus für Krain* 1832. — 35. Arhiv SRS, št. Ožbolt, L — 190, Provinz Illyrien, Nro 190. — 36. *Schematismus für Krain* 1834 do 1839. — 38. *Provinzial Handbuch des Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien, für das Jahr 1844*, str. 106 Postmeister Št. Oswald: Ignaz Paulitsch. — 39. S. Stražar, n.d. str. 617. — 40. ravno tam. — 41. Arhiv SRS, Št. Ožbolt, L — 190, Provinz Illyrien, Nro 190, Gemeinde St. Oswald l. 1826, Protokol 1878. — 42. Ravno tam, Protokol št. 35, hišna števil. 8., Novlian Anselm. — 43. J. Podmilščak, n.d. str. 52, 53. — 44. P. Urankar, n.d. str. 62. — 45. J. Mal n.d. str. 126. — 46. J. Mal, n.d. str. 128. — 47. I. Vrhovnik, Carinska ... n.d. str. 166–174. — 48. V času Napoleonove Ilirije so prevažali razno blago, kot navaja J. Mal, n.d. str. 124, tudi »... deloma čez Metliko, Ljubljano in Gorico v Milan in dalje v Francijo.« Verjetno so naši ljudje, ime se je ohranilo še do danes, poimenovali v spomin na te vožnje v daljino Francijo vse do Pariza, vozovom »parizarji«. — 49. Brez imena (verjetno župnik iz Krašnje), Ozaljšanje krašenjske cerkve, *Zgodnja Danica*, 1856, list 7, str. 31. — 50. Vončina, Iz Moravč, Novice kmetijskih, obrtnijskih in narodnih reči, l. 1883, list 87, str. 348. — 51. Opis cerkve s tlorisom, F. Golob, n.d. str. 390. — 52. Da je upodobljena uniforma postiljona narisana pravilno in času ustrezno, ilustriramo z razstavljenimi uniformami postiljona (uniformi manjkajo hlače in škornji) v katalogu razstave dr. Sergej Vrišer, Tristo let mode na Slovenskem, Pokrajinski muzej v Mariboru, november 1965, str. 40 in fotografija dela uniforme, Reprodukcijske. — 53. Model postiljonskih škornjev je enak modelu avstrijskih konjeniških škornjev iz prve polovice 19. stoletja. Prim. S. Vrišer, n.d., Reprodukcijske, Fotografski posnetek konjeniške opreme, škornji. — 54. Več in bolj strokovno o kmečki delovni noši je v knjigi dr. Marija Makarovič, *Slovenska ljudska noša*, Ljubljana 1971.

ZAČETKI LETENJA V LJUBLJANI

SANDI SITAR

Po neuspehu številnih poskusov, da bi človek letal po ptičje, je sla po letenju našla uresničitev z baloni; od leta 1783 je bil več kot sto let to edini možni način človeškega letenja. V tem času pa je z empiričnimi in teoretičnimi izkušnjami polagoma dozorelo spoznanje o uresničljivosti letenja s togimi krili (brez zamahanja). Tako je prvi uspešno letal brezmotorno nemški inženir Otto Lilienthal od 1891, motorno pa — potem ko se je to leta 1901 izmuznilo Wilhelmu Kresu v Avstro-Ogrski le zaradi neprimernega motorja — leta 1903 bratoma Wright v ZDA. Evropa je sledila Ameriki s triletno začetno zamudo, vendar so razvitejšje evropske (dežele Francija in za njo druge) že okoli 1909 nadomestile zaostanek. V Avstro-Ogrski je prvi letel brezmotorno Mariborčan Franz Wels leta 1906, motorno pa Igo Etrich poleti 1909, za njim pa Edvard Rusjan v Gorici jeseni 1909. Naslednja leta so bila na Slovenskem v znamenju živahne letalske dejavnosti.

V tem pionirskem dogajanju pred prvo svetovno vojno Ljubljani ne gre kakšna posebna vloga, nasprotno, prej se kaže kot razmeroma konservativno, samozadovoljno mesto, ki naj bi ga dogodki že sami poiskali, ko bo čas za to. Pa vendar se je prav na začetku letenja z baloni odlikovala z izrednim podvigom, ki mu je dobesedno botroval baron Žiga Zois kot osrednja osebnost našega razsvetljenjskega prerođa. Čeprav je posebej pospeševal literarno dejavnost, ni bil le mož besede, marveč tudi akcije, nujne v njegovi poslovni dejavnosti, ki jo je spremljala tudi dobra tehnična informiranost in poučenost. Tako je v njegovem krogu prišlo v Ljubljani ne le do prvega poskusa z letečo napravo v slovenskih, marveč tudi jugoslovanske presegajočih balkanskih razsežnostih.¹ Zois se je v pismu Martinu Urbančiču, svojemu nekdanjemu oskrbniku gradu Brdo pri Kranju, tedaj pa že osamosvojenemu lastniku gradu Turn pri Predvoru, 6. junija 1784 opravičil, da ga ne more naslednji dan obiskati, in navaja razlog: »... zum Teil auch will Ich Donnerstag unserem Freund Walter den Gefallen thun muss bey seiner Luftkugel Abfahrt zum Gevatter zu stehen.«²

V tem pismu pa tudi v predhodni in naslednji korespondenci z Urbančičem ni o tem nobenih dodatnih informacij, tako da iz citiranega zapisa razberemo le, da je Zois 7. junija 1784 botroval vzletu »zračne krogle«, očitno toplozračnega balona. Podatek je izreden, saj dogodek kasni za prvim prostim poletom z balonom bratov Montgolfier, 21. novembra 1783 v Parizu, le dobrega pol leta. Točnejša bi bila primerjava z nekaj mesecev starejšimi poskusi Montgolfierov z modeli, kajti tudi Walterjev balon je bil najverjetneje model — ko bi šlo za človeški polet z balonom, bi ostalo za dogodkom nedvomno več dokumentacije kot navedeni del stavka. Vendar pa do nasprotnega

dokaza le ne gre povsem zavreči možnosti, da je šlo celo za poskus človeškega letenja.

Preostane seveda vprašanje, kdo je bil Zoisov in Urbančičev prijatelj Walter, neposredni izvajalec poskusa z balonom. Spisek ljubljanskih meščanov v tistem času³ navaja enega samega meščana s takšnim priimkom (in nobenega s takšnim krstnim imenom): Franca Walterja, suknarja, ki je postal ljubljanski meščan 30. marca 1789. Suknar je vsekakor razpolagal s tehničnim znanjem, potrebnim za krojenje in sešitje balona, narejenega verjetno iz kakšne lahke in goste impregnirane tkanine. Poskus z Walterjevim balonom je očitno potekal v ožjem krogu. 29. aprila 1855 pa je neki K. Lindner priredil v Ljubljani tekmovalje več balonov — isti razlogi govore, da je šlo najverjetneje spet za modele — pri čemer je muzicirala godba pod vodstvom kapelnika Absengerja, da je bila celotna prireditev kar pomladno praznična. Tekmovanje je potekalo morda na Rožniku (vir navaja »Rosenbüchel«), o zmagovalcu pa sta verjetno odločala dosežena višina in čas vztrajanja v zraku.⁴

Da bi videla leteti z balonom človeka, je morala Ljubljana še čakati, čeprav omenjajo viri⁵ prvega balonarja slovenskega rodu že leta 1810, ljubljanski časopis⁶ pa je objavil opis njegovega šestega poleta leta 1814. A vsi ti poleti dr. Gregorja Kraškovića so navduševali publiko po drugih mestih, ne na Slovenskem ali celo v Ljubljani.⁷

Proti koncu 19. stoletja so začeli prihajati tudi v naše kraje potujoči balonarji-artisti, ki so za vstopnino prikazali publiko polet z balonom, pod katerim so običajno še telovadili na drogu ali vrvi, na koncu pa včasih odskočili s padalom. Takšen nastop je izvedel francoski balonar N. Beudet v Mariboru leta 1885; v istem mestu sta nastopila še italijanski artist Giacomo Merighi 1889 in češki artist Jan Plaček 1903.⁸ Šele slednji se je po nastopu v Mariboru odpravil tudi v Ljubljano. Ko so ga v hotelu Lloyd zapisali v knjigo gostov, je navedel lažno ime Leon Steffens. Njegovo pravo ime je bremenil slab prizvok zaradi več neuspešnih nastopov ter opeharjene publike, zato je povzel tujega po tedaj zelo uspešnem ameriškem balonarju Leu Stevensu. Prvi nastop 21. junija 1903 na kolesarskem dirkališču v Tivoliju se je končal z vžigom balona še med polnjenjem s toplim zrakom. Teden dni kasneje je artist pred očmi številne množice napolnil svoj zakrpani balon, ki pa se je premalo dvignil, da bi varno odskočil s padalom, kakor je bilo napovedano. Vendar si ni mogel privoščiti ponovnega neuspeha, zato je vseeno tvegati skok. Padalo se ni odprlo in Plaček je padel na sredo zgrožene množice z višine 30 m in več. Z zlomljenima nogama in roko ter poškodbanimi glave so ga odpeljali v bolnišnico, kjer se je zdravil do 13. julija, medtem pa so Ljubljančani zbirali zanj denar. Po tem datumu v Ljubljani ni več sledu za

Plačkom — vrnil se je domov na Češko in se ni več ukvarjal z balonarstvom. — Takšno je bilo prvo srečanje Ljubljane z letečo napravo, s katero je letel tudi človek.⁹

Opisana nesreča je spodbudila invalidsko upokoje-nega železničarja in tapetnika Antona Oistra iz Šiške, da je začel razvijati padalo, ki bi bilo zanesljivejše, kot je bilo Plačkovo. Oister je najkasneje tega leta (1903) začel izdelovati in spuščati toplozračne modele balonov, s katerimi je v naslednjih letih popestril sko-raj vsako množično prireditve v Ljubljani. Posebej se je potrudil pri izdelavi velikega modela cepelina leta 1908. Tega leta sta med protinemškimi demonstraci-jami 20. septembra v Ljubljani padli žrtvi Ivan Ada-mič in Rudolf Lunder. Ko se je po ulicah pomikal ve-ličasten pogrebni sprevod, je Oister spustil nad njim svojega cepelina z rdečo in črno zastavo.¹⁰

V naslednjih letih pa se je tudi pri nas razmahnilo letenje z letalnimi napravami težjimi od zraka. Franz Wels je prvi na svetu poletel z letočim krilom že leta 1906, Edvard Rusjan je letal z motornimi letali od prvega goriškega poleta 25. novembra 1909. Najbolj zagreti Ljubljanci so se morali na njegove javne na-stope (28. marca in 29. junija 1910) peljati v Gorico, kjer je do odhoda v Zagreb (septembra 1910) edinole letal s svojimi sedmimi Edami.¹¹ Ko je po uspešnih zagrebških poletih konec 1910 s svojim družabnikom in financerjem Mihajlom Merčepom načrtoval turne-jo, je razmišljal tudi o nastopih v Gorici, Trstu in Ljubljani. A smrtno se je ponesrečil 9. januarja 1911, že na svojem prvem nastopu v Beogradu. Poleti tega leta pa je Ljubljana vendarle doživela prikaz motor-nega poleta, časovno za Gorico (Rusjan), Celovcem (Zablatnik), Koprom (Auer) in Mariborom (Rziha).¹²

Prvi, ki je prikazal v Ljubljani motorno letenje, je bil puljski mehanik, izumitelj in letalec Albert(o) Let-tis. Pilotski izpit je opravil 2. maja 1911 in prejel dvajseto tovrstno diplomu v Avstro-Ogrski. Svoje enokrilno letalo z razponom kril 8,75 m, dolžino tru-pa 7,50 m, težo 240 kg in motorjem 25 KM si je, pos-nemajoč Blériotova in druga letala, verjetno sam iz-delal. Z njim je nastopil v Ljubljani na binkoštno ne-deljo in ponedeljek, 4. in 5. junija 1911, na vojaškem vežbališču pri Fužinah. Prireditveni odbor je za teh-nična dela in varstvo najel gasilce. Vstopnina je bila 1 krono, v obeh dnevih pa so iztržili s prodajo vstopnic le 700 kron, kar pomeni, da je bilo znotraj prostora, kjer se je plačevala vstopnina, skupaj tudi toliko gle-dalcev; kot navadno ob takšnih priložnostih pa je bi-lo zunaj tega prostora vsaj še toliko gledalcev in več. Lettis se je dogovoril za honorar 300 kron na dan, po-tem pa je nekoliko popustil in zahteval za oba dneva 500 kron. Odbor si je nakopal s to prireditvijo prek 4000 kron primanjkljaja. Glavni krivec je bilo slabo Lettisovo letenje: neprijazno vreme, šibki in neza-nesljivi motor, predvsem pa pilotova neizkušenost so ob dvomljivih letalnih sposobnostih aviona prvi dan omogočili le posamezne skoke in naposled, ko je ra-zočarana publika začela zahtevati svoj denar nazaj,

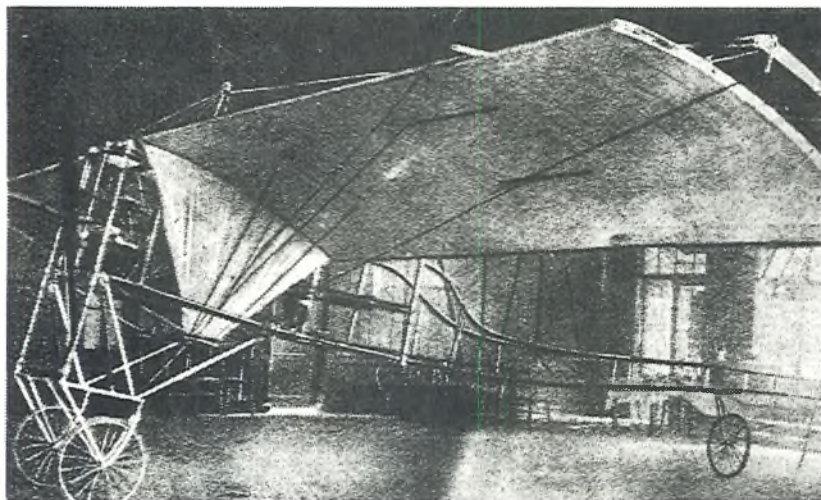
krožni polet kakšen meter nad tlemi. Naslednjega dne je letal nekoliko bolje, dosegal 5–6 m višine, a tudi s takšnim letenjem ni zadovoljil publike. Lettis je pred Ljubljano obiskal Gorico, v začetku oktobra 1911 pa se je udeležil Prvega avstrijskega letalskega tedna v Dunajskem Novem mestu, kjer se je hudo pone-srečil.¹³

Albert Lettis in Ivan Vidmar

V septembru in oktobru 1911 je v Ljubljani gostovalo po inovativnih posebnostih najbolj originalno motorno letalo, kar so jih v obdobju pred prvo sve-tovno vojno zasnovali in izdelali slovenski pionirji. Družabnika Alfonz Kjuder, ki je gradnjo letala vodil, financiral in ki naj bi mu bil tudi pilot, ter Ivan Ren-čelj, glavi načrtovalec in graditelj, sta v svoje enokril-no letalo z Anzanijevim petvaljnim motorjem 50 KM vgradila tri zamisli, ki sta jih tudi prijavila v patentni postopek v Avstriji, Nemčiji in Franciji: namesto pre-čnega krmarjenja s krilci ali z vihanjem koncev kril sta uvedla pomikanje celega krila levo ali desno; krilo je lahko spremenilo svoj vpadni kot, kar naj bi delo-valo v primeru strmoglavljenja kot reševalno »pada-lo«; na podoben način naj bi reševalo letalo pred pad-cem tudi spreminjanje vpadnega kota repnega stabili-zatorja.

Družabnika, doma iz Trsta, sta gradila in preskušala svoje letalo do septembra 1911 v samotni dolini pri Vlačnem pri Sv. Trojici (Martin Krpan!) pri Pivki, nato pa sta ga prepeljala v Ljubljano in konec sep-tembra ter večji del oktobra razstavljala v Narodnem domu. Kjuder je najavljal po razstavi tudi javno le-tenje, vstopnina za obe prireditvi pa se je plačevala že ob nakupu vstopnice za razstavni prostor. Vendar so Ljubljanci pokazali za prvo domače letalo v svo-jem mestu kaj malo zanimanja. Tega niso mogli spre-meniti niti pionirjema naklonjeni slovenski časnikarji in časniki.¹⁴ Edinole nemška Laibacher Zeitung je pisala o letalu in njegovih konstrukcijskih posebnostih omalovažujoče, češ da so vsaka zase znane že od prej, nova je le njihova skupna uporaba; nemški

Kjuder -Renčeljevo letalo na razstavi v Ljubljani 1911

časopis je dvomil, da bi se te naprave v praksi obnašale tako, kot sta pričakovala in razglašala graditelja.¹⁵

Koliko je bilo letalo zares sposobno letenja, je težko presoditi. Poskusi sredi septembra 1911 pri Vlačnem so že morali kaj obetati, zaradi močnega vetra, ki je podrl celo hanger, pa jih ni bilo mogoče izvesti v obsegu, da bi se vsestransko preverile njegove sposobnosti. Kjuder je načrtoval polet od Pivke do Ljubljane, kar je bila zaradi nepreskušene letala in neizkušene pilota zelo drzna misel. Vetrovno vreme je preprečilo njeno uresničitev, zato so letalo prepeljali z vlakom. Ob prihodu v Ljubljano se je Kjuder oglasil v uredništvu Jutra in napovedal po razstavi ne le javno letenje nad mestom, marveč tudi prenos časopisa z zračno pošto v Trst. (Omenil je mladega tržaškega pilota Ivana Vidmarja, ki je le dan poprej poletel s pošto iz Benetk proti Trstu in pristal v Tržiču, kar je pomenilo začetek zračne pošte v zgodovini slovenskega letalstva).¹⁶

Ker je bilo v naslednjih dneh zaradi slabega obiska že samo razstavljanje letalo graditeljema v izgubo, slednje Kjuder ni hotel še povečevati z letenjem. Ni pa mogoče ugotoviti, če si pri tem ni celo oddahnil, ko je imel dober razlog, da je odpovedal svoj zračni nastop. Družabnika sta se po tem neuspehu razšla in tako je bilo konec letalskega dela tudi za vsakega posebej. Kjuder je letalo prodal za 12.000 kron, kar je bilo precej pod njegovo lastno ceno. Ljubljancanom se je tako izmuznila še ena priložnost, da morda doživi pravo demonstracijo letenja nad svojim mestom in se pri tem sami prepričajo o (ne)uspešnosti(?) konstrukcijsko najbolj ambicioznega letala iz slovenskega pionirskega obdobja.

Naposled je 16. junija 1912 prvi pokazal Ljubljancanom »pravo« letenje dvajsetletni tržaški letalec Ivan Vidmar. Ta je imel tedaj za seboj že dobro leto uspešnega letenja: 30. maja 1911 je opravil v Milanu pilotski izpit in postal tako (za Celovčanom Jožetom Zablatnikom) drugi diplomirani pilot slovenskega ro-

du; 23. julija 1911 je preletel morje med Gradežem in Trstom, njegovo letalo je bilo tedaj prvo nad tem mestom. Z vidnim uspehom je sodeloval med 30. julijem in 6. avgustom 1911 na Prvem mednarodnem letalskem tednu v Trstu in nato na vrsti drugih tekmovalnih prireditvev, izvedel je prvenstvene prelete Benetke—Tržič, Trst—Benetke, aprila 1912 je časopisje že napovedovalo njegovo letenje v Ljubljani, vendar je prej opravil turnejo Zadar, Split, Cetinje in prišel v Ljubljano šele v prvi polovici junija. Teden dni je razstavljal svoje — originalno Blériotovo — letalo v prostorih podjetja Balkan ob tedanji Dunajski cesti, 16. junija 1912 pa je izvedel nastop na vojaškem vežbališču v Polju (po prvotnih dogovorih s prireditelji bi moral letati nad tivolskimi travniki).

Tokrat se je zbrala ob vzletišču neprimerno večja množica kot na prejšnjih podobnih prireditvah in tudi vzdušje je bilo slovesnejše (častni gostje z županom dr. Ivanom Tavčarjem, filharmonična godba itn.). Kljub temu tudi tedaj zbrana vstopnina ni zadoščala niti za pokritje stroškov. Ker je nastalo za tisoč kron izgube (tisoči gledalcev so si ogledali dogodek zunaj ograjenega prostora), so časopisi pozvali k zbiranju prostovoljnih prispevkov (ni znano, kako so se na to odzvali Ljubljanci). Vidmar je opravil v Ljubljani dva poleta, desetminutnega in dvakrat daljšega. Ker zaradi policijskih predpisov ni smel letati nad strnjnim naseljem, je krožil nad mestnim obrobjem, in ko je peljal spodaj brzovlak, je tekmoval z njim in ga pustil daleč za seboj. Takšno letenje je navdušilo ljubljansko publiko, dogodek, ki mu je tedaj prisostvovala, pa pomeni neosporavani krst zračnega prostora nad slovenskim glavnim mestom. Vidmar je nato še uspešno letal in tekmoval tudi v močni mednarodni konkurenci. Vso simpatijo pri slovenski publiku pa je izgubil, ko je med vojno preletel v Italijo, kjer je nato pozabljen živel.¹⁷

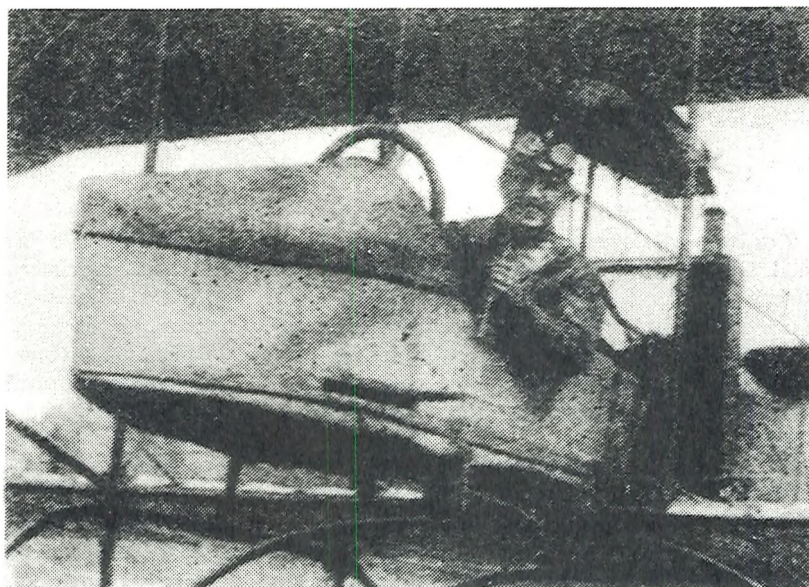
Vidmarja, ki je tako uspešno letal od leta 1911 do prve svetovne vojne, torej v obdobju, ki ga navadno

označujemo kot letalsko pionirstvo, bi le težko šteli med klasične pionirje. Ti so si večinoma sami konstruirali in izdelovali letala, s katerimi so potem leteli. Vidmar pa se ni loteval samogradnje in tudi v pilotiranju ni bil samouk; letal je na tovarniško izdelanih letalih in je bil izšolan, specializiran poklicen pilot, torej že letalec novega, postpionirskega obdobja. Vendar Vidmar s temi značilnostmi ni osamljen pojav. Specializacija, profesionalizacija, množična industrijska izdelava ter prav takšna uporaba letal, pojavi torej, ki ne pripadajo več pionirskemu obdobju, so tudi na Slovenskem prisotni in vodilni že pred začetkom vojne.¹⁸ Prelomno s tega gledišča je leto 1912; to razmejitve potrjujejo tudi ljubljanski letalski dogodki od Vidmarjevega nastopa v tem letu dalje. Tako doživlja po letu 1912 tudi slovensko glavno mesto letenje na novi kakovostni ravni, z značilnostmi pionirstva pa se vzporedno pojavljajo prizadevanja, ki jih je poslej ustrezneje imenovati ljubiteljska. Medtem ko večji del slednjih še vzdržujejo domačini, prevzame pobudo v letalstvu novega razvojnega obdobja avstro-ogrsko vojno letalstvo.

Od leta 1912 deluje v Gorici, prav na lokaciji, kjer je letal dve leti prej Edvard Rusjan s svojimi Edami, vojaško letališče, za Fischamendom in Dunajskim Novim mestom tretje te vrste v Avstro-Ogrski. Prvi meseci njegovega delovanja so bili v znamenju šolanja novih pilotov, nato pa so se začeli načrtni poleti za osvajanje zračnega prostora v posebnih geografskih prostorih in razmerah: v priobalnem delu ob Jadranu, nad Krasom, med alpskimi vršaci ter prek njih, in nato vse daljši poleti za povezavo večjih mest. Tako je Rudolf Holeka, nadporočnik češke narodnosti 24. januarja 1913 poletel z Etrichovim letalom tau-be 90 KM od Gorice do Ljubljane: z goriškega voja-

škega letališča je poletel ob pol 11. uri dopoldne, preletel je Ajdovščino, Vipavo, Debeli vrh (1209 m visoki vršac Nanosa), Hrušico, Spodnji Logatec, Vrhniko, Horjul, točno opoldne je bil nad Ljubljano in pristal na vojaškem vežbališču v Polju. V poldrugi uri je preletel 120 km, pri tem pa je dosegel največjo višino 2400 m. Naslednji dan je izvedel nad mestnim obrobjem nekaj letalskih poskusov, 26. januarja pa se je vrnil prek Trsta v Gorico. To je bila prva obojestranska letalska povezava slovenskega glavnega mesta s kraji na (zahodnem) robu etničnega ozemlja.¹⁹

Konec avgusta 1913 je prišlo do prvega poleta od Dunaja do Ljubljane. Ta, v tedanjih razmerah rekordni polet, sta izvedla z dvokrilcem Lohner Gebirgs-Pfeilfliegers 80 KM poročnik Hans Mandl (ki je letal kot diplomirani vojni pilot le eno leto, od izpita v decembru 1912 do smrtne nesreče decembra 1913), in nadporočnik Nikolaus Wagner pl. Florheim (edini avstrijski pilot vseh treh zračnih vozil: prostoletečega balona, zrakoplova in letala). Vzletela sta z letališča Aspern, pristala v Dunajskem Novem mestu, od tam sta vzletela ob tričetrt na 9 in prek Semmeringa v poldrugi uri dosegla Gradec, kjer sta pristala na letališču Lazaretfeld. Popoldne ob 5. uri 15 minut sta odletela proti Ljubljani, kjer je bila prav takrat velika telovadna prireditev v okviru hrvaško-slovenskega katoliškega shoda. Ko so ljudje zagledali tisoč metrov visoko hitro se bližajoče letalo, se je splošna pozornost prenesla od dogajanja na zemlji v nebo. Letalo se je spustilo na približno 600 m, trikrat zakrožilo nad Ljubljano in pristalo v Polju. Ljubljčanji so pozdravljali letalca z mahanjem in vzklikanjem, zvečer pa so imeli priložnost, da si ju od blizu ogledajo na zabavi v hotelu Union. Naslednje jutro sta nameravala poleteti do Gorice, toda med zaganjanjem motorja

Rudolf Holeka v letalu

je prišlo do eksplozije v uplinjaču, ogenj je zajel letalo in le hitro gašenje je preprečilo njegovo popolno uničenje.²⁰

28. oktobra 1913 je v Ljubljano znova priletelo Lohnerjevo dvokrilno letalo, z njim pa nadporočnika Eduard Rzemenovsky pl. Trauteneegg (v začetku tega leta si je pridobil avstrijsko pilotsko dovoljenje št. 94) in častnik iste stopnje Raoul Stojšavljevič (v prvi svetovni vojni as z 12 zračnimi zmagami, l. 1930 se je smrtno ponesrečil kot avstr. letalski major). Z dunajskega letališča Aspern sta odletela 25. oktobra in pristala v Gradcu, kjer sta naslednji dan popravljala električni vžig pri motorju (poklicala sta mehanika z Dunaja). 27. oktobra ob pol 4. uri popoldne sta poletela iz Gradca proti Ljubljani. Zaradi megle pa sta ob četrtna 5. uro pristala na tezenskem vojaškem vežbališču. Mariborčani, ki so bili navajeni nad svojim mestom le balonov in so dan poprej prisostvovali neuspelem poskusu letenja italijanskega pilota Giovanna Borgottija, so tedaj prvič doživljali dogodek te vrste. Naslednjega dne pa so z veliko množico pospremili letalca, ki sta ob 10. uri dopoldne odletela dalje proti Ljubljani. Med poletom sta imela ves čas veter proti sebi, zato sta letela tri ure in pristala v Polju šele ob 13. uri.²¹

Začetke letenja nad svojim mestom je spremljalo v Ljubljani izhajajoče časopisje z nekajvrstičnimi poročili v lokalni kroniki, povsem v nesorazmerju s prostorom, ki so ga časniki tedaj namenjali političnim, društvenim in osebnim tračam, pa tudi atraktivnejšim letalskim dogodkom drugod (na primer poletom in nesrečam cepelinov). Približno v tem razmerju namenja svojo pozornost domačemu dogajanju v primerjavi s tujim tudi prva slovenska knjiga o le-

talstvu, Jakoba Zupančiča »Črtice o zrakoplovstvu in aviatiki«, ki je izšla v Ljubljani leta 1911. Sedanje primerjave pa kažejo, da je bilo letalsko pionirstvo na Slovenskem precej bolj razgibano, kot bi lahko sodili po tovrstnih ljubljanskih dogodkih.

OPOMBE

1. Na navedbo Jožeta Žontarja v članku Neznana pisma Žige Zoisa, *Kronika*, letnik 2, 1954, str. 189: »... Zois je našel razumevanje za vsako tehnično novost. Nekemu prijatelju Walterju je bil za botra ob njegovem poletu z balonom,« je opozoril avtorja Janez Šumrada.
2. Arhiv SR Slovenije, Grašičinski arhiv XXV, šk. 64, Zoisova korespondenca.
3. Imenik meščanov stolnega mesta Ljubljana od leta 1786 do 1899, Ljubljana 1899, str. 35, št. 834.
4. Laibacher Zeitung, 28. aprila 1855, str. 422.
5. J. Tavzes, Slovenski preporod pod Francozi, Ljubljana 1929, str. 444.
6. Laibacher Wochenblatt, 14. decembra 1814, ponatis v Laibacher Tagblattu 30. avgusta 1879.
7. S. Sitar, Letalstvo in Slovenci I, Ljubljana 1985, str. 29–33.
8. Ista knjiga kot v opombi 7, str. 41–44.
9. Kot v opombi 7, str. 44–46.
10. Po pripovedovanju Oistrovega sina Edvarda.
11. S. Sitar, Rusjanov poskus letalske industrije, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 9, Ljubljana 1987.
12. Kot opomba 7, glej Časovni pregled.
13. Zarja, 7. junija 1911.
14. Edinost, Jutro, Slovenski narod itn., september–oktober 1911.
15. Laibacher Zeitung, 11. oktobra 1911.
16. Jutro, 26. septembra 1911.
17. Kot opomba 7, str. 228–235.
18. Teza iz avtorjeve disertacije v pripravi Zgodovina slovenskega letalstva v pionirskem obdobju.
19. Z. Šmolčar, Pukopnici češkeho letectví, Hradec Králové 1984; Slovenec, 25. in 27. januarja 1913.
20. H. Löu, Österreichische Pioniere der Luftfahrt, Dunaj 1953; Slovenec, 24. in 26. avgusta 1913.
21. Slovenec, 28., 29. in 30. oktobra 1913; Marburger Zeitung, 28. oktobra 1913.

PODRUŽNICE DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA NA GORENJSKEM DO 1918

ANDREJ VOVKO

Z delovanjem slovenske narodnoobrambne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda (CMD) smo se vsaj v osnovnih potezah seznanili v prispevku o njenih podružnicah v Združenih državah Amerike. Le-te zaradi Družbinih pravil formalno niso mogle biti vključene v njeno organizacijo v habsburški državi in njihovo delovanje ima zato nekatere samo zanje značilne poteze.¹

Tokrat bo naše zanimanje posvečeno podružnicam CMD na Gorenjskem. Omenjene podružnice so bile v okviru podružnic na Kranjskem, ki so sestavljale najštevilnejšo skupino podružnic Družbe. Vodstvo CMD se je zelo zavedalo pomena dobro razvejene

mreže delavnih in iznajdljivih podružnic in jih je upravičeno primerjalo s koreninami, iz katerih črpa slovenska lipa svoje življenjske sokove.² Namen podružnic ni bil zgolj zbiranje denarnih sredstev za financiranje sistema Družbinih otroških vrtcev in šol ter podpor najrazličnejše vrste, pač pa tudi njihovo narodnoprebudno in kulturno delovanje, zlasti v okoljih, kjer pred nastankom podružnic CMD ni bilo podobnih slovenskih društev.

Delovanje podružnic CMD v posameznih krajih, prikaz števila in sestave njihovih članov ter sestava njihovih odborov za obdobje 1885–1918 nedvomno prinaša mnoge dragocene podatke tako za splošno

kot tudi predvsem za krajevno zgodovino. Do teh podatkov pridemo od primera do primera v dokaj različnem obsegu, ker so bile pač nekatere podružnice pri sporočanju podatkov o svojem delovanju bolj vestne kot nekatere druge. Vodstvo CMD se je zavedalo pomembnosti teh podatkov in opozarjalo podružnice na njihov pomen za bodoče slovenske zgodovinarje.³

Glede na že omenjeno vestnost posameznih podružnic lahko po podatkih v Vestnikih in Koledarjih Družbe sv. Cirila in Metoda sledimo višini denarnih prispevkov, številu članov in tudi poklicni sestavi odborov podružnic za posamezna leta. Podružnice CMD so bile glede na spol članov mešane, moške in ženske. Praviloma so nastajale najprej mešane ali moške, kasneje pa tudi ženske. Ob preučevanju delovanja ženskih podružnic CMD lahko ugotovimo, da so bile v takrat še zelo »moških časih« eno prvih okoliš, kjer so se slovenske ženske dovolj enakopravno družbeno uveljavile. Zanimivo je, da so bile ženske podružnice praviloma bolj delavne kot moške, razen tega pa je tudi značilno, da je pri večini njihovih odborov izjemo učiteljic in še nekaterih drugih, manj tipičnih poklicev, kot njihov poklic praviloma navedeno »žena« ali »hči«.

Ob preučevanju delovanja podružnic lahko izluščimo nekaj značilnosti, ki so jim več ali manj skupne na vsem slovenskem ozemlju, oziroma so vidne tudi v nekaj tistih podružnicah, ki so nastale v avstrijski državi med našimi »zdomci« zlasti v Gradcu in na Dunaju. Običajno so bile podružnice najbolj delavne ob ustanovitvi, oziroma potem, ko so se »prebudile« iz »spanja«, o katerem bo beseda nekaj kasneje. Ne tako redko se je zgodilo, da podružnice, ki so običajno nastale na pobudo kakega narodnostno in »cirilmetodarsko« zavzetega posameznika, kar niso mogle zaživeti. V jeziku CMD so takim podružnicam pravili »mrtvorjene«. Smrt ali tudi službena prestavitev omenjenih podružničnih »motorjev« je v najhujšem primeru pomenila za podružnice konec, oziroma »spanje«. Tako so pri CMD označevali stanje, ako podružnice leto za letom niso pošiljale nikakršnih denarnih prispevkov ali podatkov o letnih občnih zbiorih, številu članov in sestavi odborov. Mnogokrat so podružnice obstajale zgolj na papirju, bili pa so tudi sicer redki primeri, ko so njihovi odborniki celo prestopili k »sovražniku«, nemški napadalni organizaciji Deutscher Schulverein.

Člani Družbe so se med seboj ločili po višini prispevkov ter stopnji pravic, ki so jih uživali. Pokrovitelji Družbe so z enkratnim zneskom ali v nekaj obrokih plačali 100 goldinarjev ali po denarni reformi na prelomu 19. in 20. stoletja 200 kron. Ti so bili ponos vsake podružnice, saj 100 goldinarjev v tistih časih ni bila majhna vsota. Na »lestvici slave« so jim sledili ustanovniki, ki so enkrat za vselej plačali najmanj 10 goldinarjev (20 kron). Ti dve kategoriji sta bili stalni, medtem ko so morali letniki (letna članarina 1 goldinar) ter podporniki (članarina 10 krajcarjev) svoje

članstvo v podružnicah obnavljati vsako leto. Letnih skupščin Družbe so se z volilno pravico lahko neposredno udeleževali le pokrovitelji, ostali pa le kot »delegati« svojih podružnic, po eden na vsakih 50 »družbenikov«.

Po tem prikazu delovanja Družbe v celoti in njenih podružnic, za katerega pa se zavedam, da je zelo skop, vendar v okviru te razprave drugačen pač ne more biti, se podajmo na že obljubljeni »sprehod« po Gorenjskem, ki ga bomo začeli na njeni severni meji.⁴

Med prvimi podružnicami na slovenskem ozemlju je bila 4. aprila 1886 ustanovljena *podružnica za Gorenjsko s sedežem v Kranjski gori*. Število njenih članov se je od začetnih 78 leta 1898 povečalo na 100 in po nekaj nihanjih okrog leta 1907 se je število ustalilo na okrog 45. Med člani so bili štirje pokrovitelji, šest pa je bilo ustanovnikov. Med odborniki podružnice, ki so bili razen s sedeža še z Dovjega, Rateč, Bele peči, Jesenic, Koroške Bele, Mojstrane in Podkorena, naletimo na predsednike župnika Ivana Ažmana, notarja Aleksandra Hudovernika, župnika Antona Žlogarja, zdravnika dr. Josipa Tičarja, sodnega pristava Valentina Levičnika ter notarja Karla Klandra, med drugimi odborniki pa »triglavskega župnika« Jakoba Aljaža, številne učitelje ter nadučitelje, sodne ter pošne uradnike, gostilničarje in hotelirje. Podružnica je očitno delovala vse do leta 1918, v tem dolgem obdobju pa je zbrala 3.184,37 kron.

Manj delavna od nje je bila njena najbližja sosedja, *podružnica za Dovje in Mojstrano*, ustanovljena 27. septembra 1908. Kot smo videli, so se »Cirilmetodariji« iz obeh krajev do ustanovitve svoje vključevali v podružnico za Gorenjsko, podobno pa bomo videli tudi pri podružnicah na Jesenicah. Podružnica za Dovje in Mojstrano je imela v svojem »najdebelejšem letu« 23 članov, od tega štiri ustanovnike. Od leta 1915 je po vseh znamenjih sodeč spala, predsednikoval ji je Josip Zupan, zbrala pa je 627,55 kron.

Na Jesenicah in Savi so delovali trije otroški vrtci Družbe. Leta 1903 je bila ustanovljena *podružnica za Jesenice in Koroško Belo*, ki se je leta 1907 preoblikovala v podružnico za *Savo, Javornik in Koroško Belo*. Predsednikovalo ji je kar precej ljudi, tako med njimi kot tudi med odborniki pa poleg značilnih »cirilmetodarskih« poklicev (v začetnem obdobju duhovniki, učitelji, posestniki, gostilničarji, trgovci, zdravniki) naletimo tudi na delavce. Leta 1906 je imela podružnica 149 članov, od tega 4 pokrovitelje, 7 ustanovnikov ter 138 letnikov, potem pa po upadu v obdobju 1907—1910 leta 1911 2 pokrovitelja ter 130 letnikov. Med predsedniki naletimo na topilniškega delavca in posestnika Andreja Sokliča, na tovarniškega delavca in posestnika Mateja Rabiča, na tovarniškega vratarja Antona Ravnika ter učitelja Milana Guština, med odborniki do leta 1907 na kaplane Valentina Zabreta, Ivana Prijatelja in Karla Čuka, na župnika Janeza Zabukovca, zdravnika dr. Frana Kogojca, predelavce Nikolaja Bernarda s Save, Ivana

Otroški vrtec Družbe sv. Cirila in Metoda na Savi pri Jesenicah 1910

Glavača, Petra Rozmana, delavca Frana Pogačnika in Vinka Lavtižarja. Podružnica je delovala do leta 1918 in prav v tem letu zbrala daleč največji prispevek 3.301,22 kron, v vsem času delovanja pa 10.371,06 kron.

Posebna *podružnica za jeseniško občino* je bila ustanovljena 11. julija 1905 in je takrat štela 36 letnikov, leta 1914 pa štiri pokrovitelje, tri ustanovitelje ter 45 letnikov. Predsednikovali so ji zdravnik in župan dr. Kogoj, ki je vanjo »prestopil« iz v prejšnjem odstavku omenjene podružnice, železniški uradnik Mirko Watzak in Josip Peternelj. Odborniki so bili med drugimi učitelja Fran Fabinc in Egidij Schiffrer, posojilniški uradnik Jakob Špicar, občinski tajnik in hotelir Lovro Humer, fotograf in pivovarnar Fr. Pavlin, natakard Rudolf Oswald, poštni uradnik Ivan Slavec, trgovec Ivan Naraks, trgovec in posestnik Peter Sitar, brivec Fr. Novak, občinski sluga Fr. Kerstein, urar Mavricij Smolej in kljub temu, da je takrat že obstajala posebna ženska podružnica na Jesenicah železniška manipulantka Amalija Pičman, žena železniškega uradnika Ivanka Čop ter prodajalka Ivanka Pretnar. Podružnica je zbrala 2.600,38 kron.

Že omenjena jeseniška ženska podružnica je bila ustanovljena 15. januarja 1908, leta 1909 je štela 56, leta 1914 pa 40 letnikov. Predsednici podružnice sta bili hotelirka Marija Višnar ter žena železniškega uradnika Marija Jeraš, v obdobju pa poleg drugih še poštarica Marija Pšenica, otroška vrtnarica Mara Pogljajen, posestnica in trgovka Adela Baloh, modistka Ivana Čop, ženi železniških uradnikov Matilda Ham in Pepina Watzak, trgovčeva hči Rozika Morič, posestnice Terezija Vizjak (Bizjak), Apolonija Volk ter Marija Volk, trgovka Micika Oswald in gostilničarka Marija Pekar. Ženske »družbenice« so bile bolj iznajdljive od njihovih moških kolegov, saj so zbrale 3.394 kron.

Podružnica za *Gorje in okolico* je bila ustanovljena 24. junija 1898, imela leta 1900 5 ustanovnikov ter 28 letnikov, leta 1904 5 ustanovnikov in 33 letnikov, po-

tem pa so jo po opaznem hiranju črtali leta 1909. Njen edini, v seznamih navedeni predsednik je bil župnik in deželni poslanec Ivan Ažman, ki smo ga že srečali kot predsednika podružnice za Gorenjsko, tajnik nadučitelj Josip Žirovnik ter blagajnik učiteljica Terezija Stele. Podružnica je zbrala 468,50 kron.

Bistveno nič uspešnejša po zbranih prispevkih ni bila 28. junija 1910 ustanovljena *podružnica za Begunje in Breznico*, pač pa je uspela v svoj odbor pritegniti precej več ljudi. V letu ustanovitve, ko so bile podružnice po običaju najbolj delavne, je štela 72 letnikov, potem pa je njihovo število postopoma padalo do 30 letnikov leta 1914. Predsednik podružnice je bil tovarnar iz Zapuž Anton Stroj, tajniki nadučitelj Josip Ažman iz Breznice, trgovec Viktor Baloh iz Most ter Fran Žnidar iz Begunj, blagajnik pa Erna Oman, učiteljica iz Begunj. V odboru so bili med drugimi še Fran Kunovar ter Milka Jeglič iz Žirovnice, Valentin Sturm iz Poljč ter Ivanka Jeglič iz Sela. Do leta 1917 je podružnica zbrala 547,57 kron.

Podružnica za Bled in okolico je sodila med najstarejše, če že ne med najbolj darežljive. Ustanovljena je bila 30. marca 1886, začela svoje življenje z dvema ustanoviteljema in 26 letniki, narastla leta 1897 na pet pokroviteljev, 5 ustanovnikov in 59 letnikov, potem pa se do leta 1908 pogreznila v »spanje«, o čemer priča tudi značilen pojav takega stanja — nobenih denarnih prispevkov ter v seznamih navedeni zgolj stalni člani — pokrovitelji in ustanovniki. V drugo obdobje mirovanja je zašla podružnica po letu 1914, ko se je zbudila šele v letu 1918 z zanjo precej znatnim prispevkom 496,70 kron, kar je bil hkrati tudi največji letni prispevek v njeni zgodovini. Leta 1914 je podružnica imela 11 pokroviteljev, 6 ustanovnikov ter 70 letnikov. Predsedniki njenega odbora so bili dekan Josip Razboršek, hotelir in župan Jakob Peternel ter zdravnik dr. Gabriel Hočevar. Med odborniki zasledimo celotni odbor bodoče podružnice v Gorjah (Ažman, Žirovnik, Stele), trgovca Dragotina Repeta, učiteljico Katarino Drol, župnika Ivana Oblaka ter Janeza Berleca, župnika v Bohinjski Beli, posestnika Antona Hudovernika, Ivana Rusa, trgovca Pavla Homana ter tipične ženske predstavnice »*Cirilmetodarjev*«, ki jih je pretežno označeval zgolj možev ali očetov poklic — zdravnikovo ženo Josipino Hočevar, gostilničarjevo ženo Reziko Ropret ter posestnikovo hčer Julko Vovk, poleg njih pa še hotelirja Josipa Vrhunca, tesarskega mojstra Avgusta Erata ter nadučitelja Frana Rusa. Podružnica je zbrala 3.338,47 kron prispevkov.

V *Radovljici* sta delovali moška in ženska podružnica CMD. Moška je bila ustanovljena 27. septembra 1892, imela v začetku 4 ustanovnike in 50 letnikov, leta 1904 2 pokrovitelja, 5 ustanovnikov ter 37 letnikov, leta 1914 pa 8 pokroviteljev, 9 ustanovnikov, 56 letnikov ter 16 podpornikov. Do leta 1914 je redno vsako leto pošiljala prispevek vodstvu CMD, potem pa nič več v staroavstrijskem obdobju. Predsednika podružnice sta bila odvetnik in župan dr.

Ivan Vilfan ter nadučitelj Ivan Šega, med odborniki pa poleg drugih učitelji Janko Pianeki, Andrej Gerčar in Fran Jaklič, davčna uradnika Frančišek Čebulj in Anton Gruntner, trgovca Frančišek Mulej in Leopold Fürsager, okrajni glavar Alojz Rihteršič in občinski tajnik dr. Mirko Šmigovec. Podružnica je zbrala do leta 1913 3.059,46 kron.

Radovljiska ženska podružnica je bila ustanovljena 8. avgusta 1900. Ob ustanovitvi je štela 2 pokroviteljici, 2 ustanovnici, 60 letnic ter 21 podpornic, potem pa je njeno članstvo vztrajno padalo in doseglo najnižjo točko leta 1908 z dvema pokroviteljicama, dvema ustanovnicama ter 26 letnicami in se nato nekoliko dvignilo na 3 pokroviteljice, 2 ustanoviteljici ter 36 letnic leta 1914. V vojnem času je poslala prispevek samo leta 1918.

V odboru ženske podružnice srečamo precej »*boljših polovic*« *odbornikov moške podružnice*, kar je bil pogost primer v krajih, »*obdarjenih*« *z dvema podružnicama*. Predsednici sta bili odvetnikova in županova žena Gabriela Vilfan ter trgovčeva žena Reziya Fürsager (njuna moža smo srečali v moški podružnici), med odbornicami pa učiteljici Katarino Droll, ki smo jo že srečali pri blejski podružnici, kjer je bila nekaj let prej (značilnost vnetih »*Cirilmetodarjev*« *je bila, da so se na vseh postajah svoje službene poti vključevali v tamkajšnje podružnice CMD, seveda če so bile v novem službenem kraju, pogosto pa so jih kar na novo ustanovili, če jih še ni bilo) ter Mihaelo Razingar, poročeno Huth, ženo davčnega pristava Leopoldino Čebulj, ženo davčnega nadzornika Leopoldino Kalan ter Ano Bronek, ženo stavbnega mojstra. Ženska podružnica je zbrala 2.703,59 kron.*

Tudi podružnica za Kropo, Kamno gorico in Dobravo sodi med najstarejše, saj je bila ustanovljena 30. marca 1886. V svojem delovanju je opešala leta 1914, vmes pa je imela zelo izrazito obdobje »*spanja*« *od leta 1898 do 1908. V prvem obdobju je imela leta 1892 7 ustanovnikov, 33 letnikov ter 2 podpornika, tik pred obdobjem »spanja« pa leta 1897 4 pokrovitelje, 8 ustanoviteljev ter 37 letnikov. Po »prebujanju« je imela leta 1913 5 pokroviteljev, 4 ustanovnike ter 26 letnikov, zadnje prispevke (kaj skromnih 15 kron) pa je zbrala leta 1913.*

Poleg odbornikov iz krajev, omenjenih v naslovu, najdemo odbornika še iz Podnarta, Otoč, Posavca, Ljubnega, Mošenj, Podbrezj, Mišač, Ovšiš in Lipnice, torej je segla precej daleč na drugi breg Save. Med predsedniki podružnice zasledimo župnika Lovrenca Bernika ter Valentina Aljančiča iz Dobrave, izdelovalca orgel Ignacija Zupana iz Kamne gorice, posestnika in trgovca Jurija Magušarja iz Kroke ter župana in posestnika Antona Pogačnika iz Podnarta. V odboru so bili še A. Kapus pl. Pichelstein iz Kamne gorice, Fr. Šolar, tajnik žebeljske zadruge v Kropi, železniški mojster Lev Jerše iz Podnarta, učitelji oziroma nadučitelji Mirko Kovšca iz Kroke, Frančišek Lavtižar iz Kamne gorice, Josip Korošec iz Kroke, Ivan Žagar iz Kamne gorice, Josip Korošec iz Mo-

šenj, Viljem Zirkelbach iz Podbrezj in Karol Blažič iz Ovšiš. Podružnica je od leta 1886 do 1913 zbrala 2.176,95 kron.

Leta 1899, natančneje 29. oktobra, je bila ustanovljena podružnica CMD v Trziču. Kot je bilo pogosto običajno, je imela največ članstva takoj po ustanovitvi leta 1900 (1 pokrovitelj, 7 ustanovnikov, 90 letnikov ter 9 podpornikov), največje denarne prispevke pa v letih 1900 in 1901, obakrat preko 500 kron. Število članstva je potem počasi padalo, doseglo ponoven vrh leta 1912 s štirimi pokrovitelji, 7 ustanovniki ter 90 letniki, nato pa se je število letnikov zmanjšalo za dve tretjini.

Predsednika odbora podružnice sta bila najprej župnik Frančišek Špendal (do leta 1910), za njim pa notar Matija Marinček. Med odborniki srečamo kraju Trziču primerno tovarnarje Frana Ahačiča, Riharda Mallyja, Nika Ahačiča, čevlarskega mojstra Lenarta Klofutarja, čevljarja Ivana Papova, kožarja Josipa Štera, strojarja Frana Deua, med povsem navadnimi odborniki, torej ne med namestniki predsednika, tajnika in blagajnika pa znanega »*narodnega dobrotvora*« *inženirja in tovarnarja Karola Pollaka, ki je CMD zapustil lepo premoženje 177.896,06 kron.⁵ Od tradicionalnih CMD odborniških poklicev omenimo kaplana Josipa Potokarja ter Leonarda Zupana, učitelja Karola Widra, trgovca Frana Engelsbergerja, posestnika Ludvika Grasmajerja, notarskega kandidata Ivana Lončarja ter sodnega uradnika Rajka Pollaka. Kljub relativno kratkemu obstoju pa je tržiška podružnica zbrala 4.849,96 kron prispevkov, seveda brez Pollakovega volila.*

Preden nadaljujemo svojo pot proti Kamniku, si na povsem drugi strani Gorenjske oglejmo delovanje podružnice v Bohinjski Bistrici, ustanovljeni kar dvakrat, najprej 23. junija 1907 kot nedvomni »*stranski izdelek*« *letne skupščine Družbe v tem kraju ter 25. oktobra 1911, potem ko je bila leta 1909 črtana. V prvem obdobju je podružnica zbrala le 240,16 kron, podatkov o njenem članstvu pa v Koledarjih (Vestnikih) CMD ni. V drugem obdobju je podružnica leta 1914 »premogla« 66 letnikov ter 21 podpornikov, predsednikoval ji je trgovec Mijo Grobtek, tajnikoval je nadučitelj Ivan Rihteršič iz Srednje vasi, blagajnik pa je bil mesar Ivan Mencinger. V odboru naletimo med drugimi na mesarjevo ženo Franjo Mencinger, ženo gozdarskega uradnika Pavlo Burja ter njene moža Josipa, postajnega načelnika Ivana Sokliča, železniškega skladiščnika Ludvika Črnigoja, mesarja Frana Mencingerja, posestnika Ivana Arha ter Lovro Vojvoda, poštarja Mateja Bevca in gostilničarjevega sina Ivana Hodnika. Z nekoliko marljivejšim delom v obnovljeni podružnici so člani podružnice skupaj zbrali 1.551,64 kron članarin.*

V Kamniku sta v starojugoslovanskem obdobju delovali moška in ženska podružnica CMD. Moška je bila ustanovljena 10. marca 1889 ter je iz izjemo let 1906 in 1914 vsako leto pošiljala zbrana finančna sredstva vodstvu CMD v Ljubljani. Število članov je

bilo do leta 1900 precej ustaljeno, v dokaj tipičnem letu 1894 je štel 2 pokrovitelja, 10 ustanovnikov, 42 letnikov ter 15 podpornikov, v letu 1900 pa 3 pokrovitelje, 16 ustanovnikov, 101 letnika ter 74 podpornikov. Leta 1907 in 1908 ugotovimo precejšen padec »nižjih« kategorij članstva ter prepolovitev števila sicer »stalnih« ustanovnikov, ki so, nezadovoljni z razvojem stanja v CMD, le-to po vsej verjetnosti zapustili. Leta 1908 je bilo tako 5 pokroviteljev, 7 ustanovnikov (leto prej še 16), 48 letnikov ter 31 podpornikov, potem pa število članov rahlo niha gor in dol z izjemo števila članov »najtežje« kategorije pokroviteljev, ki se je leta 1913 povečalo na 10.

Na predsedniškem mestu podružnice so se zvrstili posestnik Luka Bergant, župan, lekarnar in posestnik Josip Močnik, upokojeni okrajni tajnik Jakob Draksler, davčni uradnik Anton Križman ter odvetnik dr. Alojz Kraut, na drugih odborniških mestih pa poleg izredno velikega števila drugih »družbenikov« učitelji Ljudevit Stiasny, Josip Hribar, Emil Adamič, Ignacij Tramte, Avgust Jensko (Jenko?), akademski slikar Makso Koželj, poštar Josip Modic, notarski kandidat dr. Vekoslav Uršič, dr. Josip Barle in Ivan Milihonja, davčni uradniki različnih stopenj Franc Kratner, Anton Križman, Alojz Mazgon, Franc Jutraš, Anton Maier, Rudolf Binter in Anton Fabjan, živinozdravnik N. Zadnikar, farmacevt Vekoslav Benkovič, postajni načelnik Josip Repar, tajnik mestne hranilnice Anton Vedlin in uradnik iste ustanove Dominik Lušin, črkostavec Janko Žagar, tovarnar Frančišek Hajek, trgovci Fran in Ivan Žargi, Anton Pintar in Janko Grašek, hišni posestnik Josip Stele ter tiskar Hinko Sax. Podružnica je zbrala 5.825,57 kron prispevkov.

Kamniška ženska podružnica je bila ustanovljena 6. avgusta 1891 in je, vsaj kar se tiče denarnih prispevkov, delovala ves čas Avstro-Ogrske. Število članic se je od 68 v letu 1893 (1 pokroviteljica, 1 ustanovnica, 50 letnic in 16 podpornic) postopoma večalo na 94 v letu 1906 (8 pokroviteljic, 2 ustanovnici, 66 letnic ter 18 podpornic), nato pa nekoliko zmanjšalo v letu 1914 na 83 članic (9 pokroviteljic, 67 letnic in 7 podpornic). Podružnici so predsednikovale sodnikova žena Ana Polc, županova žena Julija Močnik, hotelirjeva žena Marija Fischer in žena predsednika moške podružnice Ana Kraut. Med ostalimi odbornicami naletimo na učiteljico Marijo Kratner in Franjo Vrne, ženo občinskega tajnika Marijo Vremšak, trgovčevno ženo Alojzijo Žargi, notarjevo ženo Jelo Orožen, posestnikovo ženo Margareto Košir, ženo davčnega uradnika Milo Mlejnik ter posestnico Terezijo Karolnik. Kamniška ženska podružnica je zbrala 4.931,72 kron.

Ker so bile podružnice CMD v Škofji Loki in Kranju ter v njuni okolici v avstro-ogrskem času že prikazane na drugih mestih,⁶ jih bomo tu prikazali zelo na kratko. V *Kranju* sta delovali moška in ženska podružnica. Moška je bila ustanovljena že 28. novembra 1885, torej v letu ustanovitve Družbe sv. Cirila in

Metoda. Leta 1887, torej v letu ustanovitve Družbe sv. Cirila in Metoda. Leta 1887 je štela 10 ustanovnikov, 34 letnikov in 6 podpornikov, leta 1906 je imela 115 članov, po krizi v letu 1907 pa je število padlo na 67. Leta 1914 je imela podružnica 159 članov (kar 25 pokroviteljev, 22 ustanovnikov ter 112 letnikov). Dolgoletni predsednik podružnice je bil znani veletrgovec Vinko Majdič, za njim lekarnar Franc Šavnik ter prokurist Anton Šinkovec ml. Podružnica je zbrala 6.031,89 kron.

Ženska podružnica v Kranju je bila ustanovljena 13. avgusta 1892, imela v tem letu 106 članic (21 ustanovnic, 84 letnic ter 1 podpornico). Okoli leta 1907 je število članic padlo, nato pa se spet povečalo na 122 v letu 1914 (7 pokroviteljic, 12 ustanovnic ter 94 letnic). Podobno kot še kje je bilo tudi tu predsedništvo ženske podružnice v rokah žene predsednika moške, in sicer je bila to žena lekarnarja Šavnika Leopoldina, podpredsednica pa je bila žena veletrgovca Majdiča Matilda. Ženska podružnica je v višini prispevkov presegla moško, saj je v času Avstroogrske zbrala 8.838,92 kron prispevkov.

Podružnico v Naklem so ustanovili sicer že 18. septembra 1887, vendar pa je ves čas svojega obstoja do leta 1910 zbrala le 94,38 kron, v seznamih podružnic pa je odbor »premogla« le v obdobjih 1888–1889 ter 1906–1908. V prvem obdobju ji je predsednikoval župnik Anton Zarnik, v drugem pa kaplan Fran Pavlič.

Nič kaj uspešno ni delovala tudi *šenčurska podružnica*, ustanovljena leta 1910, ki pa je v letu 1915 že izginila iz seznama podružnic, v tem času pa ni izkazan niti krajcar prispevkov.

Bolj »pridna« je bila *podružnica v Cerkljah*, ustanovljena leta 1889, ki je imela leta 1890 100 članov, leta 1903 62 (1 pokrovitelj, 12 ustanovnikov, 49 letnikov), leta 1907 padla na 19 članov (1 pokrovitelj ter 18 ustanovnikov), narasla leta 1909 na 51 članov ter leta 1904 padla na 29 članov (1 pokrovitelj, 18 ustanovnikov ter 10 letnikov). Podružnici so predsednikovali nadučitelj in župan Andrej Vavken, nadučitelj Andrej Kmet, posestnik Josip Jenko ter trgovec Ivan Kern, do leta 1918 pa je zbrala 1.965,96 kron.

Zanimiv primer se je zgodil s podružnicama v *Škofji Loki*. Moška podružnica, ustanovljena 28. marca 1886, ter ženska podružnica, ustanovljena 24. februarja 1894, sta se leta 1905 združili v mešano podružnico. Moška je pred tem štela 79 članov (največ doslej), in sicer 1 pokrovitelja, 7 ustanovnikov, 63 letnikov ter 8 podpornikov, ženska pa 2 pokroviteljici ter 3 ustanovnice. Naslednje leto je skupna podružnica štela kar 248 članov in članic (3 pokrovitelje, 18 ustanovnikov, 82 letnikov ter 145 podpornikov), vendar pa je to število že leta 1908 padlo na 48, leta 1914 pa se povzpelo na 62 (5 pokroviteljev, 18 ustanovnikov, 28 letnikov ter 11 podpornikov). Moški podružnici sta predsednikovali najprej posestnik in deželni poslanec Blaž Mohar in nato mestni župnik Ivan Tomažič, ženski Helena Hafner, skupni pa učitelj in po-

sestnik Slavko Flis. Vse podružnice v Škofji Loki so do leta 1918 zbrale 3.516,28 kron prispevkov.

Za sosednje podružnice v *Železnikih*, *Poljanski dolini* in v *Selcah* je značilno, da so bile vse tri ustanovljene v letu 1886, prva 17. junija, druga 17. septembra in tretja 31. maja. Medtem ko sta prvi dve vsaj formalno delovali do leta 1918, so podružnici v Selcah črtali leta 1909. Podružnica v Železnikih je štela leta 1887 24 letnikov ter 16 podpornikov, imela je svoj »počitek« od 1897 do 1908, ko je premogla vsega 1 člana — 1 pokrovitelja in se leta 1914 okrepila na 1 pokrovitelja, 19 letnikov ter 50 podpornikov. Predsedniki podružnice so bili župnik Jakob Mrak, nadučitelj Josip Levičnik ter posestnik Anton Hafner (po letu 1907). Podružnica je zbrala 1.576,21 kron.

Kljub zapisanemu precejšnjemu številu članov pa je dolga leta podružnico za Poljansko dolino sestavljala dejansko en človek — poljanski župnik Jernej Ramoveš, dolgoletni predsednik podružnice, ki je bil, kot vse kaže, od leta 1895 do leta 1912 njen edini »plačujoči« član. Podružnica je sicer štela leta 1897 56 članov (1 pokrovitelja, 3 ustanovnike, 41 letnikov ter 11 podpornikov), od leta 1903 pa do 1914 z nekaj izjemami praviloma 2 pokrovitelja, 4 ustanovnike ter 20 letnikov. Pred Ramovšem sta predsednikovala nadučitelj Anton Cirman ter duhovnik Ivan Čebašek, za njim pa Lovro Perko. Ob pomoči še nekaterih drugih je Ramoveš do leta 1914 zbral 2.420,30 kron.

Leta 1909 črtana podružnica CMD v Selcah je do leta 1900 štela 1 pokrovitelja in 25 letnikov, potem pa 1 pokrovitelja in 16 letnikov, zadnje prispevke je poslala v letu 1901. Predsednikovala sta ji posestnik in župan Franjo Šlibar (od 1886 do 1888 ter od 1890 do 1907) in kaplan Ivan Vavpetič, do že omenjenega leta 1901 pa so zbrali 534,10 kron.

Istega leta 1909 je bila v »splošni čistki« nedelavnih podružnic črtana tudi podružnica za *Smlednik in okolico* in to očitno mnogo prepozno, saj je 29. junija 1887 ustanovljena podružnica svoje zadnje prispevke poslala daljnjega leta 1890. Takrat je štela 11 ustanovnikov, 56 letnikov ter 1 podpornika, po letu 1893 pa le še 1 pokrovitelja in 11 ustanovnikov. Zbrala je sicer le 377,64 kron, zato pa se je lahko ponašala s predsednikom Henrikom baronom Lazarinijem, ki se v seznamih podružnic skupaj z ostalima odbornikoma pojavlja do leta 1892.

Zelo kratek čas je delovala podružnica za *Medvode in okolico*, ki so jo ustanovili 25. aprila 1912, leta 1915 pa je ne najdemo več v spisku podružnic. V ustanovnem letu je imela 1 ustanovnika in 51 letnikov, leta 1914 pa le še 3 ustanovnike. Predsednik podružnice je bil gostilničar na Ladji Jakob Kolenc, podružnica pa je zbrala 672,65 kron.

Na področju južno od Kamnika je najprej začela delovati podružnica za *sodni okraj Brdo* in to 24. septembra 1886. Število članov se je od 67 leta 1887 (1 pokrovitelj, 7 ustanovnikov in 59 letnikov) povečalo na 89 leta 1904 (2 pokrovitelja, 8 ustanovnikov, 63 letnikov in 16 podpornikov, nato pa leta 1907 padlo

na 2 pokrovitelja in 5 ustanovnikov. Leta 1909 so podružnico črtali, potem ko od leta 1906 ni več pošiljala denarnih prispevkov, vendar pa je že 24. oktobra 1907 začela delovati podružnica CMD za Brdo pri Lukovici, ki je leta 1910 in 1914 štela 69 članov (4 pokrovitelje, 5 ustanovnikov ter 60 letnikov).

Med odborniki obeh podružnic srečamo nekaj znanih imen, tako med predsedniki prve pobudnike CMD Ivana Vrhovnika, ko je bil še župnik v Št. Gotardu ter »graščaka« pisatelja Janka Kersnika, dekan z Moravč Ivana Tomana, župnika iz Krašnje Frančiška Kadunca, nadučitelja, župana in posestnika iz Moravč Janka Tomana, nadučitelja Ivana Janežiča iz Doba, sodnega pristava Oskarja Deva z Brda, župnika iz Stranj Josipa Cegnjarja ter davčnega preglednika z Brda J. Drolla. Podružnici za Brdo so predsednikovali notar Josip Rahne, zdravnik Anton Furlan ter posestnik Anton Osolin iz Št. Vida, poleg njih pa so bili v odboru med drugimi še nadučitelj Anton Grmek iz Krašnje, veleposestnik Fr. Benkovič, Furlanova žena Franja, trgovec in posestnik Ivan Smerkolj iz Lukovice, posestnik in poštar Franjo Konšek, gostilničar in posestnik z Brda Josip Rus, graščak iz istega kraja Anton Kersnik ter zdravnik Otokar Churian iz Lukovice. Starejša podružnica je zbrala do leta 1905 2.698,16 kron, mlajša pa do leta 1918 1.675,71 kron.

Leta 1908 ustanovljena podružnica v *Radomljah* je sicer zbrala 240,71 kron, vendar so jo že naslednje leto črtali. Podružnica za Dob in okolico je uradno obstajala od 13. julija 1909 do leta 1918, vendar pa je do leta 1913 zbrala manj denarja kot zgornja podružnica — 204,35 kron. Do leta 1912 je štela podružnica 51 članov (6 ustanovnikov, 40 letnikov ter 5 podpornikov), leta 1913 pa 6 ustanovnikov in 20 letnikov. Predsednika podružnice sta bila Janko Vilar in upokojeni učitelj Ivan Kuhar, v odboru pa med drugimi še nadučitelj Matija Hiti, posestnikova hči Franja Pirš ter gostilničar Ivo Detela.

Leta 1908 (8. julija) so ustanovili podružnico CMD v *Domžalah*, ki so jo morali leta 1913 »oživljati«. Zbrala je 825,09 kron, štela leta 1914 1 ustanovnika, 20 letnikov in 2 podpornika, predsednikovali pa so ji Kristijan Engelman, Anton Skok in trgovec Andrej Slokar.

Podobno kot domžalsko so leta 1913 »oživljali« 13. septembra 1909 ustanovljeno podružnico v *Moravčah*, ki je do leta 1918 zbrala 512,32 kron, štela leta 1914 10 letnikov in 36 podpornikov in ji je predsednikoval nadučitelj Janko Toman, v odboru pa so bili tudi načelnik finančne straže Ferdo Kobal, uradnik posojilnice Fr. Orehek, posestnik in krojač Josip Šlibar, poštarica Ema Lederer ter posestnik in gostilničar Fr. Učakar.

Podružnico CMD v *Mengšu* so ustanovili 17. septembra 1909. Leta 1914 je štela 8 ustanovnikov, 48 letnikov in 2 podpornika, zbrali do leta 1918 1.251,46 kron, predsednika sta bila Lovro Letnar in nadučitelj Edvard Bohinec.

S tem orisom smo prikazali le podružnice na Gorenjskem, kar je bilo manj kot tretjina vseh podružnic CMD na nekdanjem Kranjskem v obdobju Avstro-Ogrske. Ta delni prikaz je le kratek povzetek celotnega prikaza gorenjskih podružnic, ki sem ga v obliki tabel in preglednic odborov pripravil za vse podružnice CMD do leta 1918. Za kolikor toliko zaključen prikaz bo treba vsaj na podoben način kot zgoraj predstaviti še podružnice CMD na področju Ljubljane, Notranjske, Dolenjske in Bele krajine.

1. Andrej Vovko, Severnoameriške podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda do prve svetovne vojne, Kronika, Ljubljana, 35/1987, št. 1—2, str. 48—55. — 2. Koledar (Vestnik)

šolske Družbe sv. Cirila in Metoda za navadno leto 1906, Ljubljana 1905, str. 61. — 3. Vestnik šolske Družbe sv. Cirila in Metoda ... X, XI, Ljubljana 1898, str. 134. — 4. Podatki po letnih seznamih v Vestnikih, oziroma od 1903 dalje Koledarjih (Vestnikih) šolske Družbe sv. Cirila in Metoda od 1887 do 1920. V njih ni podatkov o številu članstva in sestavi odborov za leta 1896, 1898, 1899, 1901 in 1902 ter o prispevkih podružnic v letih 1887 in 1888, manjših od 100 goldinarjev. V času 1. svetovne vojne so navedeni samo letni denarni prispevki. — 5. Za primerjavo: leta 1901 je imela otroška vzgojiteljica CMD vrtca v Trzinu letno plačo 1.062, njena kolegica v CMD vrtcu na Jesenicah pa 800 kron. — 6. A. Vovko, Podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Škofji Loki in okolici za Avstro-Ogrske. — Loški razgledi, Škofja Loka, XXVII/1980, str. 230—239. — A. Vovko, Podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda na ozemlju današnje kranjske občine v obdobju 1885—1918. — Kranjski zbornik 1985, Kranj 1985, str. 111—117.

CELJSKI POLK

(Ob 70-letnici nastanka slovenske vojske leta 1918)

JANEZ J. ŠVAJNCER

Po letu 1817 so obvezniki s celjskega območja služili v spodnještajerskem 47. pehotnem polku, leta 1883 pa je bil ustanovljen 87. pehotni polk (*K.u.K. Infanterieregiment No. 87*) kot domači celjski polk. Maja 1918 je bilo med njegovimi pripadniki 84 odstotkov Slovencev, kar je bil največji odstotek Slovencev med vsemi slovenskimi polki avstro-ogrske armade, večji delež Slovencev je bil samo še v 2. gorskem strelskem polku. Celjski 87. pešpolk se je med prvo svetovno vojno izkazal že na ruskem bojišču, zlasti pa še na Soči; prav znamenit je bil po bojih za Sv. Gabrijel. Polk je tudi konec vojne dočakal na italijanskem bojišču.

Nadomestni bataljon 87. pešpolka je bil med prvo vojno v Celju. Proti koncu oktobra 1918 je bila pripravljena nova pohodna stotnija za odhod na bojišče. Pod vplivom močne jugoslovanske ideje (v tedanjem smislu besede), oficirja Vladimira Hafnerja in zlasti pod vplivom podoficirjev, predvsem častniškega namestnika Avgusta Dolinška¹ in enoletnega prostovoljca Kauklerja, je v marškompaniji uporno vzdušje naraslo do tolikšne mere, da je 27. oktobra celotna stotnija odpovedala pokorščino. Poveljnik nadomestnega bataljona podpolkovnik Ernst Skalitzky je skušal stotnijo pomiriti s pomočjo slovenskega oficirja, rezervnega črnovojniškega nadporočnika in istrskega deželnega poslanca dr. Iva Sancina. Ta je stopil do vojakov. Na eni strani je našel stražno stotnijo v starih raztrganih uniformah in na drugi marškompanijo z novo opremo in novimi uniformami,

vojaki so imeli v gumbnicah cvetje in na kapah slovenske narodne trakove (priskrbel jih je častniški namestnik Dolinšek). Pod vplivom Sancinovega govora so vojaki začeli navdušeno nazdravljati Jugoslaviji.

Nadporočnik Sancin je skupaj s predsednikom celjskega Narodnega sveta, dr. Kalanom, 28. oktobra sklical v Narodnem domu sestanek slovenskih oficirjev in podoficirjev. Prišlo je 5 oficirjev in okoli 90 podoficirjev. Dogovorili so se o prevzemu polkovnega poveljstva 87. pešpolka v Celju in sklenili, pa bo polku poveljeval nadporočnik Sancin. Do prevzema poveljstva pa ni prišlo takoj. Iz Celja so se obrnili na Ljubljano, kjer pa niso naleteli na razumevanje (verjetno so se obrnili na Narodni svet). Sancin ni bil potrjen za poveljnika, zaradi razvoja dogodkov pa je bilo med vojaštvom vedno več nediscipline, nastanek države Slovencev, Hrvatov in Srbov pa je tudi terjal takojšnje ukrepanje. Zato je dopoldne 1. novembra (ali mogoče že 31. oktobra) prišlo do posveta predsednika celjskega Narodnega sveta s slovenskimi oficirji, s predstavniki Sokola in drugih narodnih društev. Zbrani so sklenili, da vojaštvo še istega dne priseže Narodnemu svetu. Do zбора je prišlo popoldne v vojašnici. Vojaki so korakali za zastavo celjskega Sokola, nosil jo je poročnik Josip Videmšek, prisegli so Narodnemu svetu in na Sancinov poziv ob sokolski zastavi še zvestobo domovini in novi državi. Vsi oficirji in vojaki so imeli na kapah kokarde iz trakov v slovenskih narodnih barvah, enake trakove tudi na portepejih sabelj.

Poveljnik nadomestnega bataljona podpolkovnik Skallitzky je 2. novembra predal nadporočniku Sancinu polkovne posle rekoč ironično: »*Nujno moram na Dunaj, da pridem še pravočasno in dobim službo pri dunajskem tramvaju ...*«² Ker je bilo za stražno in drugo službo premalo vojakov, sta 3. novembra celjski Narodni svet v imenu Narodne vlade za Slovenijo in nadporočnik Sancin kot poveljnik nadomestnega bataljona 87. pešpolka izdala poziv za obrambo domovine. Sestavil ga je narednik Franjo Roš. Poziv je bil poslan vsem občinam na celjskem območju. Odziv je bil dovolj velik in kmalu je bilo tudi dovolj vojakov za opravljanje najbolj nujnih nalog.

V teh dneh je prišlo po večjih krajih pa tudi po vaseh do ustanovitve narodnih straž, ki naj bi skrbele za red in mir. Svoje naloge je po tedanjih ocenah dobro izpolnjevala narodna straža na Vranskem, poveljeval ji je poročnik Stanko Oset. S Celjem je bila povezana po telefonu, narodne straže v Hrastniku, Trbovljah in v Rogaški Slatini pa je zaradi nepravilnega postopanja razorožilo iz Celja poslano vojaštvo.³

mi. Na čelu s sokolsko zastavo in ob igranju koračnic so prostovoljci odkorakali ob pozdravljanju Celjanov na železniško postajo. Še isto noč so prispeli v Slovenj Gradec in dalje do Dravograda. Poveljnik slovenjgraške narodne straže poročnik Arnejčič je Malgaju javil, da je dravograjski kolodvor že v slovenskih rokah, saj je istega večera prispel iz Maribora poročnik Kavčič z eno strojnico in ga zasedel. Tako je dogajanje opisal v svojem dnevniku sam Malgaj (dnevnik hrani družina Virant v Laškem). Iz Dravograda je Malgaj prodiral dalje proti Guštanju (danes Ravne), njegovo nadaljnje ravnanje pa je bilo že večkrat opisano.⁵

Konec meseca novembra 1918 je imel Malgajev oddelek okoli 120 vojakov in 7 oficirjev. To so bili poročnik Martin Pavlič kot poveljnik posadke v Št. Pavlu, poročnik Zmagoslav Kristan kot poveljnik posadke v Tinju, poročnika Urbas in Stanko Oset v Velikovcu ter sanitetni poročnik Joško Ludvik. V Malgajevem oddelku je bila skupina Srbov, bivših vojnih ujetnikov, ki jih je v Ljubljani za pot na Koroško pridobil

Nadporočnik Franjo Malgaj — kot ga ne poznamo. Slikan je bil decembra 1918 v Velikovcu. Na glavi ima še vedno svojo avstrijsko oficirsko kapo in na njej kokardo iz traku v narodnih barvah (iz fototeke knjižnice E. Kardelja v Celju).

Dne 6. novembra je bila v Celju pripravljena velika proslava osvoboditve, hkrati pa je istega dne prišla s Koroškega prošnja za pomoč. Zato je bil iz prostovoljcev pod poveljstvom nadporočnika Franja Malgaja⁴ oblikovan oddelek, ki je še isti večer ob 18. uri krenil na Koroško. Prostovoljce za ta oddelek so 6. novembra nabirali po Celju, zlasti po gostilnah, kjer so se zadrževali fantje iz celjske okolice, sam nadporočnik Malgaj in poročnika 87. pešpolka Bogdan Kurbus ter Kornel Hawrylow. Do petih popoldne so jih zbrali približno 40, največ Šentjurčanov in Teharčanov. Na dvorišču vojašnice so se takoj preoblekli v uniforme, vsak je dobil puško, 50 nabojev in hlebec kruha. Oddelek je bil okrepljen še s štirimi strojnicami.

predsednik narodnega sveta za Mežiško dolino Andrej Oset.

O prevratnih in prvih novembrskih dneh leta 1918 v Celju je še precej nejasnosti.

Po Orožnovem opisu prevratnih dni⁶ je odločilno vlogo v teh dneh v Celju opravil celjski Sokol, zlasti starosta Jože Smertnik. Orožen je dobesedno zapisal, da sta predsednik Narodnega sveta dr. Ernest Kalan in Smertnik kot starosta Sokola 1. novembra 1918 v Celju »prevzela vojsko«. Dopoldne sta se oglasila pri podpolkovniku Skallitzkem v vojašnici in ga opozorila na sporočilo, da gredo Angleži z Reke proti Ljubljani. Zaradi tega naj bi se Skallitzky vdal in zato je lahko prišlo popoldne do prisege vojaštva novi drža-

vi. Orožen ne omenja posebne deputacije, ki je v imenu Slovencev Skallitzkemu postavila ultimat že 31. oktobra, o čemer je v svojih spominih pisal njen član poročnik Josip Videmšek. Pri teh razhajanjih gre verjetno za to, da je vsakdo bolj poudarjal dogodke, kjer je sam sodeloval, učinek vesti o prodirajočih Angležih pa je verjeten, saj je enako delovala tudi na nemške avstrijske oficirje v Mariboru.

V prvih novembrskih dneh 1918 se je z italijanskega bojišča vračal tudi frontni 87. pehotni polk. V Ajdovščini so polk zapustili nemški oficirji in vojaki, iz tega mesta (ali pa iz Vipave?) je bila v Celje poslana brzjavka, da ima polk približno 2500 oboroženih in discipliniranih mož in da se vrača v Celje. V Celju je zaradi te novice zavladalo seveda veliko veselje, toda kot je v svojih spominih zapisal Sancin⁷, bi ti vojaki 87. pešpolka vsaj v večjem številu tudi prišli do Celja kot organizirana enota, če jih ne bi na pragu Ljubljane ustavili kot vsako drugo enoto in jim ukazali, da ne smejo skozi Ljubljano in naj se razidejo. V poizkusu polkovne kronike je zapisano drugače, češ da so v Ljubljani vojakom pustili, da so se lahko razšli. Ta trditev je verjetnejša, saj je preostanek polka prišel v Celje oborožen in celo s pratežem, torej ga v Ljubljani ni zadela usoda drugih avstroogrskih polkov. Vseeno pa ostaja kot zelo pomembno vprašanje, kdaj je 87. pešpolk z italijanskega bojišča prispel v Ljubljano. V prvih dneh novembra 1918 še ni potekalo organizirano zbiranje vojakov za nove slovenske enote, toda če naj bi polk prišel v Celje šele 10. ali 11. novembra, bi moral biti v Ljubljani dan ali dva prej, takrat pa je narodna vlada v Ljubljani že skrbela, da bi imela čim več vojaštva in je težko sklepati, da bi razpustila ves slovenski polk, čeprav bi se v tedanji zmedi in ob množici vojaštva, ki se je valilo skozi Ljubljano, lahko zgodilo tudi kaj takega. Najverjetneje pa je do razhoda moštva prišlo zaradi občutka svobode po koncu dolgoletne vojne in bližine domačih krajev. Ni verjetno, da bi se lahko vojaki v Ljubljani razšli na svoje domove, ker je bilo moštvo 87. pehotnega polka doma z nabornega območja, ki je obsegalo celjski okraj, Ptuj in dež Pohorja.

Kakorkoli že, po spominih, ki so v večini, naj bi torej 10. ali 11. novembra 1918 poročnik Šestan jahajoč na čelu vojakov privedel v Celje ostanek frontnega 87. pešpolka in del prateža na vozovih. Vojaki so koračili za razvito slovensko zastavo, na čelu je stopala polkovna godba in igrala koračnice, za njo pa je prihajalo v Celje 11 oficirjev in okoli 150 vojakov. Ljudje so svoje vojake pozdravljali že po Savinjski dolini, zlasti na Vranskem, v Žalcu so dekleta vojake obsula s cvetjem. Tudi Celjani so po mestu razobesili slovenske zastave in svoj polk slovesno pričakali⁸. Z magistratnega balkona sta polk pozdravila župan dr. Juro Hrašovec in novoimenovani poveljnik polka major Beno Puteani. Pred Narodnim domom je frontni polk pričakalo 200 mož, ki so bili že pripravljeni za pot v Maribor. Pred poravnanimi vojaškimi vrstami je nadporočnik Sancin raportiral majorju Puteaniju

in mu predal poveljstvo nad polkom. Nadporočnik Sancin je nato ukazal poveljniku omenjenih 200 mož nadporočniku Viktorju Rodetu in njemu podrejenemu oddelku strojnic, naj se njegov polbataljon takoj odpelje na Pragersko, kjer tuji vojaki plenijo in pobijajo naše ljudi. Zraven pa mu je dal zapečateni pismo, ki ga je lahko odprl šele na Pragerskem. V pismu je bil ukaz, naj polbataljon nadaljuje vožnjo proti Mariboru in da ga tam pričakuje general Maister. Pot na Pragersko naj bi torej prikrila pravi namen iz Celja poslanih vojakov.

Nadporočnik Celjskega polka Viktor Rode, slikan še kot poročnik avstro-ogrske armade v I. svetovni vojni. Rezervni nadporočnik Rode je poveljeval prvemu celjskemu oddelku, ki je odšel 10. novembra 1918 v Maribor na pomoč generalu Maistru.

Tako je bilo ugodeno večkrat ponovljeni Maistrovi zahtevi po vojaški pomoči za Maribor. Okoli 200 mož iz Celja je prispelo v Maribor ob enih ponoči. Na mariborskem kolodvoru je nadporočnika Rodeta in njegove vojake sprejel ter pozdravil general Maister. Zaradi naraščajoče nevarnosti od mariborske nemške Schutzwehr je Maister potreboval še več zanesljivih vojakov. Zato sta bili zvečer 22. novembra poslani iz Celja v Maribor še dve stotniji in dva voda težkih strojnic, skupno okoli 200 vojakov in 4 oficirji. Stotnijama tega polbataljona sta poveljevala nadporočnika Franc Paulin in Ferdo Tratnik, strojničarjem je poveljeval nadporočnik Gogala (v šematzimu 87. pešpolka za leto 1918 je naveden nadporočnik Viktor Gogala in verjetno je to bil on). Kot bataljonski in-

tendant je dopotoval poročnik Josip Klemenčič.

V načrtu za razorožitev belo-zelene garde v Mariboru 23. novembra 1918 je general Maister bataljonu Celjskega polka odredil desni breg Drave s pomembnimi točkami. Tudi Celjani so kot vsi drugi svoje naloge uspešno opravili.⁹

V Celju je po odhodu prvega polbataljona v Maribor število vojakov naraščalo in formirane so bile nove stotnije. Major Puteani, ki je komaj prevzel poveljstvo nad polkom, je zbolel in polku v Celju je spet poveljeval rezervni nadporočnik Sancin (za zasluge je bil s 1. decembrom povišan v stotnika). V drugi polovici novembra je ob formalnem oblikovanju Celjskega polka prevzel polkovno poveljstvo major Avgust Kolšek. V novembru je polk še vedno uporabljal staro ime 87. pešpolk, tako tudi piše Malgaj Maistru s Koroškega, toda v Osebnem naredbenem listu vojaškega poveljstva v Ljubljani iz sredine decembra 1918 piše samo o Celjskem polku, kot pri drugih polkih tudi v celjskem primeru ni dodatka o pehotnem. Na žigih iz prve polovice 1919 je imel polk napisano »SHS Celjski pešpolk«.

Po razorožitvi Schutzwehra je bataljon Celjskega polka ostal v Mariboru. Njegovo organiziranje in opremljanje je potekalo do 29. novembra 1918. Oblikovane so bile 3 stotnije in strojnični oddelek z osmimi težkimi strojnicami. Bataljon Celjskega polka v Mariboru je imel ob koncu novembra 1918 400 vojakov in podoficirjev ter 12 oficirjev, 68 konj, 4 poljske kuhinje in 12 vozov. Bataljonu je poveljeval major Anton Kos, bataljonski adjutant in poveljnik telefonskega oddelka je bil poročnik Ivan Gogala, bataljonski intendant poročnik Ivan Klemenčič, poveljnik 9. stotnije nadporočnik Franc Paulin, 10. stotnije nadporočnik Ferdo Tratnik, 11. stotnije nadporočnik Anton Vrečko, poročnik Drago Slekovec je bil poveljnik strojničnega oddelka. Vodni oficirji so bili poročniki Franc Zaherl, Rajko Vrtovšek, Franc Lukman, Martin Kupec in Joško Vogrinc. Bataljonu je bila dodeljena še baterija poljskih topov s štirimi topovi pod poveljstvom poročnika Huga Vidmajerja.¹⁰

Zanimivo je, da spominski zapisi iz polka navajajo kot datum odhoda iz Maribora 1. december 1918, toda hkrati ga povezujejo z vojaško parado, ki pa je bila v Mariboru 15. decembra. Parada je bila v Mariboru zanesljivo 15. decembra, torej je celjski bataljon tega dne krenil iz Maribora na Koroško. Imel je, kot rečeno, 3 stotnije, strojnični oddelek z osmimi strojnicami, telefonski vod, 4 poljske kuhinje in 12 dvo-vprežnih voz, vsa oprema je bila nova. Bataljon se je iz vlaka izkrcal na postaji Sinča vas 16. decembra. Zasedel je položaje pri mostobranih na Dravi v Velikovcu in pri Ulahu (tako je zapisano v tipkopisu v Pokrajinskem arhivu Maribor, verjetno pa gre za kraj Dolje—Dullach). Stotnije 3. bataljona Celjskega polka so bile okoli Velikovca razporejene v obliki velikega polkroga s polmerom 7 do 8 kilometrov, poveljstvo bataljona je bilo v Velikovcu.

Vojaki so opravljali razne vaje, predvsem v premi-

kanju po terenu podnevi in ponoči, za vsak primer, če bi bili posamezni odseki ogroženi. Vsak vojak je imel puško in 150 nabojev, ustrezno število municije je bilo tudi v stotnijskih in bataljonskem skladišču. Bataljon je organiziral telefonsko povezavo med stotnjami, postavil straže na izpostavljenih mestih pred sovražnikom in posamezna stražarska mesta utrdil. Avstrijci so dejavnost bataljona spremljali in že 18. decembra zjutraj napadli straže pri Grebinju (Grebinj je branila 11. stotnija). Poveljnik bataljona je poslal na pomoč topniški vod in eno stotnijo. Avstrijci so napadali brez topniške podpore in so v spopadu odločili naši topovi. Celjani so imeli dva ranjena, proti večeru so patrolje ugotovile, da se je sovražnik umaknil. Po tem spopadu je bil nekaj časa mir, motilo ga je le ob-streljevanje patrolij.

V tipkopisu polkovne zgodovine v Pokrajinskem arhivu v Mariboru je zapisano, da je bilo po prihodu na koroško bojišče sprva med vojaki nekaj »tipov«, ki so zelo slabo vplivali na moralo vojakov, toda ko so bili polovljeni in poslani v Ljubljano v zapor, sta bili disciplina in morala odlični. Na podlagi tega skromnega opisa je težko sklepati, za kakšne vrste prestopnike je šlo. Lahko, da se je nanašal na navadne kriminalce, mogoče na nemčurje ali pa tudi na revolucionarne elemente. Verjetno bodo prej ali slej o tem več povedale raziskave sodnih aktov v Ljubljani.

Meseca decembra 1918 je bil v Celju iz 1. dopolnilne stotnije oblikovan 1. bataljon Celjskega polka. Tako je bataljon na Koroškem postal 3. bataljon. Konec decembra 1918 je bil tudi 1. bataljon poslan na Koroško. Imel je okoli 400 mož in 16 oficirjev. Poveljeval mu je stotnik Albin Fleš. Poveljnik 1. stotnije je bil stotnik Miroslav Strel, vodni oficirji so bili poročniki Kislinger, Dreu in Brišček ter praporščak Mesiček. Poveljnik 2. stotnije je bil stotnik Franc Pacek, vodna oficirja Švarc in praporščak Matko. Poveljnik 3. stotnije je bil stotnik Franc Grošel, vodni oficirji poročniki Pavel Šturm, Korent, Kramberger in praporščaka Jagodič ter Gajšek. Strojničnemu oddelku je poveljeval nadporočnik Edvard Prinčič, vodni oficir je bil poročnik Franc Praznik. Štab bataljona je bil v Dravogradu, 1. stotnija v Rabenštajnu, 2. in 3. stotnija ter strojnični oddelek v Dravogradu. Po Mulejevem prepisu polkovne kronike pa je 1. bataljonu, ko je prišel 22. januarja 1919 v Velikovec, poveljeval major Evgen Miler, poveljnik 2. stotnije je bil poročnik Martin Bitenc, 3. stotnije stotnik Franc Grošel, poveljnik pionirske stotnije stotnik Miroslav Strel, vodu za zveze je poveljeval poročnik Evald Prinčič. Kasneje je prišel stotnik Oton Vidrih in prevzel poveljstvo nad 2. stotnijo.

Pri podobnih seznamih oficirjev je treba dopustiti precejšnjo možnost napak, saj so bili narejeni šele več let po dogodkih. Mulejev prepis polkovne kronike ima tudi neke vrste seznam vseh oficirjev v polku. Datumsko ni opredeljen, mogoče bi ga bilo postaviti v december 1918, toda verjetno je nastal kot poizkus prikaza, kateri oficirji so bili v polku. Po tem sezna-

mu je bila podoba častniškega zbora Celjskega polka naslednja (ob upoštevanju verjetnih napak ali vsaj popačenih priimkov, pomešanih činov in podobno, kar se ob takšnih spiskih dogaja, čeprav je upoštevan, kolikor je le mogoče, Osební naredbení list iz decembra 1918. Spisek je zanimiv predvsem zato, ker pripoveduje o oficirjih iz prvega obdobja Celjskega polka:

Polkovni poveljnik: major Avgust Kolšek, *namestnik poveljnika:* nadporočnik (stotnik) Ivo Sancin, *pribočnik:* por. Josip Videmšek, dodeljen por. Peter Losnik, praporščak Zepič;

— *1. bataljon: poveljnik* stot. Albin Fleš, *pribočnik* por. Franc Juhart, *1. stotnija:* stot. Miroslav Strel, por. Ivan Kislinger, por. Ivan Drev, por. Janko Brišček, prap. Mesiček, *2. stotnija:* stot. Franc Pacek, por. Ivan Švarc, prap. Matko, *3. stotnija:* stot. Franc Grošel, nadpor. Janko Ješe, por. Filip Korent, por. Alojzij Kramberger, prap. Jagodič, prap. Gajšek;

— *2. bataljon: poveljnik* stotnik Josip Šmid, *4. stotnija:* stot. Peter Fijo, Bandini, nadpor. Koželj, por. Bogdan Kurbus, por. Ivan Weber, por. Franc Lukman, por. Prokop Vidic, prap. Leopold Žagar, *5. stotnija:* nadp. Viktor Rode, por. Joško Ludvik, por. Anton Vrečko, prap. Srebrnič, *6. stotnija:* nadp. Martin Bitenc, por. Stanko Oset, por. Rajko Verstovšek, prap. Gradišnik;

— *3. bataljon: poveljnik* stot. Dolenc, *pribočnik* por. Gogala, *7. stotnija:* nadp. Liberat Defar, nadp. Franjo Malgaj, por. Janko Melavc, prap. Kretschner, prap. Martin Vukšinič, *8. stotnija:* nadp. Franc Pavlin, por. Pavlič, por. Žnidaršič, prap. Ogrinc, *9. stotnija:* nadp. Edvard Ropič, por. Zacherl, por. Kupec; — *stotnija težkih strojnic:* nadp. Franjo Prešeren, nadp. Evald Prinčič, por. Drago Slekovec, por. J. Praznik, *stražna stotnija:* por. Janko Hočever, *tehnična stotnija:* por. Blaž Pristovšek, *delovna stotnija:* por. Luka Kirac, v *Dravogradu:* por. Koren;

— *štabni odseki: oskrbovalni urad:* nadp. Josip Sušnik, nadp. Vane Radej; *proviantura:* nadp. Franc Simončič, prof. Vekoslav Šiler, por. Lujo Čančer; *saniteta:* nadzdravnik dr. Bogdan Novak, por. Kamilo Gradišnik, por. Erman Kunst; *avtooddelek:* por. Šestan; *častniška menza:* nadp. Vladimir Hafner; *justični referat:* por. dr. Janko Hrašovec, praktikant dr. Karl Lešnik; *skladišče:* nadp. Josip Valenčič, por. Franc Wajs, *garnizijska klavnica:* por. Dominik Čebin, *zbiranje vojaškega materiala:* por. Drago Hočever; *poveljnik zaporov:* por. Jurij Detiček; *ravnateljstvo za preskrbo s premogom:* stot. Franc Gombač; *vojaška policija:* policijski oficial Franc Logar; *okrajno dopolnilno poveljstvo:* poveljnik Rudolf Juvanc, dodeljena por. Viktor Bazovšek in evidenčni oficial Andrej ?, evidenčni asistent?.

Kot že zapisano, ob spisku je treba upoštevati verjetne napake ali pomanjkljivosti, kot 2. bataljon je bil verjetno mišljen bataljon v Celju. Ob koncu novembra je imel Celjski polk 65 oficirjev, 1005 podofi-

cirjev in vojakov, 35 konj in 50 strojnic.¹¹

Januarja 1919 je dopolnilni bataljon iz Celja polku na bojišču dvakrat poslal okrepitve, skupno 4 oficirje in 135 podoficirjev ter vojakov. Dne 22. januarja 1919 je bil 1. bataljon Celjskega polka premeščen iz Dravograda v Velikovec. Prevezel je postojanke Olševnica (*Oschenitzen*), Santa Neža (*St. Agnes*), Šmidenhof, Vacelna vas (*Watzelsdorf*) in Dole (*Dullach*). Postojanke Orliča vas (*Arlsdorf*), Mrzla voda (*Kaltenbrunn*), Hrenovče (*Krenobitsch*), Ruštati (*Ruhstatt*) in še nekatere je držal 3. bataljon. Polkovno poveljstvo in hkrati poveljstvo za velikovsko območje bilo v Velikovcu, prevzel ga je podpolkovnik Franjo Kerčelič. 1. bataljonu je poveljeval major Evgen Miler, 3. bataljonu major Anton Kos, stotnijam na bojišču so poveljevali: 1. stot. Miroslav Strel, 2. nadp. Martin Bitenc, 3. stot. Franc Grošel, 9. nadp. Janko Ješe, 10. nadp. Ferdo Tratnik, 11. nadp. Franc Pavlin. Polk je imel na Koroškem 16 strojnic, porazdeljene so bile po stotnijah, strojničnemu oddelku je poveljeval por. Drago Slekovec. Stotnije so imele 60 do 80 mož, med vojaki so bili tudi starejši letniki. Konec januarja so prišli kot okrepitev nadp. Vladimir Hafner, nadp. Anton Vrečko in por. Šestan. Tako je imel Celjski polk ob koncu januarja 1919 na Koroškem 3 višje oficirje, 31 oficirjev in 955 mož.

Dne 25. januarja 1919 je 3. bataljon odšel za nekaj dni v rezervo, zamenjal ga je bataljon 4. srbskega pehotnega polka, ki je prišel decembra 1918 z generalom Smiljanićem v Ljubljano, 5. februarja se je 3. bataljon vrnil na svoje položaje. 13. in 14. februarja je avstrijsko topništvo obstreljevalo postojanke Celjskega polka, 15. februarja zjutraj so se spopadle naše in avstrijske patrulje pri Št. Petru. Celjski polk je imel enega padlega, Avstrijci dva težko ranjena. Topniški spopad je potekal tudi 16. februarja, 17. februarja so Avstrijci napadli položaje 10. in 3. stotnije. Napad je bil odbit, en vojak je padel, trije so bili težko ranjeni. 18. februarja so Avstrijci napadli položaje 3. bataljona, pri Črnem gradu (*Neudenstein*) je bila ujeta sovražna patrulja treh mož. Po močni topovski pripravi so Avstrijci 20. februarja zjutraj ob sedmih napadli položaj 10. stotnije, imeli so več ranjenih, ti ranjenci so ostali kakšnih 500 korakov pred položaji Celjskega polka. 20. februarja je odšel v rezervo 1. bataljon, zamenjal ga je bataljon 4. srbskega polka iz rezerve. Celjski bataljon je odšel v Dobro vas (*Ebendorf*), 22. februarja pa je pripeljal iz Ljubljane kopalni vlak in so se vojaki lahko skopali in razkužili perilo. Bataljon se je na položaje vrnil 4. marca, 5. marca so Avstrijci napadli položaje 3. bataljona. Ker je vladalo premirje, je poveljnik Kerčelič zaradi tega napada poslal k Avstrijcem odposlanca, vendar ga Avstrijci niso sprejeli in so nanj celo streljali. 12., 13. in 14. marca so položaje Celjskega polka obstreljevale sovražne patrulje, od 14. do 20. maja je bil mir, 20. maja pa je položaje 3. bataljona obstreljevalo težko topništvo, padlo je okoli 150 granat. Težko in poljsko topništvo je položaje polka znova

obstreljevalo 22. marca, ob šestih zjutraj je pehota napadla položaje 3. in 10. stotnije. Sovražnika je zavrnilo naše topništvo, 10. stotnija je imela dva padla in deset ranjenih.

Aprila 1919 je imel Celjski polk na Koroškem 2 višja oficirja, 31 oficirjev in 1140 podoficirjev ter vojakov.

Aprila so bili stari ponošeni plašči zamenjani z novimi ameriškimi, vendar jih ni bilo dovolj za ves polk. 6. aprila 1919 je prišel iz Maribora 3. bataljon Mariborskega polka in prevzel položaje 1. bataljona. Dve stotniji sta odšli v rezervo v Velikovec, ena stotnija v Podgrad (*Untenburg*) ob Klopinjskem jezeru. Od 7. do 13. aprila je vladal mir, med 13. in 27. aprilom so položaje vznemirjale sovražne patrulje in obstreljevanje topništva.

moral polk umakniti na črto Črni grad—Hrenovče—Mrzla voda—Orliča vas. Po tipkopisu polkovne zgodovine v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, kar pa je nemogoče preveriti, je polk v teh bojih zaplenil 18 topov, 10 strojnic, en tovorni avtomobil, uničil en oklepni avtomobil, ujel enega oficirja in 25 vojakov. V Celjskem polku je padel poročnik Kislinger, razen njega so padli še trije vojaki, ranjenih je bilo 17, med njimi praporščak Daks, 10 je bilo pogrešanih.

Od 30. aprila do 2. maja je polk branil mostobran pri Velikovcu, skušal je obdržati položaje, na katere se je moral umakniti po neuspelem napadu, 2. maja pa so Avstrijci začeli z močnim napadom. (Ob tem bodo morali nekoč vojaški strokovnjaki odgovoriti na vprašanje, kako je lahko general Smiljanič poslal v napad 29. aprila slovenske polke brez ustrezne rezer-

Skupina borcev Celjskega polka spomladi 1919. Na sredi sedi neznan oficir, ob njem štirje podoficirji z značilnimi epoletami slovenske vojske (iz fototeke Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru)

V poizkusu ofenzivnega sunka slovenskih polkov 29. aprila 1919 je Celjski polk napadal v dveh kolumnah. Prva (1. bataljon in 1. bataljon Mariborskega polka) pod poveljstvom majorja Antona Kosa v smeri glavna cesta od Velikovca proti Celovcu proti reki Krki, druga (3. bataljon Celjskega polka in 1. bataljon Slovenskega planinskega polka) pod poveljstvom stotnika Karla Dolenca v smeri Trušnje (*Trixen*) — Mali Št. Vid. (*Kl. St. Veit*) — Sv. Mihael. Napad se je začel ob 4.40 zjutraj, ob 10.30 je skupina majorja Kosa že prodrla do Krke, toda ker druge napadalne enote niso napredovale enako uspešno, je bil zastavljen tudi napad Celjskega polka. Tretji bataljon je ob 13. uri zlomil sovražni odpor tudi na svojem odseku in do 17. ure zavzel predvidene položaje Trušnje—Mali Sv. Vid—Sv. Mihael. Na levem krilu Celjskega polka je napadal Ljubljanski polk, na desnem krilu Mariborski polk. Ker je 3. bataljon Mariborskega polka zastal, je grozila Celjskemu polku obkolitev in se je bil prisiljen umakniti. Razen tega so zvečer ob 21. uri Avstrijci prešli v protinapad s pomočjo dveh oklepnih avtomobilov. Okoli pol desetih zvečer se je

ve, ki bi nastopila na kritičnih odsekih in kar zahteva abeceda vojne taktike, in kje je bil zdaj, ko je šlo za res, bataljon 4. srbskega kraljevega pehotnega polka). Tretji bataljon Mariborskega polka se je spet umaknil in zato so sovražne enote prodrle v Velikovec. Celjski polk je svoj odsek bojišča branil uspešno, toda zaradi umikov na njegovih krilih je ostal odrezan. Kako se je branil, pove primer iz Orliča vasi. Sovražno topništvo je vas zažgalo, toda 11. stotnija je v goreči vasi vztrajala in odbijala sovražne napade. Njen poveljnik poročnik Pavlič je dobil strel skozi usta, vendar se tudi ranjen ni hotel umakniti. Ker se je v paniki umaknil tudi bataljon Slovenskega planinskega polka, ki bi moral kot rezerva braniti Velikovec, je ostal Celjski polk sam na levem bregu Drave. Delu polka je sicer uspelo priti čez dravski most, veliko število vojakov pa se je moralo zaradi brezizhodnega položaja vdati. Tega dne sta padla nadporočnik Franc Pavlin in nadporočnik Janko Ješe, težko ranjen in ujet je bil nadporočnik Pavlič, po oceni samega polka je padlo ali utonilo okoli 80 vojakov, 60 je bilo ranjenih. Ujetih je bilo 200 do 400 mož, od

oficirjev stotnik Oto Vidrih, nadporočnika Ferdo Tratnik in Franc Prešeren, poročniki Pavel Šturm, Filip Korent, Urbas, Gogala, Zaherl in Vukšinič. V Velikovcu je ostal ves polkovni arhiv, tako je polk lahko ugotovil samo imena padlih in ujetih oficirjev, števila in imen padlih podoficirjev in vojakov pa ne, razen za 3 podoficirje in 32 vojakov.

Dne 3. maja 1919 je bil Celjski polk še pri Dravi, 4. maja, ko so Avstrijci prebili fronto pri Ljubljanskem polku, se je moral umakniti na črto Sinča vas (*Kühnsdorf*) — Železna Kapla (*Eisenkappel*). 5. maja je sovražnik prebil fronto pri Mariborskem polku in Celjski polk se je spet moral umakniti do Prevalj in Mežice. Oddelek nadporočnika Malgaja je dobil nalogo, da zaustavi prodiranje sovražnika na cesti Pliberk—Gušanj (danes Ravne), vendar naloge ni uspel opraviti. Malgaj je pri tem po nesreči padel zaradi lastne ročne bombe. 6. maja se je polk umaknil v Marenberg (danes Radlje) in od tam v Ruše. Polk je ohranil 580 mož, 22 podoficirjev, 420 pušk, 8 strojnic, 85 konj, 16 vozov in 5 poljskih kuhinj.

Z železniške postaje Ruše se je polk 11. maja odpeljal v Celje, še prej je iz svojih ostankov oblikoval štiri stotnije in strojnični oddelek.

V Velenju je 7. maja prišlo do dogodka, ki je vznemiril slovensko javnost in je bil povezan s Celjskim polkom. Socialdemokratski poslanci v začasnem narodnem predstavništvu Anton Kristan, Čobal in dr. Lončar so v interpelaciji navedli »*hud zločin nekaterih oficirjev Celjskega pešpolka*«¹², ki so aretirali dva rudarja in enega vojaka, ker so peli »*neko antidinastično pesem in jih brez razsodbe ustrelili*«. Kot je zapisal Metod Mikuž, beograjska vlada o tem dogodku nikoli ni dala zadovoljivega odgovora, šlo pa je za dogajanje v Velenju v noči od 6. na 7. maj, ko so oboroženi rudarji prišli do 80.000 kron rudniškega denarja in si ga razdelili. Na zahtevo okrajnega gla-

varstva je rudnik zavarovala vojska. Temu je treba dodati, da je bilo 6. maja 1919 Velenje tik za fronto, saj je tistega dne padel Slovenj Gradec. Avstrijski osvajačci so v Slovenj Gradcu takoj začeli ropati, pridružili so se jim tudi domačini, ko pa so slovenske enote s protinapadom Avstrijce vrgle iz mesta (vprašanje je, če so Avstrijci Slovenj Gradec sploh namerali držati), so vojaki začeli nemške trgovine razbijati s krampi in pleniti.¹³ Dogajanje v Velenju je bilo značilno za tedanjo zmedo; omenjena »*antidinastična*« pesem pa zelo spominja na kasnejša gesla iz vojaškega upora 22. julija.

V Celju je bil po porazu na Koroškem polk izpopolnjen z vpoklicanimi obvezniki in se je 23. maja lahko že spet odpeljal nazaj proti Koroški. Polkovni štab in tretji ter prvi bataljon so se nastanili najprej v bližini Velenja, od tam pa šli na položaje proti Avstrijcem 25. maja. Tega dne so vojaki dobili čelade; to so bile avstrijske čelade iz 1. svetovne vojne. 26. maja je bil štab polka s 1. bataljonom v Zavodnjah. Pred ofenzivo je bila v polk vključena tudi Celjska legija.¹⁴ 28. maja zjutraj je polk skupaj z drugimi enotami krenil v splošni napad. Prvi dan ofenzive je zavzel Črno, ujel 2 oficirja in okoli 30 vojakov ter zaplenil en gorski top, 12 strojnic in več raznega vojnega materiala. 3. bataljon je imel osem ranjenih in 1. bataljon dva.

Med ofenzivo je bil Celjski polk uvrščen v Koroški odred polkovnika Ljubomira Mariča. 2. junija 1919 je polk zavzel Sv. Pavel. Ker so po vaseh streljali na vojake tudi civilisti, je komandant Koroškega odreda polkovnik Marič ukazal, naj podrejene enote požgo hiše, iz katerih bi streljali civilisti. Ta ukaz so enote tudi izvrševale. Pri napadu na vas Gönitz so na napadajoče vojake streljali tudi civilisti in 10. stotnija Celjskega polka je imela pri tem 5 mrtvih in 4 ranjene. Vas je bila zato požgana.

Ranjeni koroški borci leta 1919 pred zasilno bolnišnico v osnovni šoli v Šoštanju (iz fototeke Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru).

3. junija je zaradi bolezni polkovnega poveljnika poveljstvo nad polkom začasno prevzel major Müller. Podoba o bojih v teh dneh dopolnjuje podatek, da je Celjski polk 3. junija 1919 porabil 4000 strojničnih nabojev, 2000 nabojev za puške in 65 ročnih bomb. 4. junija 1919 je 3. bataljon Celjskega polka zavzel most čez Krko pri vasi Škofljica (*Skoflitzen*). 7. junija je Celjski polk odšel v rezervo.

V ofenzivi so polku in njegovim bataljonom poveljevali oficirji: *polkovni poveljnik* polkovnik Ivan Koch, *1. bataljon*: kapetan 1. st. Josip Šmid, 1. četa por. Vinko Hajnrihar, 2. četa por. Martin Malnarič, 3. četa kapetan 1. st. Franjo Grošelj, poveljnik strojničnega oddelka por. Evald Prinčič. *3. bataljon*: poveljnik major Anton Kos, 9. četa por. Anton Vrečko, 10. četa por. Ivan Baudek, 11. četa kapetan 1. st. Miroslav Strel, strojnični oddelk por. Joško Bitenc. Polk je imel 32 oficirjev in 1100 vojakov ter podoficirjev.

Na Koroškem je bil že po ofenzivi formiran še v celoti 2. bataljon, saj je imel prej samo eno stotnijo — peto. Za poveljnika je bil postavljen kapetal 1. st. Karol Dolenc.

Ker stara Jugoslavija slovenske vojske in njenih bojev od novembra 1918 do 1. februarja 1919 (torej do začetka delovanja Dravske divizijske komande) ni priznavala, za ta čas tudi ni podelila nobenih odlikovanj. Za hrabrost in zasluge na koroškem bojišču je bil posmrtno odlikovan z redom Karadžordževe zvezde z meči 4. stopnje nadporočnik Franjo Malgaj.

Za hrabrost pri zavzetju Črne 28. maja 1919 so bili z zlato medaljo za hrabrost odlikovani: major Anton Kos, podp. Drago Slekovec, četovodja Franc Derenda, desetenik Rudolf Dobnik in pešec Jakob Konrad. S srebrno medaljo za hrabrost: narednik Ferdo Pristovšek, deseteniki Štefan Gračner, Jakob Gajšek, Anton Krajnc, pešci Ivan Padernik, Franc Vidmar, Anton Bračun in Franc Veternik. Za boje pri Sv. Pavlu in Sv. Štefanu na Koroškem so bili odlikovani: z zlato medaljo za hrabrost kapetan 1. st. Franc Grošelj, podpor. Franc Melavc, s srebrno medaljo za hrabrost por. Andrej Likar, por. Viktor Rode, podpor. Janko Drnovšek, naredniki Anton Kundera, Štefan Vaupotič, Ivan Šunej, Viktor Špes, Franc Fijauš, Franc Jecl, Albert Medved, pešca Franc Veternik in Franc Korat. Z zlato medaljo za prizadevno službo je bil odlikovan kapetan 1. st. Franc Pacek, s srebrno medaljo podpor. Franc Juhart, naredniki Karol Štajner, Franc Tuš in Franc Potočnik ter pešci Bogomir Motoh, Janko Pukmajster in Andrej Krampuš. Iz prejšnje Celjske legije so bili predlagani za hrabrostne medalje podpor. Lujo Čančer, četovodje Ervin Mejak, Anton Rebek in Ivan Teržan, vendar odlikovanj niso dobili. Na predlog je Ervin Mejak opozoril čez 18 let in šele takrat mu je bila medalja za hrabrost izročena brez kakršnekoli posebne slovesnosti.

Slovenskega polkovnega poveljnika je 21. junija 1919 zamenjal generalštabni podpolkovnik Slavko Kvaternik, 22. junija pa je bil Celjski pehotni polk

preimenovan v 46. pešadiski puk. Po ukazu z dne 7. novembra 1919 je polk 11. novembra dobil novo številko 39. Popolna demobilizacija je bila opravljena maja 1920.

Končana je bila še ena izmed slovenskih vojaških pravljic ...

Ta čisto nič zgodovinskega sklep je edini ustrezeni komentar k bojevanju in koncu po več sodbah najboljšega polka slovenske vojske v letih 1918—1919. Kljub s krvjo dokazani bojni vrednosti so polk slovenskemu narodu preprosto odvzeli kot vso slovensko vojsko iz konca leta 1918 in prve polovice 1919, ne da bi povprašali o tem slovenski narod, slovenske oficirje in vojake, ki so slovenske polke in slovensko vojsko postavili na noge. Od poletja 1919 je bil slovenski vojaški obveznik še v slabšem položaju kot v avstro-ogrski armadi, saj o slovenskih polkih ni bilo več nobenega sledu. Slovenci pa so bili praviloma porazdeljeni po raznih garnizijah na skrajnem jugu države.

OPOMBE

1. Avgust Dolinšek iz Hrastnika je bil znan kot izjemnono hraber in je do najvišjega podoficirskega čina napredoval zaradi poguma in odlikovanj. Odlikovan je bil z zlato medaljo za hrabrost, s srebrno medaljo za hrabrost 1. in 2. stopnje. Za zasluge ob prevratu je v novi slovenski vojski napredoval v poročnika. Zanimivo je, da je v Celju ob razpadu Avstro-Ogrske pomembno vlogo odigralo več znanih frontnih bojevnikov. Zlato medaljo za hrabrost na bojišču je imel tudi častniški namestnik Ciril Kovač, ne nazadnje pa je bil leta 1916 za boje na Monte Zebiu odlikovan z zlato medaljo za hrabrost tudi tedanji praporščak celjskega 87. pešpolka Franjo Malgaj. — 2. Ivo Sancin: Kako je bilo v Celju, Jutro, 10. novembra 1938, str. 3. — 3. Po prepisu polkovne zgodovine Antona Muleja; prepis hrani Anton Mulej v Celju, kopijo tega prepisa ima tudi avtor članka. — 4. O. Franju Malgaju so bili napisani številni biografski članki, najboljše je v zborniku Boj za Maribor 1918—19, Maribor 1988. Verjetno okoli leta 1960 je poseben Malgajev zbornik pripravil za tisk Janko Gačnik v Mariboru. — 5. Lojze Ude: Boj za severno slovensko mejo 1818—19, Maribor, 1977. — 6. Janko Orožen: Zgodovina Celja in okolice, II. del, Celje 1974, str. 313—317. — 7. Ivo Sancin: Kako je bilo v Celju, Jutro, 10. novembra 1938, str. 3. — 8. Po spominskem zapisu udeleženca dogodkov Antona Muleja se je to zgodilo 6. novembra. Fotokopija spominov pri piscu članka. — 9. Več o razorožitvi Rudolf Maister: Marburger Schutzwehr, Mariborski koledar 1933, ponatisnjeno v Spominskem zborniku 1918—19, Maribor, 1979. — 10. Ta in nekateri drugi dalje navedeni podatki o imenih in številkah v zvezi s Celjskim polkom so povzeti po tipkopisu Podaci za istoriju 39. pešadiskog puka od ujedinjenja do demobilizacije 1920 g. Tipkopis je v Pokrajinskem arhivu Maribor in brez avtorjevega podpisa. Zanesljivo je nastal kot poizkus polkovne zgodovine v samem polku še v stari Jugoslaviji. V nekaj primerih sem ob posameznih podatkih upošteval pripombe k napakam, na katere opozarjajo pričevanja udeležencev dogodkov in jih tudi hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Seveda pa to ne pomeni, da ni treba računati na morebitne druge napake, tako pri priimkih ljudi kot imenih kra-

jev, dolžnostih in podobnem. Če bi bili Podaci za istoriju ... res prava polkovna zgodovina, se ne bi moglo zgoditi, da bi bil na primer oficir, ki je prišel v Maribor 23. novembra z drugo skupino, naštet že kot pripadnik prve skupine. Po Podacih ... je bila proslava v Mariboru 1. decembra in tako dalje. Težko je ugotoviti, ali je ta srbohrvaški tekst tista polkovna zgodovina, o kateri piše tudi Lojze Ude in ki naj bi jo napisal okoli leta 1929 Drago Slekovec. Obstaja namreč še ena polkovna zgodovina ali vsaj njen poizkus. Ta je v slovenščini; v prepisu ga hrani nekdanji tajnik organizacije borcev za severno mejo v Celju Anton Mulej. Ta zgodovina ima zadaj zapisano, da je prvih sedem strani napisal nadporočnik Sancin, ni pa mogoče ugotoviti — tako piše — kdo je

bil avtor vsega drugega. Tudi ta zgodovina ima katero izmed napak prej omenjenega srbohrvaškega besedila (tudi 1. december kot dan proslave v Mariboru, kar pomakne odhod na Koroško za 14 dni naprej), toda v glavnem je bogatejša od srbohrvaškega besedila, manj vojaško uradna, kot dodatek ima skromen dnevnik polka. Obe navedeni zgodovini skupaj sta uporabni, če upoštevamo še druga, že drugje zapisana nesporna dejstva. — 11. Zdravko Seručar: Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine, Vojnoistorijski institut JA, Beograd 1950, str. 29. — 12. Metod Mikuž: Slovenci v stari Jugoslaviji, Ljubljana 1965, str. 105. — 13. Mikuž, str. 107. — 14. Več o Celjski legiji dr. Ervin Mejak: V boju za našo severno mejo, samozaložba, Celje 1937.

MATEJ HUBAD

CVETKO BUDKOVIČ

Zborovodja, glasbeni pedagog, harmonizator narodnih pesmi, prvi ravnatelj konservatorija v Ljubljani, Matej Hubad je bil rojen 28. avgusta 1866 v vasi Povodje pri Skaručni pod Šmarno goro. Oče Valentin (Balant) je bil orjak, veseljak, dober pevec, mati Marija, roj. Pušavec, je bila doma s posestva pri »Raku« pod Šinkovim turnom, a je umrla, ko je imel Matej leto in pol. V družini je bilo devet otrok, od teh pet fantov. Najstarejši je postal profesor, pozneje tudi dvorni svetnik in deželni šolski nadzornik. Prva učiteljica petja mu je bila sestra Marijana, pozneje gostilničarka pri Sokolu v Ljubljani. Doma, pri preji, mu je pela narodne in nabožne pesmi, ki jih je takoj posnel za njo.

OSNOVNA ŠOLA IN GIMNAZIJA

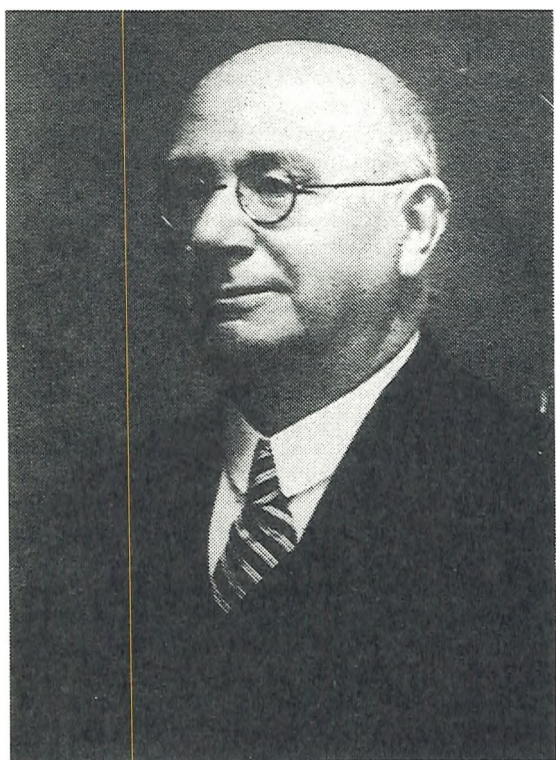
Ko je imel sedem let, so ga vpisali v prvi razred osnovne šole v Skaručni. Poučeval ga je Matevž Bohinc, organist in pomožni vaški učitelj; včasih ga je v svojem stanovanju pri starem špinetu učil cerkvene pesmi. Pel je sopran, sprva na pamet, nato tudi po notah. Veliko so peli in igrali tudi pri sosedu, mlinarju Čizmanu. Pred hišo ali v veži se je zbralo iz obeh družin do deset glasbenih navdušencev. Matej je imel močan glas, ki se mu je po mutaciji razvil v bariton.

V jeseni 1875 ga je oče vpisal v II. mestno šolo na Grabnu v Ljubljani. Tu je končal z odličnim uspehom tri razrede. V dvo- in triglasnem šolskem zboru je pel drugi glas. Za glasbo ga je navduševal učitelj Anton Razinger, odličen pevec, Nedvčedov učenec in koncertni solist. Leta 1878 je začasno zapustil Ljubljano in obiskoval prva dva razreda gimnazije v Ptuj, kjer je poučeval njegov brat Francè. V šolskem

zboru, ki ga je vodil učitelj glasbene šole in stolni organist Anton Weixler, je pel sopran. Od 3. razreda naprej je obiskoval staro gimnazijo na Vodnikovem trgu v Ljubljani. Tu je vodil gimnazijski zbor ravnatelj orglarske šole in stolni regens cori Anton Foerster. Pri mašah v uršulinski cerkvi je Hubad že sam intoniral in taktiral. Po četrtem razredu, to je med mutacijo, ni pel v nobenem zboru, pač pa je dirigiral. Ob počitnicah (med petim in šestim razredom gimnazije) so priredili koncert v Sevnici. Nastopil je vokalni kvartet v sestavi: Franc Pogačnik-Naval, 1. tenor (pozneje svetovno znan operni pevec), Ludovik Böhm, 2. tenor, Matej Hubad, 1. bas, Josip Mihelčič, 2. bas. Skladbe so peli večinoma iz zbirke Lavorika. Hubad je vadil kvartet v stanovanju sošolca Lovšina, »posestnika« klavirja. Peli so tedaj priljubljeni Foersterjevi skladbi Njega ni, Milici, Gustava Ipavca Slovenec sem, Zvonikarjevo in druge. Ob počitnicah je pod Hubadovim vodstvom nastopil na vrtu ljubljanske čitalnice tudi dijaški zbor GM. V Idriji je sam kot solist predstavil Vilharjevega Mornarja.¹

Zborovsko petje so vneto gojili tudi v šoli Glasbene matice. Obiskovati so ga morali vsi učenci. Šolski zbor (98) je vodil učitelj violine in klavirja Anton Sochor, med njegovo odstotnostjo pa Anton Razinger. Tedaj so se pevci dijaških zborov gimnazije, realke in moškega učiteljišča domenili, da se pridružijo Glasbeni matici kot njen dijaški zbor. Sprva je štel (zbor) 80, po nekaj vajah pa že 120 pevcev. Od jeseni 1884 so vadili v mali dvorani GM, v prvem nadstropju gostilne Pri vitezu na Bregu št. 3, nato v Bleiweis-Souvanovi hiši na Kongresnem trgu in v Špitalski (Stritarjevi) ulici v prostorih Franja Ravniharja, prvega predsednika društva Glasbene matice. Peli so štiriglasne skladbe iz zbirke Lavorika, kjer so bile zbrane vse

uglasbene pesmi pred čitalnico do 1885. Med njimi je bila Foersterjeva skladba Samo in Venec Vodnikovih in na njega zloženih pesmi. Dijaški zbor je od Sochorja prevzel Hubad in z njim prvič nastopil 25. marca 1885 v redutni dvorani ob navzočnosti deželnega glavarja Andreja Winklerja, ljubljanskega župana Grasselija in pred 700 poslušalci. »*Ta skušnja je bila osobito glede petja prava duševna naslada za mnogoštevilno zbrane poslušalce*«, je med drugim zapisal v poročilo GM njen tajnik Josip Paternoster. Nastop je imel velik vpliv na razvoj zborovskega petja na Slovenskem in na snovanje Grossovega in Hubadovega pevskega zbora Glasbene matice v letu 1891.²

Matej Hubad

Kot devetnajstletni mladenič je bil lahko z zborovskimi dosežki zadovoljen, manj s študijem klavirja. Od petega razreda gimnazije se je H. preživljal z inštrukcijami, svojega klavirja ni imel. Da bi lahko vadal, je s sošolci klavir najel. Stanoval je v podstrešni sobici ključavničarskega mojstra Pilka na Marije Terezije cesti št. 4. Kar je ostalo od zaslužka inštrukcij, je porabil za obisk koncertov in gledaliških predstav. Poslušal je uprizoritev Vilharjeve spevoigre Jamska Ivanka, v nemškem gledališču ga je navdušil za študij na visoki stopnji dirigent Gustav Mahler, ki je bil tam angažiran v sezoni 1881/82. Čitalniški pevski zbor je takrat vodil Vojteh Valenta, pevsko društvo »Slavec« Srečko Stegnar in pozneje učitelj in pianist na matični

glasbeni šoli Julij Ohm Janušovsky. Poleti je poslušal koncerte vojaške godbe 17. pešpolka; godbi je dirigiral češki kapelnik Nemrawá. Kupoval je glasbene knjige in se kot samouk učil harmonije po slovenski Foersterjevi in nemški Richterjevi knjigi. Nekaj časa mu je bil mentor Foerster, sicer ni znano, ali je šolo Glasbene matice sploh kdaj obiskoval. Ob njenem nastanku je bil star 16 let. Tako so se iztekala tudi gimnazijska leta. Maturiral je 15. julija 1886, v času, ko je Fran Gerbič, operni pevec, prišel iz Lwowa v Ljubljano in tu nastopil službo prvega ravnatelja šole Glasbene matice.³

VOJAŠČINA IN ŠTUDIJ

Na prostovoljno odslužitev vojaškega roka je 1. oktobra odšel v Gradec. Potem ko je bil na naboru potrjen za vojaško službo, je bil 1. oktobra sprejet v 17. kranjski pešpolk. Tudi brat Francé je bil predstavljen iz Ptuja za profesorja na graško gimnazijo. Matej je izkoristil odlok, po katerem so maturanti lahko hkrati služili vojaški rok in študirali na juridični fakulteti graške univerze, kamor se je vpisal Hubad. V zimskem semestru so bila predavanja po 17^h tako da jih je lahko redno obiskoval. Najrajši je poslušal profesorja Sigmunda von Hauseggerja, ki je predaval o harmoniji. Poletnega semestra pa že ni mogel vpisati zaradi večerne zaposlitve v vojaški enoti. Bil je član akademskega društva Triglav; na pobudo pevcev Delafranceschija in Frana Gestrina je ob večernih urah naštudiral popoln koncertni program, a po takrat veljavnih predpisih aktivni vojak ni smel dirigirati zboru civilistov. 30. septembra 1887 je uspešno opravil izpit za rezervnega častnika in se vrnil domov v Povodje.

Proti volji svojcev in s 106 goldinarji v žepu, ki jih je dobil od sorodnikov, se je odpravil na Dunaj. Domači niso pokazali volje, da bi ga finančno podprli za študij glasbe, zato je bila njegova odločitev tem bolj pogumna. V avstrijski prestolnici se je moral preživljati sam z inštrukcijami. Najtežje je bilo prvo leto. Ko je plačal malo sobico v Wiedenerhauptstrasse in najemnino za klavir, mu je denar malodane pošel. Za tramvaj ga ni bilo, zato je moral vsak dan pešati do stanovanja v Herrengasse 25, kjer je za 25 goldinarjev na mesec inštruiral dva sinova višjega bančnega uradnika. Pri svojem študiju je bil dnevno prikrajšan za tri in pol ure. Tudi za operne predstave in za koncerte, ki so sodili v njegov študij, mu je primanjkovalo denarja. A glasbeno literaturo je moral spoznavati, kritično ocenjevati izvajalno prakso dunajskih interpretov. Prav tu se je ponovno sreč(ev)al z znamenitim dirigentom Dunajske filharmonije in direktorjem opernega gledališča Gustavom Mahlerjem.

Ko je našel naslednje leto priložnost za inštrukcijo dveh šoloobveznih otrok bližje svojega stanovanja, je bilo zanj mnogo lažje. Poleg splošnih predmetov je

inštruiral sinova bogatega peka G. Stingla v II. okraju na Lilienbrunnngasse št. 12 klavir, tudi med počitnicami. Domov se ni prikazal štiri leta. Ob menjavah stanovanj je delil bivalni prostor v Fillgradergasse št. 8 s sošolcem Oskarjem Devom, pozneje skladateljem in predsednikom Glasbene matice v Mariboru. Na Dunaju je bil tudi nekaj časa član akademskega društva »Slovenija«. Nadvse intenzivno je študiral. V štirih letih je na konservatoriju končal harmonijo in kontrapunkt pri znamenitem avstrijskem skladatelju Antonu Brucknerju, orgle pri prof. J. Vocknerju, klavir pri prof. E. Ludwigu, zborovsko petje pri prof. Faistenbergerju. Zasebno je obiskoval tečaj petja in dopolnilnih predmetov pri prof. J. Böhmju.⁴

Leta 1891 ga je že klicala Ljubljana. Član odbora, šolski nadzornik in predsednik matičnega pevskega zbora, mu je ponovno pisal, da prevzame po Grossovem odhodu v Idrijo vodstvo tega zbora. Razprt med novo dolžnostjo in nedokončanim študijem na konservatoriju je »v kupeju 3. razreda od Dunaja do Semmeringa neutolažljivo jokala.«⁵

VODJA MATIČINEGA ZBORA, UČITELJ V ŠOLI GLASBENE MATICE, KONCERTI

29. novembra 1891 se je vrnil z Dunaja v Ljubljano in se oglasil pri predsedniku Glasbene matice Franu Ravniharju in ravnatelju glasbene šole Franu Gerbiču. Ta mu je sporočil, da bo poučeval 24 ur na teden glasbeno teorijo, mladinsko petje, dijaški zbor; takoj mu je dodelil učence za klavir, solopetje, harmonijo in kontrapunkt. Ob navzočnosti šolskega nadzornika Ivana Vencajza mu je učence s kratkim nagovorom tudi predstavil. Nato je (1. XII.) brez odloga odšel v razred; isti večer je prevzel tudi moški zbor GM. Ta je prvič nastopil pod Hubadovim vodstvom 19. decembra 1891 na Prešernovi proslavi v ljubljanski Narodni čitalnici. Spored je vseboval Nedvčdovo pesem za moški zbor Prešernu, Ipavčevo kantato Na Prešernovem domu — tenor solo je pel Anton Razinger, bariton Božidar Valenta; zadnja je bila Nedvčdova Veseli pastir. Med sporedom je zapel moški kvartet Foersterjevo Milico (peli so Pavšek, Branke, Lilleg, Dečman). Po izvedbi tega programa je Hubad razširil moški zbor v mešanega.⁶

Ta zbor je nastopil 12. marca 1892 v novi dvorani Filharmonične družbe, ker je isti čas v Redutni dvorani zasedal deželni zbor vojvodine Kranjske. Navzlic odporu nekaterih Slovencev, da ne sme nastopiti v nemški hiši, je koncert izjemno uspel. Med obširnimi programom je mešani pevski zbor GM pod Hubadovim vodstvom zapel Foersterjevo skladbo Ljubica in z vojaško godbo pešpolka barona Kühna št. 17 pod vodstvom kapelnika Nemrawe Dvořákov 149 psalm. Odlomek iz Mascagnijeve opere Cavalleria rusticana je s solistko Luizo Daneševo pel zbor GM stoječ na odru, v umetniški sobi pa šolski in dijaški zbor pod vodstvom učitelja Josipa Majerja. Z velikim uspe-

hom je na koncertu sodeloval operni pevec, junaški tenor Karel Trtnik. — Pri proslavi 300-letnice slovenskega skladatelja Gallusa so 9. junija 1892 — zaradi Hubadovega študija na Dunaju — eno leto kasneje nastopili v Redutni dvorani moški, ženski in šolski zbori GM in izvajali izključno jubilentove skladbe. Mešani zbor je zapel motet Ecce quomodo moritur iustus, madrigal Musica nostra amor in še štiri obsežne opuse. Pod Hubadovim vodstvom je nastopilo 150 pevcev in pevk. Več skladb so morali ponavljati. Zelo lepo je poslušalstvo sprejelo šolski zbor. »Brez njega koncert sploh ne bi bil mogoč«, je poročal Slovenski narod. O Gallusovem življenju in delu je uvodoma spregovoril dr. Josip Mantuani.⁷

Odslej so se vrstili koncerti velikih glasbenih oblik, oratoriji, kantate, odlomki iz oper ob spremljavi vojaške godbe in v a cappella zborovski zasedbi. Od slovenskih skladb so izvajali Foersterjevega Sama in Nedvčdov Nazaj v planinski raj, z vojaškim orkestrom pa Čehe: Fibichovo Pomladno romanco in Weissovega Triumfatorja, Dvořákov dvospeve. Pri teh koncertih (15. decembra v deželnem gledališču in 17. decembra 1892 v Redutni dvorani) so prvič sodelovali tudi ljubljanski učiteljiščniki. Prav tam so izvajali Dvořákov Stabat mater za soliste (Luiza Daneševa, Franja Vrhunčeva, Anton Razinger in Marcel Fedyczkowsky) zbor in orkester. Pomnožen zbor s šolskimi pevci je štel 180 pevcev in pevk. Jakob Aljaž je za odlično izvedbo tega slovitega opusa daroval za GM sto goldinarjev. 12. in 14. marca 1894 so pomnoženi zbor, solisti (Berta Lesčinska — sopran, Anton Razinger — tenor, Cecil Vašiček — bas), godba pehotnega polka št. 27 izvajali Haydnov oratorij Stvarjenje in v isti zasedbi zbora in orkestra 12. novembra Dvořákov Slovanske plese št. 2 in 4. Matični zbor je predstavil Brucknerjev sedemglasni a cappella zbor Ave Maria in z orkestrom Wagnerjev zbor Predic in balado iz opere Večni mornar ter Rubinsteinov moški zbor Jutro.⁸

Koncertna dejavnost je bila živahna tudi v letu 1895. 12. januarja so prvič izvajali Aljaževe skladbe, 11. marca Dvořákov simfonijo v D-duru, dva ženska zbora sta predstavila Brahmsovi skladbi Glasovi strun polno zvone in Vrtnar s spremljavo harfe in rogov. Poslušalci so lepo sprejeli Alelujo iz Händlovega oratorija Mesija. 6. in 8. aprila so prvič izvedli v Redutni dvorani Dvořákov balado Mrtvaški ženini s solisti: Franjo Vrhunčevo, Antonom Razingerjem, dr. Belom Stuhcem. Nekateri koncertne predstavitve je Hubad komentiral. Kritiki so hvalili izvedbe zahtevnih opusov iz standardnega repertoarja svetovnih koncertnih odrov.

Sposobni dirigent je moral vložiti še posebno veliko naporov v priprave za izvedbo Palestrinove Misa papae Marcelli. Stodvajset mladih pevcev in pevk s čudovitimi, izbranimi in posebej šolanimi glasovi je pripravil za veliko slavnostno proslavo. Nastop je preprečil potres, ki je v noči od 14. na 15. april prizadel Ljubljancem ogromno škodo. Veliko stavb je

bilo porušenih, med njimi šola GM. Do konca šolskega leta je bilo vsako delovanje zbora in pouka onemogočeno.⁹

Uspehi, ki jih je imel Hubad z zbori dotlej, so bili posledica temeljitega glasbenega in posebej pevskega izobraževanja, zato naj ne bo odveč, da na kratko pogledamo v to delavnico mladih pevcev.

IZOBRAŽEVANJE PEVCEV

Za posodobitev celotnega izobraževalnega procesa so učitelji v šol. letu 1893/94 matične glasbene šole pripravili nove učne načrte za vse predmete, tako tudi za petje, zborovsko in solistično. Deške in dekleške glasove so izobraževali v dveh razredih. V 1. razredu je trajal pouk do aprila po eno uro, od aprila do konca šolskega leta po 3 ure na teden. Predpisani so bili pogoji za sprejem učencev v šolo, učni smoter ter čas trajanja pouka; navedena so domala vsa dosegljiva učila za vsak razred posebej. Podoben učni načrt je šola predpisala za moške glasove. V prvem razredu so med drugim poučevali ritmične vaje, dikcijo, intonacijo, interpretacijo narodnih in umetnih večglasnih pesmi, muzikalno in deklamacijsko fraziranje. V 1. razredu so uporabljali takrat dosegljive pesmarice in učne pripomočke; nekaj od njih je bilo primernih tudi za 2. razred. V 2. razredu so učencem predstavili figuralno in koloraturno petje in posebej petje fug in oratorijev. V tem času je trajal reden pouk solopetja pet let po dve uri na teden v skupini štirih učencev. Poučevala sta Gerbič in Hubad, ki sta sestavila tudi učne načrte. Obema so očitali, da sta se premalo brigala za pouk instrumentov, zlasti pihal in trobil.¹⁰

USPEH NA DUNAJU

Priložnost, da bi Glasbena matica pokazala vzpon zborovskih dosežkov v širšem kulturnem prostoru, se je ponudila po potresu. Ta je v noči od 14. na 15. april 1895 med drugim uničil obe stavbi GM v Gosposki in Vegovi ulici. Šola je začasno dobila prostore v Križevniški ulici in v knežjem dvorcu Zojsove hiše na Bregu. Potresno prizorišče v Ljubljani si je ogledal cesar, pomoč so poslale razne dobrodelne organizacije z dežele in tudi z Dunaja. V zahvalo za humanitarna dejanja je Glasbena matica organizirala v avstrijski prestolnici koncert mešanega pevskega zbora. Iz Ljubljane se je v dvajsetih železniških vagonih pripeljalo na Dunaj 400 gostov. 23. marca 1896 je 189 pevcev in pevk v narodnih nošah in črnih oblačilih presenetilo razvajeno dunajsko poslušalstvo. Doživeto in sproščeno petje slovenskih narodnih in umetnih pesmi je našlo pot v srca kritičnih poslušalcev in ocenjevalcev. Slednji so v superlativih pisali o zboru »iz province«. Poslušali so Gallusov madrigal *Musica noster amor*, 5. Fibichovo *Pomladno romanco*, A. Nedveda skladbo *Nazaj v planinski raj*, A. Foersterjevo *Ljubico*, A. Brucknerja *Te deum* in narodne: *Je pa davi slan'ca padla*, *Prišla je miška*, *Pod oknom*, *Bratci veseli vsi*, *Ljub'ca povej*, *povej*, *Škrjanček poje*, vse v Hubadovi priredbi. Okoli 30 časopisov z nemškega, češkega in hrvaškega jezikovnega področja je pisalo o zborovski disciplini, preciznem ritmu, niansirani dinamiki, umetniškem podajanju, o svežih srebrno čistih glasovih — »kot bi sonce sijalo« — o šolanih pevcih, genialnem 30-letnem dirigentu. Wiener Extrablatt je zapisal, da spominjajo Matičini pevci na takrat najbolj sloveč zbor Slavljanskega, Neues Wiener Tagblatt imenuje GM odlično kulturno združenje, ki se je prišlo zahvalit Dunajčanom, a velja velika zah-

Zbor Glasbene matice na Dunaju 1896

vala dejansko njenemu zboru. Človek bi težko verjel, da gojijo ljubitelji, odmaknjeni od velikih kulturnih središč, glasbeno umetnost na taki ravni, ki daleč presega cilje razvedrila.

Drugi dobrodelni koncert je v veliki dvorani Musikvereina dva dni zatem (25. marca) osebno vodil skladatelj Antonin Dvořák. Izvedba njegove balade Mrtvaški ženini za soliste, mešani zbor in veliki orkester dvorne opere ni prinesel tistega spontanega navdušenja kot a cappella zbor GM s preprostim in prisrčnim podajanjem slovenskih narodnih pesmi. Dunajski kritiki so v časopisih Neue freie Presse, Fremdenblatt in drugih poudarili, da se »v teh karakterističnih pesmih markantno izraža vsa posebnost kranjskih narodnih napevov, z vsemi intimnimi in subtilnimi prednostmi; šele ljubljanski pevci in pevke so nam pokazali vzvišeno krasoto teh, deloma mikavno veselih, deloma elegično-melanholičnih napevov...«¹¹

Dunajskim ocenjevalcem Matičinega zbora najbrž ni bilo znano, da so peli v zboru že prekaljeni in novi, v glasbeni šoli izobraženi pevci. Brez glasbene in pevске izobrazbe še tako genialen zborovodja ne more doseči pri pevcih vrhunskih uspehov. Hubad je bil oboje, odličen zborovodja in odličen pedagog. Prve uspehe je pokazal tudi v šoli GM na oddelku za solistično petje. Njegove učenke so se že uveljavljale na javnih nastopih, na primer Irma (Olga) Polak in Mira Dev. Končno se mu je izpolnila tudi želja, da je nadaljeval prekinjene študije na dunajskem konservatoriju.

ŽE UVELJAVLJENI ZBOROVODJA NA ŠTUDIJSKEM DOPUSTU

Odbor Glasbene matice je Hubadu odobril dveletni plačani dopust na podlagi podpisane zavarovalne police za 1.500 goldinarjev. Premije je odplačeval odbor od njegove plače. Zavezal se je, da bo po končanem študiju šest let poučeval na šoli GM in vodil zbor z istimi obveznostmi in prejemki. Njegovo delo je za ta čas prevzel Josip Čerin, absolvent dunajskega konservatorija in naš prvi doktor muzikologije.

Študent Hubad je sedaj na konservatoriju ponovno vpisal nekatere predmete, ki jih je poslušal že pred devetimi leti in nove: solistično petje (Forsten), pedagogiko (Branky), glasbeno vzgojo (Schmitt), glasbeno literaturo in metodiko pouka (Johann Nepomuk Fuchs) predmete, ki jih je še kako potreboval pri šolski in zborovski praksi, dalje estetiko glasbene umetnosti (dr. Robert Hirschfeld), glasbeno zgodovino (Prossniz), akustiko (dr. Tuma), nauk o instrumentih (Eusebius Mandyczewsky), eksperimentalno fiziko (Leopold Aleksander Zellner). S temi in že abvolviranimi predmeti pred devetimi leti je dobil širok vpogled v znanstvene, umetnostne in pedagoške discipline; vse to veliko znanje je v sebi »prekvasil« in ga na njemu lasten način posredoval začudenim pevcem v zboru in učencem v šoli. Kot zanimivost naj omenim,

da je bil med prijatelji, ki so se ob večernih urah skupaj učili na Dunaju Karel Jeraj, slovenski violinist, pedagog, skladatelj in dirigent. Hubad je vse izpite opravil z odličnim uspehom. Obiskoval je operne predstave, koncerte dunajske filharmonije, zaupali so mu vodstvo 120-članskega zbora Slovanskega pevskega društva. Z njim je izvajal dela izključno slovenskih skladateljev v a cappella zasedbi in z orkestrom. Največje uspehe je dosegel z izvajanjem treh Mokranjčevih rukovetov. Na podlagi ministrskega odloka se je udeležil tečaja za učitelje glasbe in dobil pričevalo za vodenje višje glasbene šole. Ob odhodu z Dunaja ga je Slovansko pevsko društvo izvolilo za častnega člana. Še pred odhodom domov je po dveh letih študija aprila 1898 obiskal Češko (Praga), Poljsko (Varšava, Krakow), Nemčijo (München, Dresden, Leipzig, Berlin). Seznanil se je z organizacijo in ustrojem konservatorjev in glasbenih akademij, z deli slovenskih protestantov, posebej s Trubarjevimi pesmaricami. Ugotovil je, da so slovenski protestantje v glavnem le prevajali besedila nemških pesmi in pesmi, pisanih v latinščini, medtem ko so puščali napeve neizpremenjene. V knjižnicah in arhivih omenjenih mest je našel dragocene partiture, klavirske izvlečke skladateljev iz svetovne glasbene literature, v Wernigerodu čudovito opremljeno Dalmatinovo knjigo, sv. pismo starega in novega testamenta, v berlinski knjižnici Trubarjevo pesmarico, iz katere je jasno razvidno (od zamazanih listov), katere pesmi je pastor pri obredih največkrat uporabljal. Hubad o Trubarjevi prvi slovenski samostojni pesmarici ne govori. Leta 1900 je (Hubad) od petih protestantskih pesmi dve transkribiral v enoglasju, tri pa je postavil v 4—6 glasje. Njegova zasluga je, da je slovenski protestantski pesmi utrl pot na koncertni oder.¹¹

SPET DOMA, V ŠOLI IN PRED PEVCI — SPORI

Prve dni septembra 1898 se je po orožnih vajah v Trstu vrnil v Ljubljano in nadaljeval z delom, ki ga je pred dvema letoma prekinil. A že naslednje leto se je zapletel v resen spor s člani odbora. Glede na visoko glasbeno izobrazbo (le-to je imelo v tistem času le malo slovenskih glasbenikov, med njimi Fran Gerbič, Josip Čerin in nihče drug), na koncertne in pedagoške uspehe, je pričakoval, da mu bo odbor GM naklonil določene finančne in delovne ugodnosti in prednosti, a so se nekateri člani tej njegovi želji (ali zahtevi) uprli. Nesporazumi so se razširili celo na politično področje, čeprav je Hubad neprestano poudarjal, da so vzroki strokovno-šolske in društveno-organizacijske narave. Ko je utemeljeval odpoved službe učitelja, koncertnega in artističnega vodje je izjavil, da »ni misliti na pravi razvoj zavoda vse dotlej, dokler ne bo odbor Glasbene matice sestavljen iz muzikalno-umetniških izobražencev«. Ta je na seji 18. februarja na njegove utemeljitve tako odgovoril, da je njegov odstop soglasno sprejel. Zapletlo se je, ker sklep ni bil

veljaven, saj odbor ni bil sklepčen. Manjkalo je osem odbornikov. Tedaj so izvolili nov odbor, ki je izdal Hubadu novo pogodbo. V njej je natančno določil njegovo delovno področje in obveze in mu določil isto plačo kot ravnatelju šole Gerbiču. Prav v tem času so se v društvu zelo poslabšale gnotne razmere, primanjkljaj je znašal 1.200 goldinarjev; odbor je zvišal učencem, to je staršem, učni prispevek.¹³

Zaostrili so se tudi odnosi med Gerbičem in Hubadom, v glavnem zaradi tega, ker je odbor Gerbiču odvzel naslov artistskega vodje in ga dodelil Hubadu. Zaslužen učitelj, ravnatelj šole, skladatelj in pred tem ugledni operni pevec je bil ponižan. Besedni dvoboj je med njima še poglobil sovražstvo. Novi predsednik GM dr. Andrej Ferjančič je nekoliko cinično pojasnjeval, da je odbor s tem nameraval Gerbiča nekoliko razbremeniti. Gerbič se je zaradi odvzema naslova artistskega vodja in nizke plače pritožil, a je predsednik naprtil krivdo Narodni čitalnici in Dramatičnem društvu, s katerima je bil po pogodbi od začetka nastanitve službeno vezan, češ naj pri teh ustanovah uredi svoje prejemke.

Spričo vse večje veljave, ki si jo je Hubad pridobil kot pedagog in dirigent doma in na Dunaju in spričo odličnih ocen v dnevnem časopisu ter glasbenih in literarnih revijah, je visoko dvignil ceno svojemu delu, ne oziraje se na sodelavce. Tako mu je odbor plačal za eno učno uro pouka glasbene teorije in za vodenje šolskega zbora dve učni uri. Vabili so ga na Dunaj, kjer so pričakovali, da bo osvežil življenje v zboru in dvignil njegovo kakovostno raven. Ker tja ni odšel, mu je tudi to pomagalo, da je lažje uveljavil vpliv v odboru pri njegovi programski in kadrovske politiki. Tu je bil vedno uspešen. Zgodilo pa se je tudi, da njegova »proгноza« o razvoju mladega pedagoga, ni povsem vzdržala teže argumentacij. Pianistu Josefu Procházki, je sicer priznaval, da se lahko poboljša kot pedagog, ne pa kot pianist in je ponovno odklanjal njegovo nastanitev. Čez sedem let je bil imenovan za profesorja klavirja na praškem konservatoriju, Hubada pa je v istem času sprejel mestni odbor na svoj plačilni seznam, kar je lahko golo naključje.¹⁴

O pravicah in dolžnostih učiteljev, o sprejemu letih v službo, o plačah, honorarjih in učni obveznosti je odbor GM večkrat razpravljal. Šola je ob koncu devetdesetih let pripravila za učitelje spremembe pravil in uredb, ne pa tudi pravilnika o pokojnini in lestvici o povišanju plač po petih letih. Hubad je bil prvi profesor glasbene šole, nastavljen kot državni uslužbenec s pravico do pokojnine.¹⁵

USPEHI

Poleg klavirskega je imel na šoli največ uspehov oddelek za solistično petje. V splošnem so ocenjevalci produkcij v javnih občilih hvalili oba pevska učitelja Gerbiča in Hubada, da sta potrpežljiva in da z bogatimi izkušnjami lepo posredujeta učno gradivo.¹⁶ Na

produkcijah so se izkazali s pravilno vokalizacijo, vzdržano kantileno, prožno koloraturo ter prijetnim in temno obarvanim altom Marija Moos, lep zastavek in izenačenost v registrih je pokazala Olga Plautz Kellersfeld. Podobne pevske odlike navajajo ocenjevalci za Fani Vrhunc, Jaromilo Gerbič, Ivanko Peršl, Erno Povše in Avgusta Polaška. Ker je ravnatelj Gerbič deloval tudi pri Čitalnici in Dramatičnem društvu, se je dobrim pevcem obetala ugodna zaposlitev. Pianisti višjih razredov so izvajali skladbe na produkcijah tako dobro, da »bi bili v čast najboljšemu konservatoriju.«¹⁷

Šolski pevski zbor je sodeloval 7. aprila 1900 na tretjem matičnem koncertu, ko so izvajali prvi del Dvořákovskega oratorija iz poganskega sveta »Sveta Ljudmila« za soliste, zbor in orkester. Zbor je štel 131 sopranov in altov, 32 tenorjev in basov, vseh 163 pevcev in pevk. Če prištejemo k tem še zbor Glasbene matice in člane vojaške godbe, je sodelovalo na odru 247 glasbenikov, brez solistov. Za vse pevce — 347 — v ljubljanskih dvoranah ne bi našli dovolj prostora.¹⁸ Šolska zbor sta pela že prej, 17. januarja 1900, ko je GM priredila v Narodnem domu koncert, na katerem so nastopili češki violinski virtuoz František Ondříček, godba 27. pešpolka, šolski mešani zbor pa je sodeloval pri izvedbi Haydnovega oratorija Stvarjenje, Händlova oratorija Mesija; šolski zbori so nastopili »eksaktno, precizno in vsestransko . . . tako . . . da nam je igralo srce in se nam je smejala duša. Pokazali so izvrstno vokalizacijo in fraziranje. Hubad je žel veliko priznanje.«¹⁹

Zelo slovesno so proslavili stoto obletnico rojstva pesnika Franceta Prešerna. Na koncertu so sodelovali šolski zbor, pomnožen z ženskim matičnim zborom, vojaška godba Leopold II., kralj Belgijcev št. 27 in solisti. Pod Hubadovim vodstvom so izvajali Mozartov Requiem tako dovršeno, da imenuje kritik v Ljubljanskem zvonu to prireditev »enega najlepših koncertov«. Slovenski narod je zapisal, da je storil mojster Hubad »pravi čudež z mladimi pevkami in pevci, ki so tako eksaktno vstopali in precizno vpadali v najtežavnejših figuralnih stavkih in razvijali toliko samozavestne sigurnosti, da moremo le gratulirati zavodu, na katerem se pevski pouk deli tako vestno in temeljito«. Kakorkoli obračamo, Hubad je bil naš prvi, izjemni in enkratni vzgojitelj tako zborovskih kot solističnih pevcev ter dolgo časa nenadomestljiv zborovodja.²⁰

RAZŠIRITEV GLASBENE ŠOLE IN NJENI POMEMBNI ABSOLVENTI

Ko so šolo Glasbene matice pod Gerbičevim vodstvom notranje uredili, pridobili nove sposobne učitelje, dopolnili učne načrte in z učenci dosegli lepe učne uspehe, je pričelo vodstvo društva GM razmišljati o razširitvi glasbenopedagoške dejavnosti zunaj Ljubljane. Z n. asveti, kadrovske, organizacijske (učni na-

črti, učila), ne pa tudi finančno je matični odbor pomagal ustanavljati podružnične šole v Novem mestu (1898), Celju (1908), Kranju (1909), Gorici (1909) in v Trstu (1909). Pri vseh imenovanih podružnicah je kot inšpektor in svetovalec neposredno na terenu sodeloval Matej Hubad.²¹

Že pred dvajsetim stoletjem in zlasti prvo in naslednji dve desetletji so se iz matične šole pojavili prvi absolventi, ki so nadaljevali glasbene študije na dunajskem ali praškem konservatoriju in se uvrstili med slovenske glasbene vzgojitelje, koncertante in ustvarjalce. Poleg že imenovanih Hubadovih učencev so pokazali velik napredek Oskar Dev, Mira Dev, po letu 1905 najboljša solistka v Ljubljani, zelo veliko je nastopala na koncertnih odrih Terezija Thaler, dobre učenke so bile Marija in Ana Bertl, Irma Polak, veliko slavo je dosegel basist Julij Betetto sprva Gerbičev, nato od 1903—1905 Hubadov učenec, Jelica Sadrž, Josipina Šušteršič, Ivanka Hrast, pozneje učiteljica petja in glasbene teorije na matični glasbeni šoli, odlični lirični tenorist Leopold Kovač in basist Josip Križaj, Jeanette Foedransperg, Pavla Lovše, obe odlični pevki in solopevski pedagoginji, tenorista Josip Gostič in Svetozar Banovec, sopranistka Anita Meze, da navedem najbolj znane, sicer je njihova vrsta še dokaj daljša.

Tudi Gerbič je vzgojil lepo število znanih pevcev in pevk, med njimi Fani Vrhunc, ki je končala dunajski konservatorij in postala slavna operna in koncertna pevka, Ivanka Peršl, operna pevka v Berlinu in na Dunaju, Vlastimira Peršl, altistka Angela Malic (Malič), Anton Svetek, Ljudmila Novak, baritonist Rudolf Trošt, Pavel Kozina i.dr.²²

Veliko odličnih učencev so vzgojili tudi pedagogi drugih predmetov, klavirja, violine, violončela. Nekaterim absolventom — tudi teoretičnih predmetov — je odbor GM omogočil študij na dunajskem konservatoriju, na primer Antonu Lajovicu, Hubadove mu in Čerinovemu učencu. Zanj je bil denar »zelo plodonosno naložen, zakaj od Lajovica je pričakovati še mnogih koristi za slovenski narod na umetniškem polju«. In res. Z odličnim uspehom je končal kompozicijo. Pri izvedbi njegove diplomske naloge Gozdna samota je bil na dunajskem konservatoriju navzoč Matej Hubad. Lajovic je prvi slovenski glasbenik, ki je poleg konservatorija končal tudi juridično fakulteto.²³

Šola Glasbene matice se je po letu 1905 razvila v največji in najboljši glasbenovzgojni zavod na jugu monarhije. To je izjavil ministrski svetnik in šolski nadzornik dr. Karel Wiener. Ministrstvo je šoli zvišalo prispevek (subvencijo) na 3.000 kron. To priznanje je veljalo učiteljem, ravnatelju in odboru GM; zlasti učitelji so se pri pedagoškem delu zelo potrudili. Pri harmoniji so na primer pokazali lep napredek Hubadovi učenci: Milan Trošt, Vida Sešek, Mara Kabaj, Danica Kobler, Janko Ravnik; pri kontrapunktu Viljem Ločnik, Rudolf Bajde, Mirko Dežela, Ivan Karlin, Niko Štritof, Anton Trost, Anton Svetek mlajši.

Tečaj harmonije so uvedli že leta 1901, ker je izobrazba »v višji strokovno-teoretični znanosti neizogibno potrebna za razumevanje skladb pri vseh učencih na višji stopnji«. Harmonijo in kontrapunkt so takoj za tem uvrstili v predmetnik.²⁴

Odbor GM in učiteljski zbor sta uvajala razne oblike pouka pihal in trobil, učitelji so prirejali zanimiva predavanja iz pevske tehnike in organizirali priložnostne zborovske tečaje. Hubad je predaval za člane Pevske zveze »O izboljšanju petja s posebnim ozirom na izgovorjavo«; pevsko šolo je obiskovalo 12 žensk in 9 moških, tečaj za solopevce pa 23 kandidatov. Glasbena matica je odprla tudi kapelniški tečaj za učiteljskince. Odlično je uspel brezplačni pevski tečaj za deklice in dečke, stare od 7. do 12. leta. Deklice je poučevala Ivanka Hrast, dečke Matej Hubad. Mladinsko petje je na šoli doseglo višek v šolskem letu 1912/13. Tedaj je zborovske vaje obiskovalo 264 ljudskošolskih otrok, od teh dekleško zborovsko petje 28, šolsko zborovsko petje 36, koncertno zborovsko petje 46 učencev; glasbeno teorijo je obiskovalo 123 učencev. Odslej so morali tudi zboristi plačevati učni prispevek.²⁵

PONOVNE ZDRAHE

Navzlic lepim šolskim in koncertnim dosežkom so se nadaljevali in še poglobili spori med ravnateljem glasbene šole in artističnim vodjem Hubadom. Neposredna obtoževanja obeh vodilnih predstavnikov šole niso obetala nič dobrega. Proti dodelitvi naslova artističnega vodje Hubadu, je nastopil med drugim ustanovni član GM Fran Drenik in utemeljeval, da je ta podelitev v nasprotju z 8. členom pogodbe. K temu je pismeno obtoževal Hubada že prejšnji predsednik GM Anton Svetek; očital mu je svojeglavost, svojevoljnost, da nima kvalifikacij za solopevskega pedagoga, da ni vrnil sposojenih muzikalij. Hubad je na te očitke predložil odboru sprichevalo o državnem izpitu, o obiskovanju Lehrerbildungskursa, o tečajih solopetja na dunajskem konservatoriju in potrdila o odličnih ocenah iz vseh predmetov. Odbor je sina Antona Svetka, ki je obtožujoče pismo proti Hubadu podpisal, izključil iz odbora, časopis Slovenec pa je razmere v Glasbeni matici v notici »Značaj in doslednost« še napihnil, češ da »vladajo v GM gnile razmere«. (Glej sejni zapisnik 28. XI. 1909). Na občnem zboru so ponovno ugotovili, da se GM ne sme vtikati v politiko, če hoče ohraniti podpore dežele in mesta.

Vpliv politične razcepljenosti, ki ga je povzročila klerikalna opozicija, je zasejal škodljiv razdor v notranje društvene odnose in se najprvo pokazal pri matičnem pevskem zboru. Hubad je odboru sporočil, da se počuti telesno (živčno) izčrpanega, kar je ugotovil zdravnik. Prosil je za dopust, a je pozneje pristal, da bi na šoli še poučeval, nikakor pa ne bi mogel več dirigirati. Prosi, da predsednik Anton Štritof pregovori dirigenta Václava Talicha, da ga pri vodenju matične-

ga zbora nadomesti. (Glej sejni zapisnik 15. oktober 1909). Talich je prošnji ugodil in pristal, vendar pod pogojem, da ga podrobno informirajo o sporedu za prvi koncert. Od vaje — te so bile trikrat na teden — je zahteval 4 krone. V pogodbi s Hubadom je odbor GM takole formuliral 7. člen: »*Za slučaj, da (Hubad) preneha delati s pevskim zborom, je dolžan poučevati 20 efektivnih ur na teden v društveni šoli, kar velja tudi v primeru njegove bolezni*«. Član odbora, namestnik blagajnika dr. Janko Žirovnik je predlagal, da prejme Talich za vsako 60-minutno uro 4 krone (ne za vajo!) in za koncertni nastop 100 kron, obenem je vabljen na seje artističnega odbora. Lajovic je celo predlagal, naj Hubad poučuje le 12 ur na teden, medtem ko je dr. Mantuani predlagal, da bi mu »*kakšen denarni zavod plačeval popolni dopust*«. O tem da bo govoril z dvornim svetnikom Wienerjem in referentom v ministrstvu za uk in bogočastje.²⁶

Prvi udarec je prišel s strani Antona Štritofa; odpoved na položaj predsednika GM in načelnika pevskega zbora je utemeljeval s tem, da je pevski zbor GM že dalj časa v krizi; ta je politične in finančne narave, pa tudi posledica nekaterih nezdravih osebnih ambicij. Štritof pristavlja, da se predsedništvu odpoveduje s težkim srcem, a se počuti duševno in telesno popolnoma izmučenega. Pripravljen je začasnemu predsedniku do izvolitve pomagati. Odbor se je njegovi odločitvi uprl in ga povabil, naj jo prekliče, sicer odstopa celotni odbor GM. — Nejevolja je izbruhnila tudi pri ženskem pevskem zboru. Njena načelnica Julija Ferjančič je izjavila, potem ko je Talich že vadil ženski zbor, da odlaga načelništvo in izstopa iz zbora zato, ker o spremembi dirigenta pevk ni nihče obvestil. Z njo so zbor zapustile tri pevke, od altistk pa šest. Ko so jim člani matičnega odbora pojasnili vzrok spremembe, so se trenutno pomirile. Pomiril pa se ni užaljeni dirigent Talich, še posebej zato ne, ker so se raznesle po mestu govorice, češ da je neka klika Talichovih privržencev nameravala »*strmoglaviti Hubada in da je bolezen le simuliral*«. Štritof naj bi s tem dejanjem nekakšnega spodrivjanja Hubada ustregel pevskega društvu Ljubljana in s tem Slovenski ljudski stranki. Ker takega očitka upoštevani dirigent ni prenesel, je od vodstva zbora odstopil. Strasti obrekovanja pa so plamenele še kar naprej. Pevke so po hodniku vpile: »*Ta prekleti 'Pemc' nas že ne bo učil*«. Nekaj podobnih besed je uporabil tudi Janko Colner pri vaji moškega pevskega zbora.²⁷

Hubad je vpričo 124 pevcev ponovno izjavil, da ni nanj nihče vplival, najmanj Štritof in da je vzrok njegove odpovedi bolezen. Člani pevskega zbora so ob tej priložnosti izjavili, da ostanejo nad političnimi strankami in da bodo prirejali vse velike koncerte v Unionski dvorani. Navzlic temu, da je dobil Talich popolno zadoščenje, ga Štritof ni mogel pregovoriti, da bi še naprej vodil pevski zbor. Nasprotno. Po mestu so govorili, da je vseh preprirov kriv Štritof, kar je bil prvi vzrok njegovega odstopa. Drugi vzrok je bil ta, da sta zaradi nestransarske politike sovražili Glas-

beno matico obe stranki. Slovenski narod je napadal Štritofa in njegove kroge, da nočejo videti krize zbora, sicer ne bi vztrajali na poti njegove pogube, Ljudska stranka (dr. Pegan in Štefe) pa je očitala Glasbeni matici, da ji je pevski zbor Ljubljana prav toliko veljaven kot zbor GM. Najbolj jasen je bil Štefe: »*Naravnost je (GM) ne bomo napadali, ali naš končni cilj je, ugonobiti jo*«. ²⁸

Tretji vzrok krize je iskati pri samem predsedniku. Ta ni mogel dnevno žrtvovati 2—4 ure za delo v društvu in zanemarjati svoje zasebno pisanje šolskih knjig, ki mu prinaša nekaj tisočakov. Jasno je, da ne more sam opravljati vsega pisarniškega dela. Da bi rešili to nalogo, so nekateri člani odbora (dr. Fr. Detela, namestnik predsednika) predlagali izreden občni zbor, drugi (dr. Žirovnik, namestnik blagajnika) so odklanjali tak predlog; predvidevali so, da bi bila to prilika za burne prizore in celo razbitje društva. Spore naj bi izravnavali v odboru. Po temeljitih razpravah je politik Pegan že izjavil, da ni nikoli nasprotoval GM in da namerava z društvom Ljubljana brezplačno širiti v nižjih slojih glasbeno izobrazbo. Društvo je v resnici imelo nekaj časa pevsko šolo. Z njegovim političnim nasprotnikom bo govoril odbornik dr. Mantuani. Žirovnik je vzpodbujal k slogi in solidarnosti, podprl je predlog, da je potrebno predsedniku preskrbeti administratorja in ga tako razbremeniti pisarniškega poslovanja. Krizo v ženskem zboru so rešili na ta način, da je odbor ostavko Ferjančičeve na Hubadovo pobudo sprejel, a odstopivše pevke bodo v zboru nadomestile nove. V moškem zboru so se razmere nekako ustalile. Štritof je odklonil denarno nagrado za pisarniško delo, ker se le-ta ne ujema s predsednikovim dostojanstvom. Sattner je bil mnenja, da ni biti preobčutljiv »*na vse, kar pišeno žurnalisti, raje se vsi skupaj posvetimo delu*«. Tajnik Alojzij Žebre je ugotovil, naj Hubad ponovno prevzame vodstvo zbora in, če na to pristane, bo tudi predsednik opravljal svojo dolžnost do konca mandata. Ob pristanku obeh je odbor rešil krizo, ki je marsikateremu Matičarju jemala voljo do dela in z zdrahami pretila omrtvičiti društveni in zlasti pevski razvoj. V bodoče pa bo moral odbor le resno razmišljati o trajnem nadomestilu zborovodje.²⁹

KRITIKE OD ZUNAJ IN VNOVIČ VELIKI VZPON

Kritike na račun Glasbene matice so prihajale tudi zunaj Ljubljane. Ko je urednik glasbene revije novi akordi dr. Gojmir Krek prebral na Dunaju članek Musikleben in Südösterreich — napisal ga je H. B. Fleischmann — je dobil bralec vtis, kot bi samó Glasbena matica storila kaj za glasbeno življenje na Slovenskem. Izmed skladateljev pisec omenja le p. H. Sattnerja in M. Hubada, kot bi drugih ne bilo. Pavel Kozina, pevski pedagog in publicist, omenja v članku Svoboda kritike, da vsaka še tako objektivna ocena,

ki ne izzveni v superlativih hvale Hubadu in njegove-
mu zboru, povzroči v Matici vihar; ocenjevalca Mati-
čarji takoj obsodijo, da je pristranski, imenujejo ga
intriganta, ignoranta in sovražnika Glasbene matice.
Krek je Kozino podprl, a podatkov o nadaljnji pole-
miki ni, ker je revija Novi akordi leta 1914 prenehala
izhajati.³⁰ Prenapete razprave, ki sicer iščejo resnico,
a se lahko neplodno vlečejo v nedogled, pa ne smejo
negativno vplivati na razmere v šoli, najmanj na uč-
ence. Tega dejstva se je zavedal predsednik GM An-
ton Štritof, ko je v poslovnem nagovoru navedel ve-
like uspehe, ki jih je v zadnjih dveh letih dosegla šola
GM. V šolskem letu 1909/10 se je število učencev po-
večalo na 447, sedemnajst učiteljev je poučevalo de-
vetnajst predmetov, javni šolski nastopi so se kako-
vostno izboljševali, še nikoli niso bile gmotne razmere
tako ugodne kot sedaj. Dobro so uspevale
podružnične šole, le konservatorija društvu ni uspelo
ustanoviti.³¹

SLOVENSKA FILHARMONIJA IN PRIPRAVE ZA NASTANEK KONSERVATORIJA

Iz šolskega orkestra in društvene godbe je 1908 na-
stal prvi slovenski koncertni orkester, sestavljen iz sa-
mih šolanih glasbenikov. Vodil ga je Václav Tadič.
Izvajal je velika simfonična dela ter prirejal priljubl-
jene ljudske, promenadne in zabavne koncerte. 25.
septembra 1908 ga je odbor GM preimenoval v Slo-
vensko filharmonijo; štel je 35 instrumentalistov. Ne-
katere člane te ustanove je sprejela Glasbena matica
za učitelje v svojo šolo. Po nekaj letih so se pojavile
motnje in nesporazumi, največ od ljudi, ki so še pred
nastankom te ustanove velikodušno ponujali ugodne
delovne razmere. Tudi »priznana premožni krog«
Slovenske filharmonije niso podprli. Nevarnost je na-
stopila 1911, ko so njeni člani grozili z odstopom.
Vrhunec stiske se je pojavil, ko je Hubad glasoval
proti predlogu predsednika Štritofa, da odbor izplača
Slovenski filharmoniji za vsakokratno sodelovanje
orkestra v polniasedbi 400 kron. Nekaterim članom
odbora GM ni bilo všeč, da je orkester nastopal tudi
brez sodelovanja pevskega zbora.³² Več vzrokov,
med njimi finančni, prestižni je bilo, da je ta izredno
dobro vpeljana in potrebna koncertna ustanova leta
1913 prenehala delovati.

Ob postopni razširitvi in dopolnitvi predmetnika,
pomnoženem poučevanju pihal in trobil, ustanovitvi
novih ansamblov, godalnega in simfoničnega orke-
stra, ob usposabljanju pevskih in instrumentalnih so-
listov, ob vse večjem zanimanju za teoretične pred-
mete — harmonije, kontrapunkta itd. — ob uspeš-
nem delovanju matičnega pevskega zbora so zoreli
pogoji za ustanovitev visoke šole, to je konservatori-
ja. »Slovenci smo zalagali ves slovanski jug z glasbe-
nim materialom, noben jugoslovanski narod širom
Avstrije ni storil toliko za razvoj glasbene vzgoje in
umetnosti kot slovenski«, so ocenjevali takratne raz-
mere Matičarji. Hubad je na seji matičnega odbora

(13. oktobra 1908) poročal, da je govoril z nadzorni-
kom z Dunaja Wienerjem v zadevi ustanovitve popol-
ne glasbene šole; odgovoril je, da bo ta ustanovljena,
ko bo deloval dober orkester in ko bodo dobri peda-
gogi poučevali te predmete. Ko se bo to zgodilo, bo
dobila Glasbena matica od države izdatno podporo
za razširitev šole. Dvorni svetnik in šolski inšpektor
dr. Karl Ritter von Wiener je bil tej zamisli zelo na-
klonjen. Hubad je nemudoma predlagal oceniti hišo
in inventar GM, pripraviti in predložiti seznam učitel-
jev, izdelati predračun za Glasbeno matico, Orglar-
sko šolo in Slovensko filharmonijo, vendar ko je bilo
vse to storjeno in odposlano, deželni odbor vojvodine
Kranjske tej vlogi ni ustregel. Tudi ponovne vloge
(1913) deželna vlada ni ugodno rešila.³³

Vzroki za neuspeh so bili v pomanjkanju denarja
in v političnih razmerah. Proti društvu je v deželnem
zboru nastopila klerikalna večina; tako je moralo le-
to za šolo še naprej nositi težka finančna bremena ter
s sredstvi skrajno varčevati. Do leta 1919 je društvo
šestkrat dvignilo učni prispevek. Zaradi zvišane uko-
vine je leta 1921 izstopilo 133 učencev, prošnje za zni-
žanje učnega prispevka je vložilo 69 učencev, dokaz,
kako klavern učinek je prineslo splošno zviševanje
ukovine za finančni dohodek društvene blagajne.
Čim bolj se je bližala vojna, tem bolj je primanjko-
valo sredstev; nekaterim pomožnim učiteljem je moral
odbor službo odpovedati, stalnim pa znižati plače.³⁴

Člani odbora niso bili enotni glede števila na novo
vpisanih učencev in zmogljivosti šole. Šolski nadzor-
nik p. H. Sattner je na odborovi seji 22. oktobra 1917
izjavil, da šola GM vpisuje preveč učencev, medtem
ko je Hubad zagovarjal tak vpis z besedami: »Če ne
bi bila šola na dobrem glasu, ako ne bi učiteljstvo
vestno spolnjevalo svojo dolžnost, ne bi bilo toliko
obiskovalcev. Šola mora biti na razpolago vsem slo-
jem, ki tudi v resnici vsi brez razločka uživajo pouk v
glasbi v tem dobrodelnem, potrebnem in kulturnem
zavodu.« Istega leta je odbor navzlic pomanjkanju —
pomoč je prihajala celo s fronte — nekaterim učitel-
jem zvišal nadure na podlagi službenih let. Hubadu je
odbor določil nov poslovnik za vodenje zbora in kon-
certne nastope. V njegovi odsotnosti ga je nadomeš-
čal dr. Pavel Kozina.³⁵

DRUŠTVENI (1919) IN DRŽAVNI (1926) KONSERVATORIJ — PRVI VISOKI GLASBENI ŠOLI NA SLOVENSKEM

Ravnatelj Matične glasbene šole je bil 31 let Fran
Gerbič. Po njegovi smrti 29. marca 1917 ga je nasledil
Matej Hubad. Vztrajno je deloval na tem, da bi razši-
ril šolo Glasbene matice v visokošolski zavod, to je v
konservatorij. V novi državi Srbov, Hrvatov in Slo-
vencev je bil izvoljen v gledališki konzistorij, nekaj let
je bil Hubad upravnik opere. Deloval je kot urednik
Matične založbe, pri notnih izdajah in priredbah slo-
venske pesmi 16. in 17. stoletja ter ljudskih pesmih za
mešane zhbore. Transkribiral in izvajal je dela slo-

venskega renesančnega skladatelja 16. stoletja Jacobusa Gallusa.³⁶

Dejanski uspehi v pripravah za nastanek društvenega konservatorija so se pokazali šele takrat, ko je po končani vojni deželni glavar Mirko Lubec na pobudo Izidorja Cankarja sklical člane gledališkega konzistorija z namenom ustanovitve operne, dramske in orkestralne šole. Odbor Glasbene matice je 18. oktobra 1918 delegiral v gledališki konzistorij Hubada, dr. Fr. Kimovca in Antona Juga. Na podlagi sklepov seje konzistorija je odbor GM 24. marca 1919 sklenil ustanoviti konservatorij, ki je začel delovati že v jeseni 1919, 21. maja orkestralno društvo, medtem ko je stoštiri let staro glasbeno šolo, ki je delovala v okviru nemško usmerjene Filharmonične družbe, priključil šoli Glasbene matice. Poseben odbor GM (člani odbora so se menjavali, a Hubad je deloval v vseh komisijah) je pripravil program in statut za konservatorij. Poverjeništvu za uk in bogočastje je v Ljubljani z odlokom št. 6453, 5. januarja 1920 odobrilo *Prvemu jugoslovanskemu konservatoriju za glasbo in igralsko umetnost* pravico javnosti. Ravnatelj konservatorija je postal Matej Hubad. Predsednik društva Glasbene matice dr. Vladimir Ravnihar, sin prvega predsednika GM, se je na občnem zboru zahvalil učiteljskem zboru in Hubadu ter poudaril, da je konservatorij najlepše darilo vsem, ki so delovali v matičnem društvu. Prav v tem času je tudi zbor načrtoval turnejo v Francijo.³⁷

Društvo Glasbena matica in novi glasbenovzgojni zavod sta v državi Srbov, Hrvatov in Slovencev slavila zmago. Število društvenih članov je naraslo na 1123, od teh je bilo 33 ustanovnih, 4 častni in 1086 rednih; matični zbor je štel 169 pevcev in pevk, na konservatoriju je poučevalo 29 učiteljev 1491 učenec. Zavod je finančno podprla deželna vlada, likvidacijska komisija deželnega odbora, odbor je kupil nove muzikalije in skrbel za razpečevanje le-teh po Hrvaškem, v Bosni in Srbiji. Glavni del zaslug gre pri teh uspehih pripisati Hubadu. A so Matičarjem istočasno grenile neskajeno veselje stare in nove težave. Učilnice so bile razmeščene v Vegovi, Gosposki ulici in v poslopju Filharmonične družbe na Kongresnem trgu. Stroški za vzdrževanje učnih prostorov, za plače učiteljem, za nakup instrumentov, zlasti zelo dragih klavirjev so grozeče naraščali, kar je bil glavni vzrok za neprestani pritisk Matičarjev na odgovorne upravne in politične organe oblasti, da bi podprli konservatorij. Proces administrativnih priprav in osebnih stikov z odločujočimi prosvetnimi in finančnimi ministri beograjske vlade se je zavlekel v leto 1926.³⁸

Prva realna možnost za ustanovitev državnega konservatorija se je pojavila z objavo uredbe o Državnem konservatoriju v Beogradu, ki je veljala tudi za Zagreb in Ljubljano (Službene novine 12. januarja 1921, št. III/8). Pogajanja so se nadaljevala 1923; takrat so Matičarji pripravili predračun, statistične podatke o učiteljih in učencih. Predsednik

Glasbene matice je v Beogradu o pripravah obširno poročal ministroma za prosveto in finance. Izid teh prizadevanj se je pokazal leta 1926 (I. IV.), ko so konservatorij delno, in leta 1927 (I. II.), ko so ga »v celoti podržavili«.³⁹

Četudi sta dosegla Hubad in predsednik GM Ravnihar s svojimi sodelavci ob podržavljenju konservatorija velik uspeh, učitelji z ukrepi odbora niso bili zadovoljni. Organizirani v Društvo učiteljev so že leta 1925 vložili oster protest zaradi odklanjanja in zapostavljanja njihovega prispevka pri upravljanju šole. Zavzeli so se za zmanjšanje učne obveznosti in za pravilno razvrstitev v kategorije, ravnatelja šole naj bi volil učiteljski zbor, Lajovicu so odrekli (ko še ni bil šolski nadzornik) biti član izpitne komisije; vse te zahteve je ravnatelj šole zavrnil. Kasneje je Lajovic (1928) kot šolski nadzornik na seji odbora izjavil, da mora šola preiti od rokodelskega v pravi umetniški pouk. Učitelji, ki nimajo popolne izobrazbe, so se lahko zaposlili le začasno (provizorično). Spremembe pri študiju je morala pisarna sproti evidentirati. — Vezi med odborom in učitelji niso bile nikoli pristne. Slednji so mu očitali okorelost sistema, ki je premalo skrbel za strokovni razvoj inštrumentalnih solistov.⁴⁰

HUBAD — VZGOJITELJ, KI SPREMINJA TEORETIČNO ZNANJE V USTVARJALNO PRAKSO

Ob koncu dvajsetih in v začetku tridesetih let se je Hubad polagoma umikal iz javnega življenja. Dne 31. julija 1933 je pri Opštemu odeljenju ministarstva prosvete vložil prošnjo za upokožitev. V odboru Glasbene matice je deloval do začetka 1936 in naslednjega leta 3. maja umrl. »Očeta slovenske glasbe« so pokopali na stroške banovine in občine. 29. decembra 1933 ga je na položaju ravnatelja konservatorija nasledil njegov učenec Julij Betetto.⁴¹

Brez Hubada Slovenci ne bi tako zgodaj predstavili svoje pesmi na evropskem koncertnem odru, še bolj bi kasnili z ustanovitvijo konservatorija, takó tehnično in umetniško pripravljenih pevcev, pa tudi inštrumentalistov ne bi imeli. Brez glasbenih šol, podružnic Glasbene matice na slovenskem ozemlju ne bi zaživele v takem obsegu glasbeno življenje. Hubad je bil nadarjen in usposobljen organizator glasbenega šolstva, izdeloval je statute, učne načrte, na podružničnih šolah nadzoroval glasbeni pouk. Enkratni učitelj je bil pred zborom ali pred solistom, od njiju je zahteval in dobil največ, kar je možno dobiti, v njegovem zboru so peli najboljši pevci, iz njegovega razreda so odhajali najboljši solisti, prekaljeni z učno metodo, ki jim je zagotavljala dolgo koncertno in operno kariero. Imel je sposobnost da je pri učnem procesu vzbudil naglo in nenavadno zainteresiranost pevcev za obravnavana vprašanja; uživali so in se včasih tudi zabavali, ko je s prepričevalno besedo in lastno inter-

pretacijo posameznih fraz predstavljal zvočni učinek. Govoril je o skladateljih in njihovem ustvarjanju; znal je pričarati pravličen svet in kmalu zatem je že ob nešteti ponavljanjih pilil muzikalno prednašanje zvočnega tkiva. Pevci so mu s prej neznanim potrpljenjem in zavzetostjo sledili. Fortissimi so zveneli kot orgle, pianissimi so pomirjevali razburkane duhovne premike. Koliko volje in prizadevanja, koliko veličastnega doživljanja, pa tudi živčnih vzponov in ekslozije se je nabralo pri oblikovanju pravšne zvočne barvitosti in glasovne uravnovešenosti!

Tako kot vsak učitelj solopetja je tudi Hubad srečaval učence z majhno inteligenco in še manjšo pridnostjo, prišli so pevci z veliko ambicije in zgledno pridnostjo, a malo glasu. Pri obeh danih dispozicijah je bil za morebitni neuspeh kriv učitelj. Za uspeh morata ob veliki muzikalnosti učenca vztrajno delati oba, učitelj in učenec. Učitelj mora trdovratno in smotno opozarjati na napake, učenec jih mora z isto vnemo in potrpežljivostjo odpravljati. Proces tehničnega in umetniškega izobraževanja je zamotan, poln nastavljenih čeri. Pot do uspeha pa je posuta s trni. Mnogi učenci na tej poti omagajo; če pa ob vseh pogojih muzikalnosti, nadarjenosti in pridnosti vztrajajo, jim je trud bogato poplačan. In, ali se toliko truda spleča vlagati v deset in večletni glasbeni študij? Vsekakor.

Samo za spoznavanje in umevanje glasbe je potrebna od mladih nog pravilna glasbena vzgoja. Za začetni pouk je zelo pomemben preizkušen in široko razgledan glasbeni pedagog. To je tista magična sila, ki učenca spodbuja in bodri, da se z dnevno vajo vedno bolj spoznavno pogloblja v skrivnost tonske govornice. Izpoved z njo je vabljiva tako za ustvarjalca, izvajalca, kot poslušalca. Zato ima glasbeno izobraževanje izjemen pomen tudi za tiste učence, ki se ne posvetijo glasbenemu poklicu, ampak sprejemajo sado-ve muziciranja kot ljubitelji in prijatelji glasbe. Noben pevski učitelj na Slovenskem se ni prizadeval tako dosledno in uspešno za odpravo pevskega napaka kot Hubad. Noben vzgojitelj ni dal toliko znanja tistim, ki so imeli dovolj veselja in potrpljenja, da so vzdržali težko in dolgo pot pevske izobrazbe. Hubad je slovensko pevsko mladino naučil tega kar so se doslej hodili učiti h glasbenim pedagogom velikih narodov. Bil je redek talent, ki je doumel vso globino pevske umetnosti.

Pomen Hubadovega glasbenega delovanja je v prizadevanjih za oblikovanje kulturno razgledanega človeka. Za ta prizadevanja je prejel številna odličja, med temi ga je Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu imenovala za častnega člana. V utemeljitvi je naveden sklep »za izjemen prispevek k slovenski glasbeni reprodukciji, glasbenemu tisku in harmonizaciji narodnih pesmi.« Kot izvajalec je izostroval glasbeni okus poslušalcev in za dirigentskim pultom je ostal neporažen suveren. Hubadovi učenci so dosegli doma in na svetovnih opernih in koncertnih odrih velika priznanja.⁴²

OPOMBE

AG — Akademija za glasbo, CG — Cerkevni glasbenik, D — Delo, DS — Dom in svet, GA — Glasbena akademija, IGA — Izvestja Glasbene akademije, IGM — Izvestja Glasbene matice, J — Jutro, LZ — Ljubljanski zvon, NA — Novi akordi, PGM — Poročilo Glasbene matice, S — Slovenec, Sej. zap. GM — Sejni zapisnik Glasbene matice, SN — Slovenski narod, UT — Učiteljski tovariš, Z — Zbori, ZGUS — Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem, ZKOS — Zveza kulturnih organizacij Slovenije. — 1. Brez podpisa, Matej Hubad, šestdesetletnik, Slovenski narod 26. VIII. 1926, št. 194, str. 2; Ivo Peruzzi, Matej Hubad, k 40-letnici kulturnega dela, Zbori, 1932, letnik VIII, str. 1—4. — 2. Narodna in univerzitetna knjižnica, muzikološki oddelk, sejni zapisnik Glasbene matice (Sej. zap. GM), 8. IV. 1886; Poročilo GM, 1888, str. 6; Slovenski narod, 26. III. 1886 — 3. I. Peruzzi, Matej Hubad, Z, 1932, št. 2, str. 9—10. — 4. I. Peruzzi, Matej Hubad, k 40-letnici kulturnega dela, Z, 1932, str. 9, 10; Z, 1927, I. X., str. 41. — 5. Sej. zap. GM, 13. X. in 30. X. 1891; PGM, 1893, str. 25; I. Peruzzi, Z, 1932, str. 10. — 6. SN, 2. XII. 1891; sej. zap. GM 1891, 1892; IGM, 1894, str. 35. — 7. Sej. zap. GM, šolsko leto 1891/92; SN, 13. VI. 1892; Z, 1932, str. 36; PGM, 1893, str. 28; LZ, 1892, št. 4, str. 249, 254; ib., 1892, št. 7, str. 447; IGM, 1894, str. 36, 37. — 8. LZ, št. 4, 1892, str. 249; šte. 1, 1894, str. 61; šte. 4, 1894, str. 252. Pri Haydnovem oratoriju Stvarjenje je sodelovalo 180 pevcev, med njimi šolski zbor. »Vse je zvenelo čvrsto in lepo, najtežji fugarani stavki so bili izvajani fino in podrobno. Treba je izraziti brezpogojno hvalo zboru in voditelju Hubadu«. Glej še SN, 16. XII. 1892; PGM, 1893, str. 33, 34; DS, 1893, 47; LZ, 1894, šte. 12, str. 762; IGM, 1894, str. 37, 38; IGM, 1898, str. 67. — 9. LZ, 1895, šte. 4, str. 251; 1895, šte. 5, str. 322; IGM, 1898, str. 7, 67, 68; Sej. zap. GM, 20. XII. 1895. — 10. Izvestja GM, 1894, str. 13—23; SN, 14. VII. 1894. — 11. IGM, 1898, str. 31—47, 69, 70; LZ, št. 5, 1895, str. 322, 327; Dom in svet, št. 8, 1896, str. 252. O koncertu zbora Glasbene matice so pisali časopisi iz nemškega, češkega, hrvaškega in slovenskega govornega področja ter slovenske revije. — 12. Brez podpisa, Matej Hubad, 60-letnik, SN, 29. VIII. 1926, str. 2; sej. zap. GM, 17. in 27. VII. ter 12. IX. 1896; IGM, 1898, str. 35, 44; LZ, šte. 5, 1896, str. 324; Z, VIII. 1932, šte. 6, str. 37, 38. V zvezi s Slovensko protestantovsko pesmarico glej: dr. Dragotin Cvetko, Spodbuda za prebujenje slovenskega duha, Delo, 9. II. 1984 in dr. Danilo Pokorn, Pesem slovenskih protestantov v priredbah slovenskih skladateljev, Ljubljana, ZKOS, 1986, str. 2, 3. — 13. Sej. zap. GM, 15. VII. 1899; 18. II., 27. in 29. III. (izredni občni zbor) in 22. VI. 1899 (volitve novega odbora). — 14. Sej. zap. GM, 15. VII. 1899, 14. II. in 11. IV. 1900. — 15. Učitelji so kasneje organizirali pokojninski sklad, kamor so vplačevali svoje prispevke. — Sej. zap. GM, 1. X. 1896; 16. IV. 1898; 14. III. 1899. — 16. Potrpežljivost je pri učnem procesu relativen pojem, marsikdaj je padla tudi kakšna trda beseda. — 17. SN, 9. in 14. VII. 1899. — 18. SN, 3. IV. 1900.; DS, 1900, šte. 8, str. 254. — 19. SN, januar in 7. IV. 1900; DS, 1900, šte. 8, str. 254; LZ, 1900, št. 2, str. 132; DS, 1900, št. 3, str. 94. — 20. SN, 12. XII. 1900; DS, 1901, št. 1, str. 63; LZ, 1901, št. 1, str. 67. — 21. Sej. zap. GM, 4. IX., 13. X., 23. XII. 1908; 18. III., 16. VIII., 23. IX., 14. X., 21. XI., 14. XII. 1909; ib. 10. X. 1910; IGM, 1910, str. 53—72. — 22. Brez podpisa, Matej Hubad, J, 28. VIII. 1926, str. 3; Z, 1. X. 1927, str. 41; Z, 1932, VIII., št. 2, str. 11. — 23.

Sej. zap. GM, 8. X. 1903; SN, 28. VI. 1902, 8. X. 1903. — 24. Sej. zap. GM, 4. VI. 1904; IGM, 1906, str. 11; ib. 1907, str. 34, 35; ib., 1908, str. 24, 25; SN, 24. III. 1906. — 25. SN, 27. X. 1906, 25. X. 1907; Sej. zap. GM, 1907 do 1910; ib. 8. VII., 5. IX., 20. X. 1912; ib. 4. III. 1914; IGM, 1906, str. 17. — 26. Sej. zap. 21. XI. 1909. 27. Sej. zap. 28. XI. 1909. — 28. SN, 23. XI. 1909; sej. zap. 24. XI. 1909. — 29. Sej. zap. GM, 24. XI. 1909; SN, 1908, 11. I., 17. I., 31. I. 1908, 21. XI., 28. XI. 1909. — 30. P. Kozina, *Novi akordi*, 1914, 13, str. 22—23 in 14, str. 15, 23; *Musikkultur in Südösterreich*, Dunaj, 1914, D. Cvetko, ZGUS, III., 1960, str. 378, 380, 452, 453. — 31. Glej sejne zapisnike GM in IGM, 1908—1910; SN, 14. IX., 23. XI. 1909. Navzlic prizadevanjem odboru GM ni uspelo ustanoviti podružnično glasbeno šolo v Ribnici. Prav tako se je izjalovil poskus združitve šole GM z Orglarsko šolo v Ljubljani (Sej. zap. 11. XI. 1913) — Predlog Saše Šantla, da bi odbor GM ustanovil podružnično glasbeno šolo v Pazinu v Istri, po daljših razpravah ni uspel. Sej. zap., 12. VI. 1918. Iz podatka v sejnem zapisniku GM od 6. I. 1916 izvem, da se je na Rakovniku učil tri leta gosli Anton Fabian, iz česar lahko zatrdno sklepamo, da je tam delovala že od leta 1913 podružnična šola GM. Glej še sej. zap. 14. VI. in 18. X. 1918. — 32. SN, 4. IV. 1908 in 23. II. 1911, str. 5; IGM, 1909, str. 7, 21, 25, 26 in 1910, str. 19, 20; sej. zap. GM, 20. III. 1908. — 33. Sej. zap. GM, 13. X. 1908; 14. IX. 1909 in nadaljnji zapisniki do 30. IX. 1914; SN 30. IX. 1913. — 34. SN, 14. IX. 1909; sej. zap. 1914, 30. IX. — 35. SN, 30. IX. 1913; sej. zap. 1917, 22. IX., ib. 1919, 24. III. — 36. Sej. zap. 29. III. 1917, 6. VIII, 18. X. 1918. V pičlih treh letih se je število učiteljev na obeh šolah povečalo od 30 na 60 s honorarnimi, a je pozneje zopet upadlo. Glej sej. zap. GM, 21. V. 1919, 6. X. 1921. — 37. M. Hubad, *Jugoslovanski konservatorij Glasbene matice v Ljubljani*, *Cerkveni glasbenik*, 1919, XLII, str. 59, 70; Sej. zap. GM, 18. X. 1918; ib. 24. III. 1919; ib. 17. XI. 1920. Matični zbor je koncentriral v teh-le francoskih mestih: Strassbourg, Nancy, Reims, Lille, Paris, Lens, Lyon, Grenoble, Geneve in v Švici: Bern, Zürich. Sej. zap. GM, 16. I. 1929. — 38. Sej. zap. GM, 1919, 1920; SN, 23. VI. 1919, str. 4; SN, 19. VII. 1919, str. 5. M. Hubad, *Jugoslovanski konservatorij*, glej op. 37. — 39. Prvo pomoč je dobila Glasbena matica že leta 1922 od ministrstva za socialno politiko. Konec maja 1924 je bilo

sprejetih z odlokom ministrstva za prosveto (O.N. br. 27.067) v državno službo deset učiteljev in naslednje leto še dva. Hubad je bil državno nastavljen leta 1922 kot upravnik Narodnega gledališča v Ljubljani. Leta 1926 (1. IV.) so bili državno nastavljeni še trije učitelji, administrator, pisarniški poduradnik (zvaničnik) in služitelj konservatorija. — Glej IGA, 1939/40, str. 7, 8; sej. zap. GM, 13. I. 1927; S, 23. X. 1925, str. 3, 4; M. Hubad, *Jugoslovanski konservatorij GM v Ljubljani*, UT, 27. VIII. 1919, str. 6. Hubadu je ob tem velikem uspehu poddržavljenja konservatorija in ob 60-letnici življenjskega jubileja priredil odbor GM veliko slavlje. V Skaručni mu je zbor GM zapel podoknico in pevski zbori pred stanovanjem v Ljubljani, njegovi pevci solisti Jurij Betetto, Ljubiša Ilčić, Pavla Lovše in Josip Rijavec so pripravili v Unionski dvorani in v Zvezdi slavnostni koncert. Hubad je prejel diplomu častnega člana GM, album s slikami. — Sej. zap. GM, 10. VIII. 1926. — 40. Sej. zap. GM, 28. VI. in 28. XII. 1925, 30. VIII. 1928. Slovenska glasbena revija, št. 1. 1951, str. 81. Podobne kritike je na račun GM in koncertne poslovalnice napisal Stanko Vurnik v Dom in svetu ter Slovincu. Tu navaja, da pevski zbor GM, ki je koncertiral na Češkem, Poljskem in v Franciji, sedaj stagnira in zanemarja gostovanja na slovenskem podeželju. Konservatorij bi morali modernizirati, absolventi premalo poznajo sodobno glasbo in v njihovi izvajalni praksi pogrešamo več umetniške poglobljenosti. Glej še: DS, 1929, str. 62—65; S, 1929, maj; Sej. zap. GM, 16. II. 1929 in 8. I. 1930. Pevski zbor GM je po Hubadu prevzel Srečko Kumar, »najvrednejši naslednik, mlad, temperamenten, do skrajnosti delaven in vztrajen, pevci sledijo njegovi sugestivni roki.« SN, 9. V. 1924. — 41. Sej. zap. GM, 1933, 3. VI. in 11. VI.; ib.; 1933, 29. XII. — 42. Brez podpisa, Matej Hubad — šestdesetletnik, SN, 28. VIII. 1926, str. 2. Brez podpisa, Matej Hubad, k 60-letnici njegovega rojstva, J. 28. VIII. 1926, str. 3; Z, 1932, letnik VIII, št. 1, str. 3, 4; ib., 1932, št. 2, str. 12; CG, 1919, leto XLII, št. 5, 6, str. 48; SN, 19. VII. 1919, str. 5. — Na predlog Umetniškega oddelka prosvetnega ministrstva je kralj odlikoval z redom Belega orla upravnika Narodnega gledališča v Ljubljani Mateja Hubada. SN, 27. VI. 1924, št. 145; ib. 5. VII. 1924, št. 151. Kumar je predlagal reorganizacijo zbora, ustanovitev zborovodske šole in — ponovno — mladinskega zbora.

ZAČETKI ELEKTRIFIKACIJE SPODNJE IN ZGORNJE ŠIŠKE

BRANKO ŠUŠTAR

»O 20. stoletju prerokujejo, da bode stoletje *elektrike*«, je na pragu novega, dvajsetega stoletja govoril ljubljanski župan Ivan Hribar. A tedaj so se njegovi someščani električnih žic še bali in le neradi sprejemali to novost,¹ čeprav so ljubljanske ulice od leta 1898 poleg plinskih osvetljevale tudi električne luči. Razsvetljava glavnega mesta dežele Kranjske pa je zbuja la željo po posnemanju tudi v predmestjih.

Spodnja Šiška, nekdanja prva vas ob poti iz Ljubljane na Gorenjsko, v začetku 19. stoletja ni štela niti 500 ljudi, ob koncu stoletja pa je imela že štirikrat več prebivalcev. Postajala je del ljubljanskega predmestja in leta 1900 je bivalo tam 4900 ljudi, četrto stoletja zatem pa so cenili prebivalstvo Spodnje Šiške na preko 8000 ljudi.

Že v letih pred prvo svetovno vojno so čutili Šiškar-

ji potrebo po modernizaciji razsvetljave, ki je bila tako pomanjkljiva, da je bila že leta vzrok za pritožbe. Majhne petrolejske svetilke, ki so do tedaj svetile v šišensko temo in občino precej stale, so želeli zamenjati za kaj boljšega. In kaj je boljše: plin ali elektrika?

Leta 1911 je občinski odbor Spodnje Šiške razmišljal o uvedbi plinske ali električne napeljave ter se informiral pri ljubljanskem magistratu o možnostih. Ker bi bila napeljava plinovoda zaradi oddaljenosti plinarne stala preveč, je prišla v poštev edinole električna luč. A samo za razsvetljavo bi bila električna napeljava neumestna in predraga. Tako je županstvo v Spodnji Šiški konec leta 1912 povprašalo pri privatnikih ter poizvedelo, da bi potrebovali za »električno razsvetljavo: 308 žarnic, eno obločnico, za gonilno silo: 22 konjskih sil in sile za dve pumpi,« za cestno razsvetljavo pa bi prišlo v poštev čez 1500 m cest.

A kje dobiti elektriko? Mestni magistrat je še konec leta 1913 menil, da je ureditev električnega omrežja v Spodnji Šiški odvisna od bodoče hidrocentrale na Ljubljani. Deželni odbor Kranjske pa se je nadejal, da bo mogoče priključiti Spodnjo Šiško na omrežje kakšne od deželnih elektrarn, morda že prihodnje leto ob dograditvi daljnovoda iz Završnice.

Tako so občini Spodnja Šiška ostale le obljube in odločili so se, da cestno razsvetljavo izboljšajo s petrolejskimi obločnicami. Zadeve so se lotili previdno, zbirali ponudbe in maja 1913 sklenili naročiti za poskušno eno 800-svečno svetilko sistema Perpetua za ceno okoli 200 kron ter jo postaviti na enem izmed glavnih cestnih križišč občine. A z njo Šiškarji niso bili zadovoljni.

Konec leta 1913 je dunajska družba za razsvetljavo Lux-Licht ponudila občini, da ji — brez obveze nakupa — poskusno postavi svojo svetilko, pa so preizkusili še to. Občinski odbor se je marca 1914 res odločil za nakup desetih 1000-svečnih njihovih svetilk po ceni 210 kron za kos. Kupnino pa so nameravali kriti z rednimi letnimi občinskimi dohodki ter jo plačati v treh obrokih v dobrih dveh letih. Svetilke so res kmalu prišle in ko so jih v začetku maja montirali na lesene drogove, je Spodnja Šiška dobila boljšo cestno razsvetljavo. A že tedaj so se nadejali, da »le začasno, in sicer do tedaj, ko bode občino mogoče preskrbeti z modernejšo električno razsvetljavo.«²

ELEKTRIČNA ZADRUGA V SPODNJI ŠIŠKI

Med prvo svetovno vojno so lahko spoznavali uporabo elektrike od blizu, saj je imela vojska v arzenalu v Spodnji Šiški takšno napeljavo za svoje potrebe.³ Kmalu po koncu vojne pa so sredi leta 1919 začeli z organiziranjem električne zadruga⁴ ter avgusta že sklicali ustanovni občni zbor Električne zadruga v Spodnji Šiški, ki je imela »namen preskrbeti in oddajati članom električni tok za razsvetljavo in gonilno silo za obrt.«⁵ Tedaj so sprejeli zadruga pravila ter izvolili načelstvo in nadzorstvo: prvemu je predsedo-

val trgovec Ivan Bajželj, drugemu pa Jože Seidl. Članski delež je znašal 100 kron (že spomladi naslednje leto so ga povišali na 300 kron), vsak zadrugnik pa je za poslovanje zadruga jamčil še z dvakratnim takim zneskom. Zadruga je postala članica Zveze slovenskih zadrug.

Električna zadruga

registr. zadruga z omejeno zavezo

===== v Spodnji Šiški. =====

»Glava firme« na dopisih Električne zadruga v Spodnji Šiški

Dovoljenje za ureditev električnega omrežja na področju mesta Ljubljane — k mestu je od leta 1914 spadala tudi prej samostojna občina Spodnja Šiška — je mestna občina ljubljanska sicer električni zadruga dala, a le do preklica. Glede odkupa zadrugnega omrežja pa si je mesto pustilo proste roke.⁶ Čeprav je že od konca 19. stoletja delovala mestna elektrarna, ta ni mogla kriti čedalje večje porabe elektrike in predmestja ter okoliške vasi so bile odvisne od lasne akcije. Še leta 1922 je, kakor vsako leto jeseni, mesto izdalo razglas o štednji z električnim tokom v zgodnjih večernih urah, ker so bili stroji v elektrarni pač preobremenjeni.⁷

Šišenska zadruga pa si je zagotovila električno energijo iz Česnove elektrarne⁸ v Brodu pri Tacnu, ki je začela obratovati leta 1910 najprej za potrebe šentviške obrti, kasneje pa je oddajala tok tudi v Dravlje, Trato in Podgoro. Pa tudi v Šiško.

Trajalo je leto dni, da je bila zadruga z napravo omrežja gotova (10. avgusta 1920)⁹ in na zadnjo septembrsko nedeljo leta 1920 so v Šiški prvič zažarele električne svetilke. Takrat so priredili otvoritveno veselico.¹⁰ Na njej so predstavili delovanje električne razsvetljave, rajanje pa so podaljšali pozno v noč ter »vsled prekoračenja policijske ure« plačali 120 kron globe. Prav toliko pa so odšteli elektrarni Česen za porabo toka. A z veselico niso imeli izgube in večji del dobička (tega je bilo za dobrih 12.000 kron) so si menda razdelili kar trije člani vodstva.

Najprej so poskrbeli za javno razsvetljavo in jo tako po sedmih letih spet izboljšali. Tokrat z elektriko. Javna razsvetljava je na novo zagorela konec oktobra 1920 in skrb zanjo sta si delila šišenska zadruga in mesto, ki je tudi prispevalo k stroškom.¹¹

V januarju leta 1921 pa so — če že ne prej — prišli na vrsto še posamezni člani zadruga in tako so v januarju napeljali elektriko šestnajstim, februarja je dobilo tok še ducat Šiškarjev, nato pa do jeseni še štirje do sedem interesentov mesečno. Do septembra

1921 je plačalo napeljavo toka 72 članov, ki so za instalacije dali od nekaj sto do 7.600 kron. Večina je morala zbrati za hišno napeljavo poldrugi tisočak denarja.

Zadruga je poslovala bolj po domače brez urejene knjigovodstva in po Šiški se je govorilo, da je vodstvo zadruga »z električnim denarjem kupovalo vole in krave«. Pomlad leta 1921 je bila kar živahna: član nadzorstva je obvestil sodišče, da premoženjsko stanje zadruga ne ustreza bilanci (manjkali so podatki o števcu in žarnicah), spor pa je dobil tudi politično ozadje. Na dan občinskih volitev — volili so ljubljanski mestni svet — so se 26. aprila 1921 pojavili po Šiški letaki, ki so napovedovali »sodnijsko revizijo proti električni zadrugi šišenskih JeDeeSarjev« in propagirali tretjo volilno skrinjico NNS (Narodno napredne stranke). Ali je to kaj vplivalo na volilne rezultate¹² od vseh oddanih glasov v Spodnji Šiški jih je bilo 1/3 za komuniste, po 1/5 za rivalski JDS (Jugoslovansko demokratsko stranko) in NNS ter 1/10 za Slovensko ljudsko stranko — ni prav jasno. Kasneje pa je sodišče ugotovilo, da »prometa z govejo živino ni bilo pri zadrugi nobenega«, uporabljali pa so staro računovodsko knjigo bivše mesarije Favai.

A nasprotja v vodstvu zadruga še niso minila. Ta naj bi obravnaval izredni občni zbor zadruga. Interesenti so zanj zbiral podpisane od hiše do hiše z obljubo, »da naj se podpišem, da bo luč po letu cenejša«, kakor so kasneje izjavljali podpisniki. Avgusta 1921 so zadrugniki ugotavljali, da je bilo napadanje zadruga le strankarsko in ne gospodarsko in želeli takšno debato končati enkrat za vselej. Zadruga je poslovala precej na tesno in zaradi večjih izdatkov tudi zviševala ceno. Pojavljali pa so se tudi predlogi — predvsem premožnejših v vodstvu — da bi zadrugo preosnovali v delniško družbo in tako dobili manjkajoči denar. A misel o razdružitvi zadruga, ki se je pojavljala še leta 1923, so zadrugniki zavrnili.

Da očitki vodstvu vendar niso bili brez osnov, se je pokazalo v februarju 1924, ko je predsednik zadruga dobil zaradi različnih nerednosti nezaupnico in je odstopil. Nekaj mahinacij je bilo z žarnicami (te je kupilo vodstvo in jih potem odstopilo zadrugi v njeno finančno škodo), leta 1923 pa je v enega od transformatorjev udarila strela, ki je napravila za 24.000 kron škode, saj ni bil zavarovan. Zadruga je vsaj do jeseni 1923 delovala »kar tja v en dan brez proračuna« ter odplačevala dolg. Zato ni bilo nič čudnega, da je aprila leta 1924 izredni občni zbor (sklic tega je zahtevalo 55 zadrugnikov) izvolil — med razgibanim zborovanjem — novo vodstvo zadruga, ki mu je načeloval Jože Seidl. Razprtij pa še ni bilo konec.

Ob veselju nad elektriko, ki je od septembra 1920 svetila v Spodnji Šiški, je bilo med člani tamkajšnje Električne zadruga kar živahno zaradi preprirov in težav pri poslovanju. Ko so jeseni 1924 spet obravnavali spore v zadrugi, so bili mnenja, da je bila nestrokovna organizacija vzrok nesporazumov, ter

želeli »da se politika ne vnaša v gospodarstvo, ter da se napravi enkrat red v vodstvu«. Sloga v načelstvu zadruga (to je tedaj vodil inž. Ivan Dedek) je res pripomogla k uspešnejšemu delu.

Leta 1925 so sprejeli nova pravila, po katerih so lahko uporabljali hišni posestniki tok le zase in za svoje stranke v hiši, obrtniki pa le za svoje poslovne lokale. Zadrugni delež je znašal 75 din in dajal pravico do uporabe »125 Wat ali 125 sveč«, za uporabo motorjev (gonilne sile, so rekli takrat) pa se je moralo plačati za vsako konjsko silo 5 deležev. A že leto zatem, ko je bila zadruga poslovno aktivna, so menili, da so jim deleži le v breme.

Do srede leta 1926 so razširili cestno razsvetljavo in jo okrepili pa tudi znižali ceno toku za 25 par pri kWh. Takrat so tudi prvič razpravljali o interesu mestne občine, da bi Spodnjo Šiško priključili na omrežje mestne elektrarne. Toda s Česnovo elektrarno na Brodu, ki jim je dobavljala tok, so bili vezani s pogodbo do leta 1930. Ta šišenska električna zadruga je bila od svoje ustanovitve članica revizijske zveze liberalne smeri: Zveze slovenskih zadrug. Ta ji je dajala tudi kredit (do 100.000 din z 9,5 % obrestmi), za katerega so jamčili člani načelstva. Ob izstopu takšnega poroka iz zadrugnega vodstva pa so iskali kredit drugje. Tega je ponudila najceneje (z 8,5 % obrestmi) Zadrugna zveza in tako je Električna zadruga prestopila leta 1928 v članstvo te zadrugne zveze, ki je bila bližje Slovenski ljudski stranki.

Če je bila zadruga leta 1923 »tako rekoč pred padcem«, pa je bilo leta 1928 — tedaj je zadrugo vodil Fran Šalehar — za 98.000 din dobička. Razmišljali so o sodelovanju pri razširitvi taceske hidrocentrale, a k temu zadruga ni pristopila, pač pa je obnavljala svoje omrežje. Zadruga je imela probleme s poslovnimi prostori, saj niso »imeli potrebne delavnice, ne prostora za zlaganje drog, kateri so ležali na javnih prostorih, ne prostora za lestve, ki so bile pod raznimi šupami na razpolago vsakomur. Skratka nič!« Tako se je porodila misel o lastnem domu zadruga.

Konec leta 1922 je štela zadruga 244 članov. Do leta 1927 se je število članov povečalo na okoli 300. Ti so imeli »instaliranih 27 motorjev 285 K.s., 20 kuhalnih, grelnih in drugih aparatov, ter 2 peči«. Ker pa je bilo na omrežje priključenih skupaj 566 števcov, je zadruga oddajala »tok na račun in odgovornost naših članov še 266 drugim strankam, ki stanujejo pri zadrugnikih«. V celoti je bilo tedaj v Spodnji Šiški priključenih 4200 žarnic.

V teku štirih let (1923—1927) se je promet zadruga dvignil od 2 na 6 milijonov din, poraba toka pa v triletnem obdobju kar za 50 %. Leta 1927 je zadruga oddala 123.500 kWh električnega toka pri okoli 12 % izgubi na omrežju. Tedaj so zadrugnike spodbujali k uporabi »elek. energije v izključno gospodinjstvo svrhe, tj. za kuhanje, likanje i.t.d.« ter načrtovali izjemno ceno toka za uporabo v gospodinjstvo in gospodarske namene. Seveda so bili Šiškarji kar najbolj

zadovoljni s svojo električno zadrugo, ker so plačevali tok po ceni, ki je bila »dokaj nižja kakor v njeni najbližji okolici.«

ELEKTRIČNA ZADRUGA V ZGORNJI ŠIŠKI

Če so si v Spodnji Šiški z osnovanjem električne zadruge pomagali, da jim je septembra 1920 zasvetila električna luč, tudi v drugih vaseh proti Gorenjski niso mirovali. Še pred koncem prve svetovne vojne so avgusta 1918 z namenom »*preskrbeti in oddajati članom električen tok za razsvetljavo in gonilno silo, nabavljati kmetijske stroje in jih posojati zadrugnikom*«, osnovali Električno strojno zadrugo v Št. Vidu nad Ljubljano.¹³ Zadrugi je načeloval zgornješiški župan Ivan Zakotnik, odborniki pa so bili še iz Št. Vida, Glinice, Podutika, Guncelj, Stanežič in Dravelj, povečini posestniki.

Do maja 1919 se je v zadrugo vključilo 259 članov. A z omejitvijo področja delovanja le na Zgornjo Šiško se je leta 1921 število članstva zmanjšalo na 125. V letih 1919 in 1920 je zadruga poslovala z izgubo (te je bilo enkrat okoli 2000 kron in drugič okoli 5000 kron), kar je bilo pač zaradi stroškov ob napeljavi elektrike. Dela na električnih vodih so tekla še spomladi leta 1921, ko so čakali na odobritev pogodbe za prejetje električnega toka iz bližnje Česnove elektrarne na Brodu pri Tacnu.

Z novimi zadrugnimi pravili leta 1924 so tudi spremenili ime zadruge, saj so bili njeni člani le iz Zgornje Šiške. Vsak član je moral vplačati en zadrugni delež (25 din) za vsako žarnico in likalnik, če pa je uporabljal elektriko za pogon, pa za vsako konjsko silo tri deleže. Občni zbor, ki je sedel v gostilni Kavčič, je razpravljal tudi o povečavi elektrarne in o vključitvi v revizijsko zvezo liberalne smeri (Zveza slovenskih zadrug), čeprav so bili dotlej vključeni v Zadržno zvezo.

Žig Električne strojne zadruge
v Zgornji Šiški

Zadruga je imela z električno napeljavo stalne težave in želeli so, da bi skrbela za omrežje kar elektrarna Česen. Omrežje je bilo res v slabem stanju — menda je bilo kar 50 % izgube — in mojster Petrič, ki naj bi skrbel za omrežje, je pošiljal v popravilo napak kar

»vajence, kateri ne vedo, kaj imajo za delati in tudi ne znajo«, kakor je bilo slišati na občnem zboru zadruge novembra 1925. Leta 1926 je imela zadruga še 30.000 din dolga pri Zvezi slovenskih zadrug, njej pa so dolgovali člani za plačilo toka kar 28.000 din. Problem plačevanja električnega toka so imeli še v naslednjih letih, saj so še leta 1929 živahno razpravljali o predlogu, »*da se onemu zadrugarju, ki v teku 14 dni ne plača tokovine, odreže žica*.« In sklenili so, da po dveh opominih grožnjo tudi uresničijo.

Število članov Električne zadruge v Zgornji Šiški se je gibalo okoli 120, naraščalo pa je število vplačanih deležev in tudi poraba električne energije. Konec leta 1924 so imeli zadrugniki 881 deležev, leto zatem nad 1000 in konec leta 1927 okoli 1110. Za porabljen električni tok je zadruga plačevala elektrarni Česen leta 1924 okoli 26.000 din, leto zatem 31.000 din in leta 1927 že nad 65.000 din. A od slednje vsote je elektrarni dolgovala še skoraj 40.000 din. Če upoštevamo še probleme z napeljavo, se ni čuditi, da se je pojavila misel o združitvi obeh šišenskih električnih zadrug, saj je zadruga v Spodnji Šiški poslovala zelo ugodno.

Pogajanja o združitvi so tekla spomladi 1929, nato je izredni občni zbor Električne zadruge v Zgornji Šiški 5. junija istega leta sklenil spojitev zadrug. »*Posebno radi cene električnega toka, kakor tudi radi izvršitve popravil električne napeljave*«, kot so takrat zapisali. Z razpustom te zadruge so njeni člani postali zadrugniki nove skupne Električne zadruge za Spodnjo in Zgornjo Šiško, pri kateri se je osnoval rezervni sklad za Zgornjo Šiško.

Ob združitvi so celotno električno napeljavo v Zgornji Šiški cenili na 100.000 din. Na likvidacijskem občnem zboru zgornješišenske električne zadruge leta 1929 so menili, da »*je storila zadruga pameten korak, ker se je združila s Sp. Šiško in likvidirala. Saj se je rešila vseh težav, zadrugniki pa imajo sedaj po ceni si-guren tok ter neogrožen od vednih motenj*.«

ELEKTRIČNA ZADRUGA ZA SPODNJO IN ZGORNJO ŠIŠKO

Ko je Električna zadruga v Spodnji Šiški leta 1929 slavila desetletnico obstoja, so zadrugniki sklepali o spojitvi obeh šišenskih električnih zadrug. Spodnješiškarjem se je zdelo, da bo po združitvi postala zadruga »*mogočen faktor na zunaj, še mogočnejša pa iz ekonomsko gospodarskega vidika*.« Zgornja Šiška bi dvignila skupno porabo elektrike, kar bi bilo v korist vsem, saj je elektrarna računala tok ceneje, čim več se ga je porabilo. Kakor beremo v zapisniku občnega zbora, so zadrugniki »*pozdravili to namero z glasnim odobravanjem in navdušenjem*.« Tako je nastala Električna zadruga za Spodnjo in Zgornjo Šiško s sedežem v Spodnji Šiški.¹⁴

Ljubljanska mestna občina bržkone ni prav prijazno gledala na takšen razvoj, saj so ob vsakem povečanju mestne elektrarne razmišljali tudi o priključitvi

Šiške k njenemu omrežju. Leta 1925 je ostalo vse le pri pogovorih o ponudbi mestne občine za odkup zadružnega omrežja, pet let kasneje pa so stvar poprijeli bolj resno.

S širjenjem mestne elektrarne je skušala ljubljanska mestna občina razširiti njeno odvezno področje na celoto področje mesta. Leta 1932 je Mestna elektrarna ljubljanska oskrbovala z elektriko Ljubljano (z izjemo Šiške), Vič, Moste in Ježico. Elektrarna Česen pa direktno Šentvid z okolico, preko družbe »Elektra« pa Polje z okolico in s posredništvom Električne zadruga za Sp. in Zg. Šiško še ta dva kraja. Z razširitvijo svojih zmogljivosti pa si je mestna elek-

trarna napeljavno zadruga kar precej, le da bi se ta kupnina porabila za splošno korist. Predlagali so gradnjo nove hiralnice, a Šiškarji bi najraje zgradili le »manjšo ubožnico, ki bi bila na razpolago Šiškarjem, kateri bi se na stara leta počutili v Šiški udobnejše, kakor pa v Japljevi ulici.«¹⁹ Ko je leta 1934 že kazalo, da so zadevo rešili in je mestni svet 2. 10. 1934 odobril pogodbo o prevzemu in odkupu šišenske električne napeljave, pa do uresničenja tega ni prišlo.

PRODAJA OMREŽJA IN NAČRTI ZA ZAVETIŠČE

Električna zadruga za Sp. in Zg. Šiško v Spodnji Šiški

registrovana zadruga z omejeno zavezo

Ljubljana 7

Dermotova ulica št. 40 — Telefon št. 3087.

Ček. račun 15.811.

»Glava firme« na dopisih Električne zadruga za Spodnjo in Zgornjo Šiško

trarna prizadevala vključiti v svoje konsumno območje tudi Šiško in od šišenske zadruga odkupiti omrežje, kakor je že prej prevzela omrežje električnih zadrug v Štepanji vasi in v Mostah.¹⁵

Ko je Mestna elektrarna leta 1930 s postavitvijo parne turbine povečala svojo zmogljivost, je že jeseni položila visokonapetostni kabel do Spodnje Šiške in nameravala priključiti Šiško na svoje omrežje.¹⁶

A kako prepričati električno zadrugo, da se vključi v omrežje mestne elektrarne? Zlepa ali zgrda. Poleti 1930 je mestna občina ljubljanska preklicala dovoljenje o obstoju zadružnega električnega omrežja na mestnem svetu, saj je bilo to dovoljenje izdano zadruzi leta 1919 le začasno. Zahtevali so odstranitev električnega omrežja z mestnega sveta v enem mesecu ali pa dogovor o prevzemu.¹⁷

Mestna občina ni povečevala le elektrarne, temveč je težila za tem, da na področju Ljubljane oddaja tok le njena elektrarna. No, do podiranja električne napeljave v Šiški le ni prišlo, pač pa je mestna uprava omejevala širjenje zadružne napeljave, a banska uprava je ugodila pritožbi zadruga.¹⁸

Mestna občina (magistrat) je poskusila torej zlepa in začela so se dolgotrajna pogajanja med mestom in zadrugo o prevzemu njenega električnega omrežja. Šiškarji so hoteli od prodaje iztržiti čim več, zlasti pa so hoteli ohraniti ugodnosti pri plačevanju cenejšega toka. Ko so v ostali Ljubljani plačevali za kilovatno uro toka 5 din, so Šiškarji odšteli zanjo le 2,90 din.

Tako so se pogajanja vrtela okoli dveh vprašanj: cene omrežja in cene električnega toka za vnaprej. Mestna uprava je bila pripravljena plačati za električ-

Šele tri leta zatem, potem ko je leta 1934 mestna elektrarna odkupila vse omrežje in vso elektriko elektrarne Česen (in del te tudi prodajala zadrugi v Šiški), so pogodbo 20. 11. 1937 končno podpisali.²⁰ Zadruga je s tem prodala mestu vse električne naprave od transformatorske postaje v Dravljah pa do transformatorskih postaj v Kosezah, Zg. in Sp. Šiški. Odkupnina je bila določena na 1.400.000 din, in se je v skladu s pogodbo morala uporabiti v splošno korist ali dobrodelne namene. Z njo naj bi dobrodelna Vincencijeva konferenca sv. Frančiška v Šiški zgradila zavetišče za uboge in sirote, kjer bi imeli prednost prebivalci Sp. in Zg. Šiške, nekaj letne podpore zavetišču pa bi dala tudi Mestna občina.

Pogodba je tudi določala ceno električnemu toku za zadružnike, ki bi 10 let plačevali 10 par za kWh nižje, kot je znašala cena toku po zadružni tarifi 1. 6. 1934. Tedaj pa je cena toka za »pogon« znašala od 1,50 do 1,15 din in za razsvetlavo od 2,90 do 2,70 s tem, da je pri večjem odjemu veljala nižja cena.²¹

Prav cena električnega toka, ki naj bi jo zadružniki plačevali po tej pogodbi (namreč 2,80 din; Mestna elektrarna je leta 1934 prodajala odjemalcem svetilni tok po 5.30 din/kWh), pa je sprožilo nasprotovanje dobršnega dela članstva taki pogodbi in nameravani likvidaciji zadruga.

V gostilni Stepic se je 26. 11. 1937 zbralo 25 zadružnikov, ki so nasprotovali sklenjeni pogodbi, saj je imel odbor od občnega zbora pooblastilo, da cena toka ne bo presegla 2 din. Osnovali so akcijski odbor (tovarnar Lajovic, posestnik Černe, mizarški mojster Perko in Lombar) z nalogo, da preskrbi zadosti podpisov za sklic izrednega občnega zbora zadruga.²² Nad sto članov zadruga — vseh zadružnikov je bilo okoli 850 — je res novembra 1937 zahtevalo sklic izrednega občnega zbora o veljavnosti te pogodbe, nato pa je januarja 1938 takšno zahtevo predložilo nadzorstvu 222 zadružnikov.

Vodstvo zadruga pa je bilo mnenja, da bi bil izredni občni zbor brez vsakega stvarnega pomena. Zadruga je dobivala tok od mestne elektrarne (MEL) in pogodba z njo se je iztekla konec leta 1937, nato pa »MEL ni dolžna dati toka«. Sicer pa je mestna občina že ob nastanku zadruga leta 1919 dovolila zadružno električno omrežje le do preklica, pač do-

lijona din tedaj zadoščala za stavbišče in hišo. Ko pa so si zadrugi prizadevali novembra 1941 za zopetno uveljavitev pogodbe in plačevanje cenejšega toka, pa za takšno zavetišče ne bi zadostovala niti dvakratna vsota.²⁶

ELEKTRIČNO OMREŽJE

Ko je leta 1934 že kazalo, da bodo Šiškarji prodali omrežje, za deset let pa ohranili ugodnost plačevanja poceni toka, so pregledali tudi zadržno električno omrežje. Takrat so ocenili omrežje v Zg. Šiški na 260.000 din, spodnješišensko pa na 404.000 din.

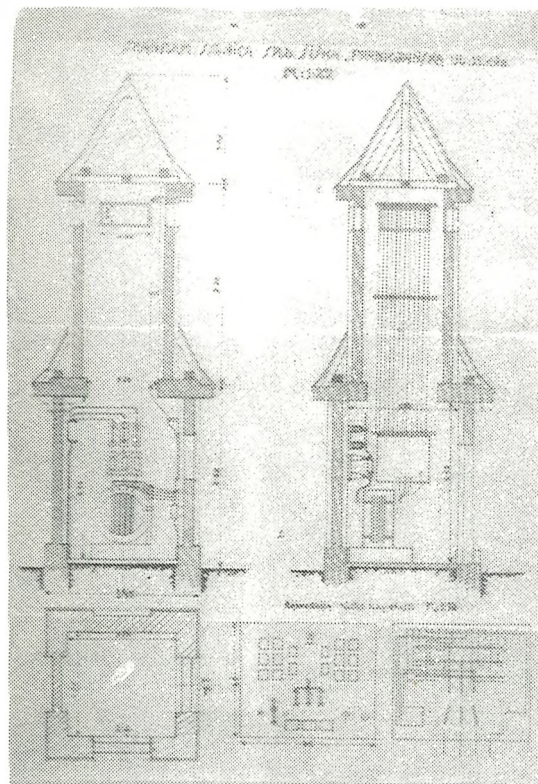
Omrežje v Zg. Šiški in Kosezah sta sestavljala tedaj dva prosta voda — eden nizke in drugi visoke napetosti — ter dve transformatorski postaji, od katerih je bila koseška grajena na močvirnem terenu in zato v precej slabem stanju. Tudi nizkonapetostno omrežje v Kosezah je bilo potrebno popravila. Od transformatorske postaje v Zg. Šiški (ta je bila v letih 1927 in 1936 povečana) je tek el visokonapetostni vod pod Šišenskim hribom, nato pa kabel 80 cm globoko pod Tržno ulico do transformatorja, zgrajenega kmalu po letu 1918 na oglu Gasilske in Knezove ulice. Kabel visoke napetosti je potem tek el pod Verovškovo, Gubčevo in Frankopansko, kjer je bila spet transformatorska postaja.

Poleg voda visoke napetosti sta bila še voda nizke napetosti ob Gasilski cesti in Frankopanski ulici. Sredi 30. let je bilo precej prenovljeno omrežje v Zgornji Šiški (razen Pod hribom in na delu Vodnikovce), pa tudi v Spodnji Šiški so precej aluminija že zamenjali z bakreno žico.²⁷

Skrb za javno razsvetljavo v Spodnji Šiški je bila na ramah mestne občine. Ta je tudi plačevala električni zadrugi pavšalni znesek za tok, ki ga je porabila razsvetljava ulic. Že oktobra 1920 so se dogovorili, da bo magistrat plačeval za 34 žarnic, ki so svetile v Spodnji Šiški, letno 5000 kron.

Tako so se tudi Šiškarji obračali na mesto, ko so želeli izboljšati javno razsvetljavo. Nekatere prošnje še danes kar sežejo v srce. Tako so leta 1923 hišni posestniki iz Lepodvorske ulice v prošnjo zapisali, da »se slavni magistrat lahko vsak večer prepriča, kako smo primorani z vsemi najemniki in podnajemniki vred, v prestolnici Ljubljani, svoj dom iskati, v temi tavati in tvegati svoje zdrave ude.« Svetilko so res namestili, kar je stalo okoli 220 din, toka pa je porabila letno 130 kWh.²⁸

Tik preden je aprila 1938 mestna elektrarna prevzela šišensko električno omrežje, je bilo na področju šišenske zadruge razsvetljenih dobrih 50 ulic in cest s skupaj 237 svetilkami. Celo noč je gorelo v Spodnji Šiški 159 cestnih svetilk, v Zgornji pa 67. Spodnja Šiška pa je imela nameščenih še 21 polnočnih svetilk. Tako so bile ulice razsvetljene največkrat s tremi do

Načrt transformatorja na Frankopanski ulici
(ZAL, Mestna elektrarna Ljubljanska, 108)

petimi lučmi (navadno so jih postavili na križiščih). Bolj razsvetljene pa so bile glavne prometnice in ob Celovski cesti je tedaj gorelo do polnoči 41 svetilk, od te ure naprej pa 10 manj. Na Vodnikovi cesti pa je gorelo 23 javnih svetilk.²⁹

Kakšna pa je bila poraba električnega toka? Po podatkih za leto 1927 je spodnješišenska zadruga tedaj prodala 123.500 kWh, kupila pa za 12 % več (tolikšne so bile izgube na omrežju). Takrat je prodala za 50 % več toka kot v letu 1924/25 oz. za 26.900 kWh več kot leta 1926. Po združitvi obeh zadrug je bila poraba električne energije 307.000 kWh leta 1930, pet let zatem nad 373.000 ter leta 1938/39 že 495.000 kWh. Zlasti je v drugi polovici tridesetih let naraščala poraba toka v obrtniške in industrijske namene, nekaj manj pa toka za razsvetljavo.

leto	kupljen tok (kWh)	prodan tok (kWh)	izgube omrežja (%)
1930	398.160	307.023	20
1931	435.867		
1932	471.747		
1933*	448.287		
1934	447.720		
1935	470.871	373.470	16
1938/39		495.809	19

* Tedaj izgubi ECŽ (tramvaj) kot konzumenta.

Poraba električnega toka 1930—1939

Koliko članov pa je pravzaprav štela šišenska elek-

Del električnega omrežja v Spodnji Šiški med Celovško, Jernejevo (danes Milana Majcna), Verovškovo in Černetovo, 1934 — (ZAL, MEL, 112)

trična zadruga? Se pred združitvijo je bilo v Zgornji Šiški okoli 120 članov zadruge, spodnješišenska zadruga pa je imela 280 zadržnikov. A tok je oddajala tudi drugim, saj je bilo leta 1927 priključenih v Spodnji Šiški 566 električnih števecv.

Leta 1930 je imela že združena Električna zadruga za Sp. in Zg. Šiško okoli 1300 števecv, na njenem omrežju je gorelo 8.000 žarnic in bilo priključenih za 150 konjskih sil motorjev. Pet let zatem je imela zadruga 755 članov, odjemalcev toka pa je bilo skoraj trikrat več, saj je bilo priključenih 2200 števecv. Tedaj je svetilo Šiškarjem 13.500 žarnic (nad 50 % več kot leta 1930), imeli pa so še 320 motorjev in še 1.100 drugih električnih aparatov.

Ko je januarja 1940 mestni magistrat zaradi neizpolnjenega določila pogodbe to razveljavil, je imela mestna elektrarna v Šiški 2989 odjemalcev, od teh pa je bilo nekdanjih zadržnikov in njihovih strank za dobri dve tretjini (2048).³⁰ Mestni magistrat je sodil,

da zadruga ni izpolnila zahtev pogodbe o nakupu električnega omrežja, saj so z gradnjo zavetišča v Šiški — zanj naj bi porabili 1,4 milijona din, kolikor je za omrežje plačalo mesto — odlašali iz leta v leto.

Mestna elektrarna je bila sicer tudi po 15. januarju 1940 pripravljena zagotavljati Šiškarjem tok, a po tedaj v Ljubljani običajnih cenah: po 5 din za kilovatno uro toka za razsvetljavo in od 1,25 do 2,50 din za kWh toka za pogon. A s tem je bilo prizadetih 2048 nekdanjih zadržnikov in njihovih strank, ki so se nadejali, da bodo — po določenih pogodbe — dobivali 10 let cenejši tok. Je pa le razlika, ali plačaš za kilovat 2,80 din ali pa 5 din!

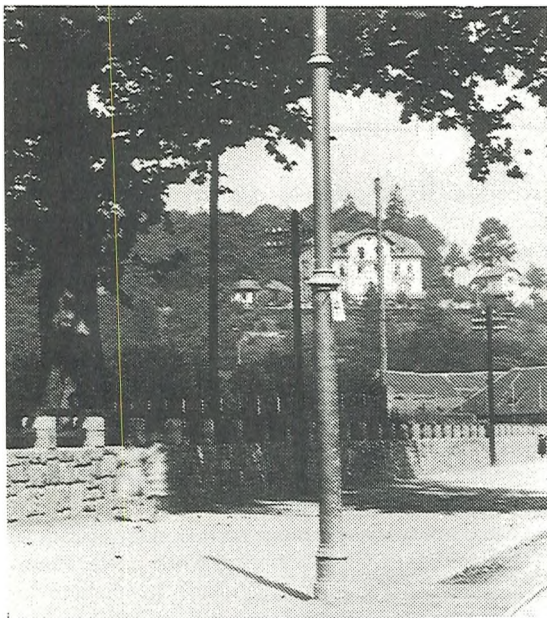
Ta odločitev mestnega magistrata je sprožila v Šiški val negodovanja in pri županu Adlešiču je posredoval tudi krajevni odbor JRZ (Jugoslovanske radikalne zajednice) Spodnja Šiška ter se zavzemal, da bi ostala pogodba med zadrugo in mestom še nadalje v veljavi, kar bi bilo v korist njihove politične organizacije.³¹

Česar ni v treh letih uspelo zadržnemu vodstvu, je dosegel odločen sklep magistrata. Zadržniki so po hiteli in sklicali že februarja 1940 izredni občni zbor in sklenili likvidacijo zadruge, ki je sicer obstajala le še uradno. Za takšno odločitev je glasovalo na občnem zboru 306 članov, proti pa sta bila dva. Zadržniki so tako poskušali vzpostaviti spet prejšnje stanje in uveljaviti pogodbo, ki jim je omogočala cenejši tok. A uresničitev sklepa zadruge (in s tem pričetek gradnje zavetišča) so zadrževale nerešene pravde na sodišču. Razmere pa so se povsem spremenile po razpadu Jugoslavije aprila 1941.

Šele po razpadu Kraljevine Jugoslavije so zadržniki hitro spore poravnali in podpisali 24. 4. 1941 dogovor med vodstvom in opozicijo (ta je štela okoli 80 članov), »v očitni bojazni, da pri nastalih spremembah ne bodo več uživali take ugodnosti pri znižanju toka«. Mestna občina, ki se je desetletje dolgo pogajala z zadrugo o prevzemu električne napeljave, ni pristala v vojnih razmerah na vnovično vzpostavitve pogodbe. Župan Adlešič je utemeljeval svoje stališče z bistveno spremenjenimi razmerami, saj je bila dobava toka iz Česnove elektrarne in od KDE otežena in negotova pa tudi dražja, saj je bila Ljubljana tako odvisna od dobave električne energije s področja nemške okupacijske oblasti.³² Zadržniki so se kaj hitro pritožili na Visoki komisariat kot višje instanco in že 22. 6. 1941 predložili spomenico o tem.³³

Tako se je v reševanje šišenskih električnih združ vključila tudi italijanska okupacijska oblast in ekspert visokega komisariata ing. Luigi Laleschini je v imenu Zavoda za zadržništvo Ljubljanske pokrajine opozoril (italijanskega) podžupana Ljubljane, »da 700–800 članov [zadruge] iz Šiške, skoro vsi železniški delavci in uradniki, pričakujejo od italijanske uprave ono pravičnost, za katero so zaman prosili slovenske oblasti«. ³⁴ Pogajanja med zadrugo in mestnim poglavarstvom so se nadaljevala in župan Rupnik je maja 1943 sprejel sklep o dopolnitvah pogodbe

iz leta 1937, kar je junija 1943 visoki komisariat tudi odobril. Vincencijeva konferenca naj uredi zasilno zavetišče v društveni hiši na Drenikovi 36, štiri leta po vojni pa zgradi zavetišče. Zadrugniki so bili upravičeni do ugodnosti v plačevanju električnega toka še 7 let, 10 mesecev in 5 dni od dneva zopetnega uveljavljanja pogodbe naprej, upoštevaje, da povišanje cen vpliva tudi na Šiško ter da MEL dobavlja tok v okviru možnosti.³⁵

Del električne napeljave ob Celovški cesti (o. 1930)
(ZAL, fototeka POZ IIA/3-669)

Za zaključek poslovanja šišenske električne zadruge je skrbel likvidacijski odbor, ki sta ga vodila prejšnje načelnik Anton Babnik in podnačelnik Milan Cimerman. Zaključna seja tega odbora je bila oktobra 1943 v lokalih Centralne vinarne v Sp. Šiški. Bili so zadovoljni, ker so »*prepad, ki je nastal med zadruzo in MOL srečno in zadovoljno premostili*«, zadrugniki pa so uživali pogodbene ugodnosti. Kaže, da so nasprotovanja med člani zadruge, ki so se razvnela ob prodaji električnega omrežja, vendar premagali. Ali, kot je govoril načelnik: »*Ob dvanajsti uri smo se streznili vsi in spregledali. Podali si roke, postali pravi prijatelji in potegnili čez vse preteklo velik križ.*«

Premoženje zadruge so ohranili z nakupom nepremičnin, ki jih je imela v lasti in posesti Vincencijeva konferenca v Šiški. Ta naj bi uresničila še zadnjo željo vodstva zadruge: »*V Šiški naj se dvigne po vojni zavetišče, ki bo revežem v uteho in pomoč, bivšim zadrugnikom pa v čast in ponos.*«³⁶ Odlaganje z nameravano gradnjo pa je onemogočilo dolgo načrtovano gradnjo zavetišča in s povojnimi spremembami

na področju delovanja društev je zamrla Vincencijeva konferenca, blede pa je tudi spomin na zadržno organizirano elektrifikacijo Šiške.

OPOMBE

1. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Mesto Ljubljana, Cod. III/56, 282 (citirano po M. Drnovšek, Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja 1850—1914 . . . v: Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 219). — 2. ZAL, Občina Spodnja Šiška, šk. 8/1, razsvetljava. — 3. Razvoj elektrifikacije Slovenije do leta 1945, Elektrogospodarstvo Slovenije, Ljubljana 1976, str. 82, omenja leta 1916 lokomobil z dinamom 100 kW v vojaškem arzenalu v Spodnji Šiški. — 4. Slovenec, 28. 8. 1919, Ustanovni občni zbor Električne zadruge v Sp. Šiški, piše »o delu in uspehu pripravljalnega odbora v teku dveh mesecev . . . za napravo električne luči.« 5. ZAL, Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani, Zadrugi register (Zadr.) VI/202 s spisom. Pomemben vir za poznavanje razvoja elektrifikacije v Šiški je prav obsežni spis Električne zadruge za Spodnjo in Zgornjo Šiško, ki vsebuje glavne podatke o obravnavani temi in ga v nadaljevanju često posebej ne navajamo. 6. ZAL, Mesto Ljubljana, Cod. III/77, Zapisniki mestnega sveta, 16. 9. 1919, str. 141. — 7. ZAL, Mesto Ljubljana, Reg. I., fasc. 1863, V 7e (397). — 8. Leta 1908 je začel graditi Ignacij Česen, lastnik žage in mlina v Brodu pri Tacnu hidroelektrarno zlasti za potrebe šentviške (mizarske) obrti. Elektrarna s turbino 200 KM in generatorji (150 kVa, 2,5 kW, 50 Hz) je začela obratovati leta 1910. Po prvi svetovni vojni je preskrbovala z elektriko še Dravlje, Trato in Podgoro in zato so jo leta 1929 povečali z dvema francisovima turbinama (po 514 KM) in generatorjema (po 510 kVa, 6,3 kW). Visokonapetostno energijo, ki jo je elektrarna prodajala zadrugam in družbi Elektra, je od leta 1934 v celoti kupovala Mestna elektrarna ljubljanska. Razvoj elektrifikacije Slovenije, 62, 161—162. — 9. ZAL, Mestna elektrarna ljubljanska (MEL), šk. 26. — 10. Jutro, 28. 9. 1920, Električna razsvetljava v Spodnji Šiški. — 11. ZAL, MEL, 26/107 (112). — 12. Na občinskih volitvah v Ljubljani aprila 1921 je od 1521 volivcev v Spodnji Šiški glasovala le dobra tretjina. Slovenec, 27. 4. 1921. — 13. ZAL, Zadr. VI/157 s spisom (Električna zadruga v Zgornji Šiški). — 14. kot opomba 12. — 15. ZAL, Mesto Ljubljana, Reg. I. fasc. 2109, II A515, 1932. — 16. Razvoj elektrifikacije Slovenije do leta 1945, Elektrogospodarstvo Slovenije: Ljubljana 1976, str. 135—136; — ZAL, Zadr. VI/202. Občni zbor električne zadruge v Spodnji Šiški 9. 5. 1926; — ZAL, Mesto Ljubljana, električne zadeve 28. 11. 1929 in 11. 3. 1931. — 17. ZAL, MEL, 26/107 (112), odgovor banu 24. 12. 1930. — 18. Kot opomba 15; — ZAL, MEL, 26/107 (234): »Mestna elektrarna je z odkupom omrežja stremela predvsem za tem, da ne bo imela več nobenega, ki bi v pomeriju mesta prodajal električno energijo.« — 19. Kot opomba 15. — 20. Pogodbo je odobril mestni svet 23. 11. 1937, banska uprava pa 1. 4. 1938, ZAL, MEL, 26/107 (110). — 21. ZAL, MEL, 27/112 (204), Cenik električnega toka 1934. — 22. ZAL, MEL, 26/107 (185), Policijsko poročilo 26. 11. 1937. — 23. ZAL, MEL, 26/107 (239). — 24. Vodstvo zadruge je do leta 1939 izročilo Vincencijevi konferenci nekdanje Šebenikovo posestvo v Knezovi 28 (stavbišče bivše tovarne za žganje in likerje), hišo na Drenikovi 40 in stavbni prostor ob Milčinskega ulici (glej op. 26). — 25. ZAL, MEL, 27/113 (236,

238). — 26. ZAL, MEL, 26/107 III. pola. — 27. ZAL, MEL, 73/107 (218). — 28. ZAL, Mesto Ljubljana. Reg. I., fasc. 1863, V 7e (458 sl.). — 29. ZAL, MEL, 27/112. — 30. ZAL, MEL, 26/107 (38) o letu 1930, (127) o letu 1935 in (236) o letu 1940. — 31. kot opomba 25 in dopis Krajevnega odbora JRZ Sp. Šiška l. 1940, ZAL, MEL, 27/114 (257).

32. ZAL, MEL, 27/114 (III. mapa), dopis mestnega poglavarstva Visokemu komisariatu za Ljubljansko pokrajino 22. 7. 1941. — 33. ZAL, MEL, 27/114, Spomenica 22. 6. 1941. — 34. ZAL, MEL, 27/114 (17—18), dopis zavoda za združništvo podžupanu 21. 12. 1942. — 35. prav tam, (38, 43). — 36. ZAL, Zadr. VI/202, Zapisnik seje 9. 10. 1943.

OBNOVA SLOVENSKE INDUSTRIJE V LETU 1945

JOŽE PRINČIČ

Po uradnih podatkih je skupna materialna škoda, nastala v II. svetovni vojni na ozemlju federalne Slovenije, znašala 1.867.755.545 dolarjev. Takratno Ministrstvo za industrijo in rudarstvo je na podlagi prijav podrejenih podjetij izračunalo, da je škode na industrijskih podjetjih za 142.236.000 dolarjev ali za 5,9 milijarde predvojnih dinarjev. Večji del te škode so pripisali nemškemu (95,8 %), le manjši del pa italijanskemu (4 %) in madžarskemu okupatorju.¹

Po nekaterih ocenah je povzročena škoda v slovenski industriji predstavljala 25 % ali celo 45 % njene celotne vrednosti,² po drugih so ostali njeni najpomembnejši industrijski objekti ohranjeni ali vsaj ne bistveno prizadeti, tretji pa so trdili, da je bil »*produkcijski potencial*« Slovenije v času vojne od vseh jugoslovanskih »*pokrajin*« najmanj prizadet.³

Zaradi različne metodologije ugotavljanja vojne škode, pogostejše prehajanja podjetij iz pristojnosti enega ministrstva v pristojnost drugega, pa tudi zaradi stopnje ohranjenosti in strokovne obdelanosti arhivskega in drugega gradiva, je težko ugotoviti dejansko število v vojni poškodovanih podjetij ter celo točno število podjetij v letu 1945. Tako imamo na eni strani vrsto različnih seznamov v času vojne uničenih ali poškodovanih industrijskih podjetij: v evidenci Ministrstva za gradnje je bilo 123 takih podjetij, Načrtne komisije 94, Ministrstva za industrijo in rudarstvo 360 itd.⁴ Na drugi strani pa obstaja vrsta uradnih in neuradnih popisov industrijskih podjetij v letu 1945, po katerih naj bi bilo njihovo skupno število 948, 760, 449, 423, 351 ipd.⁵

Neizpodbitno je, da je v vojni precejšnjo škodo utrpela slovenska usnjarska industrija, katere vrsta podjetij v Mariboru, Ptuj, Mokronogu, Št. Vidu pri Stični je bila popolnoma uničena. Nadalje tekstilna industrija, ki je imela 47 poškodovanih tovarn, od tega 3 uničene: Prva mariborska tovarna pletenin (Maribor), Texta (Maribor), Zelenka in Co. Lintex (Maribor). Lesna industrija je imela uničenih 40 % svojih zmogljivosti, od večjih tovarn: Remec in Co. (Duplica pri Kamniku), Tovarna tanina (Medvode), Impreks (Ribnica). V industriji papirja in celuloze so

precejšnjo škodo prijavile tovarne v Količevem, Račevah, Krškem, Prevaljah, Mislinji, Vevčah in Goričanih. V kovinski industriji so bile najbolj prizadete: Kovina d.d. (Maribor), Štajerska železindustrijska družba (Zreče), Tovarna verig (Lesce), Mariborska livarna in tvornica kovin (Maribor), Splošna stavbna d.o.o. (Maribor), Plamen (Kropa), Sava d.o.o. (Jesenice), Jugoslovanska Metro d.o.o. (Maribor). Med tremi slovenskimi železarnami, ki jim vojna tudi ni prizanesla, jo je najslabše odnesla Ravenska, ki so jo v času okupacije sklenili opustiti, zato je bila vrsta strojev odpeljana ali uničena.

Ostale industrijske panoge so bile manj prizadete. V kemični industriji so še največ škode imele: Zlatorog (Maribor), Jub d.o.o. (Videm), Kemična tovarna Hrastnik, Kemična tovarna d.d. (Ljubljana Moste), Kemična tovarna v Podnartu, Unio (Maribor) in Savinjska tovarna barv in lesnih izdelkov (Mozirje). V industriji gradbenega materiala, poleg večjega števila opekarn, apnenic in kamnolomov, Steklarna Hrastnik, Steklarna Rogaška Slatina in tovarna brusov Franc Swaty v Mariboru. V živilski industriji Državna oljarna v Framu, valjni mlin v Mariboru (Franz Ludvik in sinovi), Jugoalko (Maribor), Sana (Hoče), Gostilničarska pivovarna (Laško).

Po vseh izračunih je bila največja škoda storjena rudarstvu, predvsem zaradi nenačrtnega, prekomernega in nestrokovnega izkoriščanja v času okupacije. Izmed premogovnikov so bili zelo prizadeti rudniki Trbovlje, Zagorje, Kočevje, Senovo, Globoko in Laško, od drugih rudnikov pa rudnik v Mežici in rudnik kaolina v Prapretnem.

Od električnih central so bile poškodovane hidroelektrarne (HE) v Žireh, Fali, Dravogradu, Tržiču (HE Born in 3 industrijske HE Tekstilne tovarne Glanzmann in Gassner), HE v Bohinju je bila popolnoma uničena. Vse ostale centrale so bile v slabem stanju, ker je med vojno primanjkovalo materiala in strokovnega osebja za vzdrževanje. Poškodovani so bili daljnovodi in transformatorske postaje, posebno še v severovzhodnem delu Slovenije.

V predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega

sveta, predvsem pa v njegovih gospodarskih odsekih in komisijah, so že v letu 1944 v okviru priprav na prevzem oblasti in povojno ureditev razpravljali tudi o povojni gospodarski obnovi. Strinjali so se, da gospodarstva ne bo mogoče obnoviti »naenkrat in čez noč«, temveč bo mogoča le postopna obnova posameznih industrijskih panog ter gospodarskih dejavnosti. Predlog, da bo potrebno dati prioriteto panogam, ki so pomembne za zadovoljitev »elementarnih življenjskih potreb«, je ostal v manjšini. Večina je podprla »zapoved«, da bo potrebno najprej obnoviti proizvodnjo, tj. industrijo, šele nato pa vse drugo. Na tem mestu velja opozoriti na obnovitveni načrt odseka za gradnje pri predsedstvu SNOS. Obnova naj bi potekala v treh etapah. V prvi, ki so jo zaradi pričakovanega vsesplošnega pomanjkanja imenovali »etapa zasilne improvizacije« ali »etapa zasilnega krpanja«, naj bi bilo poglavito delo na obnovi industrijskih objektov, cest, železnic in pristanišč. Večino dela naj bi opravili obrtniki ali obrtna podjetja. Tej etapi naj bi sledila kratka »vmesna etapa montažnega planiranja«, nato pa bi se začela načrtna obnova.⁶

Po prevzemu oblasti, sredi maja 1945, je nova oblast imela gospodarske naloge za »bistveni sestavni del naših splošnih političnih nalog«. Med temi je bila posebna skrb namenjena obnovi, v njenem okviru je bila na prvem mestu obnova industrije in njena oskrba s surovinami. Industrija se je imela za »hrbtenico« vsega gospodarstva in njena obnova pogoj za obnovo in delo na vseh drugih področjih. V tem času so se v političnem vodstvu, glede t.i. obnove podeželja (vasi) odločili za začasno, zasilno obnovo; načrtna in dokončna naj bi se začela šele leta 1946 in trajala najmanj pet let.⁸ Obnova industrije naj bi se začela »tako in po načrtu«. Zamisel načrtne obnove je temeljila na naslednjih predpostavkah:

- Obnovila se bodo samo podjetja ali panoge, ki bodo opredeljena kot »najnujnejša in najpotrebnejša za ostalo gospodarsko obnovo in gospodarsko življenje sploh«.
- Za prioritete objekte obnove bodo zagotovljena denarna in materialna sredstva od zvezne vlade.
- Obnovo bodo vodili iz enega centra.
- Preprečili bodo vsako »samolastno in breznačajno obnavljanje«.¹⁰

Cilj gospodarske obnove je bila ponovna »vzpostavitev« industrije oziroma njene proizvodnje na predvojno raven. V nekaterih panogah so načrtovali prekoračitev te ravni, zato so že predvideli tudi modernizacijo ali celo začetek gradnje novih industrijskih objektov.

Slovenija je kot industrijsko najbolj razviti in po določenih gledanjih tudi najmanj poškodovani del nove države dobila tudi nekaj posebnih obveznosti. Poskrbela naj bi, da se zadovoljijo najnujnejše potrebe oskrbe drugih federalnih držav Jugoslavije, obnovijo ter vzpostavijo »redne razmere v vsem gospodarstvu«. Slovenski »privatni« gospodarstveniki so v posebnem elaboratu še opozarjali vlado, da mora biti

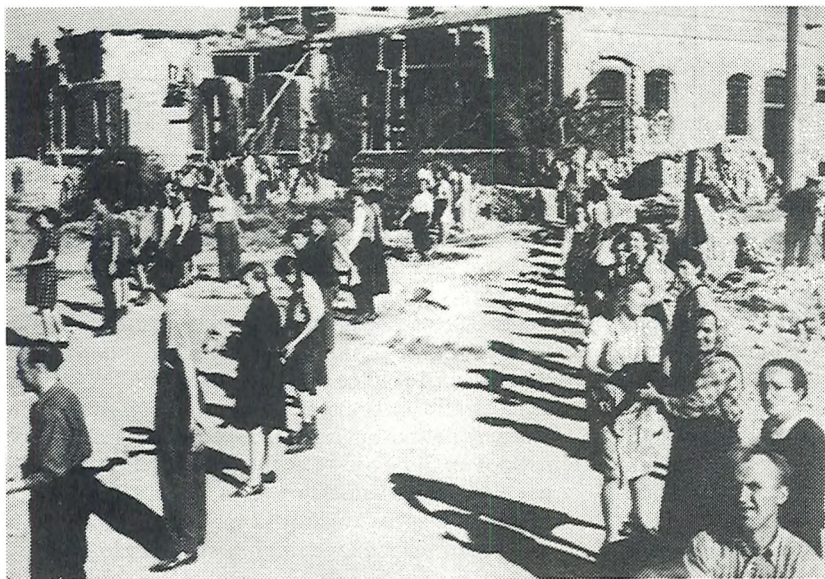
dolžnost Slovenije tudi »ureditev gospodarsko političnih odnosov napram zapadu in severu s sosednimi visoko razvitimi industrijskimi državami«.¹²

V Sloveniji se je obnova gospodarstva začela takoj po končani vojni. Ministrstvo za industrijo in rudarstvo je v svojem obnovitvenem načrtu (Program modernizacije in obnove), ki ga je avgusta poslalo zveznemu ministrstvu, na prvo mesto postavilo elektrifikacijo in obnovo hidroelektrarn, obnovo premovalnikov, nato pa obnovo določenih industrijskih podjetij.

Obnovitvena dela na hidroelektrarnah Fala, Dragograd, Born, Žiri, Majdič (Kranj), industrijskih elektrarnah Tekstilne tovarne Glanzmann in Gassner, termoelektrarni Brestanica (takratni Rajhenburg) in Velenje, daljnovodi visoke napetosti Vrhnika—Borovnica in Trbovlje—Laško so se začeli avgusta in trajali do konca leta. Kljub temu, da na I. konferenci energetskih strokovnjakov iz vse države za Slovenjo niso predvideli izdelave študij hidrocentral »prvenstvenega gospodarskega pomena«¹³, je oddelek za elektrifikacijo Ministrstva za industrijo in rudarstvo izdelal »načelno« študijo o dograditvah in novih gradnjah električnih central, daljnovodov in transformatorskih postaj za naslednja leta.¹⁴

Avgusta so se začela obnovitvena dela tudi v slovenskih rudnikih. V katerih premogovnikih so dejansko potekala obnovitvena dela, je iz ohranjenih poročil težko razbrati,¹⁵ zagotovo pa so bila v vseh največjih: Trbovljah, Zagorju, Hrastniku, Brestanici, Velenju, Globokem, Kočevju, Laškem, Krmelju, Zabukovci, Ciganjščaku, Rincetovem, Presiki, Podgorci, Kanižarici. Obnova je potekala tudi v Mežici, rudniku bakra Škofje pri Planini, rudniku in pralnici kaolina v Praprotnem. Naftna polja pri Dolnji Lendavi so v tem letu prišla pod upravo Kombinata za nafto iz Zagreba, zato se v Sloveniji v letu 1945 z njimi še niso ukvarjali.

Pri obnovi slovenske industrije je bila v ospredju obnova tekstilne, usnjarske in papirne industrije. Izmed večjih tovarn so začeli z obnovo v tekstilnih tovarnah Tekstilindus (Kranj), A. Prah (Kranj), Jugobruna (Kranj), Pinter Anton (Maribor), Hutter in drug (Maribor), Roteks (Maribor), Mariborska tovarna svile, Predilnica in tkalnica (Maribor), Tekstilana (Kočevje), Tekstilna tovarna Glanzmann in Gassner, Metka (Celje), Slavko in Milka Šušteršič (Lesce), Medič in Miklavc d.z.o.z. (Medvode), Stros F. sinovi (Ptuj), Lava (Laško), Ivan Medič (Novo mesto), Stora — obrat Gameljne (Šentvid nad Ljubljano), F. Eifler (Ljubljana). V kovinski industriji: Splošna stavbna d.z.o.z., Eylert Ernest (Maribor), Kovina d.d., Mariborska livarna in tvornica kovin, Franc Pergler (Maribor), Kellner (Slovenj Gradec), Plamen (Kropa), Štajerska železindustrijska družba (Zreče), Urabič A. in drug (Celje), Tovarna verig (Lesce), Sava d.z.o.z., Zugmayer in Gruber (Slovenska Bistrica), F. Brcar (Ljubljana), Saturnus (Ljubljana).

Porušeni Maribor — obnova Me-
lja (iz fototeke Pokrajinskega ar-
hiva Maribor)

V usnjarski industriji so avgusta začeli pripravljati načrte za modernizacijo proizvodnje v Tovarni tani-
na v Medvodah ter začeli z obnovitvenimi deli v To-
varni usnja (Slovenske Konjice), Josip Lavrič (Št. Vid
pri Stični), Peko (Tržič), F. Vošnjak (Šoštanj), S. Ka-
lin (Vrhnika), Indus (Ljubljana), Jugoslov. Knoch
d.d. (Kranj), F. Zorn (Domžale), Pavel Knaflič
(Šmartno). Za porušeno tovarno usnja J. Pirich v Št.
Lenartu pri Ptujju so menili, da obnova ni smotrna.¹⁶
V industriji papirja in celuloze je obnova potekala v
tovarnah Bratje Piatnik (Radeče), Bonač in drug (Ko-
ličevo), Tovarna lepenke E. Pogačnik (Brezno nad
Mariborom), Celuloza (Krško), Tovarna lesovine in
lepenke (Prevalje), Združene papirnice d.d. — obrat
Goričane.

V lesni industriji so, poleg obnove večjih žag v So-
teski, Bohinju, Bledu, Stahovici, Breznu ob Dravi,
Straži pri Novem mestu, Jesenicah in Jurkloštru, za-
čeli tudi z obnovo tovarn Remec in Co., Impreks, Ju-
gotanin (Sevnica), Peta (Radeče), Ivan Fajdiga (So-
dražica), F. Potočnik (Maribor), Lesna industrija in
kopitarna Mestinje (Mestinje), Veka (Maribor). V ke-
mični industriji so bila potrebna večja popravila v Ke-
mični tovarni Moste in Kemični tovarni Hrastnik,
manjša pa v tovarni Jub d.z.o.z., Unio, Savinjski to-
varni barv in lesnih izdelkov in Kemični tovarni v
Podnartu. V industriji gradbenega materiala so poleg
opekarn, apnenic in kamnolomov, začeli obnavljati
Cementarno Trbovlje in tovarno brusov Swaty. Iz-
med večjih obratov živilske industrije je obnova zaje-
la valjčna mlina v Mačkovcu in Mariboru, veležga-
njarno A. Guselj v Mariboru, Sano, Kolinsko in Dr.
Oetker.

V bivši tekstilni tovari Jugočeška v Kranju so začeli
polovico tovarne preurejati za proizvodnjo električ-
nih aparatov. V letalski tovarni na Teznem pa so se
začele priprave za proizvodnjo tovornih avtomobilov

po češki licenci Škoda. Večja obnovitvena dela so bila
še v železarni Ravne in Jesenice ter v elektroindu-
strijskih podjetjih Zmaj, Vesna in Elma.

V prvem času po koncu vojne je zbiral potrebna
denarna sredstva in dajal obnovitvene kredite Denar-
ni zavod Slovenije. Postopoma so začeli s kreditiran-
jem tudi drugi denarni zavodi v Sloveniji, vendar za-
radi zamenjave okupatorjevega denarja in majhnih
sredstev, niso mogli zadostiti vsem potrebam.¹⁷ Kre-
diti iz zveznih denarnih zavodov, v prvi vrsti iz Držav-
ne investicijske banke in Narodne banke Jugoslavije,
ki so bili precejšnji in zelo pomembni, so »prišli zelo
pozno, zato so bila skoraj vsa glavna dela v juniju še
v pripravljalnem stanju«.¹⁸ Zelo pomemben vir so bi-
la t.i. lastna sredstva podjetij ter prostovoljno in
udarniško delo.

Po izračunih, s katerimi je Republiška planska ko-
misija konec leta 1945 seznanila svojo vladu in Zvezo
plansko komisijo,¹⁹ je bilo za obnovitvena dela v
kovinski industriji porabljen 15,472 milijonov din
(od te vsote največ za Štajersko železoindustrijsko
družbo Zreče — 2,2 milijona din), industriji gradbe-
nega materiala 11,248 milijonov (Cementarna
Trbovlje — 7,529 milijonov), tekstilni industriji 9,703
milijone (Predilnica in tkalnica Maribor — 3,437 mi-
lijonov, Hutter in drug — 2,484 milijonov), črni me-
talurgiji 9,524 milijonov (Železarna Štore 5,168 mi-
lijonov), industrija papirja in celuloze 9,099 milijonov
(Bratje Piatnik — 3,067 milijonov, Celuloza — 2,739
milijonov), živilski industriji 7,946 milijonov (Gostil-
niška pivovarna Laško — 3,451 milijonov), lesni in-
dustriji 3,796 milijonov (Remec in Co. — 3,065 mi-
lijonov), usnjarski 2,703 milijone (Josip Lavrič —
1,802 milijona), kemični industriji 1,393 milijonov
(Kemična tovarna Moste — 0,766 milijona), elektroin-
dustriji 1,222 milijonov (Strojna tovarna v Kranju —
0,707 milijona) in v barvni metalurgiji le 155.000 din.

V rudarstvu je bilo do konca leta porabljenih skupno 46,683 milijonov (Rudnik Zagorje — 14,155 milijonov) za vsa dela v elektrogospodarstvu pa 16,695 milijonov (HE Dravograd — 8 milijonov).²⁰

Po teh okvirnih izračunih naj bi bilo za obnovitvena dela v slovenski industriji v letu 1945 porabljenih skupno okoli 126 milijonov din. Od te vsote so več kot polovico sredstev prispevala podjetja sama. Posebno je to vidno v rudarstvu, kjer je od 44,728 milijonov din le 430.000 din prispeval Denarni zavod Slovenije, ostalo pa so podjetja pokrila iz lastnih sredstev.

Za obnovo slovenske industrije — ta je bila načrtovana kot »začetna ali prva faza obnove« — so bila v drugi polovici leta 1945 namenjena in porabljena majhna finančna sredstva. Večino dela je bilo opravljenega z »zastojno« delovno silo in udarništvom.²² Po kasnejših ocenah je bila obnovljena skoraj polovica v vojni povzročene ali nastale škode.²³ Osnovne industrijske panoge: rudarstvo, metalurgija in industrija gradbenega materiala, so se sicer do konca leta precej opomogle, v ostalih pa je proizvodnja še vedno bistveno zaostajala v primerjavi s predvojno. Če vzamemo, da je povprečna proizvodnja v posameznih industrijskih panogah 1939. leta 100, potem je bila konec leta 1945 v rudarstvu 72, metalurgiji 60, kovinski in strojni industriji 33, gradbeništvu 95, tekstilni in papirni industriji 60, usnjarski 70, kemični, steklarski in keramični 42 in živilski industriji 40.²⁴ Vzrok temu, da vrsta tovarn v letu 1945 še vedno ni obratovala ali so obratovala z manjšo zmogljivostjo, ni bila samo v vojni povzročena škoda, temveč tudi pomanjkanje surovin, goriva, reprodukcijskega materiala, delovne sile in velikih težav pri prevozu.

OPOMBE

1. Skupni pregled vojne škode na področju federalne Slovenije, 10. 6. 1945, Arhiv SR Slovenije (AS), fond Ministrstva za gradnje (MG). Poročilo Ministrstva za industrijo in rudarstvo Narodne vlade Slovenije o delu v septembru 1945, AS, fond Ministrstva za industrijo in rudarstvo (MIR), fasc. 9. Slovenija 1945—1975, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1975, str. 19. Statistični pregled desetletnega razvoja LR Slovenije — industrija, Zavod za statistiko LR Slovenije, Ljubljana 1955, str. 2. — 2. Slovenija 1945—1975, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1975, str. 19.

Statistični pregled desetletnega razvoja LR Slovenije — industrija, Zavod za statistiko LR Slovenije, Ljubljana 1955, str. 2. — 3. Stenografske beležke II. rednega zasedanja SNOS, AS, fond SNOS, fasc. 14. Predlogi privatnih gospodarstvenikov, 1. 10. 1945, AS, fond predsedstva vlade LRS, fasc. 1. Boris Kidrič, Sabrana dela IV, Komunist, Beograd 1985 (SD IV), str. 366. Ukrepi za izboljšanje našega gospodarstva, Slovenski poročevalec (SP), št. 58, 27. 6. 1945. — 4. Vprašanje gradenj in obnove v federalni Sloveniji, AS, fond Planske komisije LRS (PK), fasc. 1. Podatki za obnovo, Arhiv Jugoslavije (AJ), 41-18. Poročilo Ministrstva za industrijo in rudarstvo o delu v septembru 1945, AS, fond MIR, fasc. 9. — 5. Rezultati industrijskega popisa Federalne ljudske republike Slovenije v letu 1945, Ljubljana 1946, str. 5. Poročilo o delu in organizaciji Ministrstva za industrijo in rudarstvo za oktober 1945, AS, MIR, fasc. 9. Industrija Slovenije, AS, fond MIR, fasc. 1. Razvojne črte industrije in obrti Slovenije, Gospodarski vestnik, leto 1954, št. 1. Razvoj industrije LRS 1946—1958. Prikazi in študije, leto 1959, št. 5, str. 1. Industrijska proizvodnja LR Slovenije v letih 1939—1952, Ljubljana 1953, str. 100. — 6. O naših neposrednih nalogah, AS, fond SNOS, fasc. 4. — 7. Boris Kidrič, SD IV, str. 65. — 8. Na delu za obnovo domovine, SP, št. 120, 7. 9. 1945. — 9. Okrožnica Ministrstva za industrijo in rudarstvo št. 28, AS, fond MIR, fasc. 7. Okrožnica Ministrstva za industrijo in rudarstvo, 30. 6. 1945, AS, fond MIR, fasc. 7. — 10. Prav tam. — 11. Razmah naše tekstilne industrije, SP, št. 129, 18. 9. 1945. Naša kemična industrija, SP, št. 130, 19. 9. 1945. Naraščanje proizvodnje v Trboveljskem premogokopnem resorju, SP, št. 155, 18. 10. 1945. Nagla obnova obratov naše lesne industrije, SP, št. 161, 25. 10. 1945. — 12. Predlogi privatnih gospodarstvenikov, 1. 10. 1945, AS, fond predsedstva vlade LRS, fasc. 1. — 13. Zapisnik I. konference energetskih strokovnjakov DFJ, 16.—22. 7. 1945, AJ, 17—176. — 14. Poročilo Ministrstva za industrijo in rudarstvo o delu v septembru 1945, AS, fond MIR, fasc. 9. — 15. Poročilo Ministrstva za industrijo in rudarstvo o delu v avgustu in oktobru, AS, fasc. 9. Podatki za obnovo 1945, AJ, 41-18. Obnova industrijskih obratov v Sloveniji v letu 1945, AS, fond PK, fasc. 2. — 16. Poročilo Ministrstva za industrijo in rudarstvo o delu v avgustu 1945, AS, fond MIR, fasc. 9. — 17. Poročilo o delu in problemih Ministrstva za finance od osvoboditve do 1. 11. 1945, AS, fond MG. — 18. Rekapitulacija od začetka meseca junija izvršenih del po planu, AS, fond PK, fasc. 3. — 19. Cit. v op. 15. — 20. Škoda in obnovitvena dela v elektrogospodarstvu Slovenije do 31. 12. 1945, AS, fond predsedstva vlade LRS. — 21. Načrtnost naše gradbene delavnosti, AS, fond PK, fasc. 12. — 22. Vprašanje naše kmetijske obnove in proizvodnje, SP, št. 29, 25. 5. 1945. Cit. v op. 21. — 23. Cit. v op. 2 in 21. — 24. Obnova industrije in rudarstva Slovenije po drugi vojni, AJ, 41—27.

ZAPISKI IN GRADIVO

GRAD ROTENTURN IN NJEGOV POMEN ZA SLOVENJ GRADEC

JOŽE CURK

V zvezi z obnovo gradu Rotenturna, ki bo odslej služil kulturnim potrebam Slovenj Gradca, je vzniknila želja po preučitvi njegove urbane vloge in gradbenozgodovinske veljave v okviru »mesta med gorami«. Slovenj Gradec ima posredno antično naselitveno tradicijo, saj je zahodno od njega pri Starem trgu na robu doline pod grajskim hribom stala rimska poštna postaja Colatio. Slovenci so na grajskem griču zasnovali gradišče, gospodje Ažvini iz rodu Breže-Seliških pa grad, ki se leta 1091 imenuje Grez. Med okoli 1130 in 1147 so ga imeli v lasti Spanheimi, med leti 1147 in 1192 Traungavi, med leti 1192 in 1251 Andechsi, med leti 1251 in 1363 oziroma 1425 patriarhi, nato pa do leta 1585 deželni knezi. Kot gradniki so si sledili razni plemiči, od leta 1214 Diengeni, poznejši Windischgrätzki.

Prvotna naselbina se je razvila pod grajskim hribom ter se leta 1331 prvič omenja kot Stari trg. Šlo je za sejmsko naselbino s sedežem deželne mitnice vendar brez večjih razvojnih možnosti po prevladu mislinjske ceste nad hotuljsko. Zato je grof Henrik IV. Andeški ustanovil po letu 1204 ali celo 11 novo naselbino sredi doline, postavljeno na rahli vzpetini, obliki z Mislinjo, Homšnico in Suhadolnico, kjer je bila možna svobodna razrast njene regularne zasnove. Ta je izoblikovala cestni trg (leta 1447 *der Platz*), ki se na obeh straneh konično zožuje. Prvotno ga je obdajalo okoli 50 parcel, ki so bile globoke 60–70 m. Pred cerkvijo, zgrajeno po letu 1235, je puščala prosto gosposko gmajno, kjer je v 2. pol. 13. stoletja stala kovnica denarja, nato pa je nastal prečni trg, ki je od leta 1454 služil kot proščenjsko sejmišče. Naselbina je izoblikovala tudi pet prečnih ulic, od katerih sta skrajna para povezovala obe gospodarski ulici, ki sta se razvili za glavnima parcelnima vrstama.

Celoten okoliš se od leta 1165 dalje večkrat omenja kot *Windisken Graze*, kraj sam od leta 1251 kot (novi) trg s kovnico denarja in mitnico, od leta 1267 pa kot mesto z mitnino, sejmnico in kovnico denarja. Leta 1305 se pojavlja mestni sodnik Henrik in za njim Valhun, leta 1313 Židje, 1342 učitelj Janez. Med okoli 1270 in 1300 je mesto dobilo obzidje, pred letom 1350 je nastal Windischgrätzov stolp, ki je l. 1381 prešel v posest Trappov. Leta 1358 se omenja Kataričina kapela pri mestni cekvi, leta 1380 mestni vodnjak, 1404 župnišče in Spodnja mestna vrata, 1419 sirotišnica s špitalom, 1436 skladišče ausseejske kame ne soli, 1424–1447–1494 je bila postopoma zgrajena špitalska cerkev, 1461 se omenjajo Zgornja in Spodnja mestna vrata, 1472 župnijska žitna kašča in 1487 ulica ob njej (Kastengassen). Gosposki upravnik Ilija Schulthäuzinger (1470–1483) je prezidal obzidni

stolp, omenjen že l. 1361. Med leti 1489–1491 so mesto zasedali Madžari, nato so obrambno ojačali imenovani stolp, ki naj bi postal središče gosposke.

Leta 1500 se omenja jarek, ki je bil izkopen na izpostavljenih mestih. Pred Zgornjimi vrati se je pojavilo predmestje z mlinom (1494), nasproti župnišča kopališče (1498) in v mestu pivovarna (1498). Leta 1547 je v mestu živelo 43 družin, od tega 29 z obrtniškimi priimki. Leta 1552 se omenja popravilo šole, l. 1562 sta brata Trapp prodala svoj stolp Holleneggom, l. 1576 se še vedno omenja grajska gmajna pred mestno cerkvijo. Turki so mestno okolico večkrat oplenili med leti 1473 in 1532, Madžari 1489–1491, Francozi pa leta 1810. Mesto je tudi večkrat pogorelo: pred letom 1454, pred letom 1509, 1623, 1632, 1811 in 1903. Zato kaže mlajšo podobo, vendar pa je ohranilo staro urbano zasnovo, ki jo odlikuje toliko vrednot, da jo je vredno ohraniti in s poslušom vzdrževati.

Potek mestnega obzidja nam dobro ponazarja franciscejska katastrska karta iz leta 1825, mogoče pa ga je zasledovati tudi na terenu. Njegovo južno stranico so zasedle hiše vzdolž Ozke ulice, ohranjeno pa je tudi v kletih Lesnine upravne stavbe, katere južni del s svojimi ok. 2 m debelimi kamnitimi zidovi in kamnitim banjastim obokom govori za prvoten Windischgrätzov, od leta 1381 Trappov grad v funkciji mestne ogalne utrdbe. Vzhodna obzidna stranica, ki je tekla za mestnim špitalom in župno cerkvijo, večinoma ni več ohranjena, pač pa severna med vrtovi ob Sejmiški ulici in zahodna zlasti nad strugo Suhadolnice. To obzidje je deloma plastovite gradnje, sestavljeno iz večjih prodnikov in lomljencev, je iz obdobja med okoli 1270 in 1300. Zapiralo je mestni areal nepravilne pravokotne oblike z zaobljenima severovzhodnim in jugozahodnim ter pravokotnima severozahodnim in jugovzhodnim ogalom, z glavnimi vrati sredi severne in južne ter stranskimi sredi vzhodne in zahodne stranice, z delnimi jarki pred vrati in na ogalih ter z nekaj stolpi, deloma mestnimi deloma privatnimi.

Vischer nam leta 1681 kaže pogled na severno obzidno stranico, ki obsega okrogla stolpa na severovzhodnem ogalu in pri mestnih vratih ter odprta šalasta na severozahodnem koncu obzidja. Onkraj mesta je viden stolp južnih mestnih vrat, za severozahodnim ogalom pa se dviga oglati stolp in nekaj poslopij Rotenturna. Koncept mestnega utrdbenega sistema, ki ni doživel večjih renesančnih izboljšav, se je opiral predvsem na 4 obrambne točke: na utrjeni mestni vrati sredi severne in južne obzidne stranice ter na cerkveni kompleks in Rotenturn sredi vzhodne in za-

hodne obzidne stranice. Slednja je bila zaradi globoke struge Suhadolnice bolj zaščitena in je zato razvila le šalasto oblikovana ogala, medtem ko je manj zaščitena vzhodna uveljavila ogalna stolpa, katerih jugovzhodnega (Trappov grad) je še mogoče ugotoviti v kleti poslovne stavbe Lesne.

Medtem ko je severna polovica tega dela mesta služila obrtnim dejavnostim, je južna predvsem cerkvenim, ki so se razvijale med Skladiščno ulico (*Kastengassen*) in mestnim obzidjem ter med mestno cerkvijo sv. Elizabete na severu in Trappovim gradom na jugu. Upoštevati namreč moramo, da se je starotrški župnik, ki je prvotno bival v župnem dvoru na Gradu (1205 in curia plebani), zaradi vojnih dogodkov med leti 1304—08—11 občasno umaknil v utrjeno mesto, kjer je imel blizu cerkve sv. Elizabete pomožno župnišče (tako l. 1404), enako kot v Starem trgu pod na novo zgrajeno sožupno cerkvijo sv. Radegunde (tako l. 1425). Njegovo žitno skladišče se leta 1472 omenja kot Kasten, h kateremu je l. 1487 dokupil tesano hišo z dvoriščem od klobučarja Jurijs Wieltza. Leta 1498 se omenja lončarska hiša z dvoriščem in vrtom v ulici *nyderhalb des Trappen Turmen*, ki je ležala med ulico in obzidjem ter zemljiščema cerkve sv. Elizabete in bratovščine Naše ljube gospe iz Starega trga. Leta 1477 se omenja zemljišče s parmo, ki je ležalo med špitalom in Newnhawserjevo kaščo, ter je segalo von der gassen daselbst bis auf die ringkmawr. Našteti opisi iz 15. stoletja, ki jih je seveda še več, nam zadoščajo, da lahko dovolj točno lokaliziramo takratno cerkveno četrto med vzhodno stranico današnje Špitalske ulice in nekdanje mestno obzidje, ki je potekalo v stavbni črti sedanje Lesnine poslovne stavbe.

Posebno mesto med mestnimi poslopji je šlo utrdbi nasproti cerkve ob zahodni stranici mesta. Gre za grad Rotenturn, katerega obzidani vrtni areal je zasedal severozahodni del mesta prav do Suhadolnice. Nadstropna graščina s tlorisno podobo dvojne kljuke kaže danes baročno lice, ki ga datira bogato oblikovan uvozni portal v približni sredini severne fasade z letnico 1755. Vso stavbo obteka preprost talni, pasast medetažni in profiliran venčni zidec, ogale poudarjajo izmenični ogalniki, pravokotna okna obrobajo maltasti okviri z baročnimi obeski, zahodna fasada je trikrat zalomljena, južno fasado večinoma zakriva novejši sanitarni prizidek, vzhodno (dvoriščno) fasado pa členi arkadni hodnik, ki je v pritličju osemločen, slopast in križno obokan, v nadstropju pa ga nosi 7 oglatih, jezikasto posnetih stebrov, pokriva pa raven lesen strop. Medtem ko kaže južni trakt preprosto baročno lice, dokazuje severni trakt, da ga sestavljajo tri gradbene faze: gradbeno jedro, ki je deloma podkleteno, že omenjeni arkadni hodnik in sodoben opečen sanitarni prizidek. Tloris graščine nam razkriva nepravilno prostorsko organizacijo, iz katere se da izluščiti zgodovina njenega nastajanja.

Gradbeno jedro objekta predstavlja kvadratast stolp, katerega kamnito, okoli dva metra debelo ostenje je presegalo njegovo sedanjo višino. Na pod-

strešju je še ohranjena njegova severna stena, katere omet dokazuje, da je bila stolpova druga (srednja) etaža najprej ravno stropana, nato pa križno obokana. V južno steno je vdelano sedanje podstrešno stopnišče, vzhodna in zahodna stena pa na podstrešje ne segata, a sta ohranjeni v obeh spodnjih etažah. Stolp ne daje nobenih stilnih oporišč za datiranje, vendar sega gotovo v srednji vek, vsaj v čas Ilije Schulthäuzingerja (1470—1483), če ne celo še dalje nazaj. Vsekakor se je k njemu leta 1493 prenesla uprava gospostva ter postavila pristava in druga poslopja, nakar se ga je po letu 1542 oprijelo ime Rotenturn. Središče gospostva pa je tu ostalo le do leta 1595, ko se je preneslo na novo zgrajeno Gradišče. Zato se je nadaljni razvoj Rotenturna upočasnili. Še leta 1681 je stolp stal dokaj samostojno in je močno presegal stavbe, ki so se nanizale južno od njega ter so kurtinasto segale preko mestne obzidne črte.

Gradnja južnega dela graščine govori kljub mnogim prezidavam in klasicistično-zgodnjehistorični fasadi za 17. stoletje, medtem ko je severna polovica (torej kompleten severni trakt) iz okoli leta 1700. To dokazuje enovita struktura njegovega ostenja, organizacija talne ploskve in stilni detajli. Ob tej priložnosti so predelovali tudi južno polovico, izdelali veži ob južni strani starega stolpa, ju opremili z bogatimi lesenimi portali in ob njegovi zahodni stranici vdelali stopnišče, ki je povezovalo pritličje z nadstropjem in podstrešjem. Morda že takrat, verjetneje pa nekaj pozneje je nastal arkadni hodnik, ki je z dvoriščne strani opasal celotno stavbo, in manjši južni trakt s po eno sobano v vsaki etaži, zaradi katerega je bila uničena stara obzidna črta v obsegu graščine. Ob teh prezidavah so porušili tudi stari obrambni stolp do višine sedanjega podstrešja in s tem vizualno poenotili stavbo, ki pa s svojo tlorisno organizacijo dokazuje, da je vse prej kot enotnega nastanka.

Leta 1755 so vso stavbo enotno poznobaročno fasadirali in jo opremili s kamnoseško bogatim uvoznim portalom. Oba sanitarna prizidka, eden ob južni strani južnega trakta in drugi ob južni strani severnega trakta sta opečna pridatka iz našega stoletja, ko je stavba služila od l. 1900 šolskim namenom. Zanimivo je, da je stavba podkletena samo v vzhodni polovici severnega trakta, kar pa je gradbeno razumljivo, saj je nastajala poleg mestnega obzidja in starega obrambnega stolpa, ki podkletenja iz statičnih in obrambnih razlogov nista prenesla. Medtem ko je še pred nekaj leti kazalo, da bo graščina propadla in z njo dobršen kos mestne zgodovine, saj sega s svojim jedrom v čas, ko se je mesto borilo za svoj obstanek v neenakomerni borbi s Turki in Madžari, pa danes, v celoti obnovljena, ponuja streho kulturnim dejavnostim Slovenj Gradca, ki je s tem ponovno dokazal, da se zaveda svojega mednarodno veljavnega kulturnega poslanstva.

Poleg opisane obrambne postojanke je v srednjeveškem mestu obstajala še ena. Gre za Windischgrätzov stolp, ki se pojavi sredi 14. stoletja, preide leta 1381 v

posest Trappov, leta 1562 Holleneggov in leta 1578 Gaisruckov, a po letu 1687 propade. Njegova lokacija je arhivsko in topografsko dokazana na mestu sedanje Lesnine poslovne stavbe, ki s svojimi močnimi kamnitimi stenami, zlasti pa mogočnimi temelji govori za stolpasto utrdbo na jugovzhodnem mestnem oglu. Več o njej bi seveda povedale podrobnejše raziskave, ki bi se jih splačalo opraviti in stavbo tudi pri obnovi temu primerno dokumentarno obravnavati, seveda ob respektiranju njene kvalitetne poznoklasicistično-zgodnjehistorične fasade.

OPOMBE

1. Josip Mravljak: Zapuščina, dva fascikla, Pokrajinski arhiv Maribor. — 2. Slovenj Gradec ob 700-letnici. Zbornik. Slovenj Gradec 1951. — 3. Jože Koropec: Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec, Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN) n.v. 14/1973, str. 16—32. — 4. Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962, str. 168—173. — 5. Ivan Stopar: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1982, str. 433—434, 453—457 in 529. — 6. Jože Mlinarič: Slovenjegraški meščanski špital. ČZN n.v. 22/1986, str. 315—326.

MESTNI GRB NA PROČELJU NEKDANJE ZOISOVE PALAČE

UROŠ LUBEJ

Pozornemu obiskovalcu Stare Ljubljane, ki na sprehodu po Bregu vedoželjno usmerja svoj korak in pogled, se oko zaustavi tudi na nenavadno golem pročelju bivše Zoisove palače.

Iz središčne osi odmaknjen vhodni portal in živahna aritmija vertikalnih okenskih osi blažita skoraj klasicistično resnoba pročelja obenem pa tudi odkrivata, da je palača nastala s postopnim združevanjem meščanskih hiš.

Precej groba obnova fasad leta 1938 je z nekaj centrimetrov debelim plaščem ometa odpravila igro svetlobe in sence na pročelju, saj so okenski okviri tako rekoč potonili v ometu, obenem pa je vidno oslabljen vloga trdnega z rezanim kamnom grajenega pritličja.¹

Desno od monumentalnega vhodnega portala je v pročelju vzidan mestni grb, ki zastavlja vprašanja, na katera bomo skušali odgovoriti v tem sestavku. Večji del kamnite osnove na kateri je grb upodobljen, se izgublja v ometu in ustvarja vtis grbovne plošče, njena trapezoidna oblika in velikost pa govori v prid misli, da gre za bivši portalni sklepnik. Srednji del čelne površine sklepnika je namenjen upodobitvi mestnega grba, ki ga zgoraj in spodaj omejujeta napisa LABACH in MDLXXXIX. Grb sestavlja s stiliziranim vitičjem obrobjen ščit in mestno obzidje v obliki sklenjene stolpu podobne ahitekture. Stolp stoji na treh gričih in v njem se namesto oken pojavljajo strelne line, kar predstavlja po ugotovitvah Milka Kosa prelomno novost, ki se je v naslednjih stoletjih stalno ohranila v mestnem grbu in pečatu.²

Pri našem potovanju v leto 1589 se bomo omejili le, na del Zoisove palače ob Bregu, pri tem pa nam bosta v pomoč izsek iz oljne slike A. Herrleina Požar v Krakovem iz leta 1798³ in veduta nekdanjega mestnega

Mestni grb, Ljubljana, Breg 22

pristanišča, ki je nastala okoli leta 1750.⁴ Na starejši sliki so stavbe oštevilčene in poimenovane po tedanjih lastnikih. Gostilna pri Zlati ladji (1) je stala na mestu, kjer se Karlovski most stika z levim bregom Ljubljaniče, ob njej pa je bila cerkev sv. Lovrenca (2). Cerkev zakriva pogled na bistrški dvorec (3), ki skupaj z Erbergovo (4) in Zoisovo hišo na vogalu (5) sestavlja jedro sedanjega čelnega trakta palače Breg 22. Četrto in peto hišo odlikujeta baročni pilastro členjeni pročelji, samostojnost obeh hiš pa naglašata

Veduta ljubljanskega pristanišča,
detajl (o. 1750)

portalna vhoda in različna višina oken v treh etažah.

Michael Angelo Zois je 13. septembra 1765 pridobil na dražbi hišo pokojne sosede, baronice Jožefe Leopoldine Erberg roj. Apfaltrer⁵ in v naslednjih letih ob združitvi obeh stavb poenotil okenske odprtine in premestil stare portale. Spremembe, ki so nastale ob razširitvi palače, vidimo na upodobitvi iz leta 1798, ob primerjavi obeh predlog z današnjo podobo pročelja pa ugotovimo, da je sklepnik z grbom vzidan na mestu vzhodnega portala v Erbergovo hišo.

Ključ za rešitev uganke se torej skriva v zgodovini Erbergove hiše. V knjigi ljubljanskih hiš in njih stanovalcev⁶ nastopa pri lastnikih te hiše vrzel, zato jo dopolnimo z naslednjimi podatki.

Baronica Jožefa Leopoldina Erberg roj. Apfaltrer je hišo kupila 28/3 1731 od barona Franca Karla Ap-

faltrerja. Le-ta jo je podedoval leta 1723 po očetu Volku Hervartu, ki je hišo kupil 12/3 1710 od grofa Ferdinanda Ernsta Sauraua. Do 24/4 1698 je bila v lasti dež. stanov, ki so jo kupili od Marije Judite in Janeza Krištofa pl. Flächenfelda 14/4 1690.⁷

Najpomembnejšae sporočilo navedenih kupnih pogodb je zapis, da je bila ta hiša nekdanje mestno skladišče (Zeughaus).⁸ In kaj vemo o tem skladišču? Leta 1590 se v mestnih spisih omenja precej nedoločno kot »gornji Zeughaus«, nato »Zeughaus na Novem trgu«, v katerega so prepeljali dele podrttega mлина, ki je stal ob vodi za stolnico (1603) in »Zeughaus na Bregu« (1628).⁹ Glavno skladišče za les, katerega so sekali v mestnem logu, je stalo pri kolezijskem mlinu, kjer je bila tudi žaga. Od tam so čolnarji vozili hlode do pristanišča na Bregu in skladišča, kjer so tesarji

A. Herrlein, Požar v Krakovem.
detajl (1798)

pripravljali deske in letve za mestne potrebe. Po letu 1661 so imeli delavnice neposredno ob vodi, okoli leta 1716 pa so se selili na Žabjek.¹⁰

Označevanje pomembnih mestnih stavb z grbi je bilo nekdanj splošno veljavno pravilo, na katerega niso pozabili tudi pri mestnem skladišču na Bregu, da pa ne bi ostali le pri domnevi, povzemimo še vsebino zanimive prošnje stavbenika Abondija de Donina iz leta 1615.¹¹ Abondio v prošnji ne skriva slabe volje nad mestnim pobiralcem hišnih davkov, ker ga je pred dnevi terjal za plačilo zaostanka pri njegovi hiši, ki stoji na zemljišču Nemškega viteškega reda. Stavbenik, ki je že petdeseto leto plačeval davek komendi, se je pred nekaj leti pritožil na Magistratu nad plačevanjem »dveh tako visokih davkov za njegovo slabo in majhno hišico«, zato ponovno prosi za opustitev terjatve. V nadaljevanju pa je mestne očete spomnil, da je bil njim in celotnemu mestu v petdesetih letih odkar biva v Ljubljani s svojim delom vedno na voljo, pri tem pa sploh ni terjal plačila za nekaj del, ki jih je opravil v preteklih letih. Tako med drugim ni dobil prebite pare od nekdanjega mestnega blagajnika Jerneja Foresta za portal in mestni grb, ki ju je leta 1589 sklesal za mestno skladišče.¹²

Celoten račun, v katerem je Abondio di Donino navedel neplačana dela za leti 1589 in 1594, je znašal 63 goldinarjev in 44 kr., zato je župan Bernardini ukazal mestnemu blagajniku Eppichu, da stavbeniku čimprej povrne ta dolg. Če pomislimo, da je ta vsota enakovredna temeljnemu hišnemu davku za 16 let, nam ni potrebno ugibati, kdo je v tej zadevi potegnil krajši konec.

Z dviganjem tančice, ki je prikrivala izvor sklepni-ka z mestnim grbom, smo se približali koncu našega sprehoda. Ob drugi priliki bo tu lahko tudi začetek ogleda pomembnega deleža celotne družine stavbenikov Doninov pri oblikovanju podobe našega mesta ob koncu 16. in v prvi polovici 17. stoletja. Zato končajmo le z željo, da bi mestni grb na Bregu 22 dočkal svoj 400-ti rojstni dan tudi brez tančice nesnage,

ki še vedno zakriva njegovo obličje.

OPOMBE

1. Marijan Mušič, Za pravilno obravnavo ometa na arhitekturnih spomenikih, Varstvo spomenikov V/1953—54, str. 102. Primerjava razglednic iz obdobja med leti 1920—40 odkrije, da so baročna strešna okna nadomestili s sedanjo mansardo šele v tridesetih letih. — 2. Milko Kos, Pečat in grb mesta Ljubljane, Zbornik za umetnostno zgodovino XIX/1943, str. 47. — 3. Narodni muzej, Ljubljana. — 4. Narodni muzej, Ljubljana. — 5. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), V. Fabjančič, Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, tipkopis, 1940—43, str. 420. — 6. Ibid. — 7. Arhiv SR Slovenije, Zapuščinski inventarji, II — Lit. A, št. 39. — 8. Ibid. — 9. Ivan Slokar, Izdelovanje orodja, strojev in orožja, orožarne in skladišča smodnika v Ljubljani, Kronika III/1960, str. 178. — 10. J. Vrhovec, Die wohlhöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach, Ljubljana 1886, str. 65. — 11. ZAL, Mesto Ljubljana, Cod. XIII/33-1615, fol. 39. Brata Abondio in Janez (oba umrla pred 1617) sta bila predstavnik prve generacije stavbenikov Doninov, ki se je leta 1565 preselila v Ljubljano iz severne Italije. Prvi je dosedaj znan predvsem po delu, ki ga je opravil za škofa Tomaža Hrena, drugi pa kot graditelj kapucinskega samostana. V drugem rodu se omenjajo kot stavbeniki (»paumaister«) Abondijeva sinova Francesco in Abondio ml. ter nečak Peter. Zaradi udeležbe pri gradnji številnih mestnih stavb lahko trdimo, da je postal Abondio (1591-1/8 1652) v dvajsetih letih 17. stoletja pravi »mestni arhitekt«. Podrobno analizo obsežnega gradiva o stavbni dejavnosti celotne družine pa bomo predstavili ob drugi priliki. — 12. Ibid. Priloga št. 2. »Mein Abondj di Donini, Was Ich auf befelich aines Er: Ma: zu Laibach bey gemainer Statt im 1589 Jar, damaln Herr Bartlmee Forest Statcammerer gewesen, wie auch hernach folgende Jar, gearbeitet, als volgt.

Erstlichen im 1589 Jar im gemainer Statt Zeughaus ain Thor von meinen aignen ausgehauenen quadersteinen welches noch aniezo stehet, aufgericht, auch gemainer Statt Wappen ausgehauen, unnd weilen ich fur dasselbig bis anhero weder Heller noch Pfennig empfangen, so begere ich demnach fur dasselbig mehrers nicht, ohn allein, wie man mit mir verdingt und geschlossen hat, als nämlich Fl 20 ...«

BAKRENE PLOŠČE ZA FLORJANČIČEV ZEMLJEVID KRANJSKE 1744

VINKO DEMŠAR

V Zgodovinskem arhivu v Ljubljani je pri mestni registraturi (Mesto Ljubljana, Reg. I. fasc. 263, šte. 101-109) ohranjeno dopisovanje med Magistratom in Okrožnim uradom v Ljubljani zaradi bakrenih plošč (*Kuppfertafeln*) za zemljevid Kranjske, ki je bil prvič tiskan leta 1744, drugič pa 1799.

»Stanovski odborniki so dobili leta 1782 nalog, naj dajo na novo natisniti stari Florjančičev (Ivan Dizma

Floriatschitsch de Grienfeld) zemljevid dežele Kranjske. Za bakrorezno stiskalnico so uporabljali dva lesena valja. Predsednik kolegija stanovskih odbornikov je zaprosil Zoisa, da bi ju nabavil kar v grobo izdelanih kosih z Gorenjskega. Baron je takoj naročil mizarju na Brdu, naj najde dva ali tri primerne kose ter jih čimprej pošlje v Ljubljano, naj stane, kar hoče.« (Jože Žontar: Neznana pisma Žige Zoisa, Kroni-

ka, 2/1954, str. 189).

Ker so se na Kranjskem zbal, da bi te bakrene plošče zgubili oz. da bi se odtujile na Koroško, so gubernij, okrožni urad v Ljubljani in magistrat storili potrebne korake. Bili so uspešni. Kako pa je stvar potekala, zvedo iz arhivskih dokumentov iz leta 1815.

16. julija 1815 je pisal Okrožni urad Ljubljana Mestnemu magistratu: »*Nekdanji stanovski odbor v Ljubljani je zaupal bakrene plošče inženirja Florjančiča za Karto Kranjske dežele Kleinmayerjevi knjigarji v Ljubljani. Od tega so prešle na sedaj umrlega tukajšnjega tiskarja Retzerja. Njegova vdova je priznala, da je prevzel te zgoraj omenjene plošče papirničar Tengg iz Beljaka skupaj z določenimi tiski (Presse). Zato je menil, da je upravičen na račun svojih zahtev do dela Retzerjeve zapuščine.*

Vendar so tudi te plošče, razen tiskov (Presse), ki so bile Retzerjeva last, prava lastnina kranjskega provincialnega fonda (dem krainischen Provinzialfonde zugehörig). Potrebno jih je dobiti nazaj. Zaradi vračila je gubernij ukrenil vse potrebno pri beljaškem Okrožnem uradu. Tako je bilo tudi z gubernijalnim ukazom naročenom, da se tudi tisk, ki pripada omenjenim ploščam, če se meni, da je tako prav, prenese iz provincialnega fonda nase v primeru, da stroški niso preveliki. Nemudoma naj poizvedo, za kakšno ceno je prevzel papirničar Tengg ta tisk na račun svojih zahtev po Retzerjevi zapuščini. To naj sporočijo v zakonitem roku osmih dni zaradi nadaljnje obravnave oz. postopanja.«

Mestni magistrat v Ljubljani je čez štiri dni dobil to pošto in še isti dan (20. 7.) napisal odgovor. Iz tega zvedo, da z omenjenim Tenggom ni moč začeti pravde, ker za Retzerjevo zapuščino še ni niti postavljen kurator, niti drugače še ni urejeno glede prevzemanja tiska. Okrožni urad je 13. 8. 1815 pohvalil Mestni magistrat, da je na pobudo gubernija zbral toliko podatkov o tej zadevi. Sporoča mu tudi, da so bakrene plošče zasežene (*in Beschlag zu nehmen*). Na osnovi gubernijalne odločbe je ljubljanski magistrat poizvedoval in z zanesljivimi možmi ugotovil naslednje ter poslal zapis o tem 22. 8. 1815 kresijskemu uradu v Ljubljani:

»*Nekdanji deželno-stanovski arhivar Kappus, kateremu je bilo zaupano v varstvo 12 bakrenih plošč za Karto Kranjske dežele, je posodil le-te v Ljubljani živečemu tiskarju Gasslerju, da naredi nekaj odtisov (um einige Abdrucke). Ko je Gassler leta 1794 zapustil Ljubljano in odšel na Dunaj, je prodal svojo tiskarno (Buchdruckerey) tu zgoraj omenjenemu umrlemu Retzerju. Pri tej priložnosti so prešle skupaj s tiskarno v roke novega lastnika, kjer so ostale do junija tega leta. Od tu pa jih je potem prevzel papirničar (Papier Fabrikant) gospod Teng v Beljak.*«

Magistrat še sporoča, da so plošče sedaj pri Retzerjevi vdovi ter da so na razpolago v nadaljnje postopanje tukajšnjemu okrožnemu uradu. Povratna pošta je prišla sredi (13. 9.) septembra 1815. Okrožni urad je sporočil, da so pri Retzerjevi vdovi res dobili

12 kosov bakrenih plošč Florjančičeve Karte Kranjske dežele (*Buchdruckerswittwe Retzer vorgefunden und berichte mit Beschlag belegte 12te Stück der Florjantschitschen Provinzial- Kupfer-Tafel von Krain*). Te so potem izročili tukajšnjemu licejskemu rektorju. 19. 9. 1815 je rektor tudi potrdil ta prejem. Ker sta pri tem potrdilu dva podpisa, eden je Ravnihar, drugi pa nečitljiv, ne morem s gotovostjo reči, kdo je bil tedaj rektor, brez pregleda licejskega arhiva iz tiste dobe. Zanimiv pa je podatek iz dopisa 13. 9. 1815. Tu je omenjeno, da je še 11 kosov bakrenih plošč, ki so zginele oz. jih Tengg še ni vrnil iz Beljaka, kamor jih je odnesel (*die übrigen noch abgingigen 11 Stück Kupfertaffeln*). O tem je namreč kresijskemu uradu 25. avgusta 1815 poročal gubernij. Za kakšno vsebino gre pri teh ploščah, ni posebej navedeno.

Zanimivo je, da so leta 1817 pripravljali drugi ponatis karte. Zadeve se je lotil gubernij 26. januarja 1817. Na osnovi ukaza gubernija s tega dne je Okrožni urad Ljubljana pisal 9. aprila 1817 Magistratu v Ljubljani in mu naročil, da naj zbere ljubljanske knjigarnarje in tiskarje. Našteje jih poimensko: Jurij Licht, Korn, Hohn, Egger, Sassenberg in Skrbina. Vsi ti naj se zberejo 16. aprila 1817 ob 9. uri kot posebna — tovrstna komisija zaradi tiskanja (*wegen der Drucksübernahme*) Florjančičeve Karte Kranjske dežele. Pogovorili se bodo zaradi podrobnejših pogojev najcenejše ponudbe. Ponatis naj bi bil zato, ker je bila Florjančičeva karta Kranjske takoj razprodana. Mišljena je seveda karta Kranjske iz leta 1799. Pri tem so omenjene bakrene plošče za karto — 12 po številu. Te plošče skupaj s tiski so pogojno obravnavane. Kako to misli, ni čisto jasno, kajti original pravi: »*von welchen die 12 Kupfertafeln sammt wohl conditionirt verhanden sind.*«

O Florjančičevi karti je bilo že na več mestih pisano. Pri roki imam nekaj teh zapisov. Pri tem sem ugotovil, da je J. Glonar za Slovenski biografski leksikon postavil datum ponatisa Florjančičeve karte v leto 1791. (str. 182), M. Vobovnik-Avsenak pa v Zborniku Narodne in univerzitetne knjižnice, Ljubljana 1982, str. 86, v leto 1779 (glej popravek!), v članku Slovenci v svetu, Slikovite predstavitve slovenskih dežel in sveta na starih zemljevidih, Ljubljana 1986, str. 28 pa navajajo leto ponatisa leto 1799. To je tudi pravo leto ponatisa, saj je na teh bakrenih ploščah, ki se hranijo v Grafičnem kabinetu Narodnem muzeju lepo viden vrez napisa: »*Augmentata et correcta anno 1799*«.

S temi podatki iz dopisovanja med Magistratom v Ljubljani in Okrožnim uradom pa se dopolnjuje oz. popravlja delno tudi vedenje o Gasslerju v Slovenskem biografskem leksikonu. Zakaj s ponatisom Florjančičeve karte Kranjske ni bilo nič, pa zaenkrat še ni jasno. Mogoče so tudi o tem kje kakšni zapiski. Tu naj omenim samo to, da so zapisi o tem za Magistrat v konceptu ter da so precej grdo napisani in na nekaterih mestih celo nečitljivi.

BOHINJSKA BELA V ČASU GRADNJE BOHINJSKE PROGE

MARUŠA PLETESKI

Spremembe, ki jih je prinesla gradnja železniške proge v dotlej dokaj težko dostopni Bohinj in Blejski kot, so bile občutne. Posebno zgovorno nam o tem priča ohranjena kronika župnije Bohinjska Bela. Kronika, ki jo je v času svojega službovanja pisal župnik Matija Mrak, ni samo bogat vir podatkov o dogajanju v tistem času, pač pa prikaže tudi vzdušje in občutenje vaščanov do železne ceste in graditeljev proge. V kroniki so opisane spremembe, ki jih je povzročila gradnja, od podiranja in gradnje poslopij, do zemeljskih posegov. Predvsem pa so v veliki skrbi za farane zaupani kroniki vplivi in spremembe v miselnosti ljudi, ki jih je s seboj prinesel nenaden vdor zunanega sveta v ta del Gorenjske.

Kako so bili ti lepi predeli pred gradnjo železnice odmaknjeni, razberemo iz dnevnika Johna J. Tobina, ki je leta 1828 spremljal Sira Humphreya Davyja na potovanju skozi slovenske kraje. Pot ju je od Jesenice do Bohinjskega jezera vodila skoraj po trasi tričetrstoletja kasneje zgrajene železnice. V svojem dnevniku Tobin pravi:

»Ker želi Sir Humphrey videti Blejsko jezero, Bohinjsko jezero in izvir Save, ki vsi leže vstran od glavne ceste na Bohinjskem, se je odločil, da bomo odšli na eno- ali dvodneven izlet v to divjo in oddaljeno deželo, ki je del Avstrije, kamor le redko zaidejo tujci. ... Peljali smo se skozi vas (Bled — op. M.P.) in ob jezeru ter zapeljali v prekrasno dolino Save Bohinjke, majhnega, toda prelepo bistrega vodnega toka smaragdno zelene barve. Ustavili smo se, da je Sir Humphrey lahko nekaj časa ribaril, nato pa smo se zapeljali naprej do Bohinjske Bele, bedne vasice, kjer smo obedovali, kar je Sir Humphrey ulovil. V tem kraju nihče ne govori niti besede nemškega ali kakšnega drugega jezika, razen njihove slovenščine, tako da sem bil celo prisiljen uporabiti našega jeseniškega kočijaža za prevajalca. Po obedu smo nadaljevali vožnjo skozi čudovito dolino, ob bregovih Save Bohinjke do Bohinjske Bistrice, velike vasi, ki povečini pripada baronu Zoisu.«¹

Karavanško-bohinjska železnica, ki so jo začeli graditi potem, ko so se v avstrijskem državnem zboru 6. junija 1901 naposled le zedinili in uzakonili njeno gradnjo, je — kot tudi povsod drugod — poleg koristi s seboj prinesla tudi slabosti. Zato je kronika, ki jo je pisal neposredno prizadeti sodobnik, tem bolj zanimiva.

SPOMENICA ŽUPNIJE BOHINJSKA BELA

1902 — porok 9, nezakonskih otrok 0
1903 — porok 12, nezakonskih otrok 0
1904 — porok 25, nezakonski otroci 4 (gradnja železnice, 2 tuja nezakonska poroda)

1905 — porok 23, nezakonskih otrok 10 (gradnja železnice, 7 tujih nezakonskih porodov)
1906 — porok 19, nezakonskih otrok 0
1907 — porok 16, nezakonskih otrok 0
1908 — porok 15, nezakonski otrok 1.²

1902 — umrlih 7
1903 — umrlih 8
1904 — umrlih 19 (gradnja železnice, 13 tujih mrličev)
1905 — umrlih 35 (gradnja železnice, 31 tujih mrličev, 3 pravoslavni)
1906 — umrlih 9
1907 — umrlih 5
1908 — umrlih 8.³

Narodno gospodarstvo ... V gmotnih ozirih je fara v dokaj ugodnih razmerah. Posebnih bogatinov ni, a tudi pravih revežev, ki bi morali od hiše do hiše prosjačiti, skoraj ni najti ...⁴

Glede gojzdov so Belani, kakor tudi njih sosedje v blejskem kotu, v sredi 19. stoletja prav veliko sami zakrivali, da jih od blejske graščine vsaj še enkrat toliko niso dobili v last, kot jih sedaj imajo. Menili so: »Po gorah je vse naše.« Ker pred gorenjsko železnico les ni imel nobene cene, ponujala jim je graščina gojzde za najmanjše cene. A trmoglavci se še toliko niso vdali, da bi vsaj zemljiški davek od gojzdov plačevali. — Sedaj se pač britko pritožujejo nad neumnostjo svojih prednikov ...⁵

Gostilničarji so v fari 4. Vsak, zlasti dušni pastir, bi rekel — preveč. A treba pa je resnici na čast povedati, da ste dve gostilni tako ob svetkih kakor ob petkih večinoma prazni, tretjo obiskujejo bohinjski vozniki, le v četrto se zbira belanska mladina, ki hlače nosi. Da bi kaka ženska, bodi omožena⁶ bodi dekle posedala po gostilnah, bilo bi nezaslišano. V čast sedanjih gostilničarjev bodi tudi povedano, da so plesi v fari, ako izvezamemo ženitnine, neznana reč. Ko bi gostilničarji le še med popoldansko službo božjo bolj zapirali, pa bi bili še večje hvale vredni. A bliža se železna cesta! Koliko veselih upov za gostilničarje, koliko skrbi in britkosti za dušnega pastirja? ...⁷

Verska in intelektualna stran v fari ... Pred Bogom in svojo vestjo pa moram obstati, da je Belan veren in strogo konservativen tudi še ob koncu 19. stoletja, da je ljudstvo splošno boljše, kot bi marsikdo radi sosesčine z Bledom pričakoval ...⁸

Žganjepitje še ni tako grozovito razvito, kakor po nekaterih sosednjih farah, kar pa je starih žganjarjev, so kakor povsod nepopoljšljivi ... Da bode glede na treznost silno slabo vplivala bodoča železnica, da bode zlasti v letih, ko se bode gradila, veliko mladine izpridil špirit, kaže nam žalostna skušnja drugih krajev.

Kjer je pijančevanje — tam je ponočevanje — tam

nečistost. Glede teh žalostnih točk versko in pravnega življenja pa ne morem in ne smem, dasi bi rad, belanske mladine boljše imenovati, kot je drugod po okolici ...⁹ Grobokopi za sv. čistost so po naših krajih planine, še veliko bolj pa gorski senožeti — rovti ...¹⁰

(Ker je bila cerkev premajhna), Matija Mrak je tedaj koj po nastopu službe začel misliti na povečanje cerkve ... Drugi povod ... bila je nova železnica, za katero so se že od leta 1900 delale priprave. Napovedovali so, da pride na tisoče delavcev, da boste v fari dve postaji in da se prebivalstvo trajno pomnoži.¹⁹

Kako potrebno je bilo povečanje cerkve, pokazalo se je zlasti v letih 1904—1906, ko se je gradila železnica. Župnik je v tej dobi opravljal dvojno službo božjo. Dasi se veliko železničarjev ni udeleževalo sv. maše, bila je vendar vsako nedeljo ob 10. uri cerkev nabito polna po večini tujih delavcev ...¹²

KRONIKA

1903

Znamenita doba za Bohinjsko Belo! *Bliža se železna cesta!* Vse vprek so se pričele priprave za železnico. Poprej tako idilično mirna vas je postala kar naenkrat središče za velikanska dela. — Vsak dan prihajajo in odhajajo inženirji in poduzetniki, ki merijo in ogledujejo teren, pregledujejo skalovje za bodoče kamenolome in ugrabljejo, kako in kje bi se dalo kaj več zaslužiti. Tudi domačinov se je polastila neka nervoznost. Vsak upa, da bo med gradnjo obogatel. Delajo se barake, prezidavajo hiše, da bo mogoče kolikor mogoče veliko železničarjev po njih potakniti. Vsak hoče imeti gostilno, tako da občinski odbor komaj sproti rešuje zadevne prošnje. Kjer pa je pohlep za posvetnim dobičkom, se malo brigajo za dušne potrebe. Za dušnega pastirja žalostna perspektiva v bodočnost. Pričele so se priprave za povečanje cerkve.

Od Vintgarja do drugega mostu pri Štengah je železnično gradbo prevzela laška združena tvrdka Rella et Comp. faccanoni Marinelli s sedežem na Dunaji. Govorilo se je, da ima pri tvrdki svojo glavnicco naloženo rimska stolica. Ako je bilo to res, je bila velika nesreča za stolico, ker je tvrdka vsled slabega vodstva pri gradnji imela velike izgube ter je morala blizu 1500000 K iz svojega doplačati.

V novodozidani Batistovi hiši pod Klancem se je naselilo tvrdkinjo gradbeno vodstvo. Isto je *kupilo staro šolo* za 4400 K ter jo priredilo v bolnišnico, v kateri¹³ je bilo prostora za 30—40 bolnikov. — Pod Klancem okoli sedanjega kolodvora je nastala v kratkem velika vas samih barak s trgovinami, raznimi obrtniki, z gostilnami in celo elegantnim hotelom. Za domače je bil to bogat vir dohodkov, ker so zemljišča dajali za visoke cene v najem. Tako so bili odškodovani, ker so morali zemljišče za progo po nizki ceni odstopiti. — Kolikor več ptuje sodrge, toliko manjša

javna varnost. Dobili smo močno *žandarmerijsko postajo* na Belo. Nastanila se je pri Bovcu. Občina pa je morala preskrbeti ječo (prežon). Nikdar jej ni manjkalo neprostovoljnih prebivalcev, katere so orožniki skorej vsaki dan odvajali v Radovljico. — Deželna cesta je bila po dnevi in ponoči prenapolnjena tovarnih voz, ker se je zlasti za bohinjski predor potrebovalo neverjetno veliko materiala. — Bela je bila podobna velikanskemu mravljišču. Vse vprek se je drvilo in letalo in delalo in vpilo — Kaj bo? ...

... 12. avgusta so pričeli vrtati *predor skozi Zako* na belanski strani. Ta dan se je tedaj pričela železnica graditi ...¹⁴

15. oktobra so začeli vrtati *predor nad Belo*. — Podrli so Andrejčkovo in Poštarjevo hišo ...

1904

Od 10. — 17. januarja sv. misijon ... Železničarji, po večini Italijani, katerih je bilo med misijonom nad 200 v fari, se istega niso udeleževali. Samo 6 Italijanov je prejelo sv. zakramente, med njimi 3 bolniki.¹⁵

Gradba železnice — Železnica je bila spočetkom tako projektirana, da bi vodila od postaje preko velikanskega kamenitega mostu čez Savo pod Babji zob in pred Obrnami zopet preko mostu nazaj na levi breg. Spomladi so začeli priprave za most pri postaji. Kopali so silno globoko temelj, pa niso mogli priti do trdeža — povsod sama ilovica. Delo so morali opustiti. Načrt za železnično progo se je spremenil. Namesto dveh mostov čez Savo, treba je bilo izvrtati *predor do Obrnov*. — Ker so bohinjski predor ravno dodelali, prišlo je iz Bohinja nad 1000 izvežbanih delavcev na Obrne in Belo. Na Obrnah je nastala velika kolonija barak. Da bi bil predor poprej izdelan, izkopali so od savske grape dva stranska rova, tako da so predor vrtali na 8 krajih. — Ker se je svet od postaje do Obrnov v pravadnih časih s hribov zdrčal do Save (Rutschterrain),¹⁶ bilo je delo v predoru silno težavno in nevarno. Neizmerno veliko hlodov so porabili za podpore. Ker jih ni bilo mogoče več dobiti v domačih gojzidih, vozili so jih celo iz Štajerske. A kronist je videl na lastne oči, da je bil na nekaterih krajih tako silen pritisk, da je lomil po meter debele hlode kot palice ter jih stiskal kakor maslo. Ves predor je sedaj obokan zgoraj in spodaj (na jajce) s trojnim obokom. Inženirji so trdili, da je absolutno nemogoče, da se skupaj zruši, pač pa da je radi slabega temelja nevarnost, da zdrči ob kaki katastrofi s terenom vred v savsko strugo.

Versko — in pravnega življenja železničarjev. O veliki noči je naprosilo gradbeno vodstvo, da župnik naroči duhovnika, ki zna dobro laščino ter preskrbi Italijanom priložnost, da opravijo velikonočno dolžnost. Župnik je povabil dr. Jan. Kreka, bogosl. profesorja na Belo, ki bi imel par laških nagovorov in spovedoval. Veliko število pismenih povabil se je razdelilo med Lahe. — In uspeh? — Ob napovedani uri za la-

ški govor — veliko sredo zvečer — je bila popolnoma prazna cerkev — niti jeden se ni odzval povabilu. Žalosten misijon! Drugo jutro prišlo je vendar 10 Italijanov k spovedi. Dr. Krek pa jo je popihal z Bele. — Na velikonočno nedeljo je imel laški govor Dr. Evgen Lampe. Ta dan sta pa bila cerkev in pokopališče napolnjena z Italijani. Enako so dohajali železničarji ob velikih praznikih v precejšnjem številu v cerkev — sicer jih razun nekaj Slovencev in Poljakov ni bilo. Največji praznik so imeli pa na dan sv. Barbare — 4. decembra.

Res usmiljenja vredno to železničarsko ljudstvo!¹⁷

Ako si vprašal koga, katere narodnosti da je, dobil si navadno odgovor: »Jaz sem ajzenponar.« Res velika večina jih ni več Kristijanov, ne Nemcev, Slovencev ali Italijanov, samo to vedo, da so železničarji. Stalnega domovja nimajo. Otroci, rojeni iz divjih zakonov, se s stariši potikajo po svetu brez vzgoje, brez verskega pouka in šole. Da se je pri nas vendarle nekaj konkubinarjev poročilo, zahvaliti se je domačinom, kateri divjih zakonov niso hoteli pod streho imeti, in gradbenemu vodstvu, ki je kolikor toliko pazilo, da konkubinarjem ni dalo zaslužka.

... 18. aprila so pri Mikeljnu *zaklale* barabe železničarskega delavca Janez-a Kavčič s Kolka fare Šturija na Vipavskem. 27. aprila se je pod Bovčevo hišo *ponesrečil prvi železničar* Notaio Girardo. Razstreljeval je korenine dreves.

... 23. avgusta je umrl v ljubljanski bolnišnici domačin *Leonard Beguš* vulgo Vozvu. Zaklali so ga železničarji. Zapustil je 7 sirot v največji bedi, ker jim je mati 31. oktobra 1903 umrla.¹⁸

1905

Železničarjev je bilo začetkom spomladi 2500 v fari. Med istimi so se pojavile *koze*. 2 bolnika so pripeljali v bolnišnico za nalezljive bolezni. Župnika orožniki niso pustili k bolnikoma, katera sta pa ozdravela ...¹⁹

Sv. zakramenta za velikonoč je prejelo komaj 20 železničarjev.

... Istega dne (13. julija) se je *ponesrečil v predoru* na Obrniah Mihael Lubše, dostojen v Tinsko okraj Celje. Povožil ga je železnični stroj ...

19. avgusta je pod belanskim viaduktom počila *dinamična bomba*. Govorilo se je, da jo je položil laški iridentovec ...

Železnica se je dodelala začetkom novembra. — V par dneh so izginili delavci iz fare. Ostali smo sami. Hvala Bogu! Veliko barak so takoj podrli in odpeljali na Koroško v Malnitz, kjer se je pričel vrtati predor skozi Ture. Kar je pa barak ostalo, so jih začeli zažigati, da bi dobili zavarovalnino. Skoraj vsaki teden se je posvetilo na Obrniah ali pod Klancem pri kolodvoru. — S ptujimi delavci je odšlo tudi veliko domačinov k železnični gradbi pod Ture na Koroško in Solnograško ...

Kaj nam je pustila gradba železnice? Pričakovana²⁰ bogastva malo. Denarja se je veliko dobilo, a ni imel »pravega teka« — kmalu je izginil iz fare. V domači »Čebelici« je ostalo naloženih 20000 K. Lahko se reče, da se je blagostanje fare vsaj za toliko povečalo. Veliko Belanov si je popravilo hiše in gospodarska poslopja. — Z občinskimi dokladami na direktne davke in z naklado na špirit, pivo, vino in meso se je poplačal ves dolg, katerega je najela občina za belansko novo šolo. Domače občane je šola prav malo stala, postavili so jo ptujci, ker so veliko — pili. Morda je malo občin v deželi, katere bi bile tako lahko s ptujim denarjem pozidale šolo za blizu 30000 K — kot Belani. Nova šola je tedaj najlepši spomenik na gradbo železnice. Ista je pa tudi dokaz previdnih in pametnih občinskih odbornikov, kateri so vkljub strastnemu nasprotovanju nekaterih kratkovidnežev vendarle za par let glasovali za velike doklade, katere so po večini zadele le ptujce.

Ptujci so prinesli veliko ptujig šeg v faro. Fantje in dekleta so se začeli bolj gosposko — rečimo »oftrno« nositi. — Nekaj deklet se je pomožilo z železničarji in šlo z njimi v daljni svet. Ali so srečne, ker jih je železnica vpregla v zakonski jarem — kronist ne ve? — Nezakonskih otrok niso pustili železničarji v fari, kar je hvalevredno za belanska dekleta. — Postna zapoved se med gradbo po nekaterih hišah ni več strogo držala. Upajmo, da se v tem oziru zopet na boljše obrne. — Popoldanska nedeljska služba božja se od strani možakov slabše obiskuje. Kaj nam prinese železnica, ko bode otvorjena — kdo ve?²¹

1906

19. julija *slovesna otvoritev* železnice po nadvojvodu Franc — Ferdinandu. — Ker so se bali laških iridentovcev, so vso progo strogo zastražili. Na vsakih 100 korakov je stal orožnik, pri predorih in večjih viaduktih celo po dva. Vas in kolodvor sta bila bogato okrašena z zastavami in zelenjem. Na belanski postaji ni bilo sprejema. Otvoritveni vlak je skozi postajo počasi vozil. Tu so bili zbrani občinski odbor, šolska mladina in obilo občinstva, ki so nadvojvodo, kateri je iz vlaka gledal, pozdravljali z narodnimi zastavicami in živio — klici. Na blejskem kolodvoru, kjer je bil oficijelni sprejem nadvojvode za ves blejski kot, sta se slavnosti udeležila župnik in župan Janez Burja, kateri je bil tam povodom odlikovan s srebrnim zaslužnim križcem s krono. Nadvojvoda je z njima govoril o razmerah v župniji.

23. julija se je začel na železnici *osebni in tovorni promet*. Nekaj dni so bili vlaki kar prenapolnjeni z radovedneži, kateri so v celih trumah ogledovali blejski kot in Bohinj. — Poprej tako živahen promet na deželni cesti²³ je kar čez noč popolnoma prenehal. Noben Bohinjec ne »fura« več skozi Štenge. Za belanske gostilničarje se pričenjajo »pasji dnevi«, zato žalostno prepevajo: »Včasih je fletno blo, sedaj pa ni več tako.«

Prvi postajni načelnik je bil *Fran Hočevnar*. Mož je bil silno strog nasproti svojim podložnikom. Včasih je upil nad njimi, da se je njegov glas razlegal na cel kilometer v okolici. — Čudno vero je imel. Doma ga nisi videl v cerkvi, pač pa je kmalo z blejskimi liberalci začel romati v Ricmanje. Tudi na Bledu je skliceval shode, na katerih je proslavljal ricmanjske odpadnike, zato je dobil priimek — »ricmanjski kapelan«...²²

7. oktobra na Rožnivensko nedeljo se je odpeljal *romarski vlak na Sv. Goro pri Gorici*. Vseh romarjev iz blejskega kota je bilo nad 400, med njimi 68 Belanov...²⁴

OPOMBE

1. J. Šumrada: Angleška popotnika v slovenskem alpskem svetu leta 1828, I. del, Planinski vestnik, št. 7., 1984, str. 294—295. — 2. Kroniko župnije Bohinjska Bela hrani tamkajšnji župnijski urad. Župnik Matija Mrak je služboval na Bohinjski Beli od 18. 9. 1897 do 22. 11. 1911. Kronika začeta 12. 7. 1899; str. 25. — 3. str. 34. — 4. str. 47. — 5. str. 52. — 6. str. 54. — 7. str. 55. — 8. str. 57. — 9. str. 58. — 10. str. 59. — 11. str. 83. — 12. str. 84. — 13. str. 111. — 14. str. 112. — 15. str. 113. — 16. str. 114. — 17. str. 115. — 18. str. 116. — 19. str. 117. — 20. str. 118. — 21. str. 119. — 22. str. 120. — 23. str. 121. — 24. str. 122.

DOGODKI V OBČINI KANAL OD 28. JUNIJA 1914 DO 7. AVGUSTA 1915

DRAGO SEDMAK

Od konca maja 1915. leta, ko je Italija stopila v vojno, pa do konca oktobra 1917. leta je ozemlje ob reki Soči med Bovcem in morjem postalo prizorišče vojaškega spopada italijanskih in avstro-ogrskih enot. Na tem kakih 90 kilometrov dolgem ozemlju je potekala ena izmed front 1. svetovne vojne — imenovana Soška fronta, ki je bila edina na slovenskem ozemlju.

Spopad enot, ki so pripadale dvema nasprotujočima si vojnima zvezama (Antanta — Centralne sile), je prinesel velike spremembe v načinu življenja civilnega prebivalstva na tem ozemlju, ki do tedaj ni neposredno doživljalo vojne vihre, čeprav je že skoraj leto bila po ostalih evropskih in neevropskih bojiščih.

Posebnost te fronte, ko so branilci vztrajali na določenem ozemlju, je pomenila za civilno prebivalstvo pravo katastrofo. Zaradi take taktike so to ozemlje izpraznili in civilno prebivalstvo odpeljali v begunstvo; dotlej živahni kraji in vasi so bili prepuščeni uničujočemu topniškemu ognju. Usode posameznikov in vasi, trgov, mest na tem področju v tem času so še popolnoma neraziskane in verjetno podrobno tudi nikoli ne bodo. Da pa bi le nekoliko popravili krivico do teh primorskih trpinov, poizkusimo utrgati človeški pozabi drobne podatke, ki so tudi naša zgodovina.

Eden od teh drobcev so tudi zabeležke pomembnih dogodkov v občini Kanal, ki jih je pisal občinski tajnik Anton Bajt od 9. junija 1902, ko so bile občinske volitve v Kanalu, do 7. avgusta 1915, ko se pisanje zaradi vojnih dogodkov prekine.

Zlasti zanimive so vesti, pisane med 28. junijem 1914, t.j. v dobi od atentata v Sarajevu, do 7. avgusta 1915. Gre za čas, ko je civilno prebivalstvo v občini Kanal doživelo mobilizacijo, začetne tegobe vojnega stanja ter neposredne frontne boje.

Kronika je pisana v zvezku, ovitem v trdne platnice velikosti 22,5 x 33,5 cm in obsega 89 neoštevilčenih strani. Sedaj je last Kristjana Bavdaža iz Pristave, Kostanjeviška 17, v Novi Gorici, kateremu se zahvaljujemo, da nam je dovolil objavo. Poleg že omenjenih 89 neoštevilčenih strani, je na koncu zvezka še dodatnih 12 strani, na katerih so zabeleženi rezultati volitev občinskega starešinstva občine Kanal v letih 1870, 1873, 1876, 1879, 1882, 1885, 1888, 1892, 1895, 1898, 1902 in 1906.

Vsekakor pa so beležke zanimive tudi zato, ker je večina arhiva občine Kanal med 1. vojno zgorela, oziroma bila uničena.

1914

Njegova Visokost Prestolonaslednik Dne 28. junija 1914 Nj.c. in kr. Visokost Franc Ferdinand prestolonaslednik in Njegova Soprog v Sarajevu zavrtno zločinsko umorjena.

Sv. Maša zadušnica Sv. Maša zadušnica se je brala dne 4. julija 1914.

Vojaške potrebščine Dne 24. julija zagotovitev vojaških potrebščin za vojaško domobranstvo.

*Mobilizacija*¹ Dne 26. julija 1914 razglašena delna mobilizacija. Železnica se je takoj zastražila z vojaški lovskega bataljona št. 7.²

Mobilizacija Dne 28. julija 1914 I. mobilizacijski dan.

Promet železnice ustavljen Redni promet po železnici zaustavljen. Vozijo samo vojaški vlaki.

Odhod bataljona št. 7 Dne 30. julija 1914 odhod c. in kr. lovskega bataljona št. 7 iz tukajšnje garnizije na bojišče.

Mobilizacija Dne 2. avgusta 1914 razglas splošne mobilizacije.

Železnica zastražena Dne 30. julija 1914 se je železnica zastražila z črnovojniško stražo močno 263 mož in 6 častnikov in sicer: Poveljnik: Stanislav Bevk, c.kr. rezervni nadporočnik Dr. profesor c.kr. Realke v Idriji. Košnik, c.kr. rezervni nadporočnik (profesor c.kr. Realke v Gorici).³ Baron Rudolf Teuffenbach, c.kr. poročnik (c.kr. politični komisar v pokoj in posestnik v Vipolžah). Eduard Buran, c.kr. rezervni poročnik. Johan Mazen in Josip Stajec, c.kr. rezervni poročnik.

Soška dolina od Avče do Plave

Orožništva pomnožitev Dne 30. julija 1914 se je pridelo orožniški postaji v Kanalu črnovojnikov v pomoč 60 mož. Poveljnika sta stražmojstra Jaroslav Kocvara in Jozef Fon.

Mobilizacija Dne 4. avgusta 1914 je I. mobilizacijski dan.⁴

Vožnja po železnici Dne [...] avgusta 1914 je začel zopet promet po železnici in sicer omejen.⁵

Vojna Dne 26, 27, 28, 29, 30, 31 avgusta in 1. septembra 1914 bila se je milionska grozna bitka na Rusko Poljskem in v Galiciji pri Lvovu. Na Rusko Poljskem je zmagala naša Danklova in Anfenbergova Armada. Pri Lvovu se je naša Armada umaknila Ruski premoči.⁶

Posadka črnovojnikov Dne 1. septembra 1914 je iz Ljubljane sem prišlo in se tukaj nastanilo 500 črnovojnikov z 20-timi dvoup्रेžnimi vozovi.

Poveljujoči častniki:

Štab

Gospod major	Mattig
" " poročnik	Kalek
" " " "	Maisel
" " " "	Petrashka
" " " " Dr.	Sernec

III. stotnija

Gospod nadporočnik	Jochmann
" " poročnik	Schinköur
" " " "	Paäl
" " " "	Steinbach
" " " "	Rudež
" " fähnrich	Mauzin

IV. stotnija

Gospod stotnik	Rus
" " poročnik	Bauer
" " " "	Spuller
" " " "	Kuhar
" " " "	Kolman

Bitka pri Grodecku Dne 8. septembra 1914 silna bitka pri Grodecku v Galiciji.

Prenočišča vojakov Dne 18. septembra 1914 prenočevala v Morskem ena stotnija črnovojniškega polka št. 29.

Preseljevanje vojakov Dne 22. septembra 1914 stotnija črnovojniškega bataljona št. 29. odšla v Tolmin.

Civilna straža Dne 28. septembra 1914 začela službo civilna straža v Idriji.⁷

Vojaški nabor Dne 4. oktobra 1914 vojaški nabor leta 1892, 1893, 1894 rojenih — v Trstu.

Bitka za Przemyśl Dne 8. oktobra 1914 krvavo odbit napad Rusov na trdnjavo Przemyśl.

Preseljevanje vojakov Dne 9. oktobra 1914 odšla III. stotnija črnovojniškega bataljona št. 29 iz Kanala v Tolmin. Dne 12. oktobra 1914 šla skozi Kanal iz Gorice v Tolmin II. stotnija črnovojniškega bataljona št. 30. Eden zug ostal v Kanalu. Dne 15. oktobra 1914 iz Moravje semkaj došla II. stotnija črnovojniškega bataljo št. 42. in se nastanila v Gradu.⁸ Dne 15. oktobra 1914 šel skozi Kanal en oddelek vojaških biciklistov. Dne 16. oktobra 1914 II. stotnija črnovojniškega bataljona št. 30 šla iz Tolmina v Gorico. Prenočili so tu.

Preseljevanje vojakov Dne 16. oktobra 1914 šla iz Gradca skozi Kanal v Gorico dva oddelka vojaških biciklistov.

Odhod v vojaško službo Dne 26. oktobra 1914 odšli v vojaško službo dne 4. 10. 1914 potrjeni.

I. in II. obkolitev Przemyśla Dne ... oktobra 1914 je bil I. obkoljen Przemyśl kateri je bil ... dni kasneje zopet sovražnika očiščen z obširno okolico. Tem uspehom naše armade so radi velike premoči Rusov sledili zopetni porazi, tako da je bil dne 4. novembra Przemyśl zopet obkoljen.

Kapitulacija Przemyśla Junaški branitelji te trdnjave so morali radi lakote dne 19. marca 1915 kapitulirati in izročiti trdnjavo sovražniku.⁹

Przemyśl zopet avstrijski Dne 3. junija 1915 je naša junaška armada zopet iztrgala sovražniku iz rok znamenito trdnjavo Przemyśl.¹⁰

Silni boji Silni boji v celi Galiciji, Bukovini in Karpatih, ki so trajali celo jesen in celo zimo neprenehoma.¹¹

Beligrad zasedli Dne 2. decembra 1914 zasedla naša armada Beligrad.

Črnovojniški nabor Dne 3. decembra 1914 vojaški nabor črnovojnikov v Gorici.

Umaknitev iz Srbije Naša armada se je umaknila iz zasedenega zemljišča v Srbiji. Umikanje je trajalo 8 dni.¹²

1915

Odhod v črnovojniško službo Dne 16. januarja 1915 odšli v črnovojniško službo dne 3/12. 1914 potrjeni črnovojniki, rojeni v letih 1887—1890. Dne 1. februarja 1915 odšli v črnovojniško službo dne 3/12. 1914 potrjeni črnovojniki, rojeni v letih 1884, 1885 in 1886. Dne 15. februarja 1915 odšli v črnovojniško službo dne 3/12. 1914 potrjeni črnovojniki, rojeni v letih 1878—1883.

Vojna v Krpatih Silni boji v Krpatih.

Dohod vojaštva Dne 5. maja 1915 došlo semkaj 260 mož topništva.

Odhod vojaštva Dne 6. maja 1915 odšla iz Kanala stotnija črnovojnikov bataljona št. 42.

Dohod vojaštva Dne 6. maja 1915 došla semkaj stotnija črnovojniškega bataljona št. 30.

Stotnija delavcev — Kanal Dne 6. maja 1915 došla iz Vrha v Kanal-Bodrež-Loga stotnija delavcev, ki so bili na Vrhu.¹⁵

Dohod vojaštva Dne 7. maja 1915 došla v bližino Kanala stotnija 7. lovskega bataljona.

Vojna Silni, uspešni boji v Galiciji in Bukovini.

Dohod vojaštva Došlo dne 15. maja 1915 semkaj 1350 vojakov in 101 konj.

Odhod vojaštva Druga stotnija črnovojniškega bataljona št. 30 in stotnija 7. lovskega bataljona odšla iz tukajšnje občine.

Dohod vojaštva Dne 16. maja 1915 došla semkaj

Kanal-Predmost, Vojašnica Bau-
daž pred 1. svetovno vojno

Vojaški nabor letnikov 1891—1895 Dne 19. februarja 1915 vojaški nabor črnovojnikov, rojenih v letih 1891—1895 kakor tudi naknadni nabor letnikov 1892—1894; 1878—1890.

Odhod v vojaško službo Dne 15. marca 1915 odšli v službovanje črnovojniki, potrjeni letos 19/2. 1915.

Vojaški nabor letnika 1896 Dne 16. marca 1915 nabor črnovojnikov rojenih leta 1896.

Vojaški nabor letnikov 1873—1877 Dne 16. aprila 1915 vojaški nabor črnovojnikov, rojenih leta 1873—1877.

Odhod v vojaško službo Dne 13. aprila 1915 odšli v službo črnovojniki, potrjeni 16. 3. 1915. Dne 10. maja 1915 odšli v vojaško službo črnovojniki, potrjeni dne 16/4. Isti so morali oditi namesto 15. maja radi vojne nevarnosti z Italijo.¹³

Stotnija delavcev Vrh Dne 27. aprila 1915 odšla na Vrh¹⁴ ena stotnija delavcev in v Morsko ena.

Geb. Art. 3/4, ter čez par dni odšla v določeno pozicijo.¹⁶

Vojaški nabor Dne 22. maja 1915 vojaški nabor črnovojnikov, rojenih v letih 1865—1872 in 1897. Potrjeni so takoj nastopili službo, t.j. odrinili na določena jim mesta. Tega nabora so bili oproščeni državni, deželni uradniki in uslužbenci, župani, podžupani in občinski tajniki.

KANAL IN AVSTRIJSKO—ITALIJANSKA VOJNA

Napoved vojne Dne 23. majnika ob 6. uri zvečer se je bliskoma raznesla sicer pričakovana ali vendar pretresljiva novica, namreč, da je Italija napovedala vojno Avstriji brez vsakega vzroka. Dne 24. majnika ob 2 urah popolnoči došlo poročilo, da so italijanski vojaki na treh mestih prekoračili državno mejo ob potoku Idrija. Orožniki in orožniška asistenca posta-

je: Dolenje, Zapotok, Kostanjevica in Kambreško se je v toku dneva počasi umaknila na levi breg Soče in sicer Dolenje, Zapotok preko Plave, Kostanjevica preko Kanala, Kambreško in Ročinj v Avče.¹⁷ Ob 8. uri zjutraj začeli odhajati iz Kanala proti Vrhmu mnogoštevilni civilni vozniki vozeč vojaško blago. Okoli 10. ure predpoldne so jih na poti pod Vrhom obsuli prvi italijanski šrapneli, kateri so napravili med vozniki velik strah in nevarnost. Naša korna artilerija na Vrhmu je precej vzela besedo sovražnemu topu — napadalcu. Dasi je semkaj prišlo zaporedoma več sovražnih topovskih strellov, je bil ranjen edino mali, leta 1907 rojeni Roman Šuligoj iz Kanala št. 74, kateri se je vračal iz Vrha, kamor je peljal svojo kozo, da mu jo Italijani ne ubijejo. Ranjen je bil v kanalski gmajni v »Skrlju«. Tačasni vojaški poveljnik v Kanalu ... je naredil veliko pogreško, da ni zaukazal voznikom oditi na Vrh takoj, ko je zvedel, da so Italijani prekoračili državno mejo, to je preden se je zdaniilo.¹⁸ Da je Train¹⁹ ostal le malo poškodovan se je zahvaliti v prvi vrsti naši uporni artileriji, ki je precej pogodila napadalca in slabemu streljanju sovražnika, da ni pogodil voznike, na katere je imel izvrsten cilj.

Kanal-Predmost pred prvo svetovno vojno

Dne 25. majnika. Bojev ta dan ni bilo. Razstreljena sta bila mosta čez Sočo, v Kanalu in pri Majdi.²⁰ Strahovita poka in resnost položaja sta napravila gniljiv vtis. Razpršeno kamenje razstreljenega mostu v Kanalu, ki je razletelo na širokem visoko v zrak, je napravilo veliko poškodb, posebno na streha hiš. Most je razneslo 100 kgr. dinamita. Zadnji osebni vlak je odpeljal iz Kanala — Sv. Lucijo ta dan ob 5 1/2 zjutraj. Železnica (Jesenica—Gorica—Trst) je bila otvorjena 19. julija 1906, prenehala na progi (Gorica—Sv. Lucija) 25. maja 1915; torej je vozila 8 let, 10 mesecev in 5 dni.²¹

Most v Kanalu se je pričel graditi leta 1815, dokončan je bil 1817.

Koruza, moka Dne 26. majnika. Sreda Občina pričela oddajati turšico (poslano od deželnega odbora a K 48 za 100 kgr. Na osebo 2—5 kgr. na teden turšice, ali 2,1 kg. turšične moke.

Dne 27. majnika. Četrtek Nič posebnega.

Dne 28. majnika. Petek Naše topništvo na Vrhmu pričelo je streljati z izvrstnim uspehom. Odgovarjali so sovražniki iz vrhov od Ivana, Stara Gora in Marijinega Celja.²²

Dne 29. majnika. Sobota Sovražnik streljal s topovi naše strelne jarke v Kršanju²³ in Morskem. Ranjen nihče.

Dne 30. majnika. Nedelja Sovražnik zopet streljal v naše strelne jarke v Kršanju. Ranjen nihče.

Dne 31. majnika. Ponedeljek Naši vojaki v strelskih jarkih obstreljevali sovražno patroljo na desnem bregu Soče. Nastalo veliko pomanjkanje, posebno tobaka in soli. To dvojce so vozili in nosili iz Gorice čez Vrh v Kanal. 1 kg. soli stane 60 v. Cesta Solkan—Plave—Kanal je zaprta.

Dne 1. junija Torek V Gorenji Vasi pobrali italijanski vojaki 12 glav živine, ter jo plačali po nizki, v Italiji običajni ceni. Domači Gor. Vaščani, ki so morali živino odpeljati, se niso več vrnili. Koliko je na tej

govorici resnice, se še ne da kontrolirati.

Dne 2. junija. Sreda Ta dan je potekel mirno. Na desnem bregu Soče občutno pomanjkanje živil, posebno moke in soli. Naši Pionirji delali za »Samcem«²⁴ čoln za prevoz čez Sočo, ter v Gradu sekali smreke za napravo mosta. Oni dve ladji, ki so jih zgradili Pionirji 7. bataljona, ki so se nahajali na vojaškem vežbališču, so vojaki 30. črnovojniškega bataljona prve dni junija razdžali zato, da ne bi morda prišli sovražniku v roke. Na Kambreškem je po poročilih, (ki se sedaj ne dajo kontrolirati) veliko italijanskih vojakov.

Dne 3. junija Četrtek Silni obojestranski artilerijski boji. Na vse zgodaj, ob svitu dneva so se oglasili

italijanski topovi, ter jeli z vso ljutostjo streljati naše strelne jarke na »Pečnom« na levem bregu Soče.²⁵ Prvi so bili nastavljeni tik pod Ravenco, v potoku vrh Kobilnika. Pozneje so pričeli streljati tudi drugi topovi, ki so bili nastavljeni na raznih mestih. Topovsko in puškino streljanje je trajalo z vso ljutostjo celi dan. V Bodrežu in Logi v strelnih jarkih je bilo 5 mrtvih in 15 ranjenih. Pokopani so v Bodrežu pod cesto v zemljišču Ivana Štrukelj trije in v Logi nad cesto v zemljišču Ane Bevčar dva in sicer: v Bodrežu ... v Logi ...²⁶ Pri Sv. Petru in pri Sv. Pavlu²⁷, nasproti vasi Loga so bili tudi sovražni topovi, ki so bruhali smrtonosne granate na naše strelne jarke. Naši iz Vrha bombardirali z granatami vrt in hišo č.g. Josipa Vidmar, vikarja v pokoju v Gorenji Vasi št. 87, ker se je sumilo, da se tamkaj sovražnik skriva. Omenjena hiša je bila 4 krat zadeta. Ena granata je padla na dvorišče g. Franca Gorjup, Predmostom št. 4²⁸, ter poškodovala nad teraso čez zid molečo streho (linda).

Dne 4. junija Petek Zjutraj rano so naši iz Vrha zopet pričeli bombardirati z granatami hišo č.g. Josipa Vidmar v G. Vasi št. 87. 4 granate so pogodile naravnost v hišo. Hiša ima več poškodb na facadi in strehi. Na »Pečnom« na levem bregu Soče 1 mrtev ...²⁹ Pokopan je v Gradu, v parku tik vojašnice. Popoldne proti večeru je prifrčala sovražna puškina krogla skozi okno v vojašnico v Gradu, ter vojaku, Dalmatincu, prevrtala bluzo.

Dne 5. junija. Sobota Topovsko in puškino streljanje nadaljevalo v isti smeri kakor prejšnji dan, slednje pa samo iz sovražne smeri. Sovražna granata razmrcvarila nogo ... Lepuvšček, doma iz Žabelj, občina Kal, vojak orožniške asistence iz Ročinja.³⁰ Zadet je bil v strelnem jarku med Bodrežom in Logo, zvano »Ajba« pri malnih. Vsled težke rane, je junak še isti dan podlegel smrti. Pokopan je v parku v Gradu, tik vojašnice. Isti je zapustil vdovo in pet otrok. Zemlja bodi mu lahko kot branitelju domovine. Naša artilerija na Vrhu ima na prostem stoječ lesen top, baje 3. komade. Ko se sproži pravi, zakopan top, se tudi v tem lesenem zapali malo množino smodnika. Italijani ta top silno obstreljujejo v veliko zabavo naših vojakov. Dve sovražni granati sta padli v vas Vrh in sicer ena na hišo Valentinič Antona, št. 10 in ena tik mize tamkajšnjega poveljnika. Ranjen ni nihče. Civilno prebivalstvo je bilo iz Vrha na silo odstranjeno radi varnosti.

Dne 6. junija. Nedelja Zjutraj precej mirno. Posebno topovi so na obeh straneh molčali. Popoldne ob 3 1/2 uri pa je sovražnik otvoril srditi topovski ogenj, ki je trajal 1/2 ure. Na Vrhu štirje konji mrtvi, 2 vojaka težko in eden lahko ranjen. Podatki o mrtvih in ranjenih niso točni, ker izhajajo iz privatnih poročil.

Dne 7. junija. Ponedeljek Zjutraj mir, le tu pa tam posamezni strelji iz sovražnih pozicij na desnem bregu Soče. Sovražnik se pazljivo skriva po gosto zaraščenem hribu na desnem bregu Soče. Čez dan je sovražnik v daljših presledkih spuščal topovske strele.

Sovražnik je baje zasedel vas Ročinj, ter odvedel črnovojniške zavezance v Italijo. Ponoči iz 6. na 7. junij se je prvič okrog polnoči in pozneje še dvakrat slišalo močno streljanje s puškami na sovražnika, katerega so zasledili naši reflektorji.

Dne 8. junija. Torek Na vse zgodaj so Italijani odprli močan topovski ogenj na naše strelne jarke na »Bregu«, pod hišo Ludvika Vuga v Kanalu št. 110. Strelji so padli na desno in visoko, razen dveh, ki sta zadela jarek, kjer pa ni bilo več vojakov. Po 8. uri je naše topništvo vzelo besedo sovražnemu. Sovražnik je imel tudi na raznih drugih krajih topove; tako na primer sredi Nekovskega polja, to je med Dolnjim Nekovim in Cerovim³¹, drugi pod Sv. Vidom³² pri njivah itd. Topovi so grmeli celi dan jako silno. Obstreljevali so strelske jarke tudi pri Bodrežu — Logi; Na Poklonu,³³ v tako imenovanem »Netendorf«, kjer so tudi strelni jarki, so zjutraj in popoldne močno streljali s šrapneli in granatami. Granate so padale tik vojašnice v Gradu in tik hiš v Runku.³⁴ V Bodrežu je več granat zadelo hišo Ivana Štrukelj, št. 5, kjer je sovražnik zapazil na ganku iste hiše enega našega častnika. Na omenjeno hišo in isti pripadajočo ostalo je padlo 16 topovskih strellov. V Gorenji Vasi ustrelili naši Štefana Soviča, po domače Tišljarjevega, rojenega 1849, ki je baje delal v polju, misleči, da je italijanski špijon. Pokopali so ga baje na Gorenjem Polju. Ob 2 urah popoldne je začel sovražnik obstreljevati kasarno v Gradu in hiše v Runku. Ranjen ni bil nihče.

RAZMERE V KANALU PO 17. DNEVIH, KAR JE BILA VOJNA NAPOVEDANA

Poleg izseljevanja že pred začetkom vojne, se je tudi potem izselilo mnogo družin iz Kanala. Življenje je postalo pusto in prazno, kajti prebivati med navskrižnim ognjem bojujočih, je neprijetno, nevarno in strahu polno. Gostilne so zaprte, istotako tudi trgovine. Kdor ima, prodaja po oderuških cenah. Pisma smo dobivali prav poredkoma iz Gorice na ta način, da so se nosila čez Grgar — Vrh v Kanal. V tem času so Italijani zasedli dve mesti na Tirolskem, severno od Gorice so bili vrženi nazaj, pri Plaveh pa so prodirali v avstrijsko ozemlje. Navduševala nas je nada, o čemur se je govorilo in tudi pisalo, da so se razmere med Rusijo in Srbijo ohladile, ker Rusija ne more več Srbije podpirati. Tudi se je Srbije polastila bojazen, da se vpliv Italije na Balkanu preveč razvije in ukorenini, posebno z ozirom na to, ker je imela tačas Italija zasedeno Valono in Drač v Albaniji. To bi bil za Avstrijo srečen slučaj in skoraj bi se reklo, edini izhod iz tega neprijetnega položaja. Vsekakor so te vesti malo verjetne.

Dne 9. junija. Sreda Zjutraj mirno. V Desklah in Plaveh se je čulo nepretrgano grmenje topov. Pozneje so tudi tu začeli gmeti topovi. Ker je imel sovražnik tik pod vasjo Ravenca nameščeno svojo

gorsko baterijo, kojo so hoteli naši vojaki pregnati in so jo v ta namen obstreljevali, se je na Ravenci popoldne vnela hiša Antona Žnidarčič, št. 47. Popoldne je sovražnik bombardiral park vojašnice v Gradu. Zadel sta dve granati, druge so padle na stran in veliko nižje.

*Dne 6. junija*³⁵ Na dvorišču Andreja Tomažič v Morskem je bilo več vojakov Dalmatincev. Dva sta se medsebojno igrala; tako neprevidno, da se je enemu sprožila puška, katere krogla je pretrgala trebuh tovarišu, kateri je vsled težke rane še naslednjo noč umrl. Pokopan je na pokopališču pri sv. Ani. Ponesrečeni se je imenoval ...³⁶

Dne 10. junija. Četrtek Na vse zgodaj ob svitu dneva se je čulo v Plaveh silno grmenje topov. Tu bolj mirno. Pozneje se je v okolici pričelo topovsko streljanje. Tudi danes se je dvakrat, to je popoldne in na večer, pred mrakom bombardirala vojašnica v gradu. Več granat je padlo v ozadje. Naši iz Vrha so več streljali kakor sovražnik. V Gradu, v vojašnici ni bil ranjen nihče. Kruh (vojaški), ki mu je 2. in 3. junija potekla uporabnost, se je poskusil dobavljati za civilno ljudstvo iz Gorice čez Vrh, Avče v Kanal, vendar ni bil užiten (napadla ga je že plesen). Tudi vojaška oblast ni dovolila po cesti iz Avč v Kanal voziti, radi nevarnosti in to tudi ponoči ne. Vojaški zdravnik v Avčah je konstatiral, da je omenjeni kruh že pokvarjen, da je neuvržen, zdravju škodljiv. Zato se je dobava istega takoj opustila. Vino črno (:katanja:) toči Miha Zega po pooblaščenju a 1.20 K.³⁷ Druge gostilne so vse zaprte izuzemši pri Ulagi, ki pa nima več vina.

Dne 11. junija. Petek Zjutraj mali topovski boji. Po dnevu mirno. Sovražnik v Plaveh poskusil prekorati Sočo. Bil je odbit.

Dne 12. junija. Sobota Okrog Kanala mirno celi dan. Boji, posebno topovsko bombardiranje, v Plaveh. Pri Standrežu (Gorici) poskusil sovražnik prekorati Sočo a je bil odbit. Bombardiranje vojašnice v Gradu se nadaljuje.

Dne 13. junija. Nedelja Ob 6 1/2 uri zjutraj, ko je bila ravno prva sv. Maša, začel sovražnik bombardirati cerkveni zvonik. Zadelo ga je kakih 12 grant v sprednji del gornje polovice. Zvonik je zelo poškodovan. Enako ura (stolpna). Ena granata je zgrešila cilj, ter zadela v okno dvorane č.g. Dekana. Zadele so tudi hiše: Nanuta št. 33, Blažiča 46, Cotiča 47 in Staniča 48. Pred in po navedenem je sovražnik obstreljeval strelne jarke »Poklon« (Natančno Burg). Četrta krogla — šrapnel zadel v hišo Štefana Vidiča, Runk, št. 115. Krog poldne se je začelo bombardiranje vojašnice v Gradu. Istočasno, to je po 11. uri se je tudi pričelo bombardirati hiše v Runku. Poškodovani sta hiši št. 115 Štefana Vidiča in št. 116 Josip Matevžič. To bombardiranje je tudi zahtevalo človeško žrtev in sicer je bil od koščka granate časom eksplozije smrtno zadet v prsa Miha Kodolja iz Runka št. 114 in to v kletici (v skrivališču) Štefana Vidiča, kjer je bilo zbranih več preplašenih vasjanov, ko so ravno molili litanije

vseh svetnikov, oziroma Matere Božje. Zadeti se je zgrudil na tla in takoj umrl brez, da bi bil mogel pregovoriti kako besedo. Že pred smrtjo, ob času 1. bombardiranja so sosedje med seboj poravnali sovražno stanje. Isti je pokopan v parku vojašnice v Gradu blizu grobov padlih vojščakov. Ta dan je padlo v Runk čez 20 granat malega kalibra. Isti dan je bila v hlevu ubita tudi kacih 450 — 500 K. vredna krava Štefana Vidiča, Kanal 115. Ta dan je bil tak, da je groza obdajala vseh tu bivajočih. Tudi srca drznih moških niso bila več normalna, ko so morali gledati ječanje, jokanje in zvijanje otrok in žensk. Posebno strašen je bil prizor zjutraj v cerkvi in opoldne v Runku, ko so granate treskale v zvonik in v vas Runk.

Dne 14. junija. Ponedeljek V zgodnji uri mir. Toda kmalu pričelo bombardiranje hiš v Kanalu in sicer: (iz hriba sv. Vida) streho Katarine Krašovec, št. 87, stranišče hiše Cirila Kocjančič, št. 81, streho hiše Jožefa Bajt, št. 128/79, klet hiše Terezije Košir št. 76, streho hiše Miha Zege, št. 52, hlev Miha Zege, št. 59 in sicer 1 strel v streho in 3 v steno; vse to z granatami. Hiše: Marije Valentinčič, št. 70 in Marije Bucik, št. 72, zadete od šrapnela. En šrapnel je zadel tudi na severovzhodni strani hiše Terezije Raunik, št. 89, v tla. Enako na vzhodni strani hiše št. 75, Antona Šuligoj v občini Vrh, brez, da bi povzročil kako škodo, pač pa strah. Bombardiranje vojašnice v Gradu se nadaljuje. Vsled včerajšnjega in današnjega bombardiranja se je mnogo ljudi iz Kanala izselilo. Tudi hiša Frana Ulaže, št. 119 je bila zadeta od drobca šrapnela, na čuden način. Hudo je poškodovana hiša g. Blaža Košič v Gradu, št. 109.

Dne 15. junija. Torek V hišo Miha Stanič, št. 6, je zadelo 7 granat; v hišo gospe Terkuč, št. 125, 3 in v vrtu g. Hrasta 3 granate. Obe omenjeni hiši sta močno poškodovani. V podnožje hiše g. Terkuč je padla 1 granata kalibra 15 cm. Bombardiranje hiš: Petra Berlot, št. 113, Franca Kancina, št. 111 in Ludvika Vuga, št. 110 v Gradu, skedenj istega. Bombardiranje hiše g. Marjane Terkuč, 125 in Franca Čargo, št. 1.

Dne 16. junija. Sreda Bombardiranje hiše Josipa Hrast, št. 23 in Franca Lovišček, št. 21, kakor tudi pod streho občinske hiše, št. 25. Obstreljevalo se je tudi vojašnico v Gradu in strelne jarke. Ta dan se je veliko streljelo z granatami na Vrh. Celo noč od 15. — 16. junija so se čuli hudi boji v Plaveh. Pokanje pušk in grmenje topov ni hotelo prenehati in je trajalo vso noč nepretrgoma. Tudi na hišo Petra Berlot v Gradu 113 je padlo več granat. Vojašnica v Gradu ima na facadi kakih 15 lukenj in toliko tudi streha.

Dne 17. junija. Četrtek Ponoči hudi boji v Plaveh. In zjutraj mirno. Puškinega strela ni bilo čuti celi dan. Popoldne obstreljevanje strelnih jarkov, vile Terkuč in vojašnice v Gradu. Ponoči sta občinski tajnik Anton Bajt in Ivan Vidič pobirala kotle za kuhanje menaže došlega vojaštva. Tudi žganjarske kotle se je uporabilo.

Dne 18. junija. Petek Dopoldne mirno. Ponoči je bilo čuti hude boje v Plaveh. Popoldne so Italijani

oddali nekaj topniških strellov na strelne jarke. Italijani se od 16. junija, ko so prišli v Plaveh čez Sočo, drže pod zaščito svoje artilerije v Plaveh na levem bregu, toda samo v vasi.

Položaj v Kanalu 18. junija 1915 Nekaj dni je bila odprta gostilna pri Zegu, kakor že zgoraj omenjeno. Točilo se je vino po K. 1.20. Do sedaj je bila odprta mesnica Križnič, meso I. a K. 3.08, II. a K. 2.68. 16. junija je pa tudi Križnič mesnico zaprl in jo odkuril na varno, ne meneč se na mastne dohodke, ki jih je donášala ta čas mesnica, ko je cena živine, radi izseljevanja, padla kakih 30 do 40 %. Radi nevarnega obstreljevanja ni Križnič klal živine v Klavnici, ampak doma. Za živež ni bilo ravno hudo preveč, ker je občina s posredovanjem, oziroma prizadevanjem občinskega tajnika Antona Bajta, pridobila 100 kvintalov koruze in jo je še imela v zalogi. Ker se je zadnje dni trikrat bombardiral Kanal, so se prebivalci zelo izselili. Ostali so, deloma spali po kleteh, a veliko njih v pritličju tukajšnjega sodišča; po dnevu so se, ko je bil čas nevaren, zbirali v pritličju sodišča, ter v kleti g. Ulage, ker so se v teh obokanih prostorih čuli varne. Pisma je nosil iz Gorice skozi Grgar—Bate—Kanal Peter Lovišček, pismonoša iz Kanala št. 21, ter smo mu plačali: za dopisnico K. 0.05, pismo K. 0.10, za časnik K. 0.10.

Tukajšnje vojaštvo je sestavljeno iz samih Dalmatincev, koji so se pokazali nad-vse junaški in so gojili do Italijanov brezmejno sovraštvo. Srčno so želeli, da bi jih spustili čez Sočo (: desni breg je bil namreč zaseden od Italijanov in se jim tam Avstrijci niso čisto nič protivili:), da zamorejo Italijanom kri izpuščati. Tudi v obnašanju s civilnim prebivalstvom so bili zelo prijazni in dobrosrčni. Tudi kradli so veliko manj, nego prejšnji, ki so bili Primorci. Tu padle, ali vsled ran umrle junake, so pokopali v parku vojašnice Pavia, pod vasjo Bodrež in nad vasjo Loga.

Ker ni zvonilo že od 20. maja 1915, železnica ni prihajala in odhajala in stolpna ura kot zaspana in vstea strellov z dne 13./6. ni funkcionirala, ni skoro nihče vedel kakšen dan je, ali petek, sobota, itd. Najbolj pomirjevalno je tačas vplival na ljudstvo č.g. dekan Anton Berlot, ki je ostal miren in ravnodušen. Ko se je raznesla govorica, da bomo vsi primorani Kanal zapustiti in se izseliti, je bil on pripravljen vztrajati tu do skrajnega konca, ko bi bila izselitev prostovoljna. Ravno tako gospod Josip Baudaž, sedajšnji načelnik občine Kanal. Gospod župan Fran Gorjup je sicer odšel iz Kanala že 23. maja 1915 pred razglasitvijo napovedi vojne z Italijo.

Dne 19. junija. Sobota Mirno celi dan. Proti večeru dež. Čudna tihota, ki jo nikdo ni znal tolmačiti. Od tukajšnjega vojaškega postajnega Poveljništva je prišel ukaz, da se civilno prebivalstvo iz Kanala izseli, ukaz se ni glasil »moraš«. Družinam, ki imajo živino in mnogo otrok, je delalo to veliko skrbi in preglavic. Toda izselilo se jih je zelo malo, deloma radi slabega vremena, deloma, ker se ni slutilo nevarnosti. Sicer pa je bil ukaz tak, da ga živ krst ni razumel. Bilo je

celi dan, izuzemši par puškinih strellov mirno.

Dne 20. junija. Nedelja Dež, zjutraj popolnoma mirno. Iz Gradu in Runka so se vsi izselili razun starega Garbuna in soproge in starega Koncina. Pozno zvečer so naši topovi iz Vrha obstreljevali razne točke na gorskem grebenu Marijacejskega hriba; Italijani niso odgovarjali. Na ukaz, izdan prejšnjega dne radi izselitve, si jih je prav malo odzvalo. Nocoj na večer je zopet hodila okoli patrolja, ter ljudi pozivljala naj se izselijo. Glavarstvo se je že popret izselilo iz Gorice v Ajdovščino, deželni odbor pa na Dunaj. Trg Kanal ta dan tudi ni bil obstreljevan. Begunci od tu so se imeli po vojnem ukazu izseliti na Vrh, a tam so jih po preteku 6 ur zopet preganjali dalje. Služba božja se še vedno vrši kakor po navadi, le ljudi je malo. Dne 22. maja je trg štel 444 civilnih oseb, do 20. junija izselilo 332, ostalo še 112 oseb.

Dne 21. junija. Ponedeljek Zjutraj posamezni strelji iz pušk. V daljavi iz Plavi se čulo zaporedno streljanje iz topov.

Lep krasen dan. God sv. Alojzija. Na Vrh, kjer je vojaštvo samo klalo živino, je plačevalo domačinom a K. 150 za 100 kg. (Tujim, se pravi iz Kanala a K. 200 za 100 kg.) Ravno tako prašiče. Celi dan potekel mirno. Na posamezne topniške strele z naše strani sovražnik ni odgovarjal. Sluti se, da so vse topove pritegnili v Plave.

Dne 22. junija. Torek Mirno, krasen dan. Ponoči se čulo močno streljanje v Plaveh. Včeraj izdano od tukajšnjega postajnega Poveljništva povelje (pismeno), da naj se civilno prebivalstvo iz Kanala izseli. Županstvo v Kanalu je poslalo Martina Kančino, začasnega redarja, prvič na glavarstvo v Gorici s temle dopisom.

Št. 1349

C.kr. okrajno glavarstvo

v Gorici

Od c. in k. vojaškega postajnega poveljništva je bilo dne 19. in 20. junija civilnemu prebivalstvu izdano ustno in 21. junija pisмено povelje, koje se pošilja v prilogi — da se mora iz trga izseliti.

Do dne 21. junija se je izselilo iz Kanala 332 prebivalcev, a ostalo jih je 112.

Ti begunci so dobili povelje, da se nastanijo na Vrh, a od tam so jih kmalu začeli preganjati naprej. Mnogi se vračajo nazaj, ker nimajo kje spati, nimajo kaj jesti in draginja presega vse meje.

Žalostno do skrajnosti je to, da so domov se vrni-vši begunci dobili svoja stanovanja nasilno in s silo odprta.

Resno je tu uvažavati dejstvo, da doma ostalo ljudstvo sestaja iz samih otrok, žensk, starčkov in bolnih, ter da so vsi ti v vsem času trajajoče vojne pritrpeti že marsikako gorje.

Podpisano županstvo se torej obrača do slavno-Istega, z vljudno in nujno prošnjo, naj bi blagovolilo

v slučaju, če je ljudstvo primorano k izselitvi, posredovati, da se:

1) beguncem določiti stalen, primeren prostor za človeško bivanje;

2) za otroke, stare in bolne, naj se da na razpolago transportna sredstva, da se jih odvede na določen prostor;

3) se vsem tem, ki nimajo primernih sredstev priskrbeti potrebna živila in

4) onim, ki jim je usoda tako mila, da se zamorejo nastaniti v poljubnem kraju, priskrbi po železnici prosta vožnja.

Županstvo v Kanalu,

dne 22. junija 1915

začasni obč. predstojnik:

SS

Josip Baudaž l.r.

Odgovor c.kr. okrajnega glavarstva na gornjo prošnjo, pisan s svinčnikom na hrbtu originalne prošnje, katere se je vrnila se glasi: Storiti je treba po naročilu vojaških oblasti. Za begunce se bode skrbelo. Naj pridejo v Gorico, odkoder se jih odpošlje z vlakom dalje. Brez uradnega pečata in brez podpisa. Tudi ni glavarstvo vloge protokoliralo.

* * *

Po hribovju nad Kanalom t.j. črta Grgar do Avč, ki se razteza do približno 700 m višine so postavljeni sami vojaki: Dalmatinci in Bošnjaki, ki kažejo izvanredno hrabrost. Sovraštvo do Italijanov je v njih ukoreninjeno in jim je najljubši bajonetni naskok, toda ne le z nasajenimni bajoneti, ampak tudi z lopatami in krampi. V Plaveh 6 stotnij Dalmatincev užigalo 3 Regimente Italijanov.

Dne 23. junija. Sreda Tudi danes mirno, razen nekaj puškinih strellov. Ponoči hudi boji v Plaveh. Govori se, da je bilo od enega bataljona čez 50 mrtvih in 300 ranjenih na naši strani. Italijani pa imajo ogromne izgube. Obstreljevanje vasi Deskle s šrapneli se je vršilo ponoči in celi dan, jako silno.

Sv. Gora zrušena Ta dan je bilo zrušeno Marijino Svetišče na sv. Gori.

* * *

Stari ljudje, ki so v tem času čuli nove neznane besede, so te kaj smešno izgovarjali; npr. Šrapnel: eni šempel, drugi stempel, strapnel, itd. Eksplozirali: spediral, speriral, itd. Bombardirajo: bombirajo. Vzdržema in v presledkih streljati s puško: frkacija. Nahrbtnik (Ruksack) kojego nosijo begunci: žakelj od beguncev — Punkeljsak, itd. Granata: granjada.

Dne 24. junija. Četrtek Ponoči hudi boji v Plaveh. Tu mirno. Kakor včeraj se nadaljuje obstreljevanje Deskel. V Kanalu ostalo še 65 prebivalcev.

Dne 25. junija. Petek Ponoči so naši topovi me-

tali granate za železnico pri tunelu, ki vodi v Gorenjovas Zagabrc, ³⁸ ker so slutili, da tam Italijani izdelujejo most čez Sočo. V zgodnjih urah mir. To je trajalo celi dan.

Dne 26. junija. Sobota V tukajšnji okolici popolnoma mir.

Dne 27. junija. Nedelja Med 9—10 uro zvečer so bili silni artilerijski boji v Plaveh. V Kanalu posamezni strelji.

Dne 28. junija. Ponedeljek V Kanalu tišina, le posamezni strelji.

Dne 29. junija. Torek V bližini par topovskih in en tucat puškinih strellov. V Plaveh so se boji nadaljevali s prejšnjo ljutostjo.

Dne 30. junija. Sreda Popolnoma mirno. Topovski boji v Plaveh. Ob 5. uri popoldne začel sovražnik streljati s puškami od Marijacejske kapelice v Pečniku ³⁹ in izpod Ravence. Naši niso odgovarjali. Kasno na večer pričelo z naše strani topovsko streljanje v smeri Vrh—Gorenjovas.

Dne 1. julija. Četrtek Kakor prejšnji dan je bilo tudi danes oddanih z naše strani 22 strellov. Obstreljevala se je Gorenjovas in okolica s šrapneli, kjer so opazili sovražnike. Zvečer ob 11. uri boj s puškami v smeri Bodrež—Škalabon. ⁴⁰ Lucija Makarovič iz Kanala št. 6, ranjena od sovražne puške krogle v roko in nogo in sicer v polju v Berlotovi brajdi pri novi šoli. 2/6. ob 10. uri zvečer odnesli isto vojaki na Vrh in naslednji dan Vrh — Banjšice — Čepovan — Sv. Lucija — Ljubljana.

Dne 2. julija. Petek Posamezni puškini in topovski strelji. Čuje se nepretrgoma grozno grmenje topov v smeri Kolovrat—Krn.

Dne 3. julija. Sobota Enako kakor prejšnji dan.

Dne 4. julija. Nedelja Čuje se redke puškine strele. Tembolj pa se je danes razširil hud topovski ogenj in obstreljevanje in sicer se je od naše strani z granatami in šrapneli: Gorenjovas — Dolnje in Gornje Nekovo in vrhove gora ob Čolnici. Neprijatelj pa je obstreljeval vas Avče, Vrh, Levpo in Kal.

Dne 5. julija. Ponedeljek Nadaljuje se z naše strani obstreljevanje Gorenjevasi, raznih krajev ob Čolnici in Nekovem. Isto tako je neprijatelj z granatami in šrapneli obstreljeval Avče, Vrh, Levpo, itd. Tudi tu sovražni artilerijski strelji. Zvečer silni artilerijski in infanterijski boji v Plaveh.

Dne 6. julija. Torek Iz kambreških hribov je neprijatelj otvoril hud artilerijski ogenj na Kalske hribe, ter na jarke na »Poklon« nad Kanalom.

Dne 7. julija. Sreda Čuti se posamezne infanterijski strele. Silno pa obstreljuje sovražnik hrib »Urling« nad Plavami. ⁴¹

Dne 8. julija. Več granat je sovražnik izpustil med Kanalom in Gradom in na strelne jarke. Ena je padla na vrt Franca Berlot kakih 20 metrov od hiše istega, št. 19. Ranjen ni nihče. Sovražna artilerija zopet obstreljevala hrib »Urling« nad Paljevim z granatami in šrapneli. Tu se čuje samo posamezne infante-

rijske strele. Pri Škalaboni infanterijski boj. Na Vrhu padlo 6 granat blizu hiše Roka Brezavščka. Ranjen ni nihče.

Dne 9. julija. Petek Tu posamezni infanterijski strelji. Ob 10.30 predpoldne so naši izpustili več granat in šrapnelov v Gorenjovas in Potok. To se je nadaljevalo tudi popoldne. Sovražnik je tudi odgovarjal.

Dne 10. julija. Sobota Zjutraj živahno obstreljevanje na obeh straneh s puškami in topovi. Ponoči in posebno zvečer silni sovražni artilerijski ogenj v Plaveh.

Dne 11. julija. Nedelja. Artilerijski boji v Plaveh in pri Gorici so se nadaljevali. Na vse zgodaj je naša artilerija sipala goste šrapnele na vrhove planin pri Srednjem. Posamezni obojestranski artilerijski in infanterijski strelji: Bodrež—Nekovo, Loga—Ajba, Sv. Peter in Pavel.

Dne 12. julija. Ponedeljek Posamezni topovski strelji. Naši spustili več šrapnelov na severno stran vasi Jesenice na kosce in grabiče, misleč, da so špijoni oblečeni tudi v žensko obleko.⁴² Od 10—11. ure zvečer spuščali naši granate in šrapnele v potok pod sv. Jakobom na južni strani vasi Jesen, kjer je baje sovražnik imel lager konj. Silno grmenje topov pri Gorici.

Dne 13. julija. Torek Silno grmenje topov se pri Gorici nadaljuje. Ponoči silno grmenje topov med Plavami in Gorico.

Dne 14. julija. Sreda Zjutraj silni artilerijski ogenj sovražnika v smeri Stara Gora, Plave »Urling«. Silno grmenje topov pri Gorici.

Dne 15. julija. Četrtek Zjutraj grmenje topov na obeh straneh. Zvečer grozoviti artilerijski in infanterijski boj pri Plaveh, ki je trajal do jutra.

Dne 16. julija. Petek Posamezni artilerijski in infanterijski boji. Zvečer mirno.

Dne 17. julija. Sobota Zjutraj mirno, izuzemši par puškinih strellov. Zvečer silno grmenje topov v Plaveh, večinoma iz sovražne strani.

Dne 18. julija. Nedelja Zjutraj silno grmenje topov v smeri Stara Gora, Plave v hrib »Urling«. Naši niso odgovarjali. Od sovražne strani celi dan pokale puške, posebno na civilno ljudstvo, ki je prihajalo in odhajalo od Maše. Največ je pokalo nad kapelico v »Pečniku«. Da ni bil nobeden ranjen se je zahvaliti razdalji nad 1000 m, tako, da ni mogel sovražnik pogoditi v cilj. Krogel so padale večinoma prenizko. Nevarno mesto kamor je sovražnik streljal največ je bila cesta od gostilne Boltar do občinskega vrta pod vojašnico Čargo. V zapadno stran stene hiše Boltar je zadelo 6 krogel, v steno hiše št. 12 (Flajs) 2, v sodnijsko poslopje 2, v steno hiše št. 66 Vinka Valentinčiča 1, v zgoraj omenjeni del ceste pa več kot 25 krogel. Enako se je obstreljevalo Bodaržane in Ložane, ki so prihajali čez vojaško vežbališče »Pečno« — Grad v Kanalu k sv. Maši. Domov so se vračali nekateri po stranskih poteh, ki jih krije zeleno drevje, potokih, nekateri so pa tudi čakali, da se je zmračilo in pod zaščito teme šli

domov. Zvečer mirno. Noč tudi mirna.

Dne 19. julija. Ponedeljek Zjutraj se streljanje s puškami od sovražne strani nadaljuje. Skačemo od kraja do kraja po Kanalu, kakor miši, kadar je mačka blizu, da se ognemo sovražni krogli. Naši redkoma odgovarjajo. Iz Morskega sta semkaj prišli Katarina Tinta in Marija Berlot, jako preplašeni od sovražnih strellov, ki so jih spremljali celo pot. K sreči sta obe semkaj prišli zdravi. Nazaj sta se vrnili Kanal—Grad—Morsko po stranski poti, ki jo krije zeleno drevje. Predpoldne so naši iz Vrha spustili kakih 10 granat in šrapnelov v hišo (in njeno okolico) v Sredenco št. 82, ki je last Andreja Kamenšček, ker so tam opazili sovražnika, ki baje dela strelne jarke. Popoldne so naši spustili en par granat na Dolenje Nekovo. Puškino streljanje je okrog poldne prenehalo. Vlada tišina.

Razmere v Kanalu 20. julija 1915 Sovražnik je bil par tednov sem zmernejši. Dalo se je, kljub redkemu streljanju s puško, za silo obdelati v polju; namreč oni, ki so bili predrzni, da se niso preveč bali sovražnih krogel. Zadnje dni je pa postal sovražnik brezobziren; strelja s puškami na vsako živo bitje, ki ga opazi na levem bregu Soče, pa bili otroci, ženske, starčki ali živina. Sovražnik je do danes spustil več kot 1000 krogel iz puške, na civilno ljudstvo. (Mogoče misleč, da so to v civilno oblečeni vojaki). To streljanje je imelo sledeči učinek:

- 1) Andrej Vuga, p.d. Hajduk iz Morskega št. 30, zadet v levo nogo, v stegno. Rana ni težka.
- 2) Ljudmila Brezigar, iz Morskega št. 19, zadeta od puškinega strela v desno nogo, pri členku stopala in sicer na dvorišču pred omenjeno hišo. Rana je težka, ali ne nevarna.
- 3) Marija Pušnar, iz Kanala št. 95, zadeta dne 4/6. z kroglo puške v nogo nad kolenom in sicer na cesti med cerkvijo svete Ane in kapelico sv. Ivana pod Morskim, ko je šla v polje. Rana je težka, ali vendar ozdravljiva. Isti dan je sovražnik obsipal z krogli: Antona Žbogar, njegovega sina Ivana iz Kanala, št. 94 in Andreja Žnidarčič iz Kanala, št. 69. Prva dva sta se vračala iz polja in tretji iz mlina. Isti so si rešili življenje s tem, da so se vlegli za »bankin« ceste in ležli tamkaj zakriti celih 5 ur. Isti so zatem prišli v Kanal vsi blede in preplašeni.
- 4) Jožefa Škodnik, iz Bodreža št. 3, zadeta od puškine krogel v nogo in sicer na Bodreškem polju, kjer je z drugimi žela ječmen. Rana je težka, ali vendar ozdravljiva.
- 5) Justina Drašček, iz Bodreža št. 11, zadeta od puškine krogel v kito las, ter je presekalo lase in preluknjalo ruto, ki jo je imela na glavi. To se je zgodilo na Bodreškem polju, ko je z drugimi v družbi žela pšenico. Padlo je veliko strellov, a kljub temu ni bil nihče zadet, ker so vsi, tudi sosedi iz polja, pobegnili v varno.
- 6) Lucija Makarovič, iz Kanala št. 6, zadeta od sovražne puškine krogel v levo roko nad laktom in v desno nogo nad kolenom z enim hitacom in to v Tinčni brajdi pri novi šoli, ko je ravno brisala čevlje, pri-

šedša iz mokre njive, kjer je delala. Obe rani sta težki, ozdravljivi. Isto zdravijo v bolnišnici v Ljubljani, kakor je že spredaj opisano.⁴³

7) Roman Šuligoj, iz Kanala št. 74, ranjen od šrapnela v nogo, kakor je že spredaj navedeno.

8) Miha Kodelja, iz Runke št. 114, ubit od drobca granate v skrivališču v Runku, kakor je že spredaj navedeno.

Č.g. dekan Anton Berlot, Jakob Kragel, Anton in Adolf Bajt so morali bežati iz polja pri Fabriki, kjer se je kosila trava. To se je pripetilo parkrat.⁴⁴ Enako so morali bežati večkrat: Miha in Katarina Stanič, Marija Makarovič, Katarina Baudaž (Finčkova), Frančiška Bucik, Franc Flajs oče, Franc Flajs sin, Andrej Stanič, Anton in Adolf Bajt, ko so delali v Cerovščkovem polju. To se je ponovilo večkrat in več drugim. Franc Flajs in Adolf Bajt, dijaka, sta nekega dne zapazila malega divjega zajčka, ter ga lovila od za Samca na trg in od tam proti sv. Ani. Na pomoč zajčku so priskočili Italijani s tem, da so spustili salvo strelcev na ona dva hudobneža, ki sta stregla po življenju malega zajčka. Ko sta omenjena dva nevarnost opazila, sta pozabila na zajčka, ter iskala zavetje. Zajček, ki najbrže še živi na avstrijskih tleh, je hvaležen Italijanom, ki so mu rešili življenje. Anton Močilnik, hlapec Kofola v Kanalu, ni mogel razumeti, kaj frči okoli njega, ko je od vodnjaka po trgu nesel vodo. Isti se je ustavil, ter na prostem gledal, kaj se sploh godi okoli njega. Ko je pa opazil, da so to italijanske nanj mirjene krogle, jo je hitro odkuril na varno. Redka je v Kanalski občini sedaj bivajoča oseba, okoli katere ne bi frčale še italijanske krogle. Res občudovanja je vredno, da je pri vsem tem tako malo žrtev.

V Kanalu se sploh ne dobi več nikakršnih živil in pi-jajč, izuzemši onih, ki jih je g. Josip Baudaž v Gorici še kupil in takoj razprodal. Donašanje živil iz Gorice je silno težavno. Cena silno visoka, tudi oderuška. Nobeden ne sme niti v svoje polje brez veljavne, vsaki dan frišne Legitimacije, katere izdaja županstvo in potrdi vojaška oblast. Nekaj časa v začetku ni smel po dnevu nihče iz Kanala na Vrh, niti iz Vrha v Kanal. Sedaj pa ravno narobe, sme se z važnim opravkom iti in vrniti, a le po dnevu. To menda zato, ker Italijani sedaj malo streljajo s topovi v smeri Marijino Celje—Vrh; ampak proti Plavem in Krnu, kamor je obrnjena glavna italijanska pozornost. Vojaška oblast nam gre toliko na roke, da nas priskrbuje z mesom. Ubogim je že parkrat dala zraven mesa tudi kruh in testenine in to brezplačno. Kakih 18 beguncev se je zopet vrnilo v Kanal. Silno pomanjkanje je tudi tobaka, katerega se tudi v Gorici ne dobi. Donašajo ga iz Trsta in Ljubljane, ali 2/3 premalo. Prodaja se po dvakratni ceni. Vojaki, hrabri in prijazni Dalmatinci, največ in jako pogostoma povprašujejo po tobaku, kruhu in vinu. Jako nam trga srce, da ne moremo njih prošnjam vstreči.

* * *

Danes ob svitu dneva so začeli sovražni topovi bruhati ogenj proti našim pozicijam nad Plave. To grmenje topov je trajalo brez presledka 5 ur. Tudi naša artilerija je redkoma odgovarjala. Popoldne je naša artilerija z granatami obstreljevala greben nad kapelico v Pečniku. Celi dan je sovražnik streljal s puškami na vsakega, ki se je pokazal. Naši so le redkoma odgovarjali. Ponoči so naši streljali s puškami na sovražnika pod Bodrežom.

Dne 21. julija 1915. Sreda Predpoldne je bila od puške zadeta Lucija Berlot iz Morskega št. 2, in sicer v obe nogi v stegno in to pri Garlatijevi smodnišnici⁴⁵, na cesti, ko se je vračala iz polja. Ista je ležala tamkaj brez pomoči do večera, ker sovražnik ni dopustil nobenega priti do nje. Naslednji dan so isto odnesli preko Bat—Banjšic—Čepovana v bolnišnico v Ljubljano. Isti dan je bil od sovražne krogle zadet v ledja Ivan Vuga iz Grada št. 110, kateri je vsled te rane naslednji dan umrl. Pokopan je v parku vojašnice Pavia, tik groba Miha Kodelja. Streljanje sovražne infanterije se je nadaljevalo celi dan. Naši so le redkoma odgovarjali.

Dne 22. julija. Četrtek Streljanje sovražne infanterije se nadaljuje, to je redki streli. Popoldne okoli 3. ure je sovražnik naenkrat otvoril artilerijski brzi ogenj ter bombardiral Kanal, Grad in Morsko. Na Kanal je bilo oddanih kakih 25 granat. Zadete so bile sledeče hiše: Franca Vuga, št. 2 in 3, dve sta zadeli v streho in 2 v podnožje hiše. Škoda je znatna. Hišo in kovačnico Ivana Podbršček, št. 4, dve v streho hiše in ena v kovačnico; v streho hiše št. 11 Antona Ivančič ena (sodnijsko poslopje), v vrt Franca Vuge 2, v vrt Josipa Hrast 3. Ostale so padle v bližini Kanala. Isti dan je sovražnik oddal kakih 30 granat na vojašnico Pavia. V Morskem so od granat poškodovane sledeče hiše: Franca Valentinčič, št. 14, streho in dimnik, Andreja Kuk, št. 21, v steno štale, v steno hiše št. 32, Martina Kralj in v steno hiše št. 33, Josipa Vuge. Ranjen ni bil kljub grozni bombardaciji nihče.

Dne 23. julija. Petek Naši pred svitom dneva z granatami bombardirali sovražne pozicije na desnem bregu Soče.

Dne 24. julija. Sobota Zjutraj ob 1 uri naši ponovno bombardirali sovražne pozicije na desnem bregu Soče. Posamezni infanterijski streli od obeh strani so se čuli celi dan. Celo noč so se čuli grozni artilerijski in infanterijski boji na fronti Plave—Gorica—Dobredob. Dne 19, 20, 21 bombardiranje Gorice, Solkana in bližnjih vasi. Gorica je na zapadni strani zelo poškodovana. Človeških žrtev je tudi veliko.

Dne 25. julija. Nedelja Enako kakor dne 24. Žrtev ni.

Dne 26. julija. Ponedeljek Streljanje se nadaljuje kakor prejšnji dan.

Dne 27. julija. Torek Streljanje se nadaljuje kakor prejšnji dan. Sovražna krogla je dvakrat žugala smrt Alojziji Bajt. Zadnja ji je prestrelila krilo pri kolenu in sicer, ko je tekla od hiše Terezije Kocjančič, št. 86, proti hiši Alojzije Kralj, št. 83, v Kanalu. An-

geli Sovič se je prigodilo nekaj enakega. Zvečer ob 9. uri močnejši infanterijski spopad pri avškem železnem mostu — to je naši na levem in sovražnik na desnem bregu Soče.⁴⁶ Ob 10 1/2 uri zvečer se je čulo voziti sovražni avtomobil po cesti Ajba—Ročinj. Grozni artilerijski ogenj pri Gorici trajal dalje. Predpoldne je sovražnik otvoril silni artilerijski ogenj v smeri Stara Gora—Plave, ki pa ni trajal dolgo časa. Naši junaki se držijo, kakor skala, na svojem mestu.

Dne 28. julija 1915. Sreda Zjutraj. Artilerijski boji pri Gorici se z nezmanjšano ljutostjo nadaljujejo, to je, čuje se neprestano grmenje topov. V Kanalu strelja sovražnik s puškami na vsakega, ki se mu prikaže, bodisi otrok, ženska ali starček. Tu bivajoči se moramo skrivati kakor plašni zajci, katerim je za petami pes in spredaj lovec.

Razmere v Kanalu od 20. do 30. julija 1915 Ljudstvo je vsled vsmrčenja Ivana Vuge (kakor je že spredaj navedeno) in radi bombardiranja z granatami Kanala (22/7) jako preplašeno in razburjeno. Vrh tega je sovražnik delal veliko vznemirjenje s streljanjem s puškami na civilno ljudstvo. Nastalo je silno pomanjkanje živil. V Kanalu se ne dobi drugega kakor krompir (po 24 v. kg) in mleko, ki se prodaja še po normalnih cenah. Donašanje živil iz Gorice preko Grgarja—Bat—Vrha je silno težavno in vrhu tega silno nevarno, ker je cela ta cesta ogrožena pred šrapneli in granatami, posebno mesto Gorica, katero se že več dni bombardira; katero je tudi silno poškodovano. Dne 21. t.m. ob 4. uri popoldne sta g. Jožef Baudaž, sedanji predstojnik občine in Anton Bajt, občinski tajnik, odšla v Gorico, da preskrbita toliko potrebno koruzo. Med silnim grmenjem topov sta prišla (celo pot peš) ob 10 1/2 uri zvečer v Gorico.

Med potjo ni bilo mogoče nikjer dobiti kakega okrepčila. Ko sta prišla na »Prevali« pod sv. Goro, sta opazila neprestano bliskanje topov na črni gori sv. Valentina—Podgora—Doberdob. V Solkanu sta našla vse gostilne že zaprte. Lačna, žejna in trudna sta korakala v družbi bojov in koncertu topov dalje proti Gorici s trdnim upanjem, da potolažita želodec in ugasita žejo v Gorici. Ko sta tja prispela, sta tudi tam našla vse zaprto. S posredovanjem policijskega nadzornika, g. Karola Juga, se jima je posrečilo priti v zaprti hotel pri »Jelenu«, kjer sta prenočila brez, da bi zamogla dobiti večerjo ali vsaj kaj pijače. Radi neprestanega šviganja granat, dasi trudna, nisva dobro spala, ker se nisva čutila varna radi neugodne lege hotela.

Grmenje topov in priletanje granat v Gorici je trajalo celo noč in cel naslednji dan. Drugi dan sva šla v urad c.kr. okrajnega glavarstva, kjer se je nama reklo, da koruze ni še na razpolago, pač pa da se isto pričakuje, ako bodo razmere dopuščale, ter da je iste naročeno 20 vagonov na kolodvor v Ajdovščino. Obljubilo se nama je, da kakor hitro koruza pride, se nas obvesti. Radi silnega bombardiranja mesta Gorice je bilo ljudstvo tako preplašeno in razburjeno, da bi se tudi v slučaju, ko bi se koruza dobila, ne bilo mogoče do-

biti voznika za prevoz iste tudi, ko bi se bilo obljubilo za prevoz 10 kvintalov iste do Vrha 200 Kr. Ko sva v hotelu pri Jelenu pokosila, sva odločila iti v Trst z upanjem, da se nama posreči tamkaj dobiti koruzo. Vlak je vozil le od st. Petra dalje. Ko sva se približala postaji st. Peter, nama je nasproti prišel nek izvošček ter trdil, da je vlak že odšel. Sedeva v kočijo istega ter se peljeva v Gorico nazaj. Pol ure kasneje je prišel za nama g. nadučitelj Verč, kateri nama je pojasnil, da nas je izvošček nabrisal, to je, da je vlak kasneje odšel. Kasneje sva zvedela še neugodnejšo novico, namreč da drugi vlak odide šele naslednjega dne ob 3. uri zjutraj in ne več iz st. Petra, ampak iz Volčje drage naprej, ter da je pot tja le preko Vrtojbe—Bilje prosta, to je 3 ure hoda. Sklenila sva zvečer oditi peš tja. Med potjo se nama je pridružil nek Janez, vinski bratov v rožicah, ter se nama je ponudil za kažipota po stranski krajši stezi, kateri je svojo obljubo tudi izpolnil.

Ko sva dospela na postajo v Volčjo drago, kamor je prihajalo vse polno preplašenih izseljencev iz Gorice in vse polno voznikov, ki so vozili prtljago istih, katero so trije postrežniki in trije uslužbenci nepretrgoma vagali in nakladali od 9. ure zvečer do 3. ure zjutraj, ni bilo mogoče najti prostora za sesti. Pogled na izseljence, posebno na otroke in bolehe, je človeku nudil pretresljiv vtis, posebno pa še pogled na ranjene junake. Rada bi se bila kam vlegla, pa nisva imela kam in zraven sva se bala še v drugo zamuditi vlak. Čakala sva na vlak celo noč.

Točno ob 3 urah se je začel vlak pomikati počasi proti Trstu, kamor smo dospeli ob 9. uri predpoldne, kjer sva potolažila želodec zokusnim golažem in mrzlim pivom, po katerem sva hrepenela celo pot. Tu se nama je zdelo kakor prerajeno, ker sva se čula varna pred sovražnimi granatami, ki so nama brenčale celo pot ob Soški fronti. Popoldne sva šla v kopališče katero nama je jako ugajalo. Drugi dan ob 9. uri predpoldne smo odpotovali iz Trsta, kjer se nama je pridružil g. Štefan Segalla, kateri se je kot podžupan vračal na svoje službeno mesto v Kanal. V Volčjo drago smo prispeli ob 3. uri popoldne. Tu zopet vidimo vse polno izseljencev iz Gorice in njih prtljago, ki nestrpnost pričakujejo odhod vlaka na varno, kakor tudi od prevelikega dela nervozne železniške uslužbenice. Blago, ki smo ga kot Mittgepäck seboj pripeljali, nismo zamogli ven dobiti radi navala ljudi in pomanjkanja postrežnikov. Po dolgotrajni vožnji in vročini smo dospeli silno žejni v Gorico misleč, da dobimo zaželjeno pivo. Šli smo najprej v Hotel Post, nato v Hotel Leon, a nikjer niso imeli nič za jesti in nič za piti. Zatim se nam je posrečilo v Hotelu ...⁴⁷ dobiti okusno jančkovo pečenko, solato in vino, ki nam je jako dobro došlo. Zatim smo 2 uri zaman iskali po Gorici voznika za prevoz nakupljenega blaga do Vrha, ali vsaj do Bat. Ob 6. uri zvečer odšli smo vsak s svojim nahrbtnikom iz Gorice preko Grgarja—Bat—Vrha in ob 4. uri zjutraj prispeli domov. Ko smo prispeli na Prevali, že so začeli neprenehoma

grmeti topovi različnih kalibrov. Grmenje je ob svitu lune trajalo celo noč in naslednji dan. Dasi je bila pot jako težavna, bilo je pa jako zanimivo, resno, zanimivo in ganljivo videti iz višin neprestano bliskanje topov na celi črti Plave—Gorica—Doberdob.

Dne 29. julija. Četrtek Posamezni puškini in topovski strelji trajajo dalje. Sovražnik strelja na vsakega, ki se mu prikaže. Pri Gorici strašno grmenje topov.

Dne 30. julija. Petek Kakor včeraj. Naši obstreljujejo skladišče železnice v Gorenji vasi. Govori se, da je bil pri tem ranjen Silvester Ipavec iz Gorenje vasi, št. 28. Druga govorica je, da je mrtev.

Dne 31. julija. Sobota Redki puškini strelji kakor tudi topovski.

Dne 1. avgusta. Nedelja Gostejše streljanje s puškami in topovi traja dalje. Silni boji v Plaveh od 9.—10. ure zvečer.

Dne 2. avgusta. Ponedeljek Ob 11 1/4 uri sovražnik bombardiral Kanal. Zadete so bile sledeče hiše: Miha Stanič, št. 6, v streho, Antona Ivančič, št. 11, (sodnijsko poslopje) v steno facade in druga v zahodni del strehe. Eden drobec granate je padel skozi vse stropove s tako silo, da je v pritličju zaril v tlak. Hiša Antona Križnič, št. 9, zadeta v vzhodni del strehe. Dve sta padli v vrt g. Hrasta. Ob 2. uri popoldne je puškina krogla zadela v nogo, v koleno Petra Podkrasnik in sicer v postelji, ki je ležal v hiši št. 98. Rana je ozdravljiva. Isti dan zvečer so istega odnesli vojaki preko Vrha v bolnišnico v Ljubljano.

Dne 3. avgusta. Torek Naši streljali s šrapneli v Čolnico in na greben Marijacejskega hriba. Posamezni puškini strelji.

Dne 4. avgusta. Sreda Streljanje s puškami in topovi se nadaljuje. Puškina krogla je pretrgala klobuk na glavi Andreja Stanič (hlapec g. Zega), ki je v polju Malnica na Fabriki kopal krompir za g. Debenjaka, oziroma Baudaža. Zvečer silni artilerijski in puškini boji v Plaveh.

Dne 5. avgusta 1915. Četrtek Posamezni artilerijski in puškini strelji se nadaljujejo. Ponoči silni artilerijski in puškini boji v Plaveh.

Dne 6. avgusta. Petek Posamezni artilerijski in infanterijski strelji. Predpoldne silno streljanje sovražne artilerije v smeri Sv. Ivan—Plave.

Dne 7. avgusta. Sobota Posamezni artilerijski in infanterijski strelji se nadaljujejo.

OPOMBE

1. Kronist je novice začel beležiti z rdečilom. — 2. Enota je bila nameščena v Kanalu od 28. aprila 1905. leta dalje. — 3. Kronist ni zabeležil imena. To je bil profesor Ivan Košnik. — 4. Najbrž napaka kronista. Prvi mobilizacijski dan v Kanalu je bil 28. julija 1914. — 5. Ni zabeležen datum. — 6. Gre za 1. avstro-ogrsko armado pod poveljstvom generala Viktorja Dankla, nameščeno zahodno od reke San in južno od Visle; ter 4. avstro-ogrsko armado pod poveljstvom ge-

nerala Auffemberga (kronist napačno zabeležil priimek), nameščeno severno od trdnjave in mesta Przemysl. Med Lvovom in reko Bug je bila nameščena 3. avstro-ogrska armada pod poveljstvom generala Brudermanna. Bila je poražena in je prepustila Rusom Lvov. — 7. To je katastrska občina Idrija od reki Idriji (Judrio), meja med AO in Italijo, danes deloma med Italijo in Jugoslavijo. — 8. Na Gradu (Kanal) je bila graščina spremenjena v vojašnico. — 9. Dopisano v marcu 1915. — 10. Dopisano v juniju 1915. — 11. Dopisano konec leta 1914. — 12. Kronist opisuje dogodka po avstro-ogrskem porazu na planini Suvobor, 3. decembra 1914. — 13. Ker je avstrijska stran pričakovala, po neuspešnih pogajanjih z Italijo, da bi le-ta ostala nevtralna, je nadaljevala z izgradnjo obrambnih objektov. — 14. Po današnji terminologiji je to Kanalski vrh, kronist je zabeležil ljudsko rabo: Vrh. — 15. Loga je zaselek na levem bregu Soče, ob cesti Kanal—Avče. — 16. Oddelek gorskega topništva. — 17. Dolenje se danes nahaja v Italiji, na levem bregu reke Idrije, v Goriških Brdih. Italijansko ime Dolegna del Collio. — 18. Kronist ni zabeležil imena in priimka vojaškega poveljnika v Kanalu. — 19. Train, nemški izraz za vojaški pratež, kolono vojaških voz. — 20. Most pri Majdi je bil železniški most čez Sočo in teren, katerega ledinsko ime je Majda. Je tudi v bližini potoka Majda nasproti Bodreža. — 21. V tej kroniki je zabeležena otvoritvena svečanost, kakor tudi vsi važnejši sestanki v zvezi z izgradnjo železnice Gorica—Jesenice, ki se nanašajo na občino Kanal (ozemlje občine, kjer poteka železnica). — 22. Stara Gora ali Castelmonte je v Beneški Sloveniji, višinska točka 618. Na njej so Italijani imeli v začetku topniške položaje. — 23. Kršan je bila prva hiša v Morskem, na levem bregu Soče, tudi na vzpetini. (Po ustni izjavi Kristjana Bavdaža). — 24. Samec je bil jez na levem bregu Soče, ob cesti med Kanalom in Avčami. (Po ustni izjavi Kristjana Bavdaža). — 25. Pečno je ledinsko ime za travnik, vojaško vežbališče, nad ovinkom ceste Kanal—Bodrež. Ime Pečno, ki se pojavlja na današnjih zemljevidih, leži na desnem bregu Soče in je ime zaselka, oziroma kapelice — tedaj imenovane Pečnik, ki leži ob cesti, ki pelje iz Gorenje vasi proti zaselku Potok. — 26. Kronist ni zapisal imen padlih. — 27. To sta cerkvi na hribčkah: Sv. Peter (kota 260) in Sv. Pavel (kota 403) na desnem bregu Soče. — 28. Predmost je del Kanala, vendar leži, oziroma je ležal, na desnem bregu Soče, tik pred mostom, če gledamo po cesti iz smeri Ajbe. — 29. Kronist ni zabeležil imena in priimka padlega vojaka. — 30. Kronist ni zabeležil imena padlega Levpuščka. Žablje se danes imenujejo Žable in so zaselek v KS Kal nad Kanalom. — 31. Cerovo je zaselek na cesti, ki pelje iz zaselka Potok v Dolnje Nekovo in leži na desnem bregu Soče. — 32. Sv. Vid je razvalina cerkve na koti 453, na desnem bregu Soče. — 33. Na Poklonu — ledinsko ime, leži pa ob cesti med Kanalom in Bodrežom, še severneje kot leži danes osnovna šola, zgrajena na Brajdi. — 34. Runk je bilo naselje, danes del Kanala, ki je ležalo severneje od Gradu v smeri Bodreža. Bilo je tudi višje nameščeno kot Grad. — 35. Kronist je naknadno vpisal podatke za 6. junija 1915. — 36. Kronist ni zabeležil imena padlega, oziroma umrlega Dalmatinca. — 37. »Katanja« je vrsta vina ali trte samorodnice in je slabše kvalitete. — 38. Zagabrac leži na desnem bregu Soče blizu Ajbe, od železniškega predora dalje. — 39. Pečnik je bilo obcestno znamenje (kapelica) in leži ob cesti, ki pelje iz Gorenje vasi proti zaselku Potok, sedaj zaselek Pečno, na desnem bregu Soče. — 40. Škalabon je bila znana gostilna ob cesti Kanal—Ročinj, t.j. na desnem bregu Soče. — 41. Hrib »Urling« — kronist uporablja ime, ki ga danes ni več možno lokalizirati, zlasti še,

ker ga enkrat locira nad vas Plave, drugič pa nad zaselek Paljevo. Možno je, da leži med koto 383 in koto 350 (Klin). — 42. Ime vasi je kronist napačno zapisal. To je zaselek Jesenje blizu Krestenic na desnem bregu Soče, južneje od Kanala. Kronist uporablja tudi ime Jesen. — 43. Tinčna brajda je del ledinskega imena Na Brajdi ob cesti iz Kanala v Bodrež. — 44. Polje pri Fabriki je ležalo severneje ob cesti iz Kanala v Bodrež, oziroma je nadaljevanje ledinskega ime-

na Na Brajdi. Nekoč je tod bila tkalnica. Delavci so prišli iz Karnije. Od tod priimki Segalla, Garlatti, Karnel. Tkalnica je ležala v bližini sedanje Osnovne šole. — 45. Garlattijeva smodnišnica je bila hišica nad cesto, ki pelje iz Kanala proti Gorici, blizu pokopališča in cerkvice Sv. Ane. V njej je lastnik — Garlatti hranil smodnik. — 46. Avški železni most je povezoval levi in desni breg Soče in bil namenjen pešcem. — 47. Kronist ni zabeležil imena hotela.

O ŠOLSTVU V GORJAH IN BOHINJSKI BELI DO 1945

ANDREJ VOVKO

Iz prispevka o šolstvu v Bohinju do 1945, ki sem ga pripravil za posvetovanje o Bohinju decembra 1986 in je nato v razširjeni obliki izšel v Bohinjskem zborniku, je bil iz uredniških razlogov izpuščen tisti del, ki govori o razvoju osnovnega šolstva v Gorjah in Bohinjski Bistrici do leta 1945. Mnenja sem, da je tudi ta del potrebno objaviti in bo tako dopolnjen v omenjenem prispevku objavljeni razvoj osnovnih šol v Bohinjski Bistrici, Srednji vasi in Koprivniku.¹

GORJE

Podobno kot v Bohinjski Bistrici, Srednji vasi in Koprivniku se je tudi v Gorjah osnovnošolski pouk začel z zasilno šolo. Okoli leta 1835 je začela šola te vrste delovati v prvem nadstropju tamkajšnje mežnarije. Prvi znani učitelj je bil neki Dragotin. V mežnariji je bil pouk do leta 1865, v šolskem letu 1865/66 pa je bila šola v zimskih mesecih v zasebni hiši pri Kozlu v Gorjah št. 23, v ostalih pa kar na župnijskem skednju.

Leta 1866 so sezidali novo šolsko poslopje, v katerem je poučeval organist in cerkovnik Matija Rant. V obdobju 1878—1880 so morali šolo razširiti v dvorazrednico, vendar pa je primanjkovalo prostora in šolsko stavbo so leta 1880 nadzidali ter v nadstropju uredili novo učilnico in učiteljevo stanovanje. Istega leta je krajevni šolski svet kupil ob šoli zemljišče za šolski vrt, ki ga je na lastne stroške uredil šolski upravitelj Janko Žirovnik iz Kranja; ta je istega leta nastopil službo v Gorjah. V tem kraju je služboval deset let in v najboljši tradiciji vsestransko delavnih učiteljev še vneto pospeševal sadjarstvo in petje. Na mestu šolskega upravitelja ga je nasledil brat Jožef Žirovnik.

Po ukazu deželnega šolskega sveta so leta 1893 odprli v Spodnji Radovni na Fužini v hiši št. 6 ekskurendno šolo (podružnično šolo) za otroke iz Pernikov, Radovne in Pokljuke. Pouk je bil od maja do avgusta in to dvakrat tedensko, učitelj pa je dobil za

poučevanje 25 goldinarjev na mesec. V tem času so bile za primerjavo učiteljske plače na Kranjskem od 450 do 700 goldinarjev, šolski upravitelji oziroma nadučitelji pa so imeli še pravico do prostega stanovanja ali nadomestila stanarine do višine 80 goldinarjev. Učilnico je omenjeni šoli v Radovni brezplačno prepuštila »Obrtna družba« s Save. Pouk na tej šoli je bil do leta 1906, ko so jo zaradi premajhnega števila učencev opustili.

Ko so leta 1903 šolo v Gorjah razširili v trirazrednico, so morali v Gorjanskem domu (kasnejši občinski stavbi) najeti sobo za učilnico za letno najemnino 100 goldinarjev. Leta 1914 so v šolo napeljali elektriko. Med prvo svetovno vojno so zaradi pomanjkanja delavcev pouk v višjih razredih končali že v začetku aprila, tako da so ti šolarji lažje pomagali pri raznih, predvsem kmečkih delih. V učilnici 3. razreda je bilo leta 1917 najprej vojaško skladišče, nato pa v šolskem letu 1917/18 zasilna bolnišnica za nemške vojake. (Spomnimo se, da je bil to čas po preboju pri Kobariду.)

Vsaj od leta 1887 zasledimo na šoli v Gorjah poleg nadučitelja še učiteljico Terezo Strle (tudi Sterle) iz Kamnika, ki je ostala na šoli tudi po bratovski izmenjavi upraviteljev Žirovnikov leta 1890. Na ekskurendni šoli v Radovni je poučeval Josip Žirovnik. V šolskem letu 1904/05 se je Žirovniku in Strletovi pridružila Zofija Kalan, rojena v Velikih Laščah, naslednje šolsko leto pa jo je zamenjala Friderika Kamlus iz Ljubljane, to pa naslednje leto Ana Zevnik. V šolskem letu 1912/13 na šoli ni več Strletove, vendar pa jo je Pavla Dežman nadomestila šele v naslednjem šolskem letu.

V Gorjah so leta 1898 ustanovili podružnico šolske narodnoobrambne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda, za katero je bilo med drugim značilno, da so bili med njenimi najbolj delavnimi člani prav učitelji. Tako je bilo tudi pri podružnici v Gorjah, ki pa se ni izkazala s kako posebno delavnostjo, oziroma z dolгим delovanjem. Imela je največ 38 članov, v času

svojega delovanja do leta 1909, ko so jo črtali iz seznama podružnic, pa zbrala 468,50 kron prispevkov. Predsednik njenega odbora je bil župnik Ivan Ažman, tajnik nadučitelj Josip Žirovnik, blagajničarka pa Terezija Strle. Po vsej verjetnosti je podružnico »pokopal« razkol med katoliško in liberalno usmerjenimi člani Družbe sv. Cirila in Metoda, do katerega je leta 1907 prišlo na letni skupščini v Bohinjski Bistrici.

Po razpadu stare Avstrije in nastanku jugoslovanske države je nova jugoslovansko-italijanska meja tudi v Gorjah, podobno kot se je zgodilo v Bohinjski Bistrici, povzročila povečanje prebivalstva in s tem tudi razširitev šole. Na njej so leta 1920 najprej odprli četrti razred in vzporednico. V letih 1927/28 so na njej za učence višjih razredov odprli kmetijsko in gospodinjstvo nadaljevalno šolo.

Zaradi vseh teh sprememb je postalo šolsko poslopje seveda premajhno in leta 1928 so izbrali parcelo, na kateri naj bi postavili novo šolo. Gradnjo so preprečile finančne težave, v šolskem letu 1936/37 pa se je krajevni šolski odbor odločil, da bo denar, ki so ga do takrat že zbrali za novo šolo, porabil za popravilo in nadzidavo starega šolskega poslopja.

V obdobju med obema svetovnima vojnama so leta 1921 poučevali v Gorjah poleg Žirovnika in Ane Zevnik še Erna Schrott, Antonija Ramovš in Frančiška Zupanc, leta 1923 kot začasna šolska voditeljica Valerija Jeraj ter Ana Zevnik, Frančiška Plehan, Frančiška Zupanc, Denise Bele ter Andrej Žvan. V letu 1934 so bili na šoli nadučitelj Valentin Razinger, njegova žena Gizela, rojena Lukman, Ana Zupanc, Denise Bele, Antonija Merlak, Franc Pikelj, Aleksander Peterca in Angela Ščurek.

Propad stare Jugoslavije je šola v Gorjah dočakala kot šestrzredna z dvema vzporednicama. Na njej je bilo vpisanih 168 dečkov in 172 deklic, učiteljska knjižnica je štela 600, šolarska pa 700 knjig. Šolsko poslopje je imelo tri učilnice, kuhinjo, shrambo za gospodinjstvo šolo, pisarno in upraviteljevo stanovanje. Dve učilnici sta bili v sosednji občinski hiši, ena pa v zadruhi.

Poleg upravitelja Razingerja in njegove žene so na šoli poučevali še Ivan Dodič, Franc Pikelj, njegova žena Anica, Denise Bele, Tončka Merlak in Angela Ščurek. Nemški okupatorji so najprej aretirali nadučitelja Razingerja in učitelji Dodiča skupaj s kaplanom Jožefom Močnikom, bolnega učitelja Piklja pa so pustili v Gorjah. Razingerja z ženo in Dodiča so nato izselili v Srbijo, od koder se je Dodič kmalu vrnil, Razingerja pa šele ob osvoboditvi. Pikelj se je kasneje z družino umaknil v Radovljico, prav tako pa so odšle tudi preostale tri učiteljice.

Začel se je pouk v nemščini. Nemški učitelji so se zelo menjavali. Prvi upravitelj je bil neki Andritsch iz Koroške, za njim pa Maria Gruber in kasneje Herta Möselberger. Vsega skupaj omenjajo podatki vsaj deset nemških (po vsej verjetnosti pretežno avstrijskih) učiteljev in učiteljic. Nemške okupacijske obla-

sti so podobno kot drugje pri nas skušale pridobiti prebivalstvo s tečaji nemščine za otroke, mladino in odrasle, z javno knjižnico in kinopredstavami v prvem letu okupacije, ki pa naj bi bile zelo slabo obiskane.

Nemška šola je bila dve leti še v šolskem poslopju, potem pa se je v stavbo vselila nemška vojska in pouk so imeli v zasebnih prostorih (v gostilni Kunstelj in v hiši Franca Poklukarja) vse do osvoboditve, kar pri nemškem okupacijskem šolstvu zlasti v manjših krajih ni bil pogost primer. Zanimivo je tudi dejstvo, da je bil pouk v zadnjem šolskem letu okupacije v 1. razredu v slovenščini. Nemško učiteljstvo se je, kot že rečeno, na šoli zelo menjavalo, ob koncu okupatorske šole pa so učile Dunajčanke: upraviteljica Herta Möselberger, Maria Steiner in Inge Svoboda.

Ker je bilo v času NOB šolsko poslopje poškodovano, se je po osvoboditvi pouk začel v gasilskem in mladinskem domu ter pri Pokljukarju na Dolgem brdu, kjer je bil že med vojno. Do konca leta 1945 je bilo šolsko poslopje že usposobljeno za pouk. Učencev je bilo na šoli 286, do 15. julija 1945 pa so jih štirje učitelji(ce) predvsem preizkusili, koliko še znajo slovenščine. Omenjeni datum je bil po osvoboditvi določen kot konec pouka za vse tiste kraje, kjer ni bilo partizanskih osnovnih šol. Na šoli v Gorjah so uspeli nekolikokrat obnoviti tako učiteljsko (220 knjig), kot tudi šolarsko knjižnico (117 knjig), vendar pa jim je podobno kot v večini drugih naših krajev primanjkovalo učil in drugih učnih pripomočkov, učenci pa so zaradi prejšnjega pouka v gotici mešali črke. Učitelji na šoli so se tudi pritoževali, da se učenci jehovske in adventistične vere nočejo učiti zgodovine in narodnih pesmi.²

BOHINJSKA BELA

Podobno, kot še pri nekaterih šolah v Bohinju, so tudi podatki o začetku pouka v Bohinjski Beli ohranjeni na podlagi pričevanja. Mož z dobrim spominom se je v tem primeru imenoval Anton Kelbl, po domače Katričnik, ki je leta 1929 povedal, da naj bi se pouk začel leta 1852 v zasebni hiši pri Stojanu, leta 1856 pa nadaljeval v mežnariji, ki so jo leta 1887 povečali s prizidavo nove učilnice. V tem času je bil Kelbl predsednik krajevnega šolskega sveta, ki je leta 1903 »mežnarijo« prodal podjetju, ki je takrat gradilo bohinjsko železnico, to pa je v njej uredilo bolnišnico.

Leta 1899 so začeli graditi novo šolsko stavbo, ki so jo dozidali leta 1903. Prvotno načrtovano pritlično zgradbo je krajevni šolski svet na lastno pest spremenil v nadstropju z učilnico in učiteljevim stanovanjem v pritličju ter štirisobnim stanovanjem v nadstropju. V tem stanovanju je v času gradnje železnice stanoval inženir, ki je vodil gradbena dela. Zanimivo je, da je gradnja železnice veliko prispevala k zidavi šolskega poslopja, saj so sredstva zanj zbrali z davkom na al-

Šolsko poslopje v Bohinjski Beli
(iz dokumentacijske zbirke Slo-
venskega šolskega muzeja v Ljub-
ljani)

koholne pijače, ki so jih v glavnem trošili prav tuji delavci, graditelji železniške proge. Stavba je stala okrog 30.000 kron.

Ko so leta 1912 šolo povečali v dvorazrednico, so v pritličju preuredili učiteljevo stanovanje v učilnico, kuhinjo pa v pisarno, v nadstropju so iz omenjenega stanovanja naredili družinsko stanovanje za nadučitelja in samsko stanovanje za drugega učitelja.

O prvih dveh učiteljih na šoli se, kot kaže, ni ohranilo nič podatkov, tretji pa je bil Jožef Mežnar, ki je leta 1860 odšel poučeval v Komendo. Za njim je kake tri mesece poučeval sin ljubljanskega trgovca Kristijan Pajer, ki pa jo je kmalu »popihal« iz ne posebno lahkega učiteljskega poklica. Do leta 1906 je nato poučeval Matija Hudovernik, za njim neki Kozelj iz Gorij, Tržičan Peter Gros ter od 1867 do 1869 Jožef Vovk. Takrat je iz Bleda prišel v Bohinjsko Belo Franc Ausser (tudi Avser), ki je učiteljeval vse do smrti leta 1908. Nasledila ga je Josipina Arh, ki je na šoli službovala vse do leta 1936. V leta 1912 na novo odprtem razredu je takrat učila Marija Sajovec, avgusta istega leta je postal nadučitelj na šoli Josip Korošec, ki je ostal na tem mestu do upokojitve junija 1925. Nadomestil ga je Vladislav Mlekuž. Leta 1934 je začela na šoli poučevati Amalija Družinšek, ki je po krajšem službovanju na Breznici in brezposelnosti ponovno začela poučevati leta 1936, v istem letu pa še Terezija Bertoncelj, ki je prišla iz Prekmurja. Šola v Bohinjski Beli je v tem letu postala trirazredna.

Leta 1941 je bilo pred nemško okupacijo na šoli 106 učencev, ki so jih učili nadučitelj in dve učiteljici, poleg že omenjenih Mlekuža in Družinškove še Vlasta Dudković-Orel. Učiteljska knjižnica je štela 300, šolarska pa 200 knjig. Okupator je aretirал vse tri učitelje in jih odpeljal v Radovljico. Učiteljici je izpustil, nadučitelja Mlekuža pa izgnal z družino v Srbijo, od koder se je vrnil šele avgusta 1945. Dudkovičeva se je

vrnila v Ljubljano, Družinškova pa je s soglasjem narodnoosvobodilnih oblasti poučevala na nemški šoli v Bohinjski Beli.

Pouk v nemščini se je začel v Bohinjski Beli septembra 1941. Upravnik šole je postal Korošec Hans Pleikner iz Seebodna pri Spittalu. V šoli je bilo prvo leto vpisanih 96 otrok. Leta 1942 sta prišli na šolo Salzburčanki Teresia Ahamer in Elfrieda Mitter, prva je tudi prevzela službo šolske upraviteljice, druga pa je bila konec tega leta prestavljena na Bled. Konec oktobra 1943 so šolo »iz varnostnih razlogov« zaprli, učiteljici premestili na Jesenice, v šolo pa naselili nemško vojaštvo, v kateri je to ostalo vse do osvoboditve. Šolski arhiv, učila in opremo so spravili v župnišče, ki so ga namenili za otroški vrtec. Ko so partizani leta 1944 to stavbo minirali, je bil ves šolski inventar in arhiv uničen. Septembra 1944 so obnovili nemško šolo, pouk je bil v hiši Ivana Zupana (Batista). Tereziji Ahamer je bila kot že omenjeno dodeljena Amalija Družinšek, ki je v slovenščini poučevala v 1. razredu, v vseh razredih pa še ženska ročna dela. Aprila 1944 je Ahamerjeve pobegnili domov in to je bil tudi konec okupacijske šole v Bohinjski Beli. Ob zaključnih bojih za osvoboditev kraja 6. maja 1944 so Nemci poškodovali šolo, zlasti okna in streho.

Po osvoboditvi je bilo 15. oktobra 1945 na šoli vpisanih 97 otrok (45 dečkov in 54 deklic), za učiteljsko knjižnico so uspeli zbrati 210 knjig, šolarska pa jih še ni nič premogla. Šolsko poslopje je bilo, kot že omenjeno, potrebno popravila strehe in novih okenskih šip, učitelji pa so se pritoževali zaradi pomanjkanja učil, težav učencev s slovenščino, zlasti s samostalniki in dejstva, da je bilo med njimi zelo težko uveljaviti disciplino.³

Naj mi bo na koncu tega prispevka dovoljeno opozoriti na neko dejstvo, s katerim se pogosto soočajo preučevalci naše šolske zgodovine: za prikaze starejš

šolske zgodovine je pogosto na razpolago več virov, kot za zgodovino šol po letu 1945. Pričujoči zapis je nastal v dobršni meri na podlagi podatkov, ki jih hranijo dokumentacija Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, zlasti odgovorov na dve anketi te ustanove iz časa tik pred drugo svetovno vojno in takoj po njej. Iz teh različno izčrpnih odgovorov šolskih upraviteljev lahko obnovimo zgodovino večine šol na slovenskem ozemlju, seveda zlasti tistih, ki so bile v času med obema vojnama na ozemlju stare Jugoslavije. Žal podobna anketa še ni bila izvedena za čas po letu 1945 in prav tovrstni pregledi šolstva lepo pričajo, kako zelo bi bila koristna.

Mislím tudi, da je prav, da v nekaj besedah odgovorim na misli kolege Franca Benedika v oceni Bohinjskega zbornika v prejšnji številki *Kronike* (35/1987, št. 3). Neomenjanje partizanskega šolstva nikakor ni znak mojega omalovaževanja tega področja, pač pa posledica dejstva, da v virih, ki sem jih uporabil, nisem našel podatkov, ki bi dopolnili tiste v knjigi Slavice Pavlič in Viktorja Smoleja *Partizansko šolstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1981, kjer lahko v poglavju o partizanskem šolstvu na Gorenjskem najdemo podatke o partizanskih šolah oziroma šolskih

krožkih v Srednji vasi, Stari Fužini, Gorjah in Koprivniku, ki so jih vodile Minka Sodja, Jerca Pekovec in Marica Arh, Ivana Polda ter Alojzija Košir. Kar se tiče razvoja šolstva po letu 1945, je bila za to področje predvidena posebna razprava. Vsak morebiten nov podatek, ki bi dopolnil moja prispevka, bo seveda zelo dobrodošel.

OPOMBE

1. Andrej Vovko, *Šolstvo v Bohinju do 1945*. — Bohinjski zbornik, Radovljica, 1987, str. 167—173. — 2. Šolska mapa Gorij, Dokumentacijska zbirka Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani. — Koledarji (Vestniki) Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1898—1910. — Popotnikov koledar za slovenske učitelje, 1888—1897. — Ročni zapisnik z imenom ljudskih šol in učiteljskega osebja 1898—1914. — Imenik šolskih oblastev, osnovnih meščanskih in srednjih šol ter učiteljstva v Sloveniji, Ljubljana 1921. — Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji, Ljubljana 1923. — Stalež šolstva in učiteljstva v Dravski banovini, Ljubljana 1934. — 3. Šolska mapa Bohinjske Bele, Dokumentacijska zbirka Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani. — Ostala literatura, navedena pod opombo št. 2.

NEMŠKI OKUPATORJI V BLEJSKIH HOTELIH IN VILAH

BOŽO BENEDIK

Bled je postal ob nemški zasedbi središče vse okupacijske oblasti na Gorenjskem. Tu so se zbrale vse mogoče službe, ki so služile utrjevanju te oblasti, pomnenju in uresničevanju njihovega vnaprej izdelanega programa. Z začetkom oboroženega odpora, ki je dobil pozneje vse večje razsežnosti, pa se je seveda tudi obseg in dejavnost teh služb večala in dopolnjevala, predvsem še v metodah dela. Številni prazni hoteli in počitniške vile pa tudi večje hiše domačinov ter ugodna prometna lega Bleda, so jim bili še posebej dobrodošli. Saj so zato, prav verjetno, tudi izbrali Bled kot svoje središče na Gorenjskem.

Kaj vse je bilo od prvih dni zasedbe na Bledu, je bilo doslej že večkrat opisano, le da je, posebno mlajšim, to malo znano. Zato le v nekaj besedah ponovimo, nekaj več besedi namenimo manj znanim zadevam. Posebno si oglejmo, čemu vse so služili blejski hoteli, polpensionari, vile, kam so se naselili vsi, ki so z okupacijo prišli na Bled.

Ko govorimo o okupaciji Bleda in vse Gorenjske, radi pozabljamo, da so nas prvi »presenetili« Italijani. Njihov štab se je naselil v hotelu Toplice, hotelu Jelovica — medtem ko so se morali vojaki s svojo

konjsko opremo zadovoljiti s kabinami v Grajskem kopališču in po starih, že dotrajanih barakah A. Riklji. Te so takrat še stale pod kostanji poleg Grajskega kopališča — danes jih ni več. Kakšno nasprotje nasproti nemški okupacijski vojski in policiji!

Kako pa je bilo po nemški zasedbi? Vsekakor precej drugače. V takratni stari *Park hotel* se je vselilo Poveljstvo varnostne policije in varnostne službe. To poveljstvo je imelo več oddelkov, pač za vse dejavnosti, ki jih je bilo treba voditi in nadzorovati. Tako Kriminalna policija ali KRIPO, *Varnostna policija* ali SD, za nas najbolj pomemben pa je bil četrti oddelek — Gestapo. Temu poveljstvu je načeloval od prvih dni zasedbe Fritz Volkenborn, ki je isto mesto zasedal tudi v Celovcu. Spomladi leta 1942 ga je zamenjal za krajši čas Josef Vogt, ki se je pozneje zelo »proslavil« v Mariboru, kamor je bil prestavljen. Nasledil ga je Alois Persterer — doma iz Salzburga, bil pa je na Bledu najdlje, predvsem zaradi svojih dobrih zvez s Kaltenbrunnerjem. Proti koncu februarja 1945 ga je zamenjal Karl-Heinz Rux iz Bamberg ter ostal tu do zloma. Gestapo je vodil od prvih dni zasedbe dr. Hans Bauer, zamenjaval ga je začasno Hans

Kirchbaumer, katerega žena je bila Slovenka iz Zasi-pa, od prve polovice leta 1942 pa je zasedel to mesto Helmut Rosumek. Zaradi svoje odločujoče vloge v borbi z NOV je postal ključna osebnost nemške zasedbe na Gorenjskem. Njemu so zato posvečali že tedaj največ pozornosti.

V starem delu hotela Park je bil tudi *Urad za preseljevanje*, ki je sicer imel svojo nadrejeno oblast v Lodžu na Poljskem. Na Bledu je vodil ta urad, ki je izvedel popis prebivalstva na Gorenjskem, ter program preseljevanja v Srbijo in Nemčijo dr. Helmut Glaser, njegov namestnik pa je bil Schluifer. Ta je po kapitulaciji Italije prevzel odgovornejše mesto v Ljubljani, urad sam pa je po letu 1942 prenehal poslovati. Njegovo področje je prevzel vodja poveljstva ali komandeur, kot so ga tu imenovali. Vzdrževali so tudi svoje taborišče v Št. Vidu, pozneje v Goričanah. Še en urad je bil v tem, nekoč tako priznanem hotelu. Urad za utrjevanje nemštva — *Dienststelle für die Festigung des deutschen Volkstums*. Ta urad je prevzel vse premično in nepremično premoženje vseh preseljenih oseb, talcev in vseh tujcev. Sem so šteli vse lastnike počitniških vil iz Ljubljane in območja ostale Jugoslavije ter Židov. Vodil ga je major Mayer-Kaibitsch, znan sovražnik Slovencev še iz časa plebiscita, udeleževal pa se je že proti nam v povojnem času, za las pa je ušel našim enotam ob njihovem prihodu na Koroško.

Poveljstvo varnostne službe in varnostne policije je bilo neposredno podrejeno Višjemu vodji SS in policije za alpske dežele (Alpenland), kamor so prištevati Koroško, Štajersko, Salzburg, Tirolsko, Vorarlberg, posredno pa Berlinu. Ob okupaciji je to mesto zasedel Alfred Rodenbucher, nato pa od 15. maja do konca leta 1941 dr. Gustav Adolf Schell. S prvimi dnevi leta 1942 pa je to mesto prevzel Erwin Rösener. Njegov sedež je bil na Gorenjskem do kapitulacije Italije v hotelu Toplice, na razpolago pa si je vzel tudi Bonačevo vilo, danes Počitniški dom »Nova Gorica« na Bledu, nato pa se je preselil v Ljubljano. Rösener je znan pri nas po povračilnih ukrepih nasproti slovenskemu življu, po vojaških akcijah proti enotam NOV in od leta 1944 dalje po ustanavljanju domobranskih enot in sodelovanju s slovenskim domobranskim vodstvom. Končal je pred ljudskim sodiščem v Ljubljani. Novi del hotela Park je služil službenim osebam, ki so prihajale na Bled, tu pa je obratovala hotelska kuhinja.

V hotel Toplice se je že v prvih dneh aprila 1941 vselila *Civilna uprava za zasedeno ozemlje Spodnje Koroške* — Südkärnten — pozneje so to imenovali Oberkrain. Šef civilne uprave je bil takratni Gauleiter za Koroško Franz Kutschera (padel leta 1942 v Varšavi v atentatu), njegov pomočnik pa dr. Franz Marchard, mlad zagrizen pravnik, ki je stranke sprejemal le v črni SS uniformi. V hotelu so si uredili pisarne, ki jih ni bilo malo, saj so imeli vse referate, ki jih upravna služba zahteva. Uradniki in uradnice so bili po večini iz Celovca oziroma iz Koroške ali pa

so jih rekrutirali iz »Volksdeutscherjev« iz Ljubljane, manj pa iz Štajerske, predvsem iz Maribora. Številni med njimi so znali tudi slovensko, le da ni bilo dovoljeno uporabljati naš jezik, vsaj v prvih letih ne pa tudi ne v občevaranju z domačim prebivalstvom. Le en zanimiv primer:

Ko so v prvem letu po zasedbi še obratovali javni lokali na Bledu, je referent za preskrbo, ki je izdajal nakaznice, Franz Schmiedtmayer, izredno rad popeval koroške nemške pesmi s svojo družino. In v letu 1944 — prav s takim lepim glasom je pel še slovenske pesmi. Prav zato pa je bil prestavljen na vzhodno fronto in tam padel. Ko se peljete po Ljubeljski cesti na koroški strani proti Podljubelju, je še danes vidna njegova hiša, v dokaj razpadajočem stanju in to na desni strani strmega cestišča. Pa to le mimogrede!

Šefa Civilne uprave Kutschera je decembra meseca zamenjal gauleiter Dr. Friedrich Rainer, Gauleiter Koroške in to ostal vse do zloma nacizma. Njegov sedež je bil v Celovcu in je le redko prihajal na Bled — navadno je širše sestanke skliceval v Kranju. Po preselitvi civilne uprave z Bleda je bil hotel Toplice pozneje na voljo nemškim turistom, saj so se Nemci radi hoteli iti turizem, dalje tistim, ki so prihajali iz bombardiranih področij, pa za tiste, ki so službeno prihajali na Bled — in teh ni bilo malo. Tako pa je bilo vse do jeseni 1944. Tedaj so ga preuredili kljub nasprotovanju župana Paara v *lazaret* za vojake in oficirje SS. Lazaret pa je ostal vse do konca vojne in prav zato je bila v prvih povojnih tednih tudi vojaška bolnišnica za naše vojake, ker je bila zelo dobro opremljena.

V hotelu Toplice so dalje imeli svoje prostore tudi general-major Karl Brenner, poveljnik žandarmerije in redarstvene policije, in Rudolf Handl, poveljnik orožništva za Gorenjsko. V depandansi hotela Toplice, takoimenovanem »Fraku« ali gospodarskem poslopju, so ga po vojni zaradi regulacije ceste porušili, pa je bila *zobozdravstvena postaja*. Bila je zelo sodobno urejena, vodil pa jo je dr. Hans Müller, poročnik WH iz Berlina, ki je preživel vojni čas z vso družino na Bledu in se prav z zadnjim vlakom odpeljal domov. Stanoval je v počitniški vili, danes Mladinska c. 17. Le enkrat po vojni se je vrnil na Gorenjsko.

V hotelu Jelovica — preje hotel Jekler — ni bilo službenih prostorov, temveč so ga uporabljali za stanovanja višjih gestapovskih funkcionarjev in njihovih uradnic. Del sob je bil na razpolago tudi za priložnostne goste, pozneje pa se je večina višjih gestapovskih funkcionarjev morala preseliti v hotele tako v Park in Jelovico. Pripomniti je treba, da se v raznih opisih večkrat zamenjuje hotel Jelovica s hotelom Park.

Kje pa so se vgnezdile policijske in vojaške enote, ki so jim poveljevali zgoraj omenjeni poveljniki?

Policijske čete gorskih lovcev so zasedle hotela Petran in Central na Mlinem ter hotela Triglav in Evropa na Rečici. Vendar od teh si je danes mogoče ogledati le hotel Triglav last občine iz

Hotela Petran in Central ter počitniške vile na Mlinem (Bled)

Apatina, kateri služi kot počitniški dom, medtem ko so vsi drugi trije hoteli že zgodovina. Ogledat si jih je mogoče le na starih slikah. Število pripadnikov teh enot se je spreminjalo glede na aktivnost partizanskih enot na Gorenjskem. Tudi so morali te enote primer- no izvežbati in prilagoditi partizanskemu načinu bo- jevanja, česar sicer niso bili vajeni. Tudi so zamenjali enote glede na znanje smučanja, pripeljali so leta 1942 enote, sposobne smučanja, opremljene pa so bile z belimi haljami pač zaradi varovalne barve v zim- skem času. Več ali manj so ti hoteli ostali zasedeni z vojaškimi in policijskimi enotami vse do konca vojne.

Zanimiva je bila vojaška enota v sedanjih ga- ražah Vile Bled. Tam so imeli enote psov volčja- kov — »*Polizei Diensthunde Abteilung Südost*« — Ti so jim služili pri raznih akcijah, preiskavah, patroljah in zasedah. Enota je bila dobro opremljena, saj so imeli celo veterinarske ambulante z veterinarjem spe- cialistom. V zimskem času pa so jih včasih po štiri, šest vpregli v posebne manjše sani in se tako vozili v snegu po Bledu. Na Bledu so vzdržali do konca vojne.

V hotelu Astoria — stal je tam, kjer je danes vojaški počitniški dom »Sloboda« — se je nastanil del regimenta, imenovanega Lehr-Regiment Bran- denburg, štab tega regimenta je bil v Golf hotelu — današnjem Jadranu — bataljon v vili Justinraj, tri kompanije pa na golf igrišču, v hotelu Zaka in v hote- lu Union. Najbolj znan je bil poročnik Nietschke. Ta regiment je sodeloval v številnih ofenzivah in bojih po vsej Jugoslaviji, pri nas pa se je »proslavil« pri požigu Radovne. Na Bledu pa so ga zadržali vse do konca.

V hotelu Troha, tam kjer ima danes svoje pro- store blejska knjižnica, sredi vasi Grad, so nastanili vojaške enote Vlasovcev, pripadnikov odpadnika ge- nerala Vlasova. Uporabljali so jih v protipartizanskih akcijah, patroljah in zasedah po Bledu in na vhodih na Bled. Obup jih je gnal v vse večjo krvoločnost tudi nasproti civilnemu prebivalstvu, čimbolj so občutili konec vojne. V hotelu Splendid, današnjem hote- lu »Blegoš«, so dobili svoje prostore starejši vojaški

rezervisti, ki so oblikovali »Komando mesta Bled ali Feldkommandantur Veldes«. Tu pa je imela sedež tu- di vojaška policija s svojimi pripadniki. Imenovali so jo »Feld-Polizei«.

Tudi blejsko šolo so uporabili dvakrat za po- trebe vojske in policije. Tako je bila nastanjena v os- novni šoli, današnji Gostinski šoli, od 18. decembra 1941 do 5. marca 1942 enota policijskega rezervnega bataljona št. 93. Iz te enote je 27. decembra 1941 pad- lo 13 policistov. Zato je v prvih dneh januarja obiskal policiste v šoli generalni poročnik Schreyer, da bi jim povzdignil moralo. Kaže, da je v tej enoti moralo vla- dati precejšnje nerazporejenost, da je bila potrebna ta- kšna »tolažba«. Nato pa so vojaške enote zasedle šo- lo sredi avgusta 1943 pa do prvih dni septembra. Sicer pa blejske osnovne šole niso uporabljali za nastanitev vojakov ali policistov.

Za boj proti partizanskim enotam so uporabljali »*metalce plamena*«, ali »*Flammenwerferje*«. Te so imeli v shrambi pri župnišču, saj so za to tako poveča- li dvorišče, vojaki, ki so bili večji z njimi delati, pa so bili v hotelu Astorija.

Na letališču v Lescah so imeli od časa do časa še iz- vidniška letala »Storch« ali »štorklje«, tudi »Lojz- ko«, kot so ga imenovali domačini. Vse te okupacijs- ke sile pa so morale imeti za čimhitrejšje in učinkovite- jše posredovanje v vseh akcijah, hajkah ali »Einsat- zih« močan vozni park. Vojaške in policijske enote so prevažali s tovornjaki, pokritimi s plachtami, parkirali pa so običajno v sklopu hotelov, kjer so te enote sta- novale. Svoje centralne garaže in delavnice pa so ime- li pri garažah bivšega Alp-Avta, kjer je danes mehani- čna delavnica »Alpetura« na Ribenski cesti. Te so bi- le sicer po vojni povečane za en trakt. Garaže za »Ge- stapo« pa so bile v montažnih barakah, ki so bile po- stavljene na sedanjem parkirišču pri hotelu Trst. Vodja teh garaž, za katere so imeli blejski aktivisti v programu, da podtaknejo bombe in jih zažgo, pa so potem, glede na morebitne žrtve, odstopili, je bil Liegl.

Konec leta 1944 so se pojavili na Bledu tudi domobranci. Svoje bivališče so imeli v stari bolnišnici, Zagorice 75, na Jaršah, danes stanovanjska zgradba na Ribenski cesti št. 24. Na Bledu samem jih ni bilo kaj prida občutiti. Njihovi gospodarji so jih usmerjali bolj proti okoliškim partizanskim vasem Ribno, Selo, Koritno in Bodešče. Vsekakor je bila tesna povezava Bleda s temi vasmi, že zaradi obveščevalne dejavnosti na tekočem, zahtevala je več previdnosti pa tudi nekaj žrtev med domačini. To nam dokazuje spominsko obeležje proti Ribnemu. Domobranska enota je štela okoli 30 mož, ugotoviti pa moramo, da med njimi ni bilo nobenega domačina.

Še na dvoje vojaških poligonov ne smemo pozabiti. Na kratko smo že omenili, da so bile policijske enote tudi na sedanjem golf-igrišču v klubski hiši, ki je že takrat bila povsem enaka današnji. Igrišče pa so uporabljali za vežbališče; velik del so ga prekopali s strelskimi jarki. Tudi blejskega gradu so se polastili. Imeli so zgoraj svoje protiavijske opazovalnice, le da protiavijskih topov ni bilo, vsaj nikoli niso z njimi streljali, pa čeprav so zadnji dve leti vojne jate letal preletavala Bled. Tudi na municijska skladišča je bilo treba misliti. Za te so namenili takratni Sokolski dom, današnji Dom TVD Partizana, in pa bivši Zdraviliški dom. Tamkajšnje dvorane so prav dobro služile za te njihove potrebe.

Seveda ne smemo pozabiti *orožniške postaje*. Ta je bila v hiši dr. Ivana Kavčiča, danes Partizanska c. 1, tam, kjer je bila žandarmerijska postaja že v stari Jugoslaviji. Žandarmerijsko postajo je vodil Eduard Steiner, doma s Koroškega, ki se je po prestani kazni v Vršču vrnil domov. Dalje je bil njegov pomočnik Ludwig Lenninger; ta je končal na Poljskem, najbolj pa se je »odlikoval« med njimi Karel Kratky. Njihova naloga je bila predvsem nadzorovati domače prebivalstvo, predvsem njihovo gibanje in povežavo z enotami NOV ter ta poročila oddajati naprej svojim predpostavljenim. Zmernejši med temi je bil Eduard Steiner, ki je le iskal stike z domačini, jih tudi opozarjal na nevarnost. Pozneje se je prelevil tudi preje tako zagrizeni Lenninger, le Kratky je ostal isti vse do konca vojne. Podoben pa mu je bil tudi Karel Jobst. Na pobudo domačih prebivalcev in njih sodelavcev sta Steiner in Lenninger ostala na Bledu; nista zbežala. Odpeljali so ju v ujetniško taborišče, nato pa jima je bilo sojeno v Ljubljani.

Območje te žandarmerijske postaje se je večkrat spremenilo v teku zasedbe. Kot pomožne vojaške enote naj bi služile okupatorju obrambne enote ali »Wehrmannschaft«; sem so želeli vključiti mladino pred odhodom v vojsko, starejše, ki jih niso klicali v vojsko, pa so hoteli vključiti v samoobrambne enote ali »Selbstschutz«. V Wehrmannschaft so prvič poklicali blejsko mladino spomladi 1942, zborna mesto pa je bilo v Zaki. Podelili so jim uniforme, podobne nemški strankini uniformi. Njihov prvi nastop je bil na pogrebu za jeseniškim županom Karlom Lukmanom aprila 1942 na Jesenicah. Že poleti istega leta

pa so jim uniforme odvzeli, da jih ne bi dobili v roke partizani, za mladince pa so že začeli razmišljati, kako bi jih vpoklical v nemško vojsko oziroma SS. Tudi pripadnikom »Selbstschutza« so podelili črne uniforme, povsem podobne uniformam SS. Vpoklicali pa so jih na Bledu le enkrat. To je bilo na Silvestrovo 1942–43, da so skupaj z nemškimi orožniki patrolirali po obronkih Bleda, da jih ne bi slučajno presenetili partizani. Tako sta obe ti formaciji bili kaj kratkega veka, saj so Nemci kmalu ugotovili, da so Slovenci v teh formacijah povsem nezanesljivi, da se nanje ne morejo zanašati, nasprotno, da se s tem le še povečuje število udeležencev v NOV. Svoje pa je opravilo tudi vse večje širjenje OF po vaseh in mestih, seveda tudi na Bledu pa tudi v vse večje partizanske akcije. Te pa so dale misliti tudi Nemcem, da pač gre za organizirano partizansko vojsko, ki ima trdno in zavedno zaledje.

V vili Zora sredi parka, kjer je danes Krajevni urad in sedež Krajevne skupnosti Bled, je imela svoj sedež blejska okupacijska občina. Tu je bil pred vojno sedež Zdraviliške komisije in čitalnica za blejske goste. Za župana so imenovali Franca Paara z Jesenic, ta pa je županoval na Bledu vsa štiri leta, od 18. 4. 1941 pa do 8. 5. 1945. Občina je opravljala posle, ki so običajni za ta upravni organ, le da so se morali posebej zanimati in voditi evidenco o gibanju prebivalstva, tudi o njihovem političnem razporejenju in podobno. Za prvega tajnika so postalivi ing. Tilijusa Budau, Volksdeutscherja iz Ptuja, ki se je z družino priselil na Bled. Vendar ga je že leta 1941 nadomestil pravnik Milan Regvat iz Št. Jurja na Štajerskem, ostal pa je na tem mestu vse do konca leta 1944. Zanimivo je, da je bil Regvat Slovenec, da ga niso vodili niti med nemškimi družinami na Bledu niti med Volksdeutscherje. Tudi mu ni bilo moč nič očitati, saj je bil po vojni sodnik, nazadnje v Murski Soboti, kjer je leta 1983 umrl.

Še ena zanimivost z blejske občine. Na občini je bila večina zaposlenih domačinov — Slovencev. Ti so pomagali domačemu prebivalstvu, kolikor je bilo v njihovi moči, nastalo pa je na občini tudi pravo manjše obveščevalno središče. Zato je zaposlitev na okupatorski občini Slovencev le opravičljiva. Na drugi strani pa tolikšna zaposlitev Slovencev kaže na posebno razpoloženje župana Paara do domačega prebivalstva, da je v določeni meri zaupal temu uradništvu. To pa so mu predpostavljali tudi zamerili in mu ne ravno šteli v dobro.

Koroška deželna zveza je imela svoj sedež v vili Ana, last A. Ristića na Ribenski c. 4. Vodstvo je bilo nekaj časa v vili Beli dvor, skupaj s pisarno NSDAP, ki jo je vodil Dr. Ziegler. Okupator pa si je želel pridobiti tudi mladino, saj si je zamislil, da marsikateremu, še šoloobveznemu mladincu lahko ugaja uniforma, mali nožiček za pasom in kljukasti križ na rjavi srajci. Res se jih je v prvem letu nekaj deset zbralo na vajah na tenis-igrišču pod hotelom Jelovica. In kot vse podobne organizacije je tudi ta usahni-

la. Povečini zaradi protinemškega prepričanja, nekateri pa tudi zaradi strahu.

Poskusili so se tudi s športom. Ta je bil na Bledu v predvojnem času dobro razvit, zato naj bi privabili mladino tudi s tem. Za vodjo športa, za »Sportwart« so imenovali Metoda Tomca, sina lastnice hotela Jekler, današnjega hotela Jelovica, za Gorje Lovra Žemvo, za Bohinjsko Belo pa Staneta Stareta. Za objekte je skrbel Rihard Meinel. Za športno dejavnost Gorenjske pa so postavili ing. Alberta Bildsteina iz Vrbe — Velden na Koroškem — znanega avstrijskega športnega delavca še v povojnem času. Vendar razen do nekaj nogometnih srečanj v prvem letu 1941 ni prišlo, tako da tudi s tem niso imeli uspeha, saj je bil nacionalni ponos prednost v vsem, tega pa ni bilo mogoče zamenjati, tudi ne s športnim izživljanjem. Pripomnimo naj, da je to športno izživljanje na Bledu zamrlo precej prej kot na Jesenicah ali v Kranju.

Okupator pa si je znal zadržati v svojih rokah razne ustanove, ki so bile zanj še posebno pomembne. Tako pošta — vodil jo je nacist Otto Manchart — ki je bila v istih prostorih, kot je še danes, železnice na postaji Bled-Jezero, osnovne šole; ta je bila v prostorih današnje gostinske šole, in pa vrtec v prostorih današnjega župnišča. Ni potrebno omenjati, da so vse te ustanove držali v rokah Nemci; vsi privrženi člani nacistične stranke, ki so zatrdno izpolnjevali načela, katere so jim zapisali njihovi nadrejeni na Koroškem.

V zgornjih prostorih občine, v stolpu ali »turnčku« so temu rekli, je bil gradbeni urad. Ta je pripravljala načrte za morebitne gradnje na Gorenjskem. Tega je vodil najprej Mitja Valenčič iz Kranja — pozneje imenovani Šonc — za njim pa arh. Danilo Fürst. Po letu 1942 pa so preselili ta urad v Kranj. »Državni gradbeni urad — Reichsbauamt«, podrejen pa je bil takratni civilni upravi na Bledu. Tu so izdajali gradbeno dovoljenja, projektirali pa so tudi vse javne zgradbe za celotno takratno Gorenjsko — Oberkrain. Poleg načrtovanja je bila dolžnost vsakega projektanta, da je opravljal tudi nadzor na določeni gradnji. To je bila torej njihova naloga — enako, kot je

bilo pač tudi po vsej Nemčiji. Ta urad je bil na Bledu le do spomladi (junija) 1942, nato pa se je preselil v Kranj. Kot se je spominjal Mitja Valenčič, so že na Bledu imeli Slovenci, ki so bili tam zaposleni, sestanke OF; verjetno bi težko rekli, da so že imeli organizacijo OF. Razmišljali so o organiziranem upor kot zavedni Slovenci, ki se je takrat že širilo po Bledu in vsej Gorenjski.

Seveda je bilo treba misliti tudi na zabave tem številnim policistom in vojakom. Še najceneje so bile kino-predstave. Zato so v bivšem prosvetnem domu uredili kino-dvorano z 266 sedeži, po načrtih arh. Kocha z Dunaja. Njen videz je bil skoraj takšen kot danes. Na Bledu pa je bil tudi sedež kino-družbe za vso Gorenjsko »Filmtruhand« so jo imenovali, svoj sedež pa je imela v Vili Ambrožič.

Uradniki raznih služb pa so si poiskali tudi svoja stanovanja v počitniških vilah, ki jih ni bilo malo že takrat na Bledu in tudi v hišah pri domačinih. O vsem tem gibanju nemškega življa na Bledu so vodili kaj točno evidenco; kartoteko na občini. Ta pa je zdaj povsem nepopolna, saj so jo po vojni razni naši preiskovalci in druge službe raznesli. Škoda! Z nemškimi stanovalci po zasebnih hišah pa so nastali tudi prvi kontakti z domačim prebivalstvom, kar je bilo po obveščevalni strani včasih le v korist NOB, pa tudi kakšne zanimive informacije so tako »pricuriljale« na plan, sčasoma pa tudi možnosti za razne intervencije in podobno.

Naš namen v tukajšnjem sestavku je bil prikazati, kje vse so se vgnezdili nemški vojaki, policisti in druge službe okupacije. V pomislek pa naj omenimo še tole: Po popisu prebivalstva z dne 31. avgusta 1941, naj bi bilo takrat na Bledu 2.338 prebivalcev v 587 hišah. Poleg domačinov pa je bilo okoli 904 ali 28 % Nemcev — žal se točno število ne bo moglo nikoli ugotoviti — kar kaže, da so domačini — Slovenci imeli kaj težko življenje in da je treba njih akcije in odnos do Nemcev gledati pač z drugimi očmi. Prav to pa se Blejcem večkrat ne priznava.

SREČANJE MARŠALA TITA S PREDSTAVNIKI SLOVENSKIH KULTURNIH DELAVCEV V MAJU 1945 V LJUBLJANI

MARJETA ADAMIČ

Že konec maja 1945 je maršal Josip Broz — Tito prvič obiskal osvobodeno Slovenijo. Svoj obisk je pričel 26. maja v Ljubljani, kjer je bila tudi njegovačasna rezidenca, in že prvi dan dopoldan govoril navdušeni množici Ljubljančanov, ki se je zbrala na

Kongresnem trgu, sedaj Trgu osvoboditve. V naslednjih dveh dneh si je ogledal Ljubljano, obiskal Gorenjsko, Postojno in Kamnik, 31. maja Celje in Maribor ter se 1. junija prek Celja odpeljal na Hrvaško. Velik del svojega časa med bivanjem v Ljubljani pa je

maršal Tito namenil sprejemom in pogovorom s številnimi delegacijami. Tako je 29. maja sprejel delegacije slovenske mladine in pionirjev, slovenskih žena ter sindikalnih delavcev, naslednjega dne, 30. maja, pa delegacije iz slovenskega Primorja in Trsta, slovenske Koroške in slovenskih kulturnih delavcev.

Predstavnik slovenskih kulturnih delavcev je maršal Tito sprejel dopoldne 30. maja 1945 v svoji začasni rezidenci, v vili bivšega tovarnarja Vidmarja v Savljah pri Ljubljani. Delegacijo je vodil pesnik Oton Župančič, v njej so bili še pesnik in ravnatelj dramskega gledališča Pavel Golia, literarni zgodovinar, univerzitetni profesor dr. Francé Kidrič, pisatelj, gledališki in književni zgodovinar in kritik, profesor dr. Francé Koblar, pisatelj in pesnik Fran Albreht ter grafik in slikar Božidar Jakac. Delegacijo je maršalu Titu predstavil takratni minister za prosveto v prvi slovenski vladi, pisatelj dr. Ferdo Kozak. Sprejema se je udeležila tudi organizacijska sekretarka Centralnega komiteja KP Slovenije, Lidija Šentjunc.

Pogovor maršala Tita s predstavniki slovenskih kulturnih delavcev je beležil takratni direktor TANJUG za Slovenijo Milan Megušar-Borut,¹ ki ga je Boris Kidrič že takoj prvi dan Titovega prihoda v Ljubljano zadolžil, da ga spremlja in beleži vse njegove govore in pogovore. Tako je Milan Megušar prisostvoval tudi pogovorom tov. Tita z vsemi delegacijami. Stenogrami teh pogovorov se, žal, verjetno niso ohranili. Na osnovi stenogramov so bili pripravljeni za časopisna poročila le krajši izvlečki.

Le o pogovoru maršala Tita s predstavniki slovenske kulture in umetnosti je ohranjen širši povzetek iz stenograma,² ki ga je pripravil Milan Megušar na posebno željo dr. Ferda Kozaka. Po končanem srečanju je namreč dr. Ferdo Kozak prosil Milana Megušarja, naj poleg novinarskega poročila za objavo napiše še širši povzetek iz stenograma. Skrajšani povzetek tega pogovora je pod naslovom Predstavnik umetnosti

pri maršalu Titu objavil Slovenski poročevalec³, v glavnem le pozdravni nagovor pesnika Otona Župančiča in del govora maršala Tita. Iz ohranjenega širšega povzetka pa je mogoče zvedeti, o čem je tekla beseda v zanimivem pogovoru, ki je trajal več kot eno uro.

Prav zaradi zanimivosti in še danes perečih vprašanj objavljamo povzetek, ki ga je napisal Milan Megušar-Borut, v celoti. Objavljamo ga brez sprememb ali okrajšav. Narejenih je le nekaj jezikovnih popravkov, predvsem tam, kjer zapisovalec pri razreševanju iz stenograma, krajšanju besedila in prevajanju Titovega govora ni našel primerne izraza, saj je ponekod celo sam v oglatem oklepaju navedel še dobesedno Titove besede.

SPREJEM KULTURNE IN UMETNIŠKE DELEGACIJE PRI TOV. MARŠALU JOSIPU BROZU — TITU

LJUBLJANA, 30. maja 1945: Danes dopoldne je tov. maršal Josip Broz Tito sprejel predstavnike slovenske kulture in umetnosti. Delegacijo je predstavil tov. maršalu minister za prosveto federalne vlade Slovenije tov. Ferdo Kozak ter so delegacijo sestavljali pesnik Oton Župančič, ki je hkrati vodil delegacijo, Pavel Golia, ravnatelj dramskega gledališča, univerzitetni profesor dr. Fran Kidrič, pisatelj dr. France Koblar, pisatelj Franc Albreht in slikar Božidar Jakac.

Ob sprejemu je tov. maršala nagovoril v imenu delegacije pesnik Oton Župančič, ki je dejal: »*Tovariš maršal! Dragi maršal Tito! Tukaj smo predstavniki slovenske besede. Bila je zaničevana, ponižana, oskrunjena, vzeta nam je bila. Vi ste nam jo osvobodili, Vi ste nam jo vrnili in mi Vam obljubljam, da bomo služili isti stvari, za katero ste se Vi borili, veliki naš maršal.*«

Maršal Tito z delegacijo slovenskih kulturnih delavcev maja 1945

Na pristržne pozdravne besede pesnika Otona Župančiča je odgovoril tov. maršal v prostem govoru, v katerem je med drugim dejal tudi tole: »Da ni bilo slovenske besede in slovenske književnosti, če ne bi bilo vsega tega, bi ne bilo tudi Slovencev. V tem je sreča slovenskega naroda, da je vedno imel v svoji sredi sposobne ljudi, sposobne književnike, ki so znali dvigati slovensko zavest. Kako bi se sicer znašel slovenski narod, ko je bil pritisnjen z vseh strani. Slovenski književniki so odigrali veliko vlogo pri osvobodjenju, mi smo jo izvedli samo vojaško. Težko bi bilo slovenskemu narodu, da se ni tako enoten znašel 1941. leta. Ta enotnost se je gradila že davno prej, čeprav je bil tu in tam razdor med Slovenci. To edinstvo se je gradilo skozi stoletja in prav slovenskim književnikom se je treba zahvaliti, da je slovenska misel ostala budna. V letu 1941 pa, ko je slovenskemu ljudstvu pretila največja nevarnost, takrat ste se Vi dvignili k upor. Med Vami so se sicer našli nekateri odpadniki, sicer pa ima vsako žito svojo ljuliko. Pred vami stoje sedaj velike naloge. Vi boste v svobodni Sloveniji imeli polno možnost kulturnega razvoja. Sedaj Vam ne bo potrebno iskati motivov v abstrakcijah, kajti osvobodilna borba je ustvarila neizčrpne zaklade, iz katerih bo mogla slovenska književnost in umetnost črpati vse, kar je najlepšega, najplemenitejšega v človeku.«

Tovariš maršal se je pri tem obrnil do Otona Župančiča in mu dejal: »Vi, tovariš pesnik, boste z vašimi učenci mogli še veliko nuditi ne samo slovenskemu narodu, marveč vsej Jugoslaviji.«

Tovariš maršal je nato nadaljeval govor in dejal: »Vse to je potrebno, kajti brez krepke Jugoslavije, brez čvrste monopolitne Jugoslavije ne more biti svobodne in zaščitene Slovenije. To mora biti, to je zgodovinska nujnost, ki se je sedaj ustvarila ter bi bila strašna zabloda in napaka, če bi te zgodovinske nujnosti ne videli in je ne bi imeli pred očmi.«

Tovariš maršal se je nato pogovarjal s posameznimi člani delegacije ter je potekal pogovor nadvse pristržno in domače. Med drugim je tovariš maršal povedal prisotnim nekaj odlomkov iz svojega mladostnega življenja. Opisal je nekaj mladostnih spominov in slednjič dejal: »Detinstvo je človeku drago in milo, čeprav je bilo trpko in zagrenjeno, pa vendar je lepo.« Pogovor je nanesel tudi na osebnost Vladimira Nazorja,⁴ o katerem se je tovariš maršal izredno pohvalno izrazil in poudaril med drugim tudi to, da se je pesnik Vladimir Nazor izkazal osebno kot izredno hraber človek. Spomnil se je tudi mladega nadarjenega književnika Kovačiča⁵ ter je izrazil obžalovanje, da je moral mladi pesnik darovati svoje življenje po krivdi narodnih izdajalcev.

Tovariš maršal je o svojem bivanju v Sloveniji dejal: »Čeprav sem le nekaj dni v Sloveniji in imam tudi drugod mnogo opravil, moram priznati, da kar neka-ko odlašam s svojim odhodom. Slovenija človeka naravnost prevzame, njene divne planine, ta sijajni čisti zrak. Vi Slovenci si boste lahko kmalu opomogli. Sre-

ča je, da Slovenija ni tako razrušena.«

Pogovor je prešel na politična vprašanja, na vprašanje Trsta in Koroške. Ko so delegati vprašali tov. maršala, kakšen je položaj glede Trsta in Primorske, je dejal: »Dovolj dober. Bilo je močnejših diplomatskih napadov, nekaj dni celo zelo močnih, sem pa tja tudi vojaških demonstracij. Mi smo to gledali povsem hladnokrvno ter pokazali, da na nas sila nima učinka. (dobesedno: Mi smo to sasvim hladnokrvno gledali kako na nas ne deluje sila.) Od predsednika Churchill⁶ sem dobil sporočilo, da se bomo o vseh stvareh lahko sporazumeli. Tudi poročila, ki prihajajo iz Primorske, govore, da vladajo med našo in zavezniško vojsko zelo dobri odnosi. Za Koroško je stvar malo težja. Mi smo se morali od tam umakniti, če smo hoteli rešiti eno, smo morali vsaj začasno žrtvovati drugo (dobesedno: mi smo se morali tamo povuči, da smo spasili jedno, morali smo bar privremeno žrtvovati drugo). Mi bomo storili vse, da zaščitimo naš življ. Dokončna rešitev bo vsekakor na mirovni konferenci. Toda vztrajali bomo pri naših pravicah, da slovenski predeli pripadejo Jugoslaviji. Danes je bila pri meni delegacija iz Trsta in Primorske.⁷ Tamkajšnji položaj je dober, zlasti je zadovoljivo, ker tam vlada posebno tesen kontakt med italijanskim in slovenskim življem. Ljudstvo je tam spoznalo, da nova Jugoslavija ni stara Jugoslavija, da se tu ustvarja povsem nekaj drugega, da se tu ustvarja prava demokracija. Pri nas ne bomo trpeli nobenega nacionalnega šovinizma. Narodi morajo biti enakopravni, kajti ravno v tem leži moč neke države. Možno je neki narod zatirati, toda tako postopanje se lahko nekega dne katastrofalno konča.«

Pri tem je pogovor nanesel tudi na koroško vprašanje in je tovariš maršal dejal med drugim tudi tole: »Samo z resnično demokratično Avstrijo bo mogoče rešiti koroško vprašanje. To morejo reševati najbolj demokratični elementi, ki bodo pripravljeni skupno z nami reševati to vprašanje, sicer bo stvar mnogo težja.«

»Zakaj pa je pobegnil ljubljanski škof dr. Rožman?⁸ je vprašal tovariš maršal. »Verjetno slaba vest, kajne? Vzemite na primer našega župnika Riti-ga⁹, je dejal tovariš Tito. »Kajne, učena glava in glejte, kako se je opredelil. Bil je stalno z nami. Moje mnenje je, da je treba cerkev napraviti bolj nacionalno in jo ne vezati z Rimom. Potrebno je več emancipacije. Kajti ravno sedanja vojna je pokazala in to mora biti vsakemu človeku jasno, da je rimski papež v prvi vrsti služil interesom Italije v vsej dobi fašizma. Vprašamo se, ali je papež kdajkoli vzel v zaščito interese malih narodov sploh. Ne, nikdar! Tudi takrat, ko so Italijani okupirali Slovenijo in Dalmacijo, ni papež prav ničesar napravil in ničesar ukrenil, da bi Italijani prenehali klati naše prebivalstvo. Cerkev bo morala prvenstveno služiti svojemu narodu. V tem smislu bi mogla odigrati koristno vlogo. Nam so podtikali najrazličnejše klevete, da rušimo cerkev, čeprav nismo razrušili nobene, razen tam, kjer smo bili pri-

siljeni iz vojaških razlogov, kjer je sovražnik uporabil cerkev za svojo obrambo. V Srbiji so duhovniki odigrali pomembno vlogo. Kadar služi cerkev svojemu narodu, potem je to pravilno. Vse narodno zavedne duhovnike je treba podpreti.«

Pogovor se je vrnil na škofa dr. Rožmana ter se je ob tej priliki omenil tudi zagrebški škof dr. Stepinac¹⁰. »To je bila velika preizkušnja,« je dejal maršal Tito. »Ta vojna je pomenila pravo rešeto. Dr. Stepinac se je sicer zelo slabo obnašal, mi smo mu začasno omejili bivanje, da razčistimo nekatere stvari. V svojem zagovoru močno obtožuje dr. Mačka¹¹. Tudi dr. Mačka bi pustili pri miru, čeprav je veliko dokaznega materiala o njegovem sodelovanju z Dražo Mihailovićem¹². Kljub temu ga ne bi zaprli (dobesedno: uzeli), kajti mislim, da je tako postopanje samo znak slabosti.«

Pogovor je prešel na znanega hrvaškega pisatelja Krležo¹³. Tovariš maršal je dejal med drugim tudi tole: »Dr. Krležo dobro poznam in sem z njim mnogo polemiziral. Hotel sem vplivati nanj in sem ga hotel tudi odvrniti od njegove smeri. Vedno sem pričakoval, da bo nekega dne prišel k nam. To pa tembolj, ker so mnogi njegovi sodelavci prišli med nas in z nami tesno sodelovali, kot na primer Ristić¹⁴, ki je sedaj ambasador v Franciji. Mislim, da Krleža ni občutil tega, kar bi moral. Skratka, sprašujem se, kaj naj bi Krleža sedaj pisal? Ali je sploh mogoče, da bi Krleža nekaj napisal?« Pri teh besedah je vstal pesnik Oton Župančič in naravnost vzhičen dejal: »Vidite, kako tovariš maršal pozna našo literaturo!«

Maršal Tito je nadaljeval: »Krleža je sicer nekatere stvari resnično uganil. Dejal mi je: Če pridejo Nemci in ustaši, bo to tako klanje, kot ga svet še ni videl in mi bomo naravnost izginili. Takrat sem mu dejal, da je treba verovati v ljudsko silo. To je izredna sila. Narod, to je neizčrpna sila, toda treba jo je organizirati, treba jo je zediniti, treba jo je voditi. Toda pustiti narod in vse njegove življenjske sile, pustiti, da te sile propadejo, to je največji zločin v zgodovini, ki ga ni mogoče opravičiti.« Na besede tovariša maršala je odgovoril pesnik Oton Župančič, ki je dejal: »Da, Krleža je bil človek, ki je kot črv ril po gnilobi, toda pozabil je, da je še vedno nekje živ sok.«

»Krleža bi se mogel še rešiti,« je odvrnil tovariš maršal. »Je pač človek, ki ni tako močen, da bi mogel v takih trenutkih, kakor so bili, prelomiti sam s seboj.« Pesnik Oton Župančič je nato pristavil: »Če je Krleža testo, ga bomo mi pregnetli, ga bomo dobro pregnetli in ga vrnili Hrvatom.«

Pogovor je prešel na hrvaško vprašanje: »Ena izmed največjih zmag in eden od naših največjih uspehov,« je dejal tovariš maršal, »v našem gibanju je, da smo uspeli v Hrvaški že takoj v začetku vzpostaviti ravnotežje s tem, da smo množice pritegnili k našemu gibanju, s čimer je hrvaški narod častno rešil svojo nalogo. Mi smo v tem uspeli in odkrito moram reči, da mi je to v največje veselje. Celotno umetniško gibanje je bila površna stvar, ki ni segla v globino. Ne-

odvisnost je bila samo fraza, hrvaškemu narodu so dali neki nov abecednik (Rečnik) in dali celi stvari pravzaprav samo zunanji videz.«

Tovariš maršal se je več kot eno uro prisrčno pogovarjal s prisotnimi delegati, ki so v tem pogovoru lahko spoznali, kako izredno se tovariš maršal zanima za kulturo in književnost. Pri odhodu je tovariš maršal dejal prisotnim:

»Dragi prijatelji! Slovenski književniki! Izredno sem zadovoljen in vesel, da sem vas spoznal in da sem lahko z vami govoril. Mislim, da bomo imeli priložnost, da se bomo še večkrat videli, čeravno ne bo to vsak mesec, vsekakor pa vsaj enkrat na leto. Kadar pridete v Beograd, me obiščite. Nadaljujte s svojim delom, ki ste ga že davno začeli in ki je rodilo veliko zmago. S tem, kar sem vam uvodoma dejal, vam nisem hotel napraviti nobenega poklona, kajti glavno delo osvobodjenja ste dejansko opravili vi.«

Tovariš maršal se je nato poslovil od vsakega posameznega delegata in se poslovil od celotne delegacije potem, ko se je dal fotografirati¹⁵ s predstavniki slovenske kulture in književnosti.

OPOMBE

1. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje Arhiv IZDG); Spomini, Milan Megušar-Borut, Srečanja s Titom v maju 1945. — 2. Arhiv IZDG, Zbirke — ZI, Sprejem kulturne in umetniške delegacije pri tov. maršalu Josipu Brozu-Titu (zapis po stenogramu). Zapis je izdelal Milan Megušar-Borut leta 1954 Arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani; od leta 1959 je v Arhivu IZDG. Po njegovi izjavi stenogram ni ohranjen. — 3. Slovenski poročevalec, sobota 2. junija 1945, št. 35, str. 1—2. — 4. Vladimir Nator, hrvaški pesnik in pisatelj. V decembru 1942 je odšel v partizane, postal leta 1943 predsednik ZAVNOH in po osvoboditvi predsednik prezidija sabora LR Hrvaške. — 5. Ivan Goran Kovačić (1913—1943), hrvaški pesnik in pisatelj. V decembru 1942 je skupaj z Vladimirom Nazorjem odšel v partizane. Med peto sovražno ofenzivo junija 1943 so ga zajeli četniki in ubili v vasi Vrhnica v Bosni. — 6. Winston Spencer Churchill, britanski politik in državnik. Med drugo svetovno vojno je bil od maja 1940 predsednik britanske vlade. Sodeloval je na konferencah državnikov velikih zaveznških sil protifašistične koalicije in se postavil za arbitra pri reševanju jugoslovanskih vprašanj. V začetku je priznaval in podpiral jugoslovansko begunsko vlado v Londonu in četniško gibanje v Jugoslaviji, po letu 1943 je spremenil svojo politiko in priznal tudi narodnoosvobodilno gibanje, vendar s pogojem, da bi njegovo vodstvo privolilo v vrnitev kralja Petra II. v Jugoslavijo. Formiranje nove vlade Jugoslavije s Titom na čelu marca 1945 je dokončno onemogočilo obnovev kraljevine Jugoslavije s starimi mejami. — 7. Poročilo o sprejemu delegacij iz slovenskega Primorja in Trsta ter slovenske Koroške je objavil Slovenski poročevalec, sobota 2. junija 1945, str. 1 pod naslovom »Primorci in Korošci pri maršalu Titu«. — 8. Dr. Gregorij Rožman, ljubljanski škof. Med narodnoosvobodilnim bojem je bil eden glavnih organizatorjev slovenske kontrarevolucije in sodelavec okupatorja. Emigriral je v Združene države Amerike. — 9. Dr. Svetozar Ritig, hrvaški duhovnik, profesor na teološki fakulteti v Zagrebu, politik. V času narodno-

osvobodilne borbe je septembra 1943 odšel na osvobodeno ozemlje, bil izbran za člana ZAVNOH in imenovan za predsednika Komisije za verske zadeve. Po osvoboditvi je bil izvoljen v ustavotvorno skupščino, v Zvezno ljudsko skupščino in v Sabor LR Hrvaške. — 10. *Dr. Alojzij Stepinac*, kardinal. Med drugo svetovno vojno je bil zagrebški nadškof. Sodeloval z ustaši in vlado Nezavisne države Hrvatske. Po vojni je bil obsojen na šestnajst let zaporu in po dveh letih pomiloščen. — 11. *Dr. Vladimir Maček*, hrvaški pravnik in politik, vodja Hrvaške kmečke stranke (HSS), kot podpredsednik jugoslovanske vlade udeležen pri podpisu pristopa kraljevine Jugoslavije k Trojnemu paktu. Po okupaciji Jugoslavije in proglasitvi Nezavisne države Hrvatske je izdal poziv pristašem HSS, naj se pokorijo novi vladi in z njo sodelujejo. Od vsega začetka je odbijal sodelovanje HSS z narodnoosvobodilnim gibanjem in se zavzemal za »politiko

čakanja«. Dva dni pred osvoboditvijo Zagreba je emigriral v inozemstvo. — 12. *Dragoljub Mihailović-Draža*, častnik bivše jugoslovanske vojske. Med drugo svetovno vojno organizator in voditelj četniškega gibanja v okupirani Jugoslaviji. Bil je minister vojske in mornarice v kraljevi jugoslovanski begunski vladi v Londonu in komandant jugoslovanske kraljeve vojske v domovini. — 13. *Miroslav Krleža*, hrvaški pesnik, pisatelj, dramatik in publicist, zagovornik avtonomnosti ustvarjanja. Med obema vojnami je bil eden izmed najuglednejših osebnosti v kulturniških krogih. Med okupacijo ga je ustaška policija nadzirala in dvakrat začasno zaprla. — 14. *Marko Ristić*, srbski pesnik in esejist. V času narodnoosvobodilne borbe je bil od leta 1942 zaprt v kruševskem zaporu. Po osvoboditvi je bil imenovan za ambasadorja v Parizu. — 15. Muzej ljudske revolucije Slovenije, fototeka.

PRISPEVKI O SLOVENSKEM ŠOLSTVU V ZBORNIKU ZA ZGODOVINO ŠOLSTVA IN PROSVETE (1) 1964 — (20) 1987

TATJANA HOJAN

Slovenski šolski muzej je že od leta 1964 dalje soizdajatelj Zbornika za zgodovino šolstva in prosvete. Zbornik izdaja skupaj s šolskim muzejem iz Zagreba in pedagoškim muzejem iz Beograda. Leta 1987 je izšel 20. zvezek.

Pobudo za izdajo Zbornika je dala Sekcija šolskih muzejev, ki so jo predstavljali predstavniki treh jugoslovanskih šolskih muzejev. Na posvetovanju Zveze pedagoških društev Jugoslavije, ki je bilo od 18. do 21. junija 1963 na Sljemenu pri Zagrebu, je bila ta pobuda šolskih muzejev sprejeta in sklenjeno, da je nujno sistematično zbiranje in objavljanje arhivskega gradiva iz zgodovine šolstva in pedagogike narodov Jugoslavije. Za to je potrebno zagotoviti pedagogom in šolskim muzejem potrebna finančna sredstva.

Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete je izšel že eno leto po tem sklepu, in sicer leta 1964. V njem enakovredno sodelujejo pisci iz vseh naših republik in pokrajin. Vsako leto izide bibliografija člankov in knjig o zgodovini šolstva za posamezna obdobja iz druge republike ali pokrajine. V 13. letniku Zbornika leta 1980 so bile objavljene vse doktorske disertacije s področja pedagogike iz vseh naših republik. Tematska pa je bila doslej le številka 17. leta 1984. V njej so bile obravnavane razprave s področja zgodovine predšolskih ustanov v Jugoslaviji.

Namen Zbornika je bil pripravljati gradivo za pisanje Zgodovine pedagogike narodov in narodnosti Jugoslavije. V 20 številkah Zbornika so bile objavljene številne razprave, ki so k temu cilju veliko pripomogle.

Zbornik predstavlja našo zgodovino pedagogike v tujini, saj ga šolski muzeji zamenjujejo s tujimi publikacijami. Objavljajo obsežnejše povzetke razprav v tujem jeziku in kazalo v štirih jezikih. Zbornik je tudi glasilo šolskih muzejev. Objavlja poročila o delu v muzejih, muzejskih razstavah in jubilejih. Zbornik ima nekaj stalnih rubrik: Razprave in članki, Manjši članki in gradivo, Jubileji, Iz dela šolskih muzejev, Ocene knjig in Bibliografije.

Zbornik je bil lepo sprejet. Ob 1. zvezku je ocenjevalec Ivan Bizjak v Naših razgledih napisal: »Z gotovostjo lahko trdimo, da bi bilo v naših šolah in v odnosu do dela v njih precej boljše, če bi poznali pozitivno (in tudi negativno!) pedagoško tradicijo, če bi spoznali in vselej tudi hoteli upoštevati element zveze, če bi poznali zgodovino šolstva in pedagogike naših narodov; ta vir spoznanj bi nam v mnogočem pomagal hitreje doseči boljše rezultate, rezultate, ki bi zadovoljili zahteve in potrebe«.

Ogledali bi si še nekaj slovenskih prispevkov v Zborniku. Večjih razprav je bilo 24, v njih je sodelovalo 15 avtorjev. Obravnavali so posamezna obdobja v zgodovini šolstva, posamezna področja vzgoje in izobraževanja, slede zapisi o pomembnejših pedagoških delavcih in šolstvu v posameznih slovenskih pokrajinah in krajih. Objavljeno je tudi nekaj jubilejnih zapisov o slovenskih pedagoških društvih. Podobno vsebino imajo tudi krajši prispevki. Slovenski avtorji sodelujejo v vsakem letniku Zbornika z ocenami novih knjig s področja zgodovine pedagogike in pa s poročili o razstavah v šolskem muzeju. Nekrologi so za-

pisani o osebah, ki so ali sodelovale v Zborniku ali pa bile tesno povezane z delom šolskega muzeja. Bibliografija za slovensko zgodovino šolstva je bila objavljena že štirikrat, in sicer leta 1964, 1972—73, 1978 in 1986. Obsega obdobje od 1945 do 1984.

Zbornik je tiskan zunaj Slovenije in zato so najbrž pogoste tudi razne tiskovne napake, ki se še vedno pojavijo kljub skrbnim korekturam.

Seznam slovenskih prispevkov v Zbornikih je izdelan po rubrikah, ki so se že ves čas izhajanja redno pojavljale. V okviru posamezne rubrike so prispevki nanizani po abecedi avtorjev in pa po abecedi prispevkov. Radi preglednosti so večje razprave razvrščene po strokah.

RAZPRAVE

Razvoj šolstva na Slovenskem

Ciperle Jože: *Oris razvoja vzgojnih zavodov na Slovenskem*. 1980, (13), str. 29—46.

Hojan Tatjana: *Šolsko hranilništvo na Slovenskem*. 1978, str. 253—257.

— *Žensko šolstvo in učiteljstvo na Slovenskem v preteklih stoletjih*. 1968, (4), str. 47—81.

— *Žensko šolstvo in učiteljstvo na Slovenskem v preteklih stoletjih*. 1969—70, (5), str. 125—172.

Pavlič Slavica: *Iz zgodovine predšolske vzgoje v Jugoslaviji*. 1984, (17), str. 3—4.

— *Razvoj predšolskih ustanov na Slovenskem*. 1984, (17), str. 37—52.

Schmidt Vlado: *Šolstvo na Slovenskem v buržoazno-demokratski revoluciji (1848—1851)*. 1964, (1), str. 41—76.

Stepišnik Drago: *Šolska telesna vzgoja na področju Slovenije v obdobju 1848—1914*. 1974, (8), str. 27—65.

— *Šolska telesna vzgoja v Sloveniji do leta 1918*. 1975, (9), str. 49—93.

— *Šolska telesna vzgoja v Sloveniji do leta 1918*. 1977, (10), str. 37—69.

Razvoj šolstva v posameznih slovenskih pokrajinah

Pavlič Slavica: *Pregled razvoja šolstva v Krškem do leta 1941*. 1964, (1), str. 135—143.

— *Razvoj šolstva v Beli krajini do leta 1869*. 1971, (6), str. 81—118.

— *Ostanek France: Celjska glavna šola od 1790 do 1945*. 1969—70, (5), str. 313—329.

— *Pregled razvoja šolstva na območju občin Šentjurij pri Celju ter Šmarje pri Jelšah do leta 1941*. 1978, (11), str. 81—109.

Stres Gvido: *Nižje šolstvo na Slovenskem s posebnim ozirom na severovzhodno Slovenijo do leta 1868*. 1977, (10), str. 25—35.

Šavli Andrej: *Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni*. 1973, (7), str. 87—135.

Šolstvo od leta 1941 do 1945

Koželj-Levičnik Irena: *Okupatorjev pedagoški tisk*. 1987, (20), str. 131—152.

Pavlič Slavica: *Oris nastanka in razvoj partizanskega šolstva na Slovenskem*. 1978, (11), str. 145—156.

Naši študentje in dijaki zunaj Slovenije

Gestrin Ferdo: *Študentje iz jugoslovanskih dežel na Univerzi v Fermo (1629—1774)*. 1965, (2), str. 83—93.

Lisac Andrej-Ljubomir: *Slovenci zagrebški dijaki v letih 1776/77—1827/28*. 1965, (2), str. 249—254.

— *Slovenci zagrebški dijaki v letih 1828/29—1849/50*. 1974, (8), str. 169—180.

— *Slovenci zagrebški dijaki v letih 1850/51—1917/18*. 1975, (9), str. 94—109.

Šebjanič Franc: *Slovenski protestantski šolniki in šolarji sredi 18. stoletja v Nemes Csou na Ogrskem*. 1971, (6), str. 41—48.

Zgodovina šolskih društev

Hojan Tatjana: *Ob stoletnici ustanovitve »Pedagoškega društva« v Krškem*. 1986, str. 51—61.

Vovko Andrej: *Stoletnica ustanovitve Družbe sv. Cirila in Metoda*. 1985, (18), str. 107—117.

— *Vprašanja zastopnika učiteljstva v vodstvu »Družbe sv. Cirila in Metoda« v obdobju Avstro-Ogrske*. 1983, (16), str. 53—64.

Časopisi, knjižnice in šolska poročila

Hojan Tatjana: *Jubilej dveh slovenskih mladinskih revij*. 1982, (15), str. 104—109.

(Naša bodočnost, Razori.)

— *Pedagoška knjižnica (1893—1896)*. 1983, (16), str. 109—110.

— *Revija »Meščanska šola« v letih 1924 do 1934*. 1985, (3), str. 126—127.

— *Slovenski mladinski časopisi do leta 1941*. 1967, (3), str. 67—90.

Pavlič Slavica: *Pomen letnih poročil — izvestij*. 1967, (3), str. 215—226.

Razno

Ostanek France: *Šolski muzeji dokumentacijski centri za zgodovino šolstva in vzgoje*. 1964, (1), str. 172—174.

Pavlič Slavica: *SR Slovenija. Seznam doktorjev pedagogike Univerze v Ljubljani 1922—1980*. 1980, (13), str. 130—131.

BIOGRAFIJE

Čopić Venceslav: *Stane Žagar — ljudski učitelj*. 1965, (2), str. 5—36.

- Hojan Tatjana: *Albert Žerjav (1904—1985)*. 1986, (19), str. 137.
- *Dr. Drago Stepišnik*. 1984, (17), str. 112.
- *Ivan Bertonec (1914—1974)*. 1975, (9), str. 167—173.
- *Ob stoletnici rojstva Pavla Flereta*. 1982, (15), str. 35—47.
- Ostane France: *Borivoju M. Aksentijeviću v spomin*. 1985, (18), str. 200—202.
- *Jean Jacques Rousseau pri Slovencih*. 1979, (12), str. 41—45.
- Pavlič Slavica: *France Ostane — organizator Slovenskega šolskega muzeja*. 1977, (10), str. 191—198.
- *Ivan Lapajne — učitelj in pedagoški pisatelj*. 1981, (14), str. 3—16.
- Podjavoršek Albin: *Profesor dr. Mihajlo Rostohar pri Slovencih*. 1979, (12), str. 137—141.
- *Vzgoja slepih in delež Franice Vrhunc — prve slovenske vzgojiteljice slepih*, 1979, (12), str. 117—129.
- Rajhman Jože: *Trubarjev pedagoški eros*. 1987, (20), str. 7—15.
- Tancer Mladen: *Delež prof. Alberta Žerjava v slovenski pedagoški literaturi*. 1986, (19), str. 73—89.
- Vovko Andrej: *Albin Podjavoršek (1908—1980)*. 1980, (13), str. 147—149.
- Žnidar Vincenc: *Josip Brinar in slovenska meščanska šola*. 1968, (4), str. 129—154.

OCENE KNJIG

- Ciperle Jože: *Sv. Jakob, zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju*. 1981, (14), str. 99—100.
- Gestrin Ferdo: *Vlado Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. 1964, (1), str. 195—196.
- *V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike*. 1967, (3), str. 249—250.
- Hojan Tatjana: *Prevod knjige dr. Vlada Schmidta, Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem*. 1985, (18), str. 191—192.
- Kolar Vilko-Domen: *S. Pavlič, V. Smolej, Monografija partizanskega šolstva na Slovenskem*. 1982, (15), str. 129—130.
- Ostane France: *Bibliografsko kazalo »Popotnik — Sodobna pedagogika« 1880—1980*. 1983, (16), str. 148—151.
- *F. Škerl, Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945*. 1965, (2), str. 288—289.
- *Rade Vuković, Učiteljska iskra (1921—1928)*. 1981, (14), str. 100—103.
- Pavlič Slavica: *Drago Pahor, Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem 1943—1945*. 1977, (10), str. 225—226.
- *Drago Vončina, Kronika šolstva med NOB v Beli krajini*. 1979, (12), str. 177—178.
- *Jože Ciperle—Andrej Vovko, Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. 1987, (20), str. 210—211.
- *Otroštvo v senci vojnih dni*. 1980, (13), str. 139—140.
- *»Prosveta in šolstvo v NOB in revoluciji narodov in narodnosti Jugoslavije*. 1985, (18), str. 187—188.
- *Srečko Vilhar, Slovensko učiteljskišče v Kopru 1875—1909*. 1977, (10), str. 215—216.
- Vovko Andrej: *Deca, rat, revolucija*. 1981, (14), str. 103—104.
- *M. Kokolj—B. Horvat, Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*. 1978, (11), str. 303—305.

POROČILA O SIMPOZIJIH

- Ciperle Jože: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci (Közseg) 1976. leta*. 1977, (10), str. 199—202.
- Pavlič Slavica: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij v Modincih (Mogersdorfu)*. 1975, (9), str. 163—165.

POROČILA O RAZSTAVAH V SLOVENSKEM ŠOLSKEM MUZEJU

- Ciperle Jože: *Dr. Anton Fister — revolucionarni demokrat iz leta 1848*. 1979, (12), str. 158—159.
- *Razstava Brežiško šolstvo skozi stoletja*. 1981, (14), str. 119—121.
- *Razstava Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stoletja*. 1978, (11), str. 296—298.
- *Razstava učbeniki za pouk zgodovine na Slovenskem*. 1980, (13), str. 152—154.
- Hojan Tatjana: *Ob razstavi Razvoj šolske telesne vzgoje na Slovenskem*. 1979, (12), str. 159—161.
- *Popotnik — Sodobna pedagogika*. 1981, (14), str. 116—119.
- *Razstava »Izobraževanje odrasle mladine 1870—1941«* 1977, (10), str. 211—212.
- *Razstava o delovanju mladih na partizanskih šolah*. 1975, (9), str. 156—157.
- *Razstava »Slovenski mladinski tisk«*. 1978, (11), str. 294—296.
- *Razstava o socialnem učenju*. 1980, (13), str. 154—155.
- *Razstava o ženskem šolstvu in delovanju učiteljic na Slovenskem*. 1971, (6), str. 200—202.
- *Razstava »Ob 250-letnici rojstva Štefana Küzmicha« (1723—1779)*. 1974, (8), str. 229—230.
- *Razstava »Ob stoletnici mladinskega lista Vrtec« in Ivan Lapajne in njegov pedagoški časopis »Slovenski učitelj«* 1971, (6), str. 196—197.
- *Razstava »Sodelovanje osnovnošolcev pri mladinskih listih in šolskih glasilih pred letom 1941«*. 1983, (16), str. 156—158.

- *Razstava učbenikov za pouk slovenskega jezika do leta 1918*. 1984, (17), str. 113—114.
- *Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih tiskov*. 1972—1973 (7), str. 236—237.
- Pavlič Slavica: *Dve jubilejni razstavi v Slovenskem šolskem muzeju*. 1969—1970, (5), str. 385—388. (70-letnica Slovenskega šolskega muzeja, Stoletnica obvezne osnovne šole).
- *Občasna razstava »Šolske stavbe Ljubljane«*. 1975, (9), str. 160—162.
- *Prostorska problematika Slovenskega šolskega muzeja*. 1985, (18), str. 205—206.
- *Razstava »Dijaški in študentski domovi.«* 1977, (10), str. 213—214.
- *Razstava »Narodni heroj Stanko Žagar — ljudski učitelj in revolucionar«* 1982, (15), str. 145—146.
- *Razstava »Od risanja do likovne vzgoje«*. 1983, (16), str. 150—160.
- *Razstava »Partizansko šolstvo na Slovenskem«*. 1975, (9), str. 157—159.
- *Razstava »5 let — 100 šol«* 1974, (8), str. 233—234.
- *Razstava »Prizadevni šolniki na Slovenskem v obdobju 1774—1914«*. 1972—73, (7), str. 234—236.
- *Razstave Slovenskega šolskega muzeja*. 1986, (19), str. 141. (Moje prvo berilo, 100 let pedagoškega društva v Krškem, Računice od začetka do danes.)
- *Razstava »Šolske zgradbe v obdobju 1775—1966«*. 1968, (4), str. 305—306.
- *Razstava »Šolstvo na slovenskem ozemlju v obdobju 1941—1945«*. 1971, (6), str. 193—196.
- *Razvoj in delo Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani*. 1965, (2), str. 275—278.
- *Tri razstave v Slovenskem šolskem muzeju*. 1984, (17), str. 120. (Prešeren v čitankah, Ukinitve slovenskih in hrvaških šol na Primorskem, 150-letnica predšolskih ustanov na Slovenskem in 35-letnica Vzgojiteljske šole v Ljubljani)
- Stres Gvido: *Razstava »Goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni« in »50-letnica Gentilijeve šolske reforme«*. 1974, (8), str. 231—232.
- *Razstava »Ob 200 letnici Splošne šolske uredbe«*. 1974, (8).
- Vovko Andrej: *Osemdesetletnica Slovenskega šolskega muzeja*. 1979, (12), str. 143—146.
- *Razstava »Prekmursko šolstvo skozi stoletja« v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani*. 1978, (11), str. 293.
- *Razstava »Vzgoja in izobraževanje v dokumentih kongresov KPS/ZKS v Slovenskem šolskem muzeju«*. 1983, (16), str. 161—163.
- Žnidar Vincenc: *Razstava o manjšinskem šolstvu v Slovenskem šolskem muzeju*. 1967, (3), str. 237—241.
- *Razstava o prometni vzgoji v šolah*. 1969—70, (5), str. 396—397.

BIBLIOGRAFIJE ZA SLOVENSKO ZGODOVINO ŠOLSTVA

- Hojan Tatjana: *Bibliografija za slovensko zgodovino šolstva (1961—1970)*. 1972—73, (7), str. 247—280.
- *Bibliografija za slovensko zgodovino šolstva 1971—1975*. 1978, str. 321—346.
- in Demšar Marjeta: *Bibliografija za slovensko zgodovino šolstva 1977—1984*. 1986, (19), str. 151—196.
- Ostanek France: *Bibliografija za slovensko zgodovino šolstva 1945—1960*, 1964, (1), str. 199—209.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

DEVETDESET LET ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA

JOŽE ŽONTAR

I.

Nastanek ljubljanskega mestnega arhiva, predhodnika današnjega Zgodovinskega arhiva Ljubljana, v letu 1898 je predstavljal izjemo v več ozirih. Mesto ni imelo muzejske zbirke ali pa domoznanske knjižnice, na katero bi navezali zbiranje arhivskega gradiva. Pač pa so v naslednjih letih ob arhivu uredili še mestno knjižnico, ki je leta 1910 štela že nad 2000 knjig, zvezkov in časopisov. Tako smo imeli v Ljubljani kombinacijo arhiva in knjižnice, podobno kot npr. v Trstu (pa tudi v drugih primorskih mestih), le da so bili začetki teh ustanov v Trstu ravno obratni. Druga posebnost glede ljubljanskega mestnega arhiva je prvi arhivar, Anton Aškerc, sicer najbolj pomemben živčni slovenski pesnik. Moramo pa poudariti, da je Aškerc svoj arhivski poklic vestno in z zanimanjem opravljal. Pravilno se je odločil, ko se ni ravnal po predlogih deželnega arhivarja Franca Komatarja glede ureditve arhiva. Komatar si je namreč zamišljal vzorno ureditev mestnega in podobnih arhivov na podlagi vsebine. Aškerc še ni mogel vedeti, da se bo ta, tedaj moderni način preurejanja gradiva po vsebini, izkazal za popolnoma zgrešenega. Sam nastanek arhiva pa je bil sad prizadevanj, da bi mesto Ljubljana, katere uprava je bila tedaj že v slovenskih rokah, skrbelo tudi za preučevanje svoje zgodovine.¹

Po Aškercovi smrti leta 1912 je delo v arhivu kmalu zamrlo, nakar se je šele v času med obema vojnama,

leta 1936 zopet obnovilo. Tedaj se je v arhiv povrnil Vladislav Fabjančič, ki je že prej nekaj časa zasedal mesto mestnega arhivarja, toda le formalno. Mestni arhiv in mestno knjižnico so preselili iz Magistrata v Auerspergovo palačo (Gosposka 15), kjer sta dobila boljše prostore. Postopoma je Mestni arhiv prevzel gradivo mestne uprave do vključno leta 1890. O naklonjenosti mestnega sveta ljubljanskega vrednotenju preteklosti priča tudi dejstvo, da je pričela leta 1934 izhajati Kronika mestne občine ljubljanske, časopis, ki se je še v istem letu preimenoval in razširil v Kroniko slovenskih mest. V času druge svetovne vojne arhiv ni utrpel škode, najpomembnejši del gradiva je bil 1944/45 spravljen v zaklonišču Narodne in univerzitetne knjižnice, od koder je bil nato zopet postavljen na svoje mesto.

Po osvoboditvi je Vladislav Fabjančič do svoje smrti junija 1950 še nadalje vodil arhiv, ki je tega leta postal samostojna proračunska ustanova. Od leta 1948 je imel Fabjančič oporo v drugem sodelavcu s fakultetno izobrazbo, Jožetu Šornu. Postopoma je moral arhiv prevzeti celotno gradivo mestne uprave do leta 1945. Ker v Auerspergovi palači ni bilo več prostora, je ostalo gradivo, za katerega je začel skrbeti arhiv v letih 1949 in 1950, kar na Magistratu in to gradivo je predstavljalo znatno več kot polovico vseh njegovih fondov. Tudi mestni arhiv je leta 1950 na-

Delavci Mestnega arhiva konec maja 1952

stopil proti predpisani akciji, ko so morali uradi in ustanove presortirati svoje dokumentarno gradivo z namenom, da se čim več gradiva odda v industrijsko predelavo. Strokovno delo v arhivu je bilo predvsem poverjeno dvema sodelavcema brez fakultetne izobrazbe, medtem ko delavci s fakultetno izobrazbo niso imeli trajnih zadolžitev za strokovna dela. Fabjančič je v zadnjih letih svojega življenja zlasti dopolnjeval svoji deli. Knjigo starejših ljubljanskih hiš, v kateri navaja njihove lastnike in ki sega nazaj do približno leta 1600 ter Zgodovino ljubljanskih sodnikov in županov.²

V letih 1949 in 1950 se je začel razvijati arhiv v smeri zgodovinskega raziskovalnega dela. Do večje vzpodbude za pripravo Zgodovine Ljubljane je prišlo že tik pred drugo svetovno vojno, pred bližajočo se 800-letnico prvih omemb imena Ljubljane (1144 v nemški in 1146 v slovenski obliki). Temu primerno je bila sedaj usmerjena tudi personalna politika Mestnega arhiva, ki se mu je v letu 1950 povečalo število sodelavcev za štiri in sicer izključno z namestitvijo sodelavcev s fakultetno izobrazbo, sposobnih za znanstveno-raziskovalno delo. Glavni cilj te usmeritve arhiva je bila izdelava raznih monografskih spisov iz zgodovine Ljubljane.

II.

Ko je vsaj delna ureditev vprašanja prostorov leta 1953 omogočila vrnitev arhiva na Magistrat, je nova situacija terjala močnejše angažiranje osebja za arhivske posle. Tudi je nastopila potreba, da se starejše gradivo obdela po drugih principih kot do tedaj, da se podrobneje uredi in inventarizira ter napravi dostopno za uporabo. Nadalje je prevzel arhiv leta 1955 še gradivo organizacijskih enot tedaj ukinjenega Mestnega ljudskega odbora, torej tudi že povojno gradivo. Vse to je postavilo v ospredje vprašanje o pravilnem razmerju med ožjimi arhivskimi in historiografskimi nalogami ustanove, vprašanje, ki je dalj časa predstavljalo glavni načelni in programski problem arhiva. Tako je Sergij Vilfan, ki je proti koncu leta 1950 prevzel vodstvo ustanove, na seji upravnega odbora arhiva 11. junija 1957 terjal, da je treba načelno rešiti vprašanje znanstvenega dela v arhivu: *»Ali je mogoče še naprej zagovarjati skoraj neomejeno svobodo znanstvenega dela v arhivu, če na drugi strani iz tega nastaja za skupnost milijonska škoda? ... Zdi se mi osnovna napaka, da arhivisti drug za drugim brskajo po arhivalijah in si ustvarjajo izpiske o tem, kar jih zanima, namesto, da bi ustvarili pregled celotne materije, ki jim bodo prišli prav pri lastnem delu, pa še drugim raziskovalcem.«*

Medtem so v letu 1955 opravili v Mestnem arhivu prvo grobo razporeditev prej neidentificiranega arhivskega gradiva in že naslednje leto je Sergij Vilfan objavil izčrpen sistematičen seznam fondov Mestnega arhiva.³

Poseben problem je predstavljalo vprašanje inventarizacije, to je fiksiranje sestava in obsega arhivskega gradiva. Glede tega je obstajala v posameznih arhivih različna terminologija in obstajale so razlike v pojmovanju funkcij arhivskih poslovnih in drugih knjig, kakor so imenovali arhivske evidence. Tedaj se je prvič izrazilo pokazalo, da morajo biti nekatera strokovna vprašanja v republiki enotno urejena. Potem ko so inventarizacijo obravnavali leta 1955 v okviru Društva arhivskih delavcev Slovenije, je po sklepu društva Sergij Vilfan pripravil tovrstno navodilo, prvo arhivsko strokovno navodilo v Sloveniji.⁵ Že na tem primeru je prišla vloga Mestnega arhiva pri razvoju arhivske stroke v Sloveniji posebno do izraza, nadaljevala pa se je tudi kasneje.

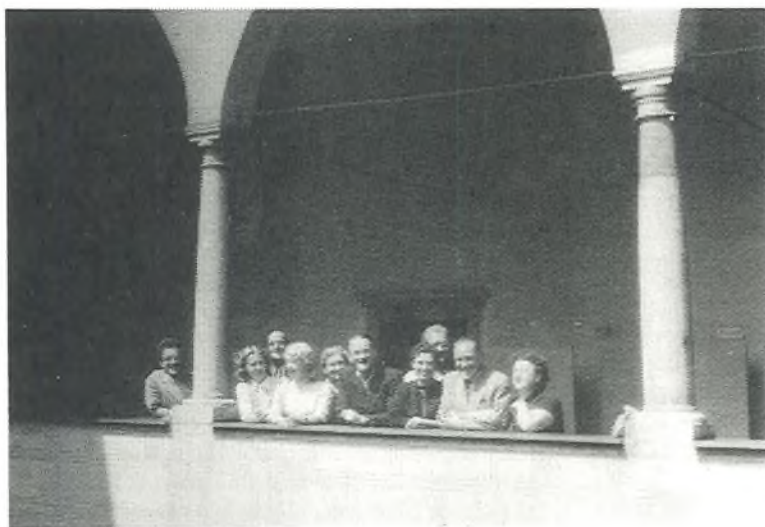
V letu 1955 so nastavili v Mestnem arhivu pravo akcesijsko knjigo. S posebnim prevzemnim skladiščem so poskušali doseči, da bo prihajalo gradivo urejeno in popisano, kar je bistvenega pomena za normalno delo arhiva. Tu naj bi se vskladiščilo prevzeto gradivo, ki je potrebno ureditve in ostalo toliko časa, dokler se ne uredi in popiše, nato pa se prenese v redno skladišče. Vsebolj pa je prihajalo do spoznanja tudi dejstvo, da tvorijo fondi, ki so bili prevzeti od leta 1949 dalje, velik balast v skladiščih. Šlo je za mlado gradivo, ki ga je bilo treba hraniti, preden bi se lahko škartiralo — tako so tedaj imenovali izločanje nepotrebnih delov gradiva — 10 ali celo 50 let. Taka hramba je predvsem administrativnega pomena, ker se kot historično gradivo odbere le zelo majhen del. Zato se je v letu 1957 porodilo mnenje, da bi bilo treba za hrambo gradiva, ki še ni dozorelo za škartiranje, pridobiti prehodno skladišče, analogno angleškemu sistemu *»limbo«* oziroma podobnim sistemom prehodnih skladišč. Začeli so se ozirati po spomeniških objektih izven Ljubljane, kjer bi bilo mogoče dobiti primerne prostore.

Leta 1954 so uvedli v Mestnem arhivu službo zunanje evidence. S tem izrazom so označevali dejavnost arhiva, ki je bila usmerjena na ugotavljanje nahajališč arhivskega gradiva, organizacijo njihove kontrole, zbiranje podatkov o neprevzetem gradivu in pripravo prevzema. Jasno je bilo, da je uspešen nadzor nad neprevzetimi fondi možen le, če more arhiv po potrebi ogroženo gradivo tudi prevzeti, za kar pa v Mestnem arhivu ni bilo pogojev. Pri drugih arhivih v Sloveniji in Jugoslaviji se je delo za evidenco in nadzor nad neprevzetim gradivom zelo razvilo in so izvajali praktično nadzor nad vsemi ustvarjalci svojega območja. Za tako široko zasnovano evidenco Mestni arhiv ni imel dovolj osebja, držal pa se je tudi načela, da sodi nadzor nad novim gradivom v pristojnost administrativne in finančne inspekcije. Delo arhiva naj bi se omejevalo na nadzor nad škartiranjem, pri čemer pa so se obstoječi, čeprav nezadostni predpisi, malo izvajali. Opažali so neverjetno nepoznavanje predpisov o hrambi in škartiranju gradiva, s katerim koli ustvarjalcem arhivskega gradiva so prihajali v stik. Povrhu so bili ti predpisi še zastareli. Kakor

je bil arhiv na eni strani odločen nasprotnik svojevoljnemu uničevanju dokumentarnega gradiva, tako je smatral na drugi strani za nujno, da se s primernimi navodili v večji meri kot do tedaj omogoči škartiranje nepomembnega gradiva. Stališče, da je treba dovolj krepko škartirati, je utemeljeval s tem, ker se sicer izpostavlja na eni strani nevarnosti uničevanja dragocene materiala, ki ga ne more prevzeti, na drugi strani pa kopičenju brezvrednih gmot, ki jih bo vedno težje pravilno prečistiti in urediti. Zato so v letu 1958 pri škartiranju začeli deloma prehajati na postopek, ki je bil predviden v tozadevnih zveznih navodilih, ki pa so bila izdelana šele v osnutku. Sicer pa naj bi se zunanja evidenca osredotočila na tako gradivo, za katerega so mogli pričakovati, da je historično pomembno.

tekst ponovno izšel v bolj ugledni trojezični slovensko-italijansko-nemški izdaji (1965).

Dela, nastala ob pripravah za drugo knjigo Zgodovine Ljubljane, so dala povod — kolikor jih nekateri avtorji niso objavili sami — da je leta 1958 zastavil Mestni arhiv serijo publikacij z naslovom Razprave, ki naj bi omogočale izhajanje monografij. Kot prvo je izšlo delo Vlada Valenčiča, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze. Malo pred tem je začel arhiv objavljati tudi serijo z naslovom Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, ki ga je v veliki večini pripravil za objavo Božo Otorepec. Do leta 1965 je izšlo 10 zvezkov. Posebej je izdal arhiv leta 1965 še Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955.⁷ Pomembna je bila

Delavci Mestnega arhiva junija 1958

Leta 1959 je Mestni arhiv kot prvi v Sloveniji objavil vodnik po fondih arhiva (tedaj imenovan splošni pregled fondov). Uvodna poglavja Sergija Vilfana predstavljajo prvo sintezo arhivističnih preučevanj v Mestnem arhivu, obenem pa tudi pomembno stopnjo v razvoju slovenske arhivistike.⁸

Prva knjiga Zgodovine Ljubljane, za katero je opravljal Mestni arhiv uredniške in organizacijske posle, je izšla leta 1955. Obsega geološki prikaz ljubljanskega prostora in tiste dobe v zgodovini človeškega življenja na ljubljanskem prostoru, ki jih raziskuje v prvi vrsti arheologija. Ob izidu prve je bila zbrana večina rokopisov tudi za drugo knjigo, ki naj bi segala približno do leta 1700. Bili pa so nepopolni in močno neenakomerni. Sčasoma so priprave za Zgodovino Ljubljane zastale, potrebe po zgodovini Ljubljane pa niso bile nič manjše. Zato je objavil Mestni arhiv leta 1962 krajše delo pod naslovom Ljubljana, podobe iz njene zgodovine, ki daje prerez mestne zgodovine od začetkov do najnovejših časov. Nekaj let kasneje je ta

vloga Mestnega arhiva tudi pri ponovni oživitvi Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, leta 1953.⁹ Dokler je bilo možno, je opravljal arhiv tudi administrativne posle za Kroniko.

Razstavna dvorana, ki jo je dobil Mestni arhiv v osrednji stavbi magistrata, je omogočila kulturno-prosvetno dejavnost ustanove. Odprta je bila 6. maja 1957 z razstavo najbolj zanimivih in značilnih dokumentov od najstarejših dob do osvoboditve. Naslednje leto je priredil arhiv razstavo o Ljubljani v fevdalni dobi; namenjena je bila predvsem turistom. Kulturno delo v letu 1959 pa je bilo osredotočeno na postavitev tretje samostojne razstave z naslovom Gradbeni razvoj ljubljanskega mesta. Razstava, za katero so bile posebej pripravljene tudi makete, je bila zamišljena kot prikaz razvoja stavbne podobe prvega mestnega predela Ljubljane med Vodnikovim trgom in Trančo. Tvorila naj bi prvo v seriji večjega števila razstav, v katerih bi postopoma obdelali posamezne dele mesta. Lepi načrti pa so bili hitro prekri-

žani. V začetku leta 1962 je bila razstavna dvorana dana na razpolago za urbanistično razstavo; ker arhivu ni bila vrnjena, jo je tudi formalno prepustil zavodu Magistrat, ki je upravljal z zgradbo.

Ugoden odziv javnosti na razstavno dejavnost arhiva je sprožil razmišljanja, ali se ne bi arhiv v večji meri angažiral v kulturno-prosvetni dejavnosti. Za to je govorilo vsekakor dejstvo, da se ustanova s takim delom v javnosti bolj afirmira, proti temu pa dejstvo, da je delo na arhivskem gradivu primarna naloga, za katerega je osebje ustanove že tako premaloštevilno. Pričeli so vzpostavljati tudi stike s šolami, zlasti z gimnazijami, vendar na tem področju arhiv ni dajal posebne iniciative. »*Glede dela s šolami bi kazalo vprašanje obdelati v širšem okviru tako v sodelovanju z drugimi arhivi kot s šolskimi organi*«, se je glasil sklep upravnega odbora arhiva z dne 14. januarja 1959. Organizacija sodelovanja s šolami je tedaj slo-nela predvsem na Društvu arhivskih delavcev. Nekaj je bilo sodelovanja tudi pri turistično-propagandnih akcijah.

Do leta 1960 se je povzpel kadrovski sestav arhiva na 10 redno zaposlenih. Mestni arhiv ni težil za tem, da bi s kampanjskim povečanjem kadra odpravil zaostanke iz preteklosti, pač pa je bil mnenja, da je treba predvideti tako delitev dela, ki bi omogočala njegov pravilni in zato hitrejši postopek. Razen tega je bil mnenja, da mora biti zaradi pravilne razporeditve dela razmerje med kadrom s fakultetno izobrazbo in ostalim kadrom najmanj 1:2, to se pravi, da mora imeti fakultetni kader na voljo dovolj pomožnega personala za delo, ker se sicer pomožna dela na škodo arhivskega gradiva ali sploh ne opravljajo ali pa opravljajo neracionalno. Sčasoma se je izoblikovala predstava o notranji organizaciji arhiva, pri kateri bi imeli posamezni sodelavci stalne individualne in skupinske obveze po vrstah poslov, kot so bili zunanja evidenca, ekscenzijska služba, notranja služba, ki je obsegala poslovanje s strankami, inventarizacijo in izdelovanje indeksov ter služba obdelave, ki je obsegala pripravo arhivskih publikacij, zlasti objav gradiva. Ovira za dosledno izvedbo take organizacije je predstavljala predvsem nezadostna usposobljenost delavcev z visoko izobrazbo za samostojno delo, zaposlenost posameznih sodelavcev z velikim številom zelo heterogenih poslov, pa tudi dejstvo, da ni mogoče voditi delovnih skupin le z dajanjem navodil, ker je treba ob delu reševati vrsto vprašanj, ki so od primera do primera različna.

Omenili smo že povratek arhiva na Magistrat. Iz prizadevanj arhiva, da se s sanacijo nekaterih prostorov pridobijo za hrambo arhivskega gradiva varnejši prostori (1954), so se začeli temeljitejši posegi pri sanaciji zgradbe kot take in pri obnovi njene prvotne podobe.⁹ Sprva vsa ta dela arhivu niso prinesla posebne koristi glede skladiščnih prostorov. Prizadeval si je predvsem za pridobitev levega trakta Magistrata, kjer bi bili delovni prostori, skladiščne prostore pa naj bi dobil v dveh sosednjih zgradbah proti seve-

rovzhodu (Ciril-Metodov trg 20 in 21). Leta 1959 je bil investicijski program za adaptacijo teh zgradb izdelan, ni pa bil potrjen, pač pa so zagotovili sredstva za preureditev dvoriščnega dela levega trakta Magistrata v arhivska skladišča, dve nadstropji sprednjega dela trakta pa namenili za delovne prostore in čitalnico arhiva. Ker so adaptacijo teh skladišč šteli za definitivno, ni kazalo trošiti sredstev za polovično rešitev. Zato je bila sprejeta rešitev, po kateri so iz dveh nadstropij za spomeniško obnovljeno staro fasado napravili samo v notranjosti zgradbe vidna tri nadstropja. Ustreženo je bilo sodobni zahtevi, da so skladišča nameščena v eni vertikalni, ne da bi se mešala med pisarniške prostore, od katerih morajo biti požarno-varno ločena. Ne glede na to, da ni bilo mogoče izvesti vseh predvidenih instalacij, je bilo to skladišče, ki je bilo končano leta 1960 s skupno kapaciteto 1250 tekočih metrov, tedaj najmodernejše v državi.¹⁰ Naslednje leto je bilo dodatno adaptirano še skladišče v podstrešnem prostoru levega trakta Magistrata (nad delovnimi prostori), s čemer so se kapacitete arhiva povečale še za nadaljnjih 750 tekočih metrov. Vsa ta skladišča so bila takoj zasedena z gradivom, ki ga je imel arhiv v prostorih, ki jih je moral tedaj odstopiti drugim uporabnikom.

Mestni arhiv je pokazal izredno prizadevnost ne le pri adaptacijah (do leta 1961 je opravljal upravne posle v zvezi s celotnimi investicijami na Magistratu, ne le za lastne potrebe), marveč tudi pri nabavi opreme. Jasno je bilo, da prihajajo v poštev za nove skladiščne etaže le kovinske police. Prvotno je bilo mišljeno, da se nabavi eden izmed obstoječih serijskih izdelkov, namenjenih za biblioteke. Ti izdelki pa so za arhive zaradi manjše globine polic manj uporabni, drugih kovinskih polic pa tedaj pri nas še niso izdelovali. Tako se je arhiv odločil za kovinske police po načrtih, ki jih je izdelal sam.

Nadalje so v arhivu načrtno preučevali obliko škafel za arhivsko gradivo in ustrezen material zanje (napravili so celo anketo med jugoslovanskimi arhivi), ker tovarniških izdelkov tedaj še ni bilo dobiti.¹¹ Lotili so se predelave fotografske kamere za snemanje arhivskega gradiva na dolge trakove. To naj bi omogočilo mikrofilmanje v večjih količinah, zlasti začetke mikrofilmanja zaradi varnosti.

Na ta način je Mestni arhiv postopoma, načrtno in z velikimi naporii uvedel delitev dela pri opravljanju strokovnih nalog, specializiral nove sodelavce za razne sektorje dela, preizkušal, preučeval in uvajal nove delovne metode ter s svojimi dosežki v mnogem opravljal v slovenskem in jugoslovanskem okviru pionirske naloge v svoji stroki. Že leta 1962 pa se je s prehodom na tako imenovano samostojno financiranje začelo občutiti relativno nazadovanje dotacij, ki je postajalo nato čedalje bolj očitno in doseglo v letu 1964 kritično točko. V tem letu je dotacija tudi absolutno, ne le relativno padla v primerjavi s prejšnjim letom. Arhiv je zapustilo večje število sodelavcev. Razmere so ga silile k temu, da se je začel usmerjati

na opravljanje pogodbenih storitev, odvisnih od sredstev, ki so jih hoteli dati pogodbeni interesi. Pri tem je bilo seveda jasno, da zavod na ta način ne bo neposredno dobival sredstev za svoje temeljne naloge. Pogodbene naloge, ki ne sodijo v okvir osnovnih nalog in ki bi morale pomeniti nekako dopolnilno, stimulatивно dejavnost, so morale začasno vzdrževati osnovno dejavnost.

Ves obravnavani čas je oviralo normalni razvoj zavoda nerešeno vprašanje njegove pristojnosti. Do leta 1948 je prevzemal arhiv izključno fonde organov mestne uprave, kasneje je razširil dejavnost tudi na gospodarske, društvene, privatne in podobne fonde krajevnega pomena. Pravice ustanovitelja so leta 1955 prešle od Mestnega ljudskega odbora na Okrajni ljudski odbor in normalno bi bilo, da bi se dejavnost arhiva razširila na območje okraja, kar je ustanovitelj tudi zahteval in do česar je prišlo tudi pri ostalih mestnih arhivih v Sloveniji. Toda ob kakršnem koli takem poskusu je ostro nastopil Državni arhiv Slovenije, ker da je on pristojen za gradivo izven Ljubljane in je dejansko tukaj tudi prevzemal starejše gradivo lokalnega izvora, toda le na območju osrednje Slovenije. Problematično je postalo celo vprašanje pristojnosti za gradivo Okrajnega ljudskega odbora, v katerem so se vsaj v prvih letih po 1955 nadaljevale v veliki meri pristojnosti bivšega Mestnega ljudskega odbora in v katerem so bile izrazito mestne zadeve zelo številne. Povsem neurejene razmere glede arhivske mreže so vladale le v Sloveniji in rešitev so pričakovali od arhivskega zakona, katerega sprejem pa so stalno odlašali. Po predvidevanjih Društva arhivskih delavcev, ki se je ukvarjalo tudi z vprašanjem organizacije arhivov, naj bi ustanovili v osrednji Sloveniji arhivske centre izven Ljubljane, v Kranju in Novem mestu, močnejši mestni arhiv pa bi mogli formirati tudi v Škofji Loki, sicer pa so arhivsko gradivo zbirali muzeji v Škofji Loki, Idriji, Kočevju, Novem mestu in Metliki.¹²

III.

Naslednje obdobje v zgodovini ljubljanskega arhiva pričenjamo z letom 1966, ko je Skupščina SR Slovenije sprejela prvi zakon o arhivskem gradivu in o arhivih v SR Sloveniji. To pa je imelo za posledico razvoj Mestnega arhiva v regionalnega.

Že pri obravnavi arhivske dejavnosti v Skupščini SR Slovenije leta 1964 so bili predvideni temeljni organizacije arhivov v Sloveniji.¹³ Glede regionalnih arhivov se je postavljalo vprašanje, ali se naj bolj pospešuje manjše število večjih in razvitejših arhivov, ali pa razvoj večjega števila manjših zavodov. Poudarjeno je bilo, da je treba opustiti razdrobljeno zbiranje majhnih količin gradiva, ki potem leži neobdelano in brez strokovne oskrbe, odvisno bolj ali manj od naključnih okoliščin. Treba je ustvariti zavode, ki bodo bolj zmožni sistematičnega dela. Ti bi morali sproti vzdrževati stik z operativno, sami posegati v škartira-

nje pri operativni, sistematično sproti prevzemati dozorelo gradivo in ga v ustaljenem delovnem procesu sproti obdelovati. Taki zavodi bi morali imeti primerne velika, moderna in pred požari varna skladišča, potrebne pomožne prostore in delavnice ter dovolj kadra različnih kvalifikacij.

Jasno je bilo, da lahko take pogoje lažje izpolnjujejo večji zavodi za večja področja, ki imajo tudi večje možnosti za zgraditev primerne zgradbe, za boljše zavarovanost gradiva, za boljše raziskovalno dejavnost, koncentracijo tehničnih pripomočkov, večje možnosti za vzdrževanje ustreznih kadrov, za boljše organizacijo dela, za enotnejšo obravnavo gradiva iz večjega ozemlja ter za primernejšo strukturo režijskih stroškov. Na drugi strani pa je govorila za večje število manjših zavodov večja vključitev v občinsko skupnost in boljše prilagodljivost potrebam študija lokalnih problemov. Druga varianta pa ima to slabo stran: kolikor bolj razvejano je arhivsko omrežje, tem verjetneje je, da bo kak arhiv v danem času ustrezal pogojem obstoja, kasneje pa, npr. zaradi odhoda kvalificiranih sodelavcev, nič več. Odločiti se je bilo treba za ustanavljanje manj številnih zavodov, ki pa bodo morali oskrbovati večja območja. Po potrebi in kjer bi bili za to pogoji, bi se dalo doseči primerno zbližanje z lokalnimi potrebami tako, da bi arhiv vzdrževal skladišče gradiva izven svojega sedeža. Po tedanjih izkušnjah in z upoštevanjem perspektiv za nastajanje historičnega gradiva in pridobivanje kadrov, bi v Sloveniji za bližnjo prihodnost zadoščali štirje regionalni arhivi. Med temi je bil tudi arhiv s sedežem v Ljubljani, ki bi se razvil iz Mestnega arhiva. Program razvoja arhivskega omrežja v SR Sloveniji, ki ga je pripravila leta 1966 tedaj ustanovljena Skupnost arhivov Slovenije, je predvidel, da bi se Mestni arhiv razširil na območje odpravljenega ljubljanskega okraja. To pa je bilo območje petih ljubljanskih in 19 ostalih občin (Cerknica, Črnomelj, Domžale, Grosuplje, Idrija, Jesenice, Kamnik, Kočevje, Kranj, Litija, Logatec, Metlika, Novo mesto, Radovljica, Ribnica, Škofja Loka, Trebnje, Trzin in Vrhnika). Imel naj bi poleg centralne zgradbe v Ljubljani s skladiščem za 6500 tekočih metrov gradiva še skladišče v Kranju za 3000 in v Novem mestu za 2000 tekočih metrov gradiva. Izgradnjo arhivskega omrežja so povezovali s koordinirano akcijo izgradnje arhivskih skladišč.

Nekatere občine v osrednji Sloveniji so razmišljale tudi o drugačnem oblikovanju arhivskega omrežja. Občina Idrija je imela pred očmi možnost priključitve k arhivu, v sklopu katerega bi bile goriške občine, občine Novo mesto, Metlika in Črnomelj pa so računale tudi z možnostjo ustanovitve lastnega arhiva skupaj s posavskimi občinami. Do leta 1972 sta sprejeli sklep o pooblastitvi Mestnega arhiva za opravljanje službe varstva arhivskega gradiva na svojem območju le občini Domžale in Škofja Loka.

Arhiv je pod vtisom finančnih težav iz preteklih let z velikimi pomisleki pristopil k organiziranju omrež-

ja. Za skupščine občin, ki so dale na voljo sredstva, je začel opravljati razna strokovna dela po enoletnih pogodbah ali po posebnih naročilih. S skupščino občine Trebnje pa je sklenil pogodbo, s katero je prevzel za 30 let za območje občine vse naloge službe varstva. Skupščina občine pa mu je zato odstopila v upravljanje grad Malo Loko, kjer naj bi arhiv uredil prehodno skladišče.

Do prelomnice je prišlo šele v letu 1972, ko si je arhiv z novim kadrom kot prvo nalogo zastavil dosledno organizirati arhivsko dejavnost na območju osrednje Slovenije v skladu z določili zakona. Na to je odločilno vplivalo spoznanje o veliki škodi na arhivskem gradivu, ki je nastalo zaradi neurejenega varstva na tem območju v preteklosti, prav nič manj pa tudi uvajanje financiranja arhivov kot zavodov s področja kulture preko občinskih kulturnih skupnosti, ki so prav tedaj začele delovati. Kolikor se arhiv ne bi od vsega začetka vključil v redno financiranje kulturnih skupnosti, bi kasneje štartal z bistveno manjšimi možnostmi. Pri tem je treba upoštevati, da je zaradi odhoda Sergija Vilfana in Boža Otorepca ostal arhiv skoraj brez usposobljenih sodelavcev s fakultetno izobrazbo. Vseh zaposlenih v arhivu je bilo v začetku leta 1972 le sedem, ne računajoč delavca za Škofjo Loko. Novi pripravniki so imeli glavno oporo le v Traute Sežun in v Vladu Valenčiču.

Organizacijo ljubljanskega regionalnega arhiva je bilo treba — v primerjavi s tisto, kakršna je bila zamišljena leta 1964 — prilagoditi konkretni situaciji. Predvsem večina občinskih skupščin kategorično ni pristajala na koncentracijo arhivskega gradiva izven občine. Potrebno je poudariti, da je bil to čas, ko je v duhu splošne decentralizacije vloga občin silno porastla in je na območju večjega števila občin pri muzejih že obstajala tradicija zbiranja arhivskega gradiva. S skladišči po občinah pa se je arhiv sprijaznil tudi iz razloga, ker je na ta način izgledalo, vsaj kolikor toliko realno, da bo prišel do kakih prostorov, ki so sploh bili pogoj za redno delo. Pristal pa ni na to, da bi ureditev večjega števila skladišč pomenila tudi škodljivo drobitev dejavnosti na toliko enot. Upoštevati je bilo treba nadalje stališče Mestne skupščine, da je treba dejavnost za območje mesta in občin Ljubljane ločiti od dejavnosti za ostale občine (da ne bi prihajalo do prelivanja sredstev) ter zahtevo dolenjskih in belokranjskih občin, da želijo imeti lastne delavce, ne nazadnje pa tudi dejstvo, da iz enega centra ni mogoče uspešno kontaktirati z ustvarjalci arhivskega gradiva na tako velikem območju. Na teh izhodiščih je bila leta 1973 postavljena organizacija arhiva, ki je temeljila na štirih samostojnih enotah, za območje mesta in občin Ljubljane (nekaj časa imenovana Mestni arhiv Ljubljane), za zunanjo ljubljansko regijo, to je za območje občin od Idrije do Litije ter od Kamnika do Kočevja, za Gorenjsko ter za Dolenjsko in Belo krajino. Prvi dve enoti sta imeli sedež v Ljubljani, ostali dve pa v Kranju oziroma Novem mestu. Enota za mesto Ljubljano je štela leta 1975 deset,

ostale enote pa skupno osem sodelavcev, skupne službe pa pet zaposlenih. S 1. oktobrom 1973 je začel uporabljati arhiv novi naziv Zgodovinski arhiv Ljubljana (ustanovitvena določba je bila spremenjena šele 30. 1. 1975). S tem, da se je arhivu bistveno razširilo nekdanje območje, pa tudi da bi dosegel vskladitev z nazivi arhivov v Sloveniji in Jugoslaviji, je bilo treba poiskati ustrežnejši naziv. Pri tem se je razmišljalo tudi o možnosti, da bi se arhiv imenoval Pokrajinski arhiv Ljubljana, kar pa je bilo odklonjeno, ker da spominja na Ljubljansko pokrajino iz časa 1941—1945. Izgradnja arhivskega omrežja je terjala izredne organizacijske napore, od utemeljevanja in ponovnega prepričevanja o potrebnosti arhivske dejavnosti, predvsem pa nič koliko osebnih kontaktov.

Poleg pridobitve sodelavcev je bil osnovni problem razvijajočega se regionalnega arhiva vprašanje skladišč in delovnih prostorov za nove enote. Iz razlogov, ki smo jih omenjali, je sprejel arhiv urejanje skladišč po občinah kot nujno, a začasno rešitev. Zato pri adaptacijah ni v polni meri vztrajal na določenih navodila o načinu izvajanja varnosti arhivskega gradiva iz leta 1969, ne da bi pri tem zanemarjal vprašanje materialnega varstva arhivskega gradiva. Zadovoljiti se je bilo treba z neogrevanimi skladišči, z izjemo Idrije, kjer je to nujno zaradi zniževanja zračne vlage. Tako so nastala skladišča v bivših osnovnih šolah (na Blatni Brezovici, v Dol. Logatcu, v Draščih, na Karteljevem, v Komendi, v Predosljah), v gradovih (Idrija, Krumperk, Mala Loka pri Trebnjem, Radovljica), v bivši nunski kašči (v Škofji Loki), v bivšem gasilskem domu (v Šmarju-Sap) in v drugih nenamenskih zgradbah (Jesenice, Kočevje, Litija, Tržič). V upravljanje je dobil arhiv edino zgradbo v Škofji Loki, kjer je bila opravljena tudi obsežnejša adaptacija. Tako je v dobrih desetih letih uspelo pridobiti nova skladišča s skupno površino okoli 1500 m² in s kapaciteto za okoli 5000 tekočih metrov gradiva. Presenečenja tudi niso izostala. Leta 1976 je bil v Ribnici že adaptiran prostor za potrebe arhiva, a ga je skupščina občine dodelila Avto-moto društvu, ker da ga nujno potrebuje. Arhiv se je v celoti preusmeril na industrijsko opremo skladišč, enako tudi pri opreми gradiva.

V letih 1973 in 1974 so bili pridobljeni prvi delovni prostori za enoti v Kranju in Novem mestu, v ljubljanskih prostorih pa je arhiv uredil mikrofilmski laboratorij in nabavil mikrofilmsko kamero kot prvi splošni arhiv v Sloveniji. Ob začetku del si je nabiral izkušnje pri drugih arhivih v Jugoslaviji, kjer so že opravljali mikrofilmanje zaradi varnosti, predvsem pa pri Glavnem državnem arhivu v Münchnu.

Ureditev skladišč po občinah je omogočila velike prevzeme arhivskega gradiva. Pri tem je veljala kot časovna orientacija za prevzemanje arhivskega gradiva leto 1955 (utemeljena predvsem z velikimi reorganizacijami občin), pri okrajnih fondih pa leto 1965 (leto odprave okrajev). Prevzemi so morali biti usmerjeni v prvi vrsti na gradivu pri občinskih skupščinah, ker so tudi te v večini primerov zagotavljale

sredstva za prostore, obenem pa so stavljale kot pogoj, da se »pospravijo« njihove kleti.

Arhiv je prevzel od muzejev, ki so do tedaj zbirali arhivsko gradivo večino gradiva, od muzejev v Škofji Loki in Idriji ob prevzemu službe varstva na območju tamkajšnjih občin, od Dolenjskega in Belokranjskega muzeja v letih 1975 oz. 1977, od Pokrajinskega muzeja v Kočevju pa v letih 1976 in 1980. V skladu z določilom zakona je pri muzejih ostalo arhivsko gradivo, ki se nanaša na delavsko gibanje in narodnoosvobodilni boj. V Arhivu SR Slovenije pa je lokalno gradivo z območja osrednje Slovenije, ki ga je do leta 1966 zbral.¹⁴ Zato ima Zgodovinski arhiv Ljubljana, za razliko od ostalih regionalnih arhivov v Sloveniji, bistveno manj starejšega gradiva.

Naslednje področje, na katerega je bilo močno usmerjeno delo regionalnega arhiva v prvi fazi njegovega razvoja, je bila t.im. zunanja služba (prej zunanja evidenca imenovana). Vzpodbudila jo je predvsem objava težko pričakovanega navodila o odbiranju arhivskega gradiva leta 1970. Za njegovo boljše razumevanje je Mestni arhiv pripravil razmnoženi priročnik.¹⁵ Že leta 1975 je imel arhiv za celotno območje v evidenci 1223 družbenih pravnih oseb in društev, od katerih bi prvenstveno prevzemal arhivsko gradivo; v naslednjih letih se je njihov obseg še razširil. Število ustvarjalcev arhivskega gradiva, pri katerih je opravila posamezna enota arhiva preglede, se je v enem letu povzpelo na preko sto.

Navodilo iz leta 1970 je predvidevalo izdelavo t.im. vnaprejšnjih izločitvenih seznamov, to je seznamov vseh kategorij gradiva, ki nastajajo pri posameznem ustvarjalcu z navedbo, katere kategorije so trajnega pomena, oziroma koliko časa jih je treba hraniti. Že leta 1970 se je pričelo delo pri pripravi nekaterih tipskih vnaprejšnjih izločitvenih seznamov, pri čemer je bil tudi Mestni arhiv vključen v skupno akcijo slovenskih in jugoslovanskih arhivov. Po nekaj letih je ta akcija začela usihati. Na preučevanja drugih vprašanj metodologije strokovnega dela ob tako burnem razvoju arhiva ni bilo mogoče misliti.

Publicistična dejavnost arhiva je v obravnavanem obdobju obsegala dva zvezka Gradiva za zgodovino Ljubljane v srednjem veku in tri zvezke Razprav, ki vsebujejo prispevke s področja gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane do srede 19. stoletja (deloma so ti nastali že v prejšnjem obdobju).¹⁶ Ob obsežnih tekočih nalogah za raziskovalno delo ni ostalo dosti časa. To se je čutilo tudi pri raziskovalni enoti arhiva, ustanovljeni leta 1970. Sestanek z možnimi sodelavci pri nadaljevanju Zgodovine Ljubljane leta 1977, je minil le v izmenjavi mnenj.

Večji poudarek pa je dajal arhiv razstavnim dejavnostim, ne nazadnje tudi zato, da bi opozarjal na svojo dejavnost in utrjeval svoj pomen. Obsežnejši razstavi sta bili prirejeni v letih 1973 (Starejša ljubljanska industrija) in 1978 (Arhivski dokumenti o obnovi in socialistični graditvi). Druga razstava je bila prenešana še v devet občinskih središč na območju arhiva, obe

pa je spremljal obsežen katalog.¹⁷ Nekaj je bilo tudi priložnostnih razstav na krajevno-zgodovinsko tematiko (na Bledu, v Domžalah in Kamniku), posebej pa še ob otvoritvah skladišč.

Indirektno je na delo arhiva po letu 1972 izredno močno vplival sistem financiranja. Pri tem ne mislim le na obsežno administrativno delo, ki je bilo posledica dejstva, da je moral arhiv za vsako občinsko kulturno skupnost posebej planirati, sestavljati poročila, pošiljati informacije, se udeleževati skupščin, sodelovati v drugih organih kulturnih skupnosti in na različnih sestankih. Nadalje je bilo treba pripravljati različne metodologije in merila za financiranje arhiva, ki naj bi olajšala in vsklajevala zbiranje sredstev od tolikega števila financerjev. Posebej negativno pa je vplivalo dejstvo, da je moral arhiv močno drobiti delo, da bi za vsako kulturno skupnost v vsakem letu prikazal odgovarjajoče rezultate dela. V skrbi za socialno varnost sodelavcev arhiva so bili naporu prvenstveno usmerjeni na zagotavljanje sredstev, nekoliko manj pa na delo samo.

IV.

Ob velikih prevzemih po letu 1973 je prišlo v arhiv dosti neodbranih in neurejenih fondov. Zaradi hitro naraščajoče uporabe, najprej za praktične namene, je bilo potrebno gradivo v skladiščih vsaj v grobem urediti ter ga popisati, nepotrebni balast pa izločiti. V skupno akcijo, ki se je pričela leta 1979 in je trajala tri leta, so bili vključeni vsi sodelavci arhiva. Danes ocenjujemo, da je v arhivu še okoli 15 % nepotrebne dokumentarnega gradiva, ki ga pa ni mogoče izločiti, ker mu še niso potekali roki hrambe. Leta 1981 (z letnico 1980) je bilo že mogoče objaviti Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana.¹⁸

Pouk iz omenjenega dela je bil ta, da je treba brezpogojno prevzemati v arhiv čimbolj odbrano gradivo, vsaj v grobem urejeno in popisano, predvsem pa le gradivo trajnega pomena. Večino dela, potrebnega za dosego tega cilja, je treba opraviti že pri ustvarjalcih arhivskega gradiva in v kolikor mogoče znatni meri s sodelovanjem njegovih delavcev. S tem je odpadla tudi potreba po t.im. prehodnih skladiščih. Postopoma se je izoblikovalo prepričanje, da je treba trajen pomen gradiva vezati na pomen za znanost in kulturo, ne pa na praktično vrednost. Za uradne in poslovne namene naj hrani gradivo tisti, ki mu tako hrambo nalaga predpis. V nasprotnem primeru je arhiv prisljen prevzemati velike množine gradiva in veliko časa porabiti za tako gradivo, namesto da bi svoje moči usmerjal v zadovoljevanje širših družbenih potreb. Sprememba usmeritve glede prevzemanja arhivskega gradiva je imela za posledico tudi spremembo odnosa arhiva do ustvarjalcev arhivskega gradiva; delo z ustvarjalci naj bi se namreč omejevalo le na gradivo trajnega pomena.¹⁹

Pokazali so se torej ponovno isti problemi kot v Mestnem arhivu v petdesetih letih in potrjene so bile

iste usmeritve. To pa je pomenilo, da je treba iskati rešitve le v bistveni spremembi zakonodaje. Do te pa je prišlo že v naslednjih letih, ko sta bila objavljena zakon o naravni in kulturni dediščini ter pravilnik o odbiranju in izročanju arhivskega gradiva arhivu (leta 1981). V Zgodovinskem arhivu je bila ob njuni pripravi, pa tudi ob pripravi kasnejših predpisov, opravljena vrsta preizkusov.

Na preučevanje strokovnih vprašanj v arhivu je vplivala tudi ponovna razprava o arhivski dejavnosti v Skupščini SR Slovenije leta 1977. Delavcem v arhivih, Kulturni skupnosti Slovenije ter republiškemu upravnemu organu za kulturo je bilo namreč naloženo, da čimprej pripravijo ustrezne predpise za določanje gradiva »resnično trajnega značaja in vitalnega pomena za našo družbo«. Ta merila bi bila tudi osnova za določanje potreb arhivov po novih skladiščnih kapacitetah. Ob ponovni skupni akciji arhivov v Sloveniji v zvezi z vprašanjem valorizacije arhivskega gradiva je Zgodovinski arhiv sodeloval pri pripravi tipskih navodil za odbiranje arhivskega gradiva občin in gospodarskih organizacij, sploh pa pri preučevanju vprašanja metodologije odbiranja arhivskega gradiva. Z deli na konkretnih seznamih za navedena področja je nadaljeval še kasneje, k temu pa so se pridružila še druga področja.²⁰

Po sprejetju zakona o naravni in kulturni dediščini je bilo ponovno potrebno opraviti valorizacijo družbenih pravnih oseb in društev, ki so dolžne izročati arhivsko gradivo arhivu. Občinski upravni organi, pristojni za kulturo (v Ljubljani ustrezni mestni organ) so na predlog arhiva v letih 1981 in 1982 objavili take seznime, ki obsegajo za območje vsega arhiva 873 družbenih pravnih oseb in društev.²¹ Vsklajevanje med arhivi pri pripravi teh seznamov ni dalo pričakovanih rezultatov.

Poseben pravilnik je leta 1983 predpisal obvezno usposabljanje delavcev družbenih pravnih oseb in članov društev, ki delajo z dokumentarnim gradivom. Največ na izkušnjah Zgodovinskega arhiva je bil pripravljen naslednje leto Priročnik za strokovno usposabljanje teh delavcev, nadalje pa je pripravil arhiv leta 1986 še Priročnik za delo z dokumentarnim in arhivskim gradivom društev.²² Že pred tem je prirejal arhiv občasne seminarje z omenjenim namenom, odslej pa so postali ti sistematični. Referente je dajal arhiv tudi za podobne seminarje, ki jih je začel prirejati v Radencih Pokrajinski arhiv v Mariboru leta 1979. Sploh pa si je prizadeval, da bi bila v redno in dopolnilno izobraževanje pisarniških in upravnih delavcev vključena tudi določena znanja o arhivskem gradivu pred prevzemom v arhiv. Na tej podlagi je prišlo leta 1980 do trajnejšega sodelovanja z Višjo upravno šolo v Ljubljani.

Po prehodu na način, pri katerem se arhivsko gradivo direktno odbira, določanje rokov hrambe ni več vprašanje, s katerim bi se moral ukvarjati arhiv. Da bi olajšal ta prehod, je arhiv nekaj časa še pripravljaval razne praktične napotke glede rokov hrambe, predv-

sem pa si je prizadeval, da bi pristojni republiški organi objavili ustrezna navodila oziroma predpise.²³

Uporaba arhivskega gradiva je postajala v zadnjem obdobju vse večja, tudi za znanstvene namene. Urejevalna dela, ki jih je omogočilo postopno večanje števila sodelavcev v arhivu (ob koncu leta 1986 je imel že 31 zaposlenih), so postala obširnejša. V istem letu je pričel s prvimi poskusi tudi glede uporabe računalnika v arhivu. Vse to je odprlo številna vprašanja s področja strokovne obdelave in izdelave pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva, ki jih je bilo toliko težje reševati, ker je vladala velika neenotnost v praksi med arhivi pa tudi med posameznimi sodelavci v arhivih. Pri reševanju teh se bo sedaj mogoče nasloniti na novi pravilnik, ki uvaja med drugim diferenciran pristop pri popisovanju arhivskega gradiva.

V zadnjem obdobju se je okrepila izdajateljska dejavnost arhiva, saj je bilo mogoče več časa posvetiti raziskovalni dejavnosti. Seriji Gradivo in Razprave sta bili združeni v skupno serijo z naslovom Gradivo in razprave, v kateri je izšlo od leta 1977 dalje sedem knjig. Kot izdajatelj se pojavlja Zgodovinski arhiv pri publikaciji z naslovom Priročniki in karte o organizacijskih strukturah v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918 in pri njeni pripravi je imel levji delež.²⁴

Leta 1980 je pokrenil Zgodovinski arhiv ponovno akcijo za objavo monografije o zgodovini Ljubljane in to za vsa obdobja, ker je prva knjiga, objavljena leta 1955 medtem delno že zastarala. Akcija je bila postavljena na široko osnovo sodelovanja z inštitucijami oz. društvi v Ljubljani, ki preučujejo arheologijo, različna področja zgodovine ter etnologijo. Doseđani rezultat tega sodelovanja predstavlja zbornik Zgodovina Ljubljane (Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane v letu 1983). Omeniti je treba tudi sodelovanje delavcev arhiva v arhivskih in zgodovinskih strokovnih revijah, v krajevnih zbornikih in drugih publikacijah.²⁵

Močno se je razvila razstavna in pedagoška dejavnost, kljub temu da možnosti zanju niso zadovoljive. Z ureditvijo vhodne veže na sedežu arhiva v Ljubljani so bili dani pogoji za stalno razstavo. V letih 1982–1985 je bila postavljena razstava na temo Ljubljana v arhivskem gradivu od začetka 14. stoletja do danes in od leta 1985 dalje razstava Ljubljana v starih fotografijah. Ob obeh sta izšla tudi obsežna kataloga.²⁶ Manjšo stalno razstavo pripravlja enota v Novem mestu. Utečeno je prihajanje šolskih razredov in drugih skupin (npr. raziskovalnih) v arhiv na zgodovinske ure oz. krožke. Stalno je prisoten arhiv tudi v programih kulturno-informacijskega centra Križanke v Ljubljani.

Območje arhiva, ki obsega 8249 (cela SR Slovenija 20.256) km² in je imelo po štetju prebivalstva dne 31. 3. 1981 779.841 (cela SR Slovenija 1.891.864) prebivalcev, je ostalo nespremenjeno. Primerjava z napredkom, ki so ga glede kadrov in prostorov dosegli občinski kulturni zavodi, ki so tesneje povezani na

občinske kulturne skupnosti (npr. muzeji in knjižnice) v sedemdesetih letih, je sprožila razmišljanja o tem, ali ne bi kazalo dislocirane enote arhiva pretvoriti v samostojne delovne organizacije. Iz enote za Gorenjsko se je ob upoštevanju pomena starega gradiva, ki ga hrani, pogoste uporabe in drugih specifičnih razlogov, ob spremembi statuta arhiva leta 1984 (v praksi pa že štiri leta pred tem), osamosvojila enota za območje občine Škofja Loka. V Škofji Loki je imel arhiv svojega sodelavca že od leta 1967 dalje. Podobno vprašanje se postavlja tudi glede območja občine Idrija.

Stanje začasnih skladišč po občinah se je začelo v zadnjem času občutno slabšati, največ zaradi vlage. Predvsem odročnost skladišč po občinah močno otežkoča uporabo, ki je še nadalje v porastu. Koncentracija gradiva na sedežih enot bi bila gotovo smotrna. V Ljubljani, kjer arhiv že drugo desetletje ni mogel prevzemati arhivskega gradiva, ker so bile vse skladiščne kapacitete zasedene, se je našla (vsaj za daljši čas) leta 1981 rešitev v zvezi s prenovo sosednje zgradbe Ciril-Metodov trg 21. Tu je začel arhiv pridobivati dodatne prostore, v bistvu pa gre za idejo, ki jo je imel arhiv že od leta 1958 dalje. V letih 1980 do 1982

Delavci Zgodovinskega arhiva
Ljubljana decembra 1987

Postopna kadrovska krepitev arhiva in združitve dela obeh enot, ki imata sedež v Ljubljani, je začela omogočati večjo delitev dela. Zmanjšanje manipulativnega dela je omogočilo preoblikovanje kadrovske strukture v korist delavcev s fakultetno izobrazbo. Prvi preizkusi glede nove notranje organizacije so podobno kot v petdesetih letih, sloneli na fazah in vrstah dela v arhivu. Notranja organizacija, sprejeta leta 1986, pa sloni na resorjih arhivskih fondov. Taka organizacija naj bi pospeševala večjo samoiniciativnost, obenem pa omogočala specializacijo, kar je važno tudi iz razloga, da se lahko povezuje strokovno delo na arhivskem gradivu z raziskovalnim delom na istem področju. Za uspešno organizacijo dela v arhivu je posebno važno, da vsak sodelavec v okviru svojih zadolžitvev izkazuje čim večjo samostojnost pri delu, samoiniciativnost in kreativnost in to ne samo v postavljanju vprašanj in problemov, marveč v njihovem reševanju. Noben strokovni svet ali vodja ne more poznati določene problematike v vsej svoji razsežnosti kot sodelavec, ki dela na določenem gradivu in ki dobro pozna tudi obdobje, iz katerega gradivo izhaja. Metoda postavljanja problemov, prenašanje reševanja pa na druga ramena, pomeni le beg od osnovnih obveznosti in nalog, ki jih je treba opravljati.

so se nekoliko povečali tudi delovni prostori, tako v Ljubljani in Novem mestu, medtem ko je v Kranju šlo le za preselitev delovnih prostorov v drugo zgradbo.

Devetdesetletni razvoj arhiva pomeni delo več generacij njegovih sodelavcev. Imena pri tem niso najpomembnejša. Naj bo ta prikaz njihovih prizadevanj in razmišljanj tudi zahvala in priznanje za ves njihov trud, obenem pa vzpodbuda za reševanje sedanjih, nemajhnih problemov.

OPOMBE

1. S. Vilfan, Anton Aškerc — mestni arhivar ljubljanski, *Kronika* IV/1956, str. 99—107. — O razvoju Mestnega oziroma Zgodovinskega arhiva prim.: S. Vilfan s sodelovanjem kolektiva ustanove, 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959. — S. Vilfan, Sedemdeset let Mestnega arhiva ljubljanskega, *Kronika* XVI/1968, str. 161—164. — Zgodovinski arhiv Ljubljana (1898—1978), Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980.
2. V. Fabjančič, Ljubljanski mestni arhiv, *Zgodovinski časopis* I/1947, str. 174—183. — J. Šorn, Vladislav Fabjančič, *Zgodovinski časopis* IV/1950, str. 220—222. — 3. F. Biljan, Treća međunarodna konferencija »Okruglog stola

niji v zadnji poslovni dobi, Arhivist VI/1956, zv. 3—4, str. 158. — 6. S. Vilfan s sodelovanjem kolektiva ustanove, 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959. — 7. S. Vilfan, Stanje in perspektive sintetičnih prikazov zgodovine arhiva, Arhivist VII/1957, zv. 3—4, str. 83—88. — 4. S. Vilfan, Mestni arhiv ljubljanski, Arhivist VI/1956, zv. 2/ Dodatak. — 5. S. Vilfan, Kurs Društva arhivskih radnika Slovenije o istoriji uprave u Sloveniji; godišnja skupština i plenarni sastanak, Arhivist VI/1956, zv. 1, str. 110. — F. Škerl, Delovni problemi Društva arhivskih delavcev v Sloveniji, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave zv. 2, Ljubljana 1971, str. 3—8. — 8. S. Vilfan, Kako je nastal časopis za slovensko krajevno zgodovino »Kronika«, Kronika XXI/1973, str. 41—42. — 9. S. Vilfan—J. Černivec, Zgodovina ljubljanske mestne hiše, Knjižnica »Kronike«, zv. 4, Ljubljana 1958. — 10. S. Vilfan, Adaptacija zgrada za arhive, Arhivist IX, zv. 2, 1960, str. 5—16. — 11. B. Žitek, Opremljanje arhivskega gradiva v luči izvedene ankete, Arhivist XXI/1971, št. 1—2, str. 56—68. — 12. F. Škerl, Eno leto obstoja Društva arhivskih delavcev v Sloveniji, Arhivist V/1955, zv. 2, str. 123. — Vodnik po arhivih Slovenije, Društvo arhivarjev Slovenije, Ljubljana 1965. — J. Jarc, Novomeški arhivi, Arhivi VI, št. 1—2, 1983, str. 18—21. — 13. Položaj, problemi in perspektive arhivske službe v SR Sloveniji, Ljubljana oktobra 1964 (Razmnoženo sejno gradivo Skupščine SR Slovenije, izvleček pod naslovom Perspektive arhivske službe v Sloveniji v Naših razgledih XIII/1964, št. 19). — 14. Arhivski fond in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ, SR Slovenija, Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, Beograd 1984. — 15. Odbiranje arhivskega gradiva iz registraturnega gradiva (škartiranje) v gospodarskih organizacijah, Mestni arhiv — Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, Ljubljana 1970. — 16. Razprave: - zv. 2: Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (S. Vilfan, P. Blaznik, V. Valenčič, A. Svetina), Ljubljana 1971; - zv. 3: Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (B. Otorepec, I. Slokar, V. Valenčič), Ljubljana 1972; - zv. 4: Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja (I. Slokar, V. Valenčič), Ljubljana 1977. — 17. Avtor kataloga k prvi razstavi je V. Valenčič, avtorji kataloga k drugi pa M. Drnovšek, F. Štukl in J. Žontar. — 18. Vodnik po fondih in zbirkah arhiva je vsebovan tudi v publikaciji: Arhivski fond in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ, SR Slovenija, Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, Beograd 1984. — 19. J. Žontar, Nekatera vprašanja službe varstva pred prevzemom arhivskega gradiva v arhiv, Okrogla miza o problemih varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv, Arhivsko društvo Slovenije in komisija za gradivo pred prevzemom v arhiv Skupnosti arhivov Slovenije, Maribor 1978, str. 4—13. — J. Žontar »Oprostite nepoučenemu občinstvu...« Od pisarne do zakladnice zgodovine (ob 80-letnici Zgodovinskega arhiva Ljubljana), Naši razgledi 14. decembra 1979, str. 674—675. — J. Žontar, Perspektive arhiva kot udeleženca v varstvu kulturne dediščine, Arhivi III, št. 1—2, 1980, str. 41—45. — J. Žontar, Perspektive nadalj-

njega razvoja arhivistike, Deveti kongres arhivskih radnika Jugoslavije, Referati i saopštenja, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1980, str. 37—45. — 20. M. Drnovšek, Valorizacija ustvarjalcev gradiva in V. Žumer, Valorizacija gradiva, Okrogla miza o problemih varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv, Arhivsko društvo Slovenije in komisija za gradivo pred prevzemom v arhiv Skupnosti arhivov Slovenije, Maribor 1978, str. 13—18. — V. Žumer, Problematika valorizacije gospodarskega registraturnega gradiva, Deveti kongres arhivskih radnika Jugoslavije, Referati i saopštenja, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, 1980, str. 91—95. — V. Žumer, Odbiranje arhivskega gradiva iz poslovne dokumentacije v delovnih organizacijah s področja gospodarstva, Arhivi '81, III. Posvetovanje o strokovnih in tehničnih vprašanjih arhivov, Maribor 1981, str. 130—142. — V. Žumer, Kriteriji valorizacije dokumentarnega gradiva družbenih pravnih oseb in društev, katerih arhivsko gradivo prevzema Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhivi V, št. 1—2, 1982, str. 14—23. — L. Ciglar, Navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva družbenopolitičnih organizacij, Arhivi V, št. 1—2, 1982, str. 37—38. — B. Šuštar, Dvoje navodil za odbiranje arhivskega gradiva občinske uprave, Škart, Arhivski občasnik, Ljubljana 1986, str. 14—20. Prispevki J. Kopača, F. Štukla, B. Šuštarja in D. Bahun na posvetovanju o tehnični dokumentaciji kot delu kulturne dediščine, Arhivi IX, št. 1—2, Ljubljana 1986. — Prispevki D. Bahun, B. Šuštarja, Z. Skrabl, M. Perko in B. Rozmana na XIII. zborovanju slovenskih arhivskih delavcev v Portorožu, oktober 1987, Arhivi X, št. 1—2, 1987. — 21. Seznami objavljeni v letih 1981 in 1982 v Uradnem listu SRS, Uradnem vestniku Gorenjske, Skupščinskem Dolenjskem listu in Občinskem poročevalcu Domžale. — 22. Priročnik za strokovno usposabljanje ki delajo z dokumentarnim gradivom, Republiški komite za kulturo - Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1984. — Varstvo arhivskega gradiva društev, Zveza kulturnih organizacij Slovenije - Zveza kulturnih organizacij mesta Ljubljane - Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 1986. — 23. A. Zaletelj, Roki hrambe dokumentacije organizacij združenega dela, Sodobni arhivi '83, V. posvetovanje o strokovnih in tehničnih vprašanjih v arhivih, Maribor 1983, str. 21—41. — 24. Gradivo in razprave: - št. 1: F. Štukl, Zapisniki in drugi dokumenti izbrani iz arhiva občine Škofja Loka 1861—1918, 1979; - št. 2: Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, 1980; - št. 3: V. Valenčič, Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, 1981; št. 4: F. Štukl, Knjiga hiš v Škofji Loki I, 1981; - št. 5: Z. Skrabl, Hranilništvo na Dolenjskem in v Beli krajini in F. Štukl, Hranilništvo v Škofji Loki, 1983; - št. 6: M. Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija, 1983; - št. 7: F. Štukl, Knjiga hiš v Škofji Loki II, 1984. — Publikacija z naslovom Priročniki in karte o organizacijskih strukturah je izšla v seriji publikacij Štajerskega deželne arhiva v Gradcu. — 25. Prim. bibliografijo arhivskih delavcev, ki se sproti objavlja v Arhivih. — 26. Avtor obeh razstav in katalogov je M. Drnovšek.

PODOBE SOŠKE FRONTE 1915—1917

Razstava Goriškega muzeja

»Podobe soške fronte smo želeli sestaviti na način, kot sestavni restavrator podobo vrča iz pradavnih časov s potrpežljivim združevanjem drobcev, najdenih v zemlji.« Tako pričinja avtor razstave njeno predstavitev v zloženki, v kateri kratko in jedrnato prikaže njen namen in vsebino, obenem pa prinaša krajši zgodovinski pregled dogajanja na soški fronti, utrinke dogodkov pa ponazarjajo odlomki iz dokumentov in fotografije.

Razstava Podobe soške fronte je postavljena v prostorih Goriškega muzeja v Solkanu. Njen avtor je Drago Sedmak, kustos Goriškega muzeja, ki je tudi avtor spremnega besedila publikacije *Soška fronta 1915—1917*. Oblikovalec razstave, zloženke in vabila je Izidor Simčič, pisec spremnega teksta pa Boris Blažko. Pri postavitvi razstave pa so sodelovali tudi drugi strokovni delavci Goriškega muzeja.

Razstava je celovito zastavljena tako po vsebini kot po izbiri eksponatov. Časovno zajema dogajanja od sarajevskega atentata, vojne napovedi, mobilizacije, preko poteka vseh soških bitk in razdejanja, ki so ga puščale za seboj, do zmage oziroma poraza. Ne omejuje pa se samo na vojaška dogajanja in na to, kar je z bojiščem povezano, kot so vojaške bolnišnice, delavnice, preskrba fronte, gradnja komunikacij, temveč ves čas posega v življenje frontnega zaledja, med civilno prebivalstvo, ki je fronto globoko občutilo ali doma v stalni nevarnosti in izčrpanosti ali v begunstvu po raznih daljnih taboriščih. Ob vsem tem pa razstava stalno vključuje tudi širše politične akcije.

Izbira eksponatov je zelo široka. Lahko bi rekli, da zajemajo celotno našo kulturno dediščino. Muzejski predmeti so predstavljeni od raznih vrst orožja in osebne vojaške kot tudi druge opreme, potrebne za

vzdrževanje fronte. Arhivsko gradivo se predstavlja z dokumenti, ki so se ohranili pri poslovanju civilnih in cerkvenih oblasti, društev, šol ali posameznikov ter z velikim številom fotografij. Tudi umetniška dela likovnih in literarnih ustvarjalcev, ki so nastala v času vojne, dopolnjujejo celotno podobo soške fronte. In ne nazadnje dokumentacija o vojaških spomenikih in pokopališčih postavlja te neme priče, ki so še edini ostali na svojem prvotnem mestu. Zanimiva je tudi maketa prizorišča soške fronte s spremljajočimi objekti. Na vidnem mestu je tudi velika zbirka razglednic, ki prikazujejo kraje ob soški fronti ali pa z likovnimi in literarnimi motivi segajo v življenje vojakov oziroma njihovih svojcev. Razstavo dopolnjuje tudi krajša filmska dokumentarna oddaja, ki jo je posredovala RTV Ljubljana.

Eksponati izvirajo v veliki večini od uradnih ustanov, ki skrbijo za kulturno dediščino: Goriškega muzeja v Novi Gorici, še posebej njegove Tolminske zbirke, Malega vojnega muzeja v Bohinjski Bistrici, Pokrajinskega arhiv v Novi Gorici, Narodne galerije in Narodnega muzeja v Ljubljani, dalje od Župnijskega urada Soča, osnovne šole Črniče in štirinajst privatnih zbiralcev oziroma hraniteljev.

Ob otvoritvi razstave je izšla tudi dvaintrideset strani obsegajoča publikacija *Soška fronta 1915—1917*, ki podaja potek dogodkov. V njej avtor najprej nakaže vzroke za začetek vojne in njen povod — sarajevski atentat. Kljub prizadevanjem za mir se je vojna začela. Nadaljuje nato z opisom stanja ob izbruhu vojne, posameznih front po evropskih bojiščih in ključnih dogodkov za začetek soške fronte — vstopa Italije v vojno. Sledi prikaz in potek soške fronte. Posebno poglavje je namenjeno beguncem, v katerem

Porušena vas Avče (iz fototeke Pokrajinskega arhiva Nova Gorica)

pa avtor prikaže tudi življenje po vaseh, ki so bile ogrožene zaradi bližine fronte. Tekst dopolnjuje vrsta fotografij. Fotografiji na ovojnici publikacije, na začetku vojaki v strelskih jarkih, na koncu mati z otrokom, ki se vrača v porušeno in prazno domačijo, sta kot simbolični opozorili o namenu razstave.

Ob koncu svojega kratkega poročila o tej tako obsežni razstavi, ki po svojem pomenu sega ne le v severnoprimorsko regijo — ta nekako pokriva prizoriš-

če soške fronte — temveč tudi v širši slovenski prostor, obenem pa tudi presega državne meje, bi opozorila na številno literaturo, predstavljeno v razstavnem prostoru. Večina je seveda tujih knjig, saj je bilo pri nas doslej temu pomembnemu obdobju še vse premalo raziskav. Zato ima ta razstava še toliko večji pomen in je morda tudi izziv za nadaljnje delo.

Lilijana Vidrih-Lavrenčič

UMETNINE IZ DEPOJEV KAMNIŠKEGA MUZEJA

Na gradu Zaprice so 26. novembra lani (1987) odprli razstavo izbranih umetnin iz muzejskih depojev in tako počastili petindvajseto obletnico delovanja Kamniškega muzeja. Razstava bo odprta do konca leta 1988. Pravzaprav gre za doslej še neznan del, saj so razen ene slike in treh plastik vse umetnine prvič razstavljene pred javnostjo; večidel jih doslej tudi ni bilo objavljenih ali reproduciranih v literaturi. Čeprav se razstava v osnovnem konceptu zdi zamišljena kot izrazito lokalna, jo moremo vendarle oceniti kot interesanten dogodek v preučevanju umetnostne preteklosti na Slovenskem, ki bi zaslužil večjo publiciteto pri širši javnosti.

Z razstavo je Kamniški muzej pokazal nekatere svojih najlepših umetnin, ki jih je pridobil od nastanka do današnjega časa. Tokrat so se pri izboru omejili na starejše umetnine, ki časovno segajo od ok. 1600 pa do praga našega stoletja. Kustos Marko Lesar, ki je eksponate izbral in razstavo postavil, je hkrati tudi avtor teksta v katalogu (*Umetnine iz depojev Kamniškega muzeja, katalog razstave, Kamnik 1987, 105 str.*), ki ga je izdal Kulturni center Kamnik. S spremno študijo nas je popeljal po tej prijetno postavljeni razstavi v pritličnih prostorih zapriškega gradu. V uvodu je poudaril, da je muzej večino razstavljenih umetnin pridobil ob ustanovitvi iz fonda podržavljenih zbirk (npr. zbirka dr. Binterja) oziroma pozneje z odkupom (npr. del Sadnikarjeve zbirke). Mnogo gradiva je muzej dobil iz Federalnega zbirnega centra v Kamniku, kjer se je po vojni zbiralo gradivo iz bogatih grajskih in meščanskih zbirk na kamniško-domžalskem območju.

Kakor smemo biti danes zelo veseli, da je tako viharne čase preživelo vsaj nekaj umetnin, pa se pri tem iz dneva v dan zastavlja vedno več pomislekov — avtor se upravičeno sprašuje, kako je mogoče, da med gradivom skoraj ni umetnin iz nekaterih bogatih zbirk kamniške okolice, ki so po pričevanju najusodnejše trenutke vendarle preživele. Vse kaže, da bi se

dalo z zavzetejšim brskanjem po naši polpretekli zgodovini poiskati pravih odgovorov tudi takšnim vprašanjem. Druga žalostna resnica, ki je spremljala povojno zbiranje umetnin, pa je kronično pomanjkanje najosnovnejših podatkov, kar je tudi pri razstavljenem gradivu v nekaterih primerih povzročalo dvome ob ugotavljanju provenience.

Katalog obsega 27 slikarskih del (3 o. les, 22 o. pl., 1 kolorirana grafika in 1 akvarel) ter 8 plastik (7 lesenih in 1 terakota). Če na hitro opozorimo na imenitnejše eksponate, potem moramo začeti kar pri severnjaško občuteni Sv. Družini iz srede 17. stol., kjer nas poleg kvalitete pritegne tudi izredno redek motiv Jezusove pridige staršem. Severnoitalijanski Settecento zastopata sliki Abrahamovo darovanje in Fantazijska krajina z antičnim templjem. Lep prispevek je lesena tabla s Križanjem (1751), delo Laurenza Josepha Stachla, katerega slikarska dejavnost je bila pri nas doslej izpričana le na Štajerskem.

Od četverice ljubljanskih baročnih slikarjev sta predstavljeni Bergantova Marija z detetom in na novo odkrito bandero Antona Cebeja. Brezmadežni, ki jo je avtor pripisal dolenjskemu slikarju Antonu Postlu, je stilno dokaj blizu tudi Sv. Janez Nepomuk. Med nasledniki baročnih mojstrov moramo vsekakor opozoriti tudi na imenitno sliko Sv. Avgušтина, ki lepo dopolnjuje zgodnji opus Janeza Potočnika. Iz druge polovice 18. stol. so razstavljeni še trije plemiški portreti, od katerih po polnokrvnosti in izvedbi izrazito izstopa moški portret na str. 73, medtem ko med deli iz 19. stol. poleg Franketove Žene z miniaturo zasluži posebno pozornost sliki berlinskega vedutista Ludwiga Hermannna.

Na koncu se pomudimo še ob plastiki. Razen terakote, ki predstavlja Alegorijo prometa (1869), so vse druge plastike iz 17. stol. V čas ok. 1600 sodita Pieta, ki se navezuje še na poznogotsko tradicijo, ter renesančna Marija z detetom, ki nas stilno usmerja v bližino furlanskega rezbarja Giovannija Antonia Agostinija.

Drugi kipi so sestavni deli uničenih »zlatih oltarjev« (Stranje, Nevlje, Sidol, Nova Štifta pri Gornjem Gradu) in nam zaradi fragmentarnosti, žal, povedo bolj malo o svoji prvotni podobi.

V Kamniku zagotavljajo, da je v depojih še dosti neobjavljenega gradiva in hkrati obljublajo, da ga bodo postopno predstavili na podobnih prihodnjih razstavah. To bi lahko bila tudi lepa spodbuda za druge inštitucije, ki imajo v depojih še neznane oziroma nerazstavljene umetnine. Vsekakor se je Kamniški

muzej s to razstavo uvrstil v tisto peščico slovenskih muzejev in galerij, ki vendarle, več ali manj redno, razstavljajo hranjeno gradivo in nove pridobitve. Še posebej pa je treba pozdraviti odločitev, da takšno razstavo spremlja natančno izdelan in bogato (tudi barvno) ilustriran katalog, ki nadaljnim raziskovalcem omogoča lažji dostop in kritično razmerje do gradiva.

Borut Uršič

ŠOLSTVO NA SLOVENSKEM SKOZI STOLETJA

Stalna razstava Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, odprta 18. aprila 1988

Slovenski šolski muzej v Ljubljani je ena tistih redkih starejših kulturnih ustanov, ki je bila ustanovljena že v prejšnjem stoletju. Kljub spoznanju u nujnosti njenega obstajanja in poslanstva, se je morala skoraj sto let boriti za primerno mesto. Za svojo 90-letnico je postavil Slovenski šolski muzej prvo stalno razstavo v lepo preurejenih prostorih dela nekdanjega uršulinskega samostana. Študijsko in muzeološko odlično pripravljena razstava *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* I. del (do 1848. leta) opravičuje in ute-

meljuje smiselnost pridobitve za ta muzej na tako ugodnem mestu, v centru Ljubljane. Z novimi prostorskimi pridobitvami je dobil tudi veliko večje možnosti razstavljanja, kot jih je imel v utesnjenih prostorih na Poljanski cesti.

Stalno razstavo *Šolstvo na Slovenskem* je napovedovala že knjiga z istim naslovom, z letom izida 1987. Njena avtorja sta večletna višja kustosa muzeja Jože Ciperle in mag. Andrej Vovko. Skupaj s prevodi v angleščino, nemščino, italijanščino in madžarščino

V vaški šoli (z razstave *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* I.)

obsega 190 strani. Nekoliko spremenjen in drugače konceptiran je katalog razstave. Odlikuje ga preglednost in ilustracije, ki so lepa dopolnitev teksta. Teksti na razstavi se zopet delno ločijo od tekstov v katalogu, zlasti podnapisi.

Otvoritev je bila ob številnem obisku pospremljena s kulturnim programom in dvema govoroma. Najprej je ravnateljica muzeja Slavica Pavlič na kratko predstavila zgodovinski razvoj izobraževanja na Slovenskem in prizadevanja šolnikov, da Slovenci dobe svoj šolski muzej. Prva stalna šolska razstava je bila postavljena po prizadevanju Ivana Lapajneteta, učitelja v Krškem pred sto leti. Nastanek Slovenskega šolskega muzeja pred 90 leti pomeni tudi prvi tovrstni muzej slovanskih narodov v okviru Avstro-Ogrske. Šolniki so bili seveda navdušeni ob tem uspehu. Težav pa tudi ni manjkalo. Samo podatek, da se je v dobrih 50-tih letih moral seliti kar 12 (beri: dvanajst!!!)-krat, preden je dobil leta 1953 prostore na Poljanski cesti, že veliko pove. V imenu pokrovitelja je govoril predsednik Republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje ter telesno kulturo Franci Pivec. V svojem govoru je bil kritičen, a tudi vzpodbuden. Obrnjen je bil v preteklost, da bi bolje videl v prihodnost. Slovenski šolski muzej naj pokaže, kaj je bilo pri pedagoškem delu v zgodovini dobrega in kaj se ni obneslo. Za delo Slovenskega šolskega muzeja se ni treba bati, ker ima dobre strokovnjake, ki so že veliko tehtnega napisali. Slišali pa smo tudi govorčev besedo proti državnemu uravnavanju možgan. Študenta AGRFT v Ljubljani sta brala pasuse iz raznih zapisov iz dobe Primoža Trubarja, Jožefa II. in Bleiweisovih Novic.

Za bolj temeljito predstavitev sedanje stalne razstave bi potrebovali več časa. Prvo, kar je treba reči, je pohvala, da je zgodovina slovenskega šolstva po za-

slugi več strokovnjakov (vsa imena s funkcijo pri razstavi so navedena v naslovnici kataloga), zlasti avtorjev razstave J. Ciperla in A. Vovka postavljena v evropski čas, kulturo in vzgojo. Tako na razstavi spoznavamo stanje našega izobraževanja in šolstva v stoletjih s primerjavami in vzporejanjem s kulturo v Evropi pa tudi ilustrativno z gospodarskimi razmerami na Slovenskem. Tako na panojih vzporedno tečejo tri med seboj bolj ali manj prepletajoča se dogajanja, a pri katerem imata zgornja in spodnja nalogo bolje predstaviti osrednjo — šolstvo na Slovenskem. Avtorja razstave sta za obiskovalce tako rešila veliko vprašanj, zlasti zato, ker sta dala razstavi širino. Seveda se obiskovalci razstave velikokrat ne bodo zavedali, koliko truda je bilo vloženega npr. samo v izdelavo karte glavnih smeri pedagoških vplivov v 16. stoletju ali študij in primerjava duhovne usmeritve protestantske in jezuitske šole, ki sta si bolj blizu v več zadevah, kot se to običajno misli.

Ker je dosedanja praksa pokazala, da originali ne morejo biti razstavljeni na stalnih razstavah, so si pri postavitvi te razstave pomagali na razne načine v okviru finančnih možnosti. Precej je kopij knjig, nekatere le s par listi. Obilica dokumentov in navedbe, kje so vse iskali razstavno gradivo kaže, da so obrnili veliko porumenelih listov v raznih arhivih, knjižnicah in muzejih doma in na tujem. Razveseljivo je, da so tuje kulturne ustanove toliko pomagale, da je bilo moč nekatere reči urediti kar pismeno. Razstavo lepo dopolnjujejo tudi lutke in dve maketi: jezuitskega kolegija in liceja v Ljubljani, dveh pomembnih kulturnih ustanov oz. stavb, ki ju danes ni več. Prvo je uničil požar, drugo pa potres (?).

Vinko Demšar

OD HOSPITALOV, PRISILNIH DELAVNIC DO VZGOJNIH ZAVODOV

Občasna razstava v Slovenskem šolskem muzeju, odprta hkrati s prvim delom stalne muzejske postavitve aprila 1988, želi pokazati razvoj skrbstva na zapuščeno in zanemarjeno mladino in nosi naslov »Vzgojni zavodi«. Na tridesetih panojih predstavljeno gradivo najprej predstavi historičen pogled na obravnavano temo, pri čemer domač razvoj vpne v široko predstavljene evropske okvire.

Na različno toniranih podlagah je razgrnjenih po nekaj prefotografiranih dokumentov (posebej iz Arhiva SR Slovenije, Nadškofijskega arhiva v Ljubljani in Zgodovinskega arhiva Ljubljana), pa tudi načrtov

risb in slik na temo beračenja in skrbi za zanemarjeno mladino, pri čemer izstopajo podobe mož, ki so vplivali na razvoj tovrstne dejavnosti (španski humanist Vives, cesar Karel V., predstavnik pietizma Spener, utemeljitelj sirotišnice v Halleu Francke, pedagog Pestalozzi, ravnatelj sirotišnice Wehrli, pred sto leti umrli don Bosco, ter ljubljanski mladinski sodnik Milčinski).

Poleg naglašanih upodobitev teh osebnosti so tako poudarjeni še nekateri načrti, stavbe različnih zavodov ali njihova notranjščina, poleg glavnega akcenta na panoju pa dopolnjujejo osnovno misel posamez-

nega panoja (ta je kot kratka misel ali podnaslov opazneje izpisana) še manjše ilustracije pri čemer so grafike, risbe ali slike številčnejše od prikazov dokumentov.

Zgodovinski sprehod, ki se končuje s kar preskopo obravnavo vzgojnih zavodov na Slovenskem v 18., posebej pa v 19. stoletju do leta 1945, zaključujejo ilustracije Lichtenturna in Marjanišča v Ljubljani, Rakovnika ter štirih zavodov za zanemarjeno mladino, ki so obstajali na področju dravske banovine: Ponoviče pri Litiji in Selo pri Ljubljani, Begunje, zavod v ljubljanski jetnišnici ter vzgajališče v Černečah pri Dravogradu.

Drugi del razstave pa prinaša pogled na sedanje stanje vzgojnih zavodov in na poslednjih 17. panojih je predstavljena večina od petnajst delujočih vzgojnih zavodov, ki jih podrobneje predstavlja katalog. Tudi ta del razstave ima svoj naglašen motiv na vsakem panoju, to so barvne fotografije povečini starodavnih poslopij, v katerih domujejo zavodi, kar dopolnjujejo črnbeli posnetki utripa življenja v posameznem vzgojnem zavodu.

V razstavnem katalogu (*Vzgojni zavodi, Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1987, 86 str.*) sta pripravila avtorja razstave še študiji, ki predstavljata vzgojne zavode in zavodsko zaščito v zgodovinskem razvoju upoštevajo evropski in domač okvir do leta 1945 (Jože Ciperle) in probleme vzgojnih zavodov na Slovenskem v povojnem času in njihovo stanje konec leta 1986 (dr. Vinko Skalar). Tema prispevkoma, ki sta opremljena še s povzetki v angleškem, italijanskem, madžarskem in nemškem jeziku, sledi še zapis Tatjane Hojan o Tiskarni Jože Moškrič — naslednici nekdanje Učiteljske tiskarne — ki je katalog natisnila. Katalog zaključuje še bibliografija del o otroškem skrbstvu in vzgojnih zavodih, ki sta jo sestavila T. Hojan in dr. V. Skalar ter obsega dobrih 200 prispevkov na to temo od leta 1853 do 1986.

Prispevek J. Ciperle, ki temelji na njegovem članku v Zborniku za zgodovino šolstva in prosvete leta 1980 (Oris razvoja vzgojnih domov na Slovenskem) prinaša bogat prikaz mladinskega skrbstva v Evropi s poudarki, ki izstopajo tudi na razstavi. Razvoju zavodov in zavodske vzgoje na Slovenskem sledi od srede 19. stoletja s poboljševalnico v sklopu prisilne delavnice v Ljubljani, posebej predstavlja prizadevanja mladinskega sodnika in pisatelja Frana Milčinskega ter omenja delovanje Društev za otroško varstvo in mladinsko skrbstvo, ki so nastajala med leti 1908 in 1910, ko so bila ustanovljena v vseh tridesetih sodnih okrajih na Kranjskem. (Naj se omeni, da je nekaj gradiva o idrijskem in logaškem, precej pa ljubljanskem društvu še ohranjeno.)

Posamezne monografske raziskave dela lazaristov (mladinski dom, Lichtenturn, Marjanišče v Ljubljani), salezijancev (vzgojni zavod Rakovnik) ter delovanja četverice vzgojnih zavodov v letih pred zadnjo vojno pa bodo ob pritegnitvi orisov dejavnosti preko 100 društev, ki so se koncem tridesetih let ukvarjala z

otroško zaščito, lahko omogočile nadrobnejši prikaz problematike, ki jo omenjeni prispevek oriše v skladu s sedanjim stanjem tovrstnih raziskav.

V svojem prispevku se je dr. V. Skalar lotil najprej pojma vzgojnega zavoda, ki izhaja iz dveh osnov — karitativne in represivne, nato je prikazal kronološko nastajanje vzgojnih domov v Sloveniji po osvoboditvi, pri čemer so v prvih letih po vojni dajali zavetje zlasti vojnim sirotam. Tako našteva z glavnimi podatki trinajst vzgojnih zavodov od katerih je bilo pet že ukinjenih, omenja novonastale, zatem pa predstavi stanje koncu leta 1986 v petnajstih delujočih vzgojnih zavodih.

Tako so predstavljeni zavodi za šoloobvezne otroke in mladostnike (Planina pri Rakeku, Preddvor, Smlednik, Veržej), zavodi za mladostnike v času šolanja (Višnja gora, Logatec s stanovanjsko skupino v Ljubljani, Slivnica pri Mariboru), prehodni mladinski dom (Ljubljana), prevzgojni dom (Radeče), kazensko popravni dom (Celje), mladinska domova (Ljubljana, Fram) in mladinska sprejemališča (Ljubljana, Maribor).

Zatem pa je avtor razgrnil probleme vzgojnih zavodov v povojnem času, ko so imeli v prvih letih najprej vlogo azilov. Posebej opozarja na lokacije zavodov (te so praviloma izven večjih naselij v starih zgradbah, povečini v graščinah), kadrovske probleme z vzgojitelji in na kapacitete (te v zadnjih 15 letih niso v celoti zasedene) in financiranje (ki temelji na številu gojencev). Na koncu pa obravnava še teoretične koncepcije dela v vzgojnih zavodih in pred prenovo zavodov zagovarja načela integriranosti, regionalnosti, bližine večjim centrom in majhnosti, za uresničitev tega pa omenja potrebo po »nekaj premikov v glavah in odstopanj od tradicionalnih rešitev«.

Čeravno je prisotna dvojnost pristopa — pri čemer je enemu avtorju bližji zgodovinski prikaz, drugi pa poudarja sedanje stanje — to ne moti, pač pa pogrešamo vsaj grobo začrtan razvoj posameznega zavoda v letih po osvoboditvi, kar bi današnji prikaz zavodov postavilo v trdnejši razvojni okvir.

Katalog razstave, študijsko pripravljen že v letu 1987, je zasnovan kot predstavitev problematike, manj pa kot tolmačenje vsebine posameznih panojev, pri čemer je manj opazno nekoliko drugačno zaporedje posameznih tem v katalogu kot na razstavi, kakor pogrešamo opozorila na vire ilustracij oz. podrobnejša pojasnila o avtorstvu in nahajališču grafike, risbe ali slike. Takšna pojasnila so ob predstavljenem arhivskem gradivu povsem korektna. Seznam institucij, ki so omogočila preslikavo gradiva in v katerem poleg domačih ne manjka tudi tujih bibliotek in arhivov od Dunaja, Münchna, Frankfurta, do Darmstadta in Stutgarta, priča o zavzetem iskanju gradiva in težnji, da se slovenski razvoj postavi v evropski okvir, pa tudi pokaže na stanje tega dela mladinskega skrbstva danes. Razstavi in katalogu je uspelo oboje.

POSVETI IN ZBOROVANJA

ZGODOVINA V KRAJEVNIH ZBORNIKIH

IV. posvet, 20. novembra 1987 v Škofji Loki

Muzejsko društvo Škofja Loka je lansko leto (1987) praznovalo 50-letnico svojega obstoja in delovanja. Za ta jubilej je pripravilo program delovnih slovesnosti in med drugimi tudi posvet piscev oz. sodelavcev lokalnih zbornikov v Sloveniji. Organizator je želel na to srečanje povabiti predstavnike tovrstnih glasil v slovenskem zamejstvu, toda po pogovoru s posameznimi kulturnimi delavci v zamejstvu je ugotovil, da žal tovrstnih zamejsko-slovenskih glasil ni. Nekatera so pred leti obstajala, a so prenehala. Udeležba — 16 predstavnikov — je bila verjetno zaradi že junjskega 3. posveta na gradu Snežnik nekoliko slabša. Prišli so predvsem bližnji z Gorenjske: Kranjski zbornik, Radovljški zbornik, — nima takega imena, ker izhaja občasno in tematsko-teritorialno, Žirovski občasnik. Od drugod pa so še prišli predstavniki Celjskega zbornika, Tolminskega zbornika in Notranjskih listov.

Predsednik Muzejskega društva Škofja Loka dr. Branko Berčič je uvodoma povedal, da smo želeli zbrati za dopoldanski del na pogovor predstavnike posameznih glasil, popoldne bi se skupaj s temi in sodelavci Loških razgledov pogovorili o problematiki, ki je v zvezi s pisanjem za zbornike.

Berčič je segel na začetke izdajanja lokalnega krajevnega glasila za Škofjo Loko, ki seže nazaj že čez 50 let. Idejo za to delo je dal Profesorski ceh, ki je ob obrtni razstavi leta 1936 v Škofji Loki izdal skupaj z obrtniki knjigo Škofja Loka in njen okraj. V ta sklop spadajo tudi razprave Pavla Blaznika, kot so trije različni deli o kolonizaciji na Loškem. Sem moramo prišteti še umetnostno-zgodovinske prispevke Janeza Veidra in zbornik ob 25-letnici delovanja Sokola v Škofji Loki leta 1928. Po zadnji vojni je izhajal Škofjeloški prosvetni list, ki je bil tematsko naravnani. Ker je to izhajalo na malo straneh, Blaznik pa je pisal že daljše razprave o zgodovini Loškega, je leta 1954 na tej osnovi izšla prva številka Loških razgledov. Sprva je bila skrb, da ne bo to začetek in konec. Toda doslej — izšlo je že 33 števil in to vsako leto — še ni zmanjkalo sodelavcev in gradiva. Od leta 1977 pa izdaja Muzejsko društvo še serijo Vodniki po loškem ozemlju. Doslej je izšlo pet števil, šesta — Sorško polje — pa bo tudi v kratkem izšla.

Vse številke Loških razgledov do 25. je urejal Branko Berčič. Naslednje pa sedanji urednik Loških razgledov (nadalje LR) Franc Leben, ki je predstavil uredniško delo. Kot že prej so tudi še sedaj LR tematsko razdeljeni na več delov. Prvi del so *Razgledi*, ki zajemajo prispevke iz različnih strokovnih področij. V *Leposlovju* so predstavljeni starejši avtorji ali pa izvirna leposlovna dela mlajših in sedanjih piscev.

Slednji pa lahko objavljajo sedaj v literarnem glasilu na Loškem, v Sejalcu. Tretji del so *Zapiski in gradivo*. Tu je objavljeno vse tisto, kar ne spada pod preje omenjena dela. Glavna teža je na trojici delavcev: France Leben je glavni in tehnični urednik, Jeja Jamar-Legat opravlja lektorat in France Planina, strokovno ali drugače pregleda vrsto gradiva-prispevkov za objavo. Naklada LR se giblje od 1300 do 1600 izvodov. Zamenjavo opravlja delavka Loškega muzeja. Prispele publikacije pa Muzejsko društvo poklanja zato knjižnici Loškega muzeja. Finančno izdajanje LR omogoča predvsem tiskovni sklad, ki je nastal skupaj z Občinsko kulturno skupnostjo Škofja Loka. Sredstva tiskovnega sklada gredo v glavnem za LR, nekaj pa tudi za drugo domoznansko literaturo. LR ne prodajamo po dejanski — ekonomski ceni, temveč ceneje. Nekaj nižjo ceno pa imajo tudi člani Muzejskega društva, ki jih je okoli 700. Glavnina stroškov za LR so tiskarski. Protestiranje zaradi višine honorarja še ni bilo, čeprav so bolj simbolični in častni. Imamo dva pokrovitelja: Skupščina občine Škofja Loka in Obrtno združenje Škofja Loka.

Glede bodočega dela je menil urednik, da ne smemo biti preveč konservativni, da bi se držali samo Loškega. Dobro bi bilo, da bi dobili prispevke iz našega sosedstva, tj. Tolminske (Baška grapa), Idrijskega, Logaškega in na sever Kranjskega in vzhod Smlednik z Medvodami. Zadnje čase je na voljo tudi precej diplomskih nalog, ki so vredne objave. To ni nujno v celoti, temveč primerno skrajšano. Težav ni s članki iz biologije, geografije itd., temveč o gospodarstvu. Videti je, da le-to nima ljudi, ki bi napisali krajši sestavek (5—6 str.) ob raznih obletnicah ali podobno. S prispevki o NOB ni težav, ker je več piscev. Ugodno je v tem primeru tudi to, da imamo v IO Muzejskega društva Sveta Kobala, predsednika komisije za pisanje zgodovine NOB na Loškem.

Obseg LR je bila zadnja leta okoli 25 tiskanih pol, kar pomeni skoraj 500 strani. Prispevkov je bilo vedno dovolj, le zaradi denarja smo izdali kakšno številko LR tanjšo, pod 16—18 tiskanih pol pa ni bojazni, da bi zdrknili. LR so prvotno izhajali do občinskega praznika ali do konca tekočega leta, zato pa so morali prispevke oddati do avgusta. Težava je v tiskarni, ker imajo z raznimi koledarji in podobno konec leta veliko dela in zato morajo tovrstni tiski malo počakati. Sedaj se je ustalila praksa, da opravimo prve korekture v januarju, druge pa v februarju.

Andrej Pavlovec, kot tajnik Muzejskega društva je podrobneje navajal finančno stanje, koliko damo za tiskanje LR. Ker se številke iz leta v leto zelo spremenjajo, je raje povedal v razmerjih: leta 1986 so bili ti-

skovni stroški 80–90 %, avtorski honorarji 8 % in ekspedit 2 %. Nesmiselnost teh razmerij je pokazal s primerjavo s časom v stari Jugoslaviji, kjer je za umetniški kip dobil avtor 3/4 stroškov, 1/4 pa so bili tehnični stroški. Danes je ravno obratno, ali pa še slabše, ker so tehnične stvari pretirano drage.

V nadaljevanju so drugi udeleženci predstavili in primerjali razne zbornike. Janez Dolenc, urednik in še marsikaj Tolminskega zbornika, je primerjal »svoj zbornik« in Goriški letnik. Doslej so izšle tri številke Tolminskega zbornika (1956, 1975, 1980). Izide takrat, ko je denar. Je zelo poljuden, piše predvsem o domačih stvareh. Uredništvo je proti strogemu znanstvenemu pisanju, zato je najti v njem strokovne in poljudne članke. Podobno mnenje je izrazilo tudi prisotno uredništvo LR. Želimo imeti veliko bralcev, zato ne maramo preveč znanstvenega pisanja, mora pa biti dokumentirano. Za nekatere so bili LR prava šola pisanja, kako napisati članek. LR bere veliko upokojencev in zato je tudi rubrika Zapiski in spomini.

Jože Dežman je predstavil svojevrstna prizadevanja za poznavanje zgodovine v občini Radovljica. Pri njih obravnavajo v eni številki manjšo teritorialno enoto, ki pa jo predstavijo od arheologije do danes. Prvi tak poizkus je bila Blejska kronika, kar je finansiral Bled sam. Druga je bila Kropa. Poizkušali so predstaviti NOB tu brez črno-belih predznakov. Predvsem se je izkazala tovarna Plamen, ki je odkupila izhode za svoje delavce. Zelo dobro se je obrestovalo za Bohinjsko načelo »Kopljí, kjer stojiš!« Ne samo znanstveniki, tudi drugi so zavzeto iskali podatke o svoji zgodovini. Organizatorjem je uspelo napolniti dvorani v Bohinjski Bistrici in Stari fužini v času pogovorov o zgodovini Bohinja, prav tako pa zbrati skoraj 300 prednaročil. Izkoriščajo tudi čustven odnos ljudi do svojega kraja. Zato je tudi Bohinj v nakladi 2000 izvodov že pošel in pripravljajo ponatis. Pomembno je tudi aktualiziranje problemov in dogajanj nekega kraja, podjetja itd. V pripravi imajo četrto številko, tj. Radovljíški zbornik, ki naj bi izšel leta 1989 ob 200-letnici Županove Micke. Teritorialno naj bi zajel Radovljico in kraje na sever do Begunj. Priprave že tečejo in odziv je dober. Kot peta številka naj bi izšli Spomeniki NOB v občini Radovljica. Za vsem tem stoji idealizem do dela za zgodovino naših krajev. Kot taka se je doslej zelo izkazala Knjigovoznica v Radovljici.

Gustav Grobelnik je na kratko predstavil Celjski Zbornik. Izhaja nekako vstríc z LR. Pavle Blaznik je bil več let profesor na gimnaziji v Celju, bil tudi Grobelnikov razrednik in tako je nehoti tudi vplival na obraz Celjskega zbornika. Ta je omnibus, nekaj prispevkov je bolj zahtevnih, nekateri pa tudi le na nivoju zapiskov. Doslej tudi niso imeli želje po specialnem zborniku. Hočejo biti domoznansko naravnani. Imajo dosti sodelavcev. Uživa kar precejšnjo popularnost, zlati posegajo po njem v študijski knjižnici študentje pa tudi drugi. To ni čudno, saj je poleg

drugega tudi »odlagališče« prispevkov, ki jih potrebujejo za habilitacijo. Izhajajo od leta 1952 (v bistvu od leta 1951), ko so praznovali petstoletnico mesta Celja. Potem je delo za nekaj let zastalo do celjskega festivala »Celje 1957«, ko je izšla druga številka. Doslej je izšlo 31 zbornikov, ne pa toliko knjig, ker so včasih kako leto izostali. Teritorialno se ne zapirajo samo na Celje, temveč upoštevajo celo območje. (Osem kilometrov stran, v Žalcu, izhaja Savinjski zbornik). Izračunali so tudi, koliko prostora je posvečeno posameznim temam v letniku 1987: geografije-demografije je 22 %, biografije 13 %, arheologije 11 %, zgodovine 21 %, NOB 6 % itd. Uredništvo je tudi zelo zadovoljno s sodelavci zato, ker je polovico prispevkov za zadnji letnik (31) napisalo 15 mladih. Le-ti so zadovoljni, da lahko svoje raziskave objavijo. Kot pri drugih zbornikih, se tudi v Celju zavedajo, da brez idealizma ne bi šlo. Leposlovje je bilo zastopano le v prvi številki, potem pa ne več. Celjski literati imajo svoje glasilo Obrazi.

Živahen je bil pogovorni del. Nanizal bom nekaj kritičnih pripomb, predlogov in želja. France Štukl je menil, da od študentov, ki delajo v naših arhivih, verjetno dobimo za objavo le en procent tistega, kar so napisali. Janez Kopač je imel več konkretnih predlogov. Avtorji prispevkov za bodoči zbornik naj svoje delo javno predstavijo. Tako je bilo letos junija v Domžalah za Domžalski zbornik. Kraji, ki nimajo svojih zbornikov oz. možnosti kontinuitetnega izhajanja svojega zbornika, naj imajo tematske številke (lahko tudi v okviru Kronike, časopisa za krajevno zgodovino). Na uredništvo Kronike naj bi pošiljali uredniški odbori svoje zbornike, da bi v tej reviji izšla poročila in recenzije o njih. (Tak predlog že na posvetu na gradu Snežniku.) Zamenjava zbornikov med seboj bi morala biti boljša, sta menila Celjana. Dobro ves čas teče z LR, veliko pa jih je, ki jih ne pošiljajo v zamenjavo. J. Dolenc občuti pomanjkanje mesta (knjižarne), kjer bi bili na razpolago vsi zborniki, ki izhajajo pri nas. Mogoče bi bilo za to primerno mesto Trubarjev antikvariat v Ljubljani. Leben je poudaril, da kljub slabim honorarjem pri zbornikih objava tudi drugače nekaj pomeni, saj veliko sodelavcev LR lahko svoje separate zamenjujejo z drugimi pisci doma ali v tujini (A. Polenc želi po 50 separatov, ki jih v večini zamenjuje s tujimi znanstveniki). Po smrti P. Blaznika pogrešamo pri LR članke iz starejše loške zgodovine. Posebno pa je še neobdelano na Loškem zgodovina 19. stoletja. Temu naj bi v bodoče odpomogli Blaznikovi dnevi. (Sedaj se ti imenujejo Blaznikovi večeri). Franc Benedik iz Gorenjskega muzeja se ne strinja z vodstvi delovnih organizacij, ki menijo, da je za razne njihove obletnice že zadosti, če objavijo kratko notico o tem v dnevnem časopisu. Potrebovali pa bi seveda ljudi, ki bi se ukvarjali z gospodarsko zgodovino. Vinko Demšar že dolgo »sanja« o bibliografiji za zgodovino Loškega. Res imamo že tri pregleda za posameznih 10 števil LR, toda o Loškem je bilo napisanega že veli-

ko tudi v drugih knjigah in revijah. Sodelovati bi morali pri tem predvsem bibliotekarji na Loškem. Jože Dežman je videl vlogo zbornikov v bodoče tudi v tem, da se bolj obrnejo k človeku in mikroštudijam, kjer se ljudje lažje identificirajo. Nekateri že nekaj let

v svetu znano vzpodbudo »Koplji, kjer stojiš«, vzamejo tako zares, da financirajo posamezen zbornik iz samoprispevka krajanov (Središče ob Dravi).

Vinko Demšar

PEDAGOŠKO ZGODOVINOPISJE NEKDAJ IN DANES — STALNA POSTAVITEV V SLOVENSKEM ŠOLSKEM MUZEJU

Dvoje posvetovanj ob 90-letnici muzeja, 18. in 19. aprila 1988

Med prireditvami ob otvoritvi prvega dela stalne razstave v Slovenskem šolskem muzeju, ki je sovpadala z 90-letnico prve ustanovitve muzeja sta bila tudi dva posveta. Prvi, bolj historičen, je želel soočiti starejše in sodobno pisanje o zgodovini šolstva in pedagogike, drugi, bolj muzejski, pa naj bi ob predstavitvi stalne postavitve (Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I.) odpiral možnost za diskusijo o problematiki stalnih postavitev v muzejih nasploh.

Posvetovanje o pedagoškem zgodovinopisju nekdanj in danes je pričel gost z Dunaja, dr. Helmuth Engelbrecht, znanstveni sodelavec tamkajšnjega inštituta pedagoških znanosti, in predstavil *zgodovino pedagoške historiografije v Avstriji*. Omenil je njeno neopaznost in omejen krog ne le piscev, ampak tudi tistih, ki hočejo o razvoju pouka in vzgoje vedeti kaj več. Zanimivo je poudaril vplive politike na pedagoško historiografijo — kadar se politika več ukvarja z izobraževanjem, je več pobud tudi za historične obravnave. Pri obravnavi zgodovine univerz — najčesče ob različnih jubilejih — je naglasil, da osnovo raziskovanja predstavljajo njihovi arhivi in delavci v njih, ki pripravljajo publikacije in objavljajo vire. Vrsto preglednih del o avstrijskem šolstvu v drugi polovici 19. stoletja (F. Hochegger, A. Ficker, J. Helfert), objav virov (K. Wotke) in del začetka tega stoletja (G. Strakosch) je zaključil z omembo svojega v petih delih pisanega dela o zgodovini avstrijskega izobraževanja. Ko je predstavil začetke muzejske predstavitve šolstva (1864 razstava učil, razstava 1898 ob cesarjevi obletnici, ki je prerasla v muzej), je omenil to stoletje kot čas propada pedagoške historiografije, kar pa se v zadnjih desetletjih izboljšuje.

Pedagoško zgodovinopisje na Slovenskem je predstavil dr. Vasilij Melik z ljubljanske univerze, in opozoril na šolstvo kot predmet narodno politične borbe, ki ima zato obsežnejšo zgodovino kot pri narodih s trdnimi mejami. Poleg številnih starejših del o zgodovini šolstva (precej so o tem — v zvezi z uveljavljanjem slovenščine — pisali literati) je referent omenil

dve središči tovrstnih raziskav po vojni: stolico za zgodovino šolstva in pedagogike (dr. V. Schmidt kot avtor temeljnega pregleda te problematike do 1870) in Slovenski šolski muzej (ki ga je obnovil v začetku petdesetih let in nato dolga leta vodil France Ostanek). Muzej je pripravil 150 razstav in izdal čez 40 razstavnih katalogov ter drugih publikacij (npr. zbornik Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, pregledno delo J. Ciperle—A. Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja). Predavatelj je posebej omenil še različne tovrstne regionalne študije ter obravnave posameznih šol, predmetov ali tem, posebej pa še bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva, ki jo — urejeno po letih — prinaša Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete (doslej za leta 1945 do 1984). Svoj prispevek je dr. V. Melik zaključil z mislijo, da je bilo veliko narejenega, a čaka še veliko dela, saj »ne bo zmanjkalo snovi ne za razstave ne za razprave. Vsekakor pa lahko rečemo, da se naša zgodovina šolstva razvija mnogo boljše in uspešneje kot pa naše šolstvo.«

Dr. Vladeta Tešić, prof. beograjske univerze, je kritično predstavil *pedagoško zgodovinopisje pri Srbih* in omenil, da je ta zanemarjena in da je opazen nek zastoj, posebej pa je opozoril na problematiko pouka zgodovine pedagogike na filozofskih fakultetah in pedagoških akademijah — kar je (roko na srce) lahko aktualno vprašanje tudi pri nas. »Posla ima mnogo i kako nas vreme dalje nosi bit će ga i više«.

Kustos zagrebškega šolskega muzeja Ivan Vavra je obdelal *Pedagoško zgodovinopisje na Hrvatskem* in predstavil najprej rezultate lanskega (1987) razstave gradiva za zgodovino šolstva in pedagogike na Hrvatskem, ki je zbrala (le izbor) okoli 250 monografij iz let 1946 do 1986 na to temo, nato pa omenil še po okoli 150 časopisnih člankov letno. Večina monografij predstavlja preteklost ene šolske ustanove ob različnih obletnicah, žal so čestokrat za starejša obdobja premalo kritične, kakšna tretjina pa je posvečena razvoju ene vrste šol ali pa šolstvu na določenem

področju. Poleg »klasičnega« dela o šolstvu na Hrvatskem Antuna Cuvaja (Građa za povijest školstva), je referent izpostavil skupinsko delo v redakciji dr. D. Frankovića *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* in zbornik o povojni pedagogiki in šolstvu (1976). Pri poskusu prikaza sedanjega stanja tovrstnih raziskav je referent opozoril na odprte probleme, ki jih je pred četrto stoletja pokazal Franković in ugotovil, da večina od njih še čaka na svoje raziskovalce. Za resno raziskovanje pa so potrebne le tri—štiri stvari: uporabni načrti, sposobni raziskovalci ter informacijska in finančna podpora.

Diskusija, ki jo je odprla pripomba dr. F. Strmčnika, ki je vodil posvetovanje, da je razvoj pedagoške misli pri Hrvatih za korak pred nami, je sicer kazala na dinamično razpravo — vsaj tema o (ne)upoštevanju zgodovine šolstva in pedagogike na fakultetah se je primerjalo kar sama ponujala, a do soočanja misli o tem in o takih vprašanjih ni prišlo.

Ce je bilo prvo posvetovanje zastavljeno historio-grafsko, pa je posvetovanje Stalna postavitev v Slovenskem šolskem muzeju odpirala muzejska vprašanja. Uvodni referent dr. Sergej Vrišer, prof. muzeologije na ljubljanski filozofski fakulteti je govoril o *izkušnjah pri postavitvi stalnih razstav*. Izpostavil je problematiko stalnih razstav, ki so odprta vprašanja kar dobršnega števila slovenskih muzejev, omenjal tehnične možnosti ter možnost komercializacije ponudbe. Če omenimo še dve misli: »muzej brez stalnih zbirk ni muzej« in »študijsko pripravljena razstava se lahko meri z znanstvenimi teksti«. Z razmišljanji o pedagoški funkciji razstave ter sodelovanju z arhitektom, oblikovalcem ter o dilemi veliko ali malo eksponatov in z ugotovitvijo, da se novosti slabo vpeljujejo, je referent sklenil svoje razmišljanje.

Tako predstavljeni splošni problematiki stalnih razstav je sledil prispevek Jasne Horvat, kustosinje Narodnega muzeja v Ljubljani. Govorila je o *stalni razstavi zgodovine civilizacije in kulture na Slovenskem*, ki želi predramiti pogled v preteklost s prikazom odnosa človeka do okolja in poudarjanjem stalnic in sprememb v posameznih obdobjih z materialnimi preostalki, originali in kopijami, pisanimi viri in ilustracijami, zemljevidi in preglednicami. Zanimivo razmišljanje je ostajalo bolj pri prikazu načrtov, kakor pa predstavitvi že narejenega dela na stalni predstavitvi preteklosti Slovencev.

Simpatičen referat dr. Maxa Liedtkega, prof. zgodovine pedagogike na univerzi Erlangen-Nürnberg, je obravnaval *šolsko zgodovino v povezavi s kulturnim*

razvojem (ob primeru Bavarskega šolskega muzeja). Šolski muzeji navadno predstavljajo razrede, ki jih je opremljajo z različnimi poudarki. Postavitev v Bavarskem šolskem muzeju v Ichenhausnu pa kaže na šolo kot na nosilca kulturnega razvoja, ki se obdrži še po propadu državnih tvorb in prenaša naprej (Sumerici-Babilonci-Grki-Rimljani-Germani). Zanimiva razmišljanja o šoli kot institucionalizaciji prenašanja kulture, izročila, o šoli kot trojanskem konju (nikoli ni zagotovljeno, da bodo učenci prenehali z učenjem tam, kjer žele starši, učitelji ali država) pa so skušali prenesti tudi v muzej.

V obsežnem diskusijskem prispevku je Izet Rizvanbegović, svetovalec zavoda za napredek vzgojno-izobraževalnega dela Bosne in Hercegovine govoril o *nekaterih oblikah uporabe muzejskih zbirk v pedagoške namene v zvezi z reformo šole*. Referent je najprej uvodoma omenil pedagoško historiografijo v Bosni in Hercegovini, nato pa psovetil več časa razmišljanju o znanstvenosti zbirke, kolikor daje učencem osnove za zgodovinsko mišljenje ter o oblikah sodelovanja šol in muzejev. Na vprašanje dr. Liedtkeja o razmerju teksta in slike pri načrtovani razstavi civilizacije in kulture na Slovenskem je J. Horvat v odgovoru omenila še nedodelan koncept in lapidarne tekste razstave Narodnega muzeja, ter kritično opozorila na razmerje tekst—slika pri pravkar odprti razstavi o zgodovini šolstva, saj da je bolje napisati knjigo, kakor pa razstavo preobložiti s tekstom.

Diskusijo je sklenil prispevek Jožeta Ciperla — ki je skupaj z mag. Andrejem Vovkom avtor razstave v Slovenskem šolskem muzeju — z orisom poti do te razstave. Nastajala je od leta 1985 ter želela predstaviti razvoj šolstva kompleksno hkrati s političnimi, ekonomskimi in socialnimi danostmi. Opozoril je na vire ter na številne arhive, biblioteke in muzeje, kjer je bilo potrebno zbrati, kar je pedagoška preteklost zapustila, na nekatera nova spoznanja ter na materialne in prostorske možnosti, ki so pogojevala nastajanje razstave.

Ceprav je tematika stalnih postavitev vsaj v muzejih, ki jih bodo še morali pripraviti, odprt in aktualen problem, posvetovanje pa je bilo zastavljeno dovolj spodbujajoče, do temeljitejšega soočanja stanja v slovenskih muzejih ni prišlo in posvetovanje se je mirno končalo. Vsako od obeh posvetovanj, kjer je bilo vzorno poskrbljeno za simultano prevajanje, je zbralo zanimive referente in po kakih trideset udeležencev. Prireditelji obljublajo, da bodo referate objavili v prihodnji številki Zbornika za zgodovino šolstva in prosvete.

NOVE PUBLIKACIJE

Julij Beltram, Tukaj je Jugoslavija, Goriška 1945—1947, Založba Lipa, Koper in Založništvo tržaškega tiska, Trst 1983, 310 str.

Naslov knjige je prevzet po napisih na primorskih hišah v tem času. Pravzaprav je omejena na dogajanje v coni A, ki je bila pod Zavezniško vojaško upravo (ZVU), ni pa upoštevan del historične Goriške, ki je bil v letih 1945—47 v coni B pod Vojaško upravo jugoslovanske armade (VUJA). Julij Beltram je bil v tem času sekretar Okrožnega komiteja KPS za Goriško okrožje in član izvršnega komiteja KP Julijske krajine. Spomine na ta čas je dopolnil s podatki iz dokumentov v arhivu IZDG in CK ZKS ter v Goriškem muzeju. Upoštevani so tudi podatki publikacije Kronologija dogodkov na Primorskem (avtorja Slavica Plahuta in Drago Sedmak) in zbornika Slovensko Primorje in Istra. V opombah so na kratko predstavljeni najvažnejši aktivisti na Goriškem.

V bistvu pa so to spomini, ki nam v naš čas predstavijo tri prelomna leta ob slovenski zahodni meji. Formulacije in jezik so podobni kot so bili v obravnavanem času. Ker spomini obravnavajo veliko dogodkov, so poglavja kratka in jih je kar 58. Knjiga je pridobila na preglednosti, za temeljito zgodovinsko obravnavo pa bo potrebno upoštevati vse vire. Publikacija je dragocen vir človeka, ki je pri dogajanju sodeloval in ga oblikoval. Na okno njegovega stanovanja v Gorici so 3. julija 1946 celo položili mino, ki je razdejala stanovanje. Zato pa ni opaziti, da bi bila od ljudske oblasti kakršnakoli nedorečenost. Samo posredno je označeno, da je bil to čas velike živčne in psihične obremenjenosti. V coni A je namreč ponekod prišlo do politične diferenciacije, ki je imela svoj izvor v odnosu do socialistične preobrazbe Jugoslavije v prvih povojnih letih.

Avtor se je dotaknil tudi deportirancev iz Gorice oziroma fojb. Na strani 42 navaja, da so pristojni upravni organi ob osvoboditvi. Gorice odstranili iz mesta nekaj sto fašistov, policistov in drugih kolaboracionistov, ki so imeli na vesti trpinčenje in pobijanje borcev in drugih antifašistov. Nekaj desetino odpeljanih je bilo obsojenih in se niso več vrnili v mesto. Avtor navaja, da je bila to pravična sodba. Moral pa bil dogajanje precizneje obravnata, posebej zaradi dosedanjega manipuliranja z italijanskim javnim mnenjem. Dober poskus iskanja konkretne resnice za tržaško področje je članek Sama Pahorja Openska Bršljanovica in bazoviški Šoht (Naši razgledi 25. dec. 1987, str. 738).

Publikacija se zaključuje s poglavjem Bodočnost: vera, v katerem je avtor poudaril, da je knjiga odolžitev ljudem, ki so zvesto in požrtvovalno izpolnjevali dolžnosti, ki jih je terjalo čas usodnih odločitev.

Peter Stres

Loški razgledi 32, Škofja Loka 1985, 343 str.; 33, Škofja Loka 1986, 275 str.

Loški razgledi so publikacija Muzejskih društev v Škofji Loki, Železnikih in Žireh. Izhajajo že vrsto let, ponavadi za leto nazaj. Zasnova zbornika se ne spreminja, razdeljen je na poglavja oziroma rubrike, katerih dolžina je kaj različna, odvisna je od števila avtorjev in od dolžine njihovih prispevkov. V *Razgledih* so razvrščeni pomembnejši prispevki z različnih področij znanosti: od umetnostne zgodovine, zgodovine, geologije, biologije . . . *Zapiski in spomini* nam prinašajo zapise iz arhivov, tu so tudi objavljeni spominski članki, zapiski o odkritjih spominskih obeležij . . . Velik del Loških razgledov je ponavadi posvečen tudi *narodnoosvobodilni borbi*. Tu se vrstijo zapisi, spomini borcev, opisi okupatorjevega nasilja. V poglavju *Leposlovje* lahko preberemo povesti, zanimive pripovedke, ki so ohranjene v ljudskem izročilu. Zadnje poglavje *Poročila in gradivo* ima informativen značaj, prinaša pa prispevke h kroniki škofjeloške občine, sezname članov muzejskih društev . . .

V 32. letniku zbornika piše Emilijan Cevc v *Razgledih* o umetnostnem zgodovinarju *Francetu Steletu in o njegovih odkritjih* ter spisih o umetnostnih spomenikih loškega ozemlja; potem pa je objavljena tudi Steletova študija *Umetnost in obrt*. Še nekaj prispevkov je s področja umetnosti: Anica Lavrič piše o *rezbarskem delu Bruna Ortnerja*; France Golob objavlja zanimivosti iz *pisem bratov Šubic o slikarju Jožefu Petkovšku*; Barbara Skok pa opisuje *znamenja Selške doline*. Iz knjig loškega arhiva je France Štukl izbral dve: *Topilnica in fužina v Zgornjih Železnikih* in *Topilnica in fužina v Spodnjih Železnikih*, predstavlja nam jih v članku *Prispevki k zgodovini železarstva v Železnikih*. V knjigah so vpisani deleži pri uporabi plavžev in njihovi lastniki. Naslednji zanimiv prispevek je napisala Katarina Krivic, najdba kranjskih jamarjev v *breznu na Soriški planini* pa nas popelje v pradavnino. Okostje losa, ki so ga našli, krasi tudi platnice zbornika. Anton Polenec, ki že leta raziskuje *pajčje vrste*, se je podal v *zgornji del Selške doline* in podrobno opisal vrste, ki tu živijo. Anton Ramovš je opisal kamnite stopice oziroma kamnite možnarje iz Škofje Loke. Meta Sterle pa se je posvetila raziskavi *sodavičarstva*, predstavila je delo teh obrtnikov v Škofji Loki, Železnikih in Žireh. Z rahlo nostalgijo se Janez Dolenc spominja *košnje* tri desetletja nazaj in naniza tudi običaje ob tem vsakoletnem dogodku. V članku, ki sledi, predstavi France Planina *vas Papirnico*, Darko Cafuta pa v *Loški papirnici* pripoveduje o nastanku ene prvih papirnic na Kranjskem. Roman Savnik popisuje življenje poljanskega rojaka *Andreja Perka*, živinozdravnika v Istri in njegovega sina *Ivana*

Andreja Perka — speleologa. Pregled *Škofjeločani na višjih in visokih šolah* nam poda Antonija Habjan-Križaj; članek Franceta Beliča *Kadrovski viri v dolgoročnem razvoju škofjeloške občine* zaključuje Razglede.

Naslednje poglavje so Zapiski in spomini. Prvi zapis je prispevek naravoslovca Janeza Zajca iz preteklega stoletja — opisuje *geološko sestavo zemeljskih tal med Železniki in Dajnami*. Kritično oceno spisa je podal Anton Ramovš. *Pisma slovenskega vojaka iz avstrijske vojske* (1914—1916) so zanimiva zaradi govora, Marija Stanonik nam v opombah razloži določene žirovske besede. France Planina predstavlja *Nika Žumra — osemdesetletnika*, objavlja spominski članek o prof. Francetu Jesenovcu — jezikoslovcu, spominja pa se še Antonije Šifrer ter Adele Homan-Janežičeve. Franc Križaj-Stefan opisuje v razdelku NOB delovanje organiziranega *odpora proti okupatorju na Godešiču*; Stane Pečar dogajanja med vojno dopolnjuje s sestavkom *Uničevanje domačij — eno izmed okupatorjevih nasilij in K aktivnosti bele garde v Škofji Loki*.

Leposlovje je zastopano s povestjo Jeje Jamar-Lezat *Krvava rihta*. Zgodovinski dogodki 17. in 18. stoletja so ji podlaga za zgodbo, v kateri se zrcali tudi dobršen del loške zgodovine. V Poročilih in gradivu so nanizani *Prispevki h kroniki škofjeloške občine*, poročilo o 40-letnem delovanju *Knjižnice Ivana Tavčarja*, zapis o obletnici *koče na Starem vrhu*, seznam članov *Muzejskega društva Škofja Loka* pa je zadnji prispevek v obširnem 32. letniku.

33. letnik (1986) ima na naslovnici vodne znake papirnice, ki jo je že v prejšnjem letniku podrobno obdelal Darko Cafuta. Avtor tudi v tem zborniku nadaljuje s proučevanjem *zgodovine loške papirnice* in njen propad povezuje z goričansko papirnico. Raziskava pa še ni končana, verjetno se bo avtor lotil preučevanja te tematike še v arhivu loškega gospostva v Münchnu. Ob 85-letnici rojstva je Muzejsko društvo v Škofji Loki podarilo svojemu zaslužnemu članu prof. Francetu Planini *spominsko listino*, ki je tudi objavljena v zborniku. Jubilant nam pa v članku *Začetki povojne slovenske kartografije* oriše nastajanje zemljevidov Slovenije in Jugoslavije. Ob petdesetletnici muzejske dejavnosti v Škofji Loki Branko Berčič v prispevku *Pobuda za organiziranje muzejske dejavnosti* predstavi začetna prizadevanja in pobude za ustanovitev Muzej v Škofji Loki.

Emilijan Cevc nas v članku *Manieristične freske beneške smeri na Gostčem* seznani z ostanki fresk, ki so delo še anonimnega slikarja, ki je bil verjetno italijanskega rodu. S člankom *Prva žaga na vodni pogon na Slovenskem?* avtor Darko Cafuta kritično razpravlja o članku Franja Sgerma (Gozdarski vestnik št. 5, 1986) o najstarejših žagah na vodni pogon in ugotavlja, da zgodovina žagarstva pri nas še ni raziskana. Kaj vse so včasih imeli na kmetijah, kako so živeli, vse to je opisano v *dveh inventarjih iz 1754 in 1836 leta za Krogarjevo domčijo v Opalah*. Avtor se-

stavka je Vinko Demšar. Zanimivo etnografsko študijo o *lesenih modelih za mali kruhek z loškega ozemlja* je pripravil France Golob. Veliko izvemo o oblikovanju kruhka, o izdelovanju modelov, o motiviki . . . Anton Polenec spet opisuje *pajke iz Selške doline*, tokrat so iz dolnjega konca. Svojevrstno *posodo iz kamna* je našel v Škofji Loki Anton Ramovš. Kdaj je bila narejena in čemu je služila, ni še jasno. Članek pa izzveni kot poziv vsem, ki imajo kaj podobnega doma, da se oglasijo avtorju. Še en zanimiv prispevek k zgodovini železarstva v Železnikih je tudi pisanje Jožeta Dolenca o *rudniku na severni strani Gladkega vrha na Ratitovcu*. Jamarji so pri spustu v brezno odkrili pravi rudniški jašek s stopnicami, našli so jamski voziček (lesen), ki pa je ob dotiku razpadel, našli so veliko železove rude in lesena valjasta vitla. Po listinah sodeč je imel rudnik na vrhu Ratitovca tudi svojega lastnika, ki ga je registriral pri rudarskem sodišču v Ljubljani leta 1820. Obsežen članek je pripravil tudi Drago Meze, v njem podrobno opisuje nastanek in razvoj hribovskih kmetij v Selški dolini. France Štukl je objavil, kot sam piše »*nekaj drobcev iz zgodovine obrtniških stanovskih organizacij, združenj, zadrug, društev v sedanji loški občini*«. S prispevkom Jasima Mrkalja *Večstoletna tradicija klavništva in predelava mesa v Škofji Loki* se končujejo Razgledi.

V Zapiskih in spominih so zbrani prispevki Emilijana Cevca, Marije Stanonik, sledi pa jim članek o odkritju *spomenika* priznanemu slovenskemu stomatologu dr. Jožetu Rantu. Svetko Kobal-Florjan v študiji *Miloš Zihel — umetnik, humanist in borec* opisuje dogodke in delo tehnike v Veštrskem mlinu do odkritja in požiga tehnike ter tragične smrti ljudi v njej. V naslednjem prispevku našteva Janko Mrovlje *komandirje in politkomisarje prve Selške in druge Loške čete*, opiše pa tudi življenjepise le-teh. Stane Pečar nadaljuje z opisovanjem *okupatorjevega nasilja*.

Janez Dolenc je v poglavju Leposlovje zbral ljudske pripovedi, ki jih je zapisal kot dijak v svojem domačem kraju. Naslovil jih je kot *Povedke z loškega pogorja*, pisane pa so bile v poljanskem narečju. Za Loške razglede jih je avtor prenesel v knjižni jezik.

Poročila in gradivo so zadnje poglavje v zborniku. Med zanimivostmi je članek Franceta Štukla *Fužinarjevo slovensko pismo*. V knjigi odposlane pošte fužinarja Leopolda Globočnika iz leta 1863, je poleg nemškega jezika, v katerem je knjiga pisana, le en slovenski dopis. To je objavljeno pismo, ki ga je fužinar pisal verjetno svojemu delovodji. Nekaj prispevkov je še iz prve številke XVI. letnika 1985/86 glasila pionirjev OŠ Prešernove brigade v Železnikih. Glasilo *Naše poti* je v celoti posvečena spominom na prvi dan osvoboditve.

Iz tega pregleda dveh letnikov zbornika Loški razgledi se vidi pestrost prispevkov. Skoraj vsi članki so ilustrirani, bodisi s fotografskim gradivom, bodisi s skicami, ki smiselno dopolnjujejo tekst. Pregled ali še

bolje poročilo o objavljenih prispevkih ni kritični zapis, je le povabilo z željo, da bi vsak, ki bi zbornik vzel v roke, našel v njem kaj zase! Da bi ga kaj v njem spodbudilo — ali za raziskavo ali za kakšen prispevek ali članek.

Barbara Skok

Argo: informativno glasilo za muzejsko dejavnost, 25, Ljubljana 1986, 132 str.

25. letnik *Arga*, ki ga izdajajo Narodni muzej, Društvo muzealcev Slovenije in Skupnost muzejev Slovenije, je skoraj v celoti namenjen vzgojnoizobraževalni vlogi muzejev in galerij. Prinaša devetnajst referatov in analizirane sklepe s posvetovanja, ki ga je konec 1985. leta pripravila Pedagoška sekcija pri Skupnosti muzejev Slovenije. Na posvetovanju so bili poleg muzejskih in galerijskih delavcev prisotni tudi vzgojitelji in šolniki. Z metodo skupinskega dela so v mešanih skupinah obravnavali teze, izdelane na osnovi predhodno poslanih referatov. Tako so skupaj pretresli probleme, s katerimi se pri delu srečujejo in za nekatere nakazali tudi rešitev. Izkoriščamo priložnost, da vas prek *Kronike* seznanimo z nekaterimi ugotovitvami, ki zadevajo tako muzeje kot šole.

Večino referatov (14) so prispevali muzealci, po dva pa šolniki in univerzitetni profesorji. Posvetovanja so se udeležili tudi gostje, ki so predstavili že vpeljane metode dela; te imajo velik odmev med obiskovalci. Tako *Borut Vild* »Školigrice«, študijo ustvarjalne igre za predšolske otroke v Beogradu in *Nada Marjanović* razstavo »Etnografska slikovnica«, s katero je Etnografski muzej gostoval v petih zagrebških vrtcih.

Na osnovi podatkov in anekt v Slovenskem etnografskem muzeju in Republiškem komiteju za kulturo za leta 1981—1985 je *Monika Kropelj* prikazala stanje muzejskega pedagoškega dela pri nas, glede na didaktično in metodično osnovo, s katero razpolaga muzejski pedagog. Stanje se ji zdi nekoliko boljše v 27 lokalnih in pokrajinskih ustanovah zunaj Ljubljane kot pa v 11 muzejih in galerijah na področju mesta Ljubljane.

Andreja Vrišer opozarja na nujnost vzpostavitve poprejšnjega kontakta med pedagoškimi in muzejskimi delavci in da bi moralo biti usklajevanje muzejskega dela z učnim programom skrb tako muzealcev kot zavoda za šolstvo. *Slavica Pavlič* pravi, kako pomembno je, da se najprej učitelji seznani z razstavljenim gradivom. Muzealce postavlja pred dejstvo, da če ne znamo odgovoriti na dve osnovni vprašanji: kaj je namen izbora nekega muzejskega predmeta za eksponat in komu je njegovo sporočilo namenjeno, smo ali premalo pripravljeni na svoj poklic, ker ne poznamo njegovih pravih ciljev, ali pa premalo družbeno zavedni, torej neodgovorni. Produktivnost muzejev

je zelo lahko dokazati prav s pedagoškim delom. Za to pa so potrebni kadri (muzejski pedagog ni drugorazredni kustos niti vodič, ampak naj bi bil sposoben izvajati vzgojnoizobraževalni proces), sredstva, prostor in oprema.

Franc Šali je opozoril na premalo razvito spomeniškovarstveno in naravovarstveno zavest med ljudmi, na nujnost muzejske aktualizacije šolskih predmetov, moralne vzgoje in samoupravljanja s temelji marksizma in na odsotnost nacionalnega metodološkega in didaktičnega modela likovne vzgoje. Poudaril je tudi pomen muzejske literature in »manufakture«: razglednice, spominki. (Kdor je poskusil, ve, koliko časa/denarja zahteva uvrstitev v založniški program serije *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*, v kateri izhajajo tudi muzejski vodniki — opomba M. K.).

Ljerkica Trampuž meni, da bi morala biti ena najpomembnejših nalog muzejskega pedagoga poleg priprave informacijskih listov za učitelje tudi priprava delovnih listov za učence v obliki testov. Da bi ti ne prihajali v muzej le informativno, temveč bi obdelali le neko določeno področje. Ker pa prevladuje informativno »klasično« vodstvo, bi bili nujni naslednji ukrepi: poprejšnja priprava v šoli, majhne skupine (15!) in sposobnost, da vodimo skupino enako dobro kot bi vodili posameznika. *Irena Keršič* opozarja na nujnost uporabe muzeju lastnih sredstev, ki bi presegla narativni način seznanjanja. To so lahko le problemsko zastavljene razstave, produkt raziskovalne naloge, z jasno izraženim ciljem. Ta naj bo sporočilen in naj, namesto da vzbuja nostalgijo, skuša vzpostaviti most med sedanjostjo in preteklostjo ali dati vsaj možnost, da se ta odnos vzpostavi.

Zvona Ciglič nakazuje s primeri iz svoje prakse, kako lahko pomagamo mladim generacijam pri oblikovanju zavesti: da z intuicijo, emocijo in intelektom doživljajo prostor, čas in kulturno nasledstvo in se znajdejo v predstavi o preteklem, sedanjem, prihodnjem. Da rekonstruirajo vezi, ki so nekdaj obstajale med človekom in naravo in so se v dolgem obdobju kultiviranja človekovega naravnega okolja pretrgale. O svojem pedagoškem delu so spregovorili tudi: *Francka Slivni*, *Brane Lamut*, *Marjan Kos*, *Taja Čepič*, *Tone Ravnikar* in *Marko Aljančič*.

Prof. dr. *Janez Bogataj* poudarja, da moramo izhajati iz celovitega modela, znotraj katerega moramo načrtovati programe za posamezne starostne (socialne skupine) posameznike. Predstavlja tudi nekaj tujih (holandskih, nemških, kanadskih) uspešnih modelov. *Marija Kremenšek* opazuje naše muzeje z očmi učitelja in z izkušnjami dijakov družboslovne in kulturološke smeri. *Barbara Hanuš* pa opisuje pedagoško delo muzejev v Zvezni republiki Nemčiji, ki ga je imela priložnost spoznati.

Prof. dr. *Anton Bauer* meni, da je v tem trenutku pedagoška dejavnost osnovni pogoj za nadaljnji obstoj muzejev v naši samoupravni družbi. Zagovarja delitev dela na kustose, ki kristalizirajo vrednost de-

diščine, in na muzejske pedagoge, ki z njeno vsebino seznanjajo potencialne uporabnike muzejev. Po mnenju dr. *Tomislava Šole* je muzej z banko informacij, ki jo posreduje, komunikacijsko sredstvo, nekakšen medij modrosti, ki pa mora delovati zelo kreativno, celo umetniško. Bolj kot dejstva ga mora zanimati koncept dela. Udarno silo vidi v kompleksnih lokalnih muzejih, ki predstavljajo identiteto nekega kraja oziroma regije. Kot ogrožanje identitete Zemlje (onesnaževanje . . .) je tudi ogrožanje vsake druge identitete sinonim za izginjanje in uničevanje.

Sledi seznam Valvasorjevih nagradencev za leto 1985: Valvasorjevi nagradi sta prejeli Slavica Pavlič in Vesna Bučič, Valvasorjevo priznanje pa Sokličev muzej v Slovenj Gradcu. Ljerja Trampuž je za prizadevno pedagoško delo prejela priznanje Zveze prijateljev mladine Ljubljana Center. Strokovni izpit je v zimskem roku 1986. leta opravilo 13 muzejskih delavcev. Zbornik zaključuje spominski zapis o Mariji Železnik, pokojni sodelavki Mestnega muzeja v Ljubljani.

Mira Kalan

Milan Krajčovič: Slovenska splošnost v Uhorsku, Slovenska Akademia Vied, Bratislava 1986, 128 str.

Knjiga Milana Krajčoviča »Slovaška družba na Ogrskem« (podnaslov: Slovaki in Jugoslovani v boju za enakopravnost od 30-ih do 70-ih let 19. stoletja) primerjalno obravnava razvoj slovaškega narodnega gibanja in narodnih gibanj pri Hrvatih in Srbih od predmarčne dobe do začetka dualizma. Po podatkih na ovitku je Krajčovičevo delo ena prvih tovrstnih študij v slovaškem zgodovinopisju, hkrati pa prinaša vrsto novih zapažanj in ugotovitev tudi z vidika jugoslovanskega zgodovinopisja, saj razkriva, da razpoložljivo gradivo še zdaleč ni izčrpano in slovaško-jugoslovanska razmerja v preteklosti tudi z jugoslovanske strani še čakajo na podrobnejšo monografijo.

Krajčovičevo izhodišče so trideseta leta 19. stoletja, pri čemer opozarja na pomen in vlogo slovaških kulturnih in narodnih delavcev J. Kollarja v Pešti, J. Šafařika v Novem Sadu in L. Štura v Bratislavi in njihov vpliv na slovenski, hrvaški in srbski »narodni preporod«. V njihovem krogu se je — kot je znano — oblikovala slovaška narodna ideja in hkrati misel na tesnejše sodelovanje z drugimi slovanskimi narodi Ogrske, zlasti Hrvat in Srbi. Krajčovič pri tem poudarja, da so se v vrsti slovaških kulturnih in prosvetnih središč šolali tudi hrvaški in srbski izobraženci (npr. v Bratislavi, Trnavi, Košicah, Banski Štiavnici itd.), k zasedanjem ogrskega deželnega zbora v Bratislavi pa so med drugim prihajali hrvaški predstavniki in plemiči s sodelavci, kar je omogočilo njihov stik z »mlado Slovaško«. Podobno plodni so bili stiki

med Slovaki in Srbi: Krajčovič posebej opozarja na simpatije srbskega metropolita J. Stratimirovića do narodno zavednih slovaških izobražencev, omenja njegovo podporo J. Palkoviću in njegove zasluge pri nastavitvi vrste drugih slovaških narodnih delavcev na novoustanovljenih srbskih gimnazijah v Vojvodini (med njimi P. J. Šafařika, M. Godre, P. Magde in K. Romyja).

Da so imeli predmarčni slovaško-hrvaški in slovaško-srbski stiki dolgoročnejši pomen je razkrilo že leto 1848: na eni strani je znano, da se je del slovaških narodnih glasnikov in voditeljev z J. M. Hurbanom in L. Šturom na čelu po Slovanskem kongresu v Pragi zatekel v Zagreb in ob sicer spremenljivem razpoloženju Jelačićevega kroga iskal podpore pri hrvaški politiki. Na drugi prav Krajčovičevo delo kaže, da so vojvodinski Srbi vidno — materialno in finančno — podprli slovaško vstajo septembra 1848, ki so jo organizirali Hurban, Štur in Hodža in se ji je pridružilo nekaj tisoč slovaških poljskih delavcev. Po Krajčoviču je sicer mogoče pritegniti ocenam »marksističnega zgodovinopisja«, v skladu s katerim je imela ta vstaja — po oktobrski revoluciji na Dunaju, objektivno gledano, konzervativno naravo, ni pa zato mogoče zaobiti njenih narodnoosvobodilnih teženj in njenega pomena za nadaljnji razvoj narodnih gibanj nemadžarskih narodov na Ogrskem — ne nazadnje za prihodnje slovaško, hrvaško in srbsko sodelovanje.

To sodelovanje se nadaljuje v petdeseta in šestdeseta leta 19. stoletja. V petdesetih letih, v času Bachovega absolutizma se odvija na več ravneh: na politični, zlasti v obliki stikov med Hrvati in Slovaki na Dunaju, in na kulturni, v študentskih krogih na Slovaškem, kjer se šolajo tudi srbski in hrvaški študentje. Krajčovič posveča v svojem delu posebno pozornost osebnosti in delu Št. Moyses, nekdanjega člana Jelačićeve vlade in Slovaka po rodu, ki se v petdesetih letih vrne na Slovaško in stopi tedaj na čelo slovaškega narodnega gibanja. Krajčovičeva izjemno pozitivna in razločujoča ocena Moysesovih prizadevanj je izvirni prispevek k opredelitvi Moysesovega pomena in vloge v sodobnem slovaškem zgodovinopisju.

Z oživitvijo političnega življenja v monarhiji v šestdesetih letih postanejo stiki med Slovaki, Hrvati, Srbi (in celo Slovenci) še intenzivnejši. Tem vprašanjem je posvečen zadnji del Krajčovičeve monografije, ki ugotavlja vrsto analogij v nacionalnih prizadevanjih Slovanov v okviru Ogrske. Z vidika slovaške zgodovinske izkušnje je seveda prelomen dogodek zlasti ustanovitev Matice slovaške leta 1863, ki med drugim omogoči ambicioznejše povezovanje z južnimi Slovani tudi na institucionalni ravni. To povezovanje doseže po Krajčoviču enega pomembnih vrhuncov z udeležbo slovaške delegacije na slovesnostih v Zagrebu tri leta kasneje (1866). Težnja po »slovanski vzajemnosti«, posebej solidarnosti in vzajemnosti Slovanov Ogrske je v drugi polovici šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih let pomemben sestavni del slovaške meščanske narodne politike in ideologije in v tem smislu

se slovaško narodno gibanje v času krize monarhije, ki sledi dualistični preobrazbi, povezuje tudi z jugoslovanskim gibanjem pri Srbih in Hrvatih.

Krajčovič seznani v tej zvezi bralca s temeljnimi značilnostmi slovaških narodnih programov, nastalih v šestdesetih letih, opozarja na osebne stike med slovaškimi, hrvaškimi in srbskimi izobraženci in politiki in v isti sapi narodno političnim prizadevanjem in dogodkom zariše širši družbenogospodarski in avstrijski okvir.

Knjiga Milana Krajčoviča »Slovaška družba na Ogrskem« ima glede na široko tematiko mednarodnih zvez in odnosov, ki jih obravnava kar nekoliko preozek naslov. Usmerja se k osrednjim problemom razmerij med slovanskimi narodi Ogrske v kritičnem obdobju oblikovanja njihovih narodnih gibanj in omogoča vzporednice in primerjave med njimi. V jugoslovanskem zgodovinopisju bo bržčas vzpodbudila ustrezno pozornost in zanimanje: vsled svojih odlik in novih spoznanj pa je zanimiva tudi za slovenske zgodovinarje, saj nam približuje v marsičem premalo znano slovaško zgodovinsko izkušnjo in hkrati odpira nov pogled na njeno tesno povezanost z gibanji in iluzijami na jugoslovanskih tleh.

Peter Vodopivec

Goriški letnik 12—14, Nova Gorica 1985—1987, 343 str.

Predvsem zaradi finančnih težav je zadnji zbornik Goriškega muzeja izšel kot trojna, a precej obsežna številka. V svojem prvem delu prinaša prispevke s posveta o zatonu kraške arhitekture, ki je bil septembra 1984. Na tem interdisciplinarnem srečanju arhitektov, umetnostnih zgodovinarjev, konservatorjev idr. so udeleženci vsak s svojega zornega kota prikazali stanje arhitekture na Krasu in razpravljali o njeni zaščiti in varovanju.

N. Štupar-Šumi je govorila o kraškem urbanizmu in arhitekturi skozi zgodovino ter dala pobudo za projektni model ohranjanja kraške arhitekture. O nekaterih razvojnih posebnostih v arhitekturi 19. stoletja na Primorskem je govoril P. Krečič. Sedaj že pokojni I. Komelj je pripravil prispevek o regionalnem in splošnem v arhitekturi in stavbarstvu na kraškem obrobju ter zlasti opozoril na dejstvo, da smo danes vedno bolj priča težnjam, ki vodijo od lokalnega, regionalnega k splošnemu ali celo k poenotenju. Ta proces se začelja z drobnimi spremembami pri oknih, strehi, nato v zasnovah naselij in vasi, pa tudi zunaj njih, kar vodi v dokončno izgubo lastne identitete podeželja. O prenovi vasi in kontinuiteti arhitekture na Primorskem je govoril tudi P. Fister.

V prispevku Krasa zvoni pa je Nace Šumi ob dejstvu, da kraška ljudska arhitektura naglo izginja zaradi

modernizacije, skušal odgovoriti na vprašanje, kaj storiti ter dal v zvezi s tem nekaj koristnih spodbud. B. Klemenčič je prispeval zapis o etnološki stavbni dediščini na območju občine Sežana, S. Bernik pa se je ukvarjal s podobo kraške kulturne krajine v slikarskih delih Silvestra Komela. V tem sklopu člankov, namenjenih kraški arhitekturi najdemo še prispevek A. Blinca in J. Hladnika Fotogrametrične osnove za izdelavo načrtov arhitektonskih objektov, M. Ocvirka Vloga arhitekta v prenovi obstoječih naselij ter diskusijski prispevek J. Valenčaka.

Drugi sklop prispevkov v zborniku tvorijo članki s področja arheologije in sicer se kar trije avtorji ukvarjajo s prikazom rezultatov arheoloških izkopavanj na Ledinah v Novi Gorici. Tako piše N. Osmuk o rimski arhitekturi na Ledinah, D. Svoltjšak o staroselskih grobovih in T. Tomazo-Ravnik o antropološki obdelavi kostnega gradiva z grobišča na Ledinah.

Sledi prispevek treh mladih raziskovalcev (Stanko Flefo, Lidija Rupel, Matej Župančič) arheološke skupine mladinskega raziskovalnega tabora »Dolina 1984«, ki nam podaja arheološko sliko Boljunca pri Trstu. S področja etnologije imamo prispevek J. Fikfaka Narodoznanski pogledi in delo Matije Vertovca. Avtor s to razpravo dopolnjuje sliko o M. Vertovcu, ki je bila prikazana v zadnjem Goriškem letniku 11/1984, predvsem s proučitvijo Vertovčeve Obče povestnice.

V vrsti prispevkov s področja zgodovine imamo najprej prispevek Eve Holz Politično uradništvo poknežene grofije Goriške in Gradišanske v drugi polovici 19. stoletja, ki prinaša zanimivo in koristno sliko o tem, kdo so bili višji uradniki na tem področju. Avtorica nam je nanizala podatke o deželnih glavarjih v času od 1856 do 1914, o okrajnih načelnikih in okrajnih predstojnikih od 1856 do 1868 ter o okrajnih glavarjih od 1874 do 1914. Ugotovila je, da je bilo na Goriškem sorazmerno malo selitev okrajnih glavarjev, da je bilo starega plemstva med višjim uradništvom malo in da so med njimi prevladovali ljudje z nižjimi plemiškimi naslovi.

P. Stres se je lotil problema razvoja kolonata v slovenskem delu dežele Goriško-Gradišanske od 16. do konca 19. stoletja oziroma do začetkov 20. stoletja. Prikazal je akcijo slovenskih krščanskih socialcev za nadzorovanje kolonskih pogodb in ustanovitev Kolonskega društva. S. Žabjek-Scuteri pa obravnava v razpravi Furlani na razpotju furlansko narodno in jezikovno vprašanje, politično organiziranost po drugi svetovni vojni, vpliv in pomen cerkve pri reševanju furlanskega vprašanja, govori pa tudi o vlogi kulture in se ob koncu dotakne še odnosov med Furlani in Slovenci v Furlaniji-Juljski krajini. Sledita dve biografski predstaviti in sicer piše B. Uršič o vipavskem dekanu, pospeševalcu slovenskega literarnega preporoda in ustanovitelju čitalnice v Vipavi Juriju Grabrijanu (1800—1882). O umetniku Tonetu Kralju pa piše Tosja Makuc-Kozina, ki dodaja svoji študiji tudi bogato bibliografijo o umetniku ter katalog njegovih

oljnih del, grafik in risb, knjižne opreme in cerkvenih poslikav.

V posebnem razdelku prinaša Goriški letnik odgovore na anketo, ki jo je poslal Goriški muzej nekaterim italijanskim in slovenskim zgodovinarjem o raziskovanju zgodovine italijansko-slovenskih odnosov. Na anketo odgovarja pet avtorjev (Elio Apih, Fulvio Salimbeni, Luigi Tavano, Milica Kacin-Wohinz, Salvatore Žitko). V poglavju Zapiski je pod naslovom Memento objavljen krajši zapis *B. Žbona-Trkman* o žalostni usodi zahodne nekropole antične Ajdovščine, ki so jo v začetku leta 1986 uničili gradbeni stroji. *P. Medvešek* pa piše o ljudskih glasbilih.

M. Breclj objavlja nekrolog šolnika in publicista Huberta Močnika, ki je vrsto let bil aktiven v goriški slovenski skupnosti v zamejstvu. Tudi sicer je s svojim šolskim delom (bil je med drugim šolski nadzornik, profesor blagoznanstva itd. na slovenski strokovni šoli v Gorici) in vrsto objavljenih del, zlasti učbenikov, bil ves čas prisoten na Goriškem. Goriški letnik zaključuje ocene in poročila o raznih revijah, ki izhajajo onstran in tostran meje.

Olga Janša-Zorn

Marija Stanonik, Promet na Žirovskem. Etnološki vidik, Žiri 1987, 131 str.

Marija Stanonik, slavistka, ki pa deluje na etnološkem področju, se je v knjigi z zgornjim naslovom lotila tematike, ki je mnoge vede smatrajo za svoje področje. Kot je znano, je zgodovina prometa tudi sestavni del velikega projekta, ki enciklopedično obravnava gospodarsko in socialno zgodovino Slovencev.

Stanonikova v svojem delu krepko posega v zgodovino, zlasti v čas od druge polovice prejšnjega stoletja naprej, to je v času, ko sta železnica in motor z notranjim izgorevanjem prinesla najbolj radikalne spremembe. Prav to obravnavanje prelomnih trenutkov, ko staro naglo izginja, daje knjigi velik pomen tudi za zgodovinarje. Obravnava namreč majhno regijo, kjer je mogoče to tudi konkretno dokazovati.

Avtorica je delo zasnovala v devetih poglavjih. V njih obravnava prometne poti, prvotne oblike prometa, prometna sredstva v kmečkem gospodarstvu, vprežne živali, osebna vozila, priložnostne oblike prometa, vožnjo kot gospodarsko dejavnost, vozila in otroke ter Žirovce v prometu zunaj domačega kraja. Iz naštetih naslovov je razvidno, kje je v celoti prevladoval etnološki vidik, kje pa je več prostora pustila tudi ostalim. Kljub temu pa ni nikoli prešla etnološkega videnja prometa pa naj gre za vrednotenja pomena njegovih oblik ali pa za nekatera vprašanja, ki so ključna pri normalnem pojmovanju te gospodarske dejavnosti. S tem se je avtorica na eni strani izognila mnogim pastem na drugi strani pa je pustila

odprta številna vprašanja.

Viri, ki jih je uporabljala pri svojem delu so v veliki meri ustni, pritegnila je tudi časopisje in nekatere zasebne zbirke dokumentov, zlasti fotografij. V knjigi kar mrgoli množica podatkov, pa naj gre za imena udeležencev ali pa druge podatke, n.pr. zaslužke. Zaradi tega ima bralec na nekaterih mestih občutek, da zgublja preglednost, dejansko pa je to velika prednost, ko v okviru sintez želimo nekatere trditve dokumentirati. Ne naseda nekaterim romantičnim predstavam o lepih časih, ko nas je jutraj prebujal topot konj ampak ostaja strogo življenjska, na nekaterih mestih celo izrazito sociološko-analitična. Spregledati ne gre tudi naslednje odlike, to je skrbi za jezik. Ta se na eni strani kaže v oblikovanju formulacij na drugi pa v pozornosti, ki jo izkazuje zapisovanju velikega števila dialektoloških ali terminoloških posebnosti.

Zgodovinarji, zlasti tisti, ki so jim pri srcu starejša obdobja, bi želeli seveda več tovrstnih podatkov. Zdi se pa, da avtorica, zaradi prevladujoče šole v naši etnologiji v to ni hotela ugrizniti, čeprav ji, kot to vemo iz njene bogate bibliografije, ta vprašanja niso tuja. Želeli pa bi kljub temu več podatkov o nekaterih tehničnih vidikih, zlasti glede materialov pri izdelavi prometnih sredstev kot tudi obrti, ki so služile v veliki meri prometu (kolarstvo, kovaštvo), vrsti in načinu vzreje tovarne živine . . . Vsaj po nekaterih fotografijah sodeč, je bilo to jasno tudi avtorici. Zato lahko upamo, da bo tudi ta vprašanja vključila v svoje raziskave in tako otela pozabi tisto, kar čas in napredek neusmiljeno odtegujeta iz našega vedenja in zavesti.

Stane Granda

Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje 16, Ljubljana 1987, 394 str.

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje *Traditiones* (izdaja ga Slovenska akademija znanosti in umetnosti) je publikacija, ki je začela izhajati leta 1972 in pod različnimi uredniškimi vodstvi poskuša predstavljati raziskovanja, razprave, članke, gradivo, ocene, skratka prispevke s področja raziskovanja slovenske kulturne dediščine. V zborniku so zajeta dela s področja etnologije, folkloristike, etnografije, etnogeografije, socialne in kulturne antropologije, kulture, etnolingvistike . . . Prav tako objavlja članke, ki so posredno vezani na slovensko duhovno in materialno kulturo, išče stičišča z drugimi vedami tako s sociologijo kot s psihologijo in zgodovino . . . , saj s tako interdisciplinarnostjo pogloblja vpogled v širše družbeno in zgodovinsko okolje slovenskega naroda, riše raznovrsten okvir svoji vedi n ji dodaja spoznanja drugih strok. Če prelistamo nekaj zadnjih letnikov, lahko to raznovrstnost tudi opazimo.

Leta 1983, v 10.—12. letniku, objavlja Niko Kuret razpravo: *Liki »starcev« med maskami jugovzhodne*

in srednje Evrope, Marija Stanonik razmišlja o *otroški slovstveni folklori*, Vilko Novak predstavlja *etnološko delo Stanka Vurnika*. V 13. številki leta 1984 raziskuje Valens Vodušek *tridelni osmerek v slovenskih in drugih slovanskih ljudskih pesmih*, Mirko Ramovš piše o *vlogi ljudskega plesa v življenju slovenskih izseljencev*, Anka Novak pa riše *vaško skupnost v Ratečah*.

Zgodovinski pregled snovi, razmišljanje o slovenski skupnosti, njeni ustvarjalnosti, življenju nekoč in danes, šegah in navadah, povezovanju preteklega s sedanjim, upoštevanje krajevine zgodovine in širjenje navzven v svet, vse to razgrinjajo prispevki 14. in 15. številke (l. 1985 in 1986). Zmaga Kumer analizira razmerje: *Slovenska ljudska pesem in sodobnost*, Marija Stanonik prikazuje *etnološki oris žirovske družine*, Milko Matičetov pripoveduje o bajnih bitjih na Slovenskem s pristavkom o Kurentu, Helena Ložar-Podlogar slika *svatbene šege v spominu Ziljanov*. Iz zgodovine slovenske etnologije je zgoščeno poročilo o pogledih nekaterih naših piscev iz 18. in 19. stoletja na kulturni razvoj človeštva avtorja Zmaga Šmitka. Iz tega širšega kulturnega in zgodovinskega okolja se s člankom Janje Žagar preselimo v ožje ljubljansko okolje, saj avtorica razgrinja *življenje služkinj v Ljubljani*, Ivana Bizjak-Leskovec pa uokvirja *življenje Cerkna in Cerkljanov med letnicama 1910 in 1945*. *Vlogo ljudske glasbe med NOB* predstavlja Julijan Strajnar, Miha Zadnikar pa poroča o posvetovanju: *Etnologija in zgodovina* (Maribor: 8. in 9. november 1984), ki med drugim prikazuje razmerje med zgodovino in drugimi historičnimi vedami in etnologijo ter razmišlja o pomembnosti povezave med posameznimi strokami.

Vsebinsko bogata in strokovno raznovrstna je zadnja 16. številka iz leta 1987, ki morda zasluži nekoliko podrobnejšo predstavitev. V prvem delu zbornika je sklop treh razprav, ki so bile prebrane na *Posvetovanju o slovenskem narodnem značaju* (Bled: 5.—7. november 1986). Izredno zanimiva je razprava Antona Trstenjaka z naslovom: *Vprašanja skupne slovenske kulturne zavesti*, v kateri avtor pravzaprav riše slovensko narodno zavest, torej oblikuje svojo miselno podobo o slovenskem narodu. Naj navedem le tri njegove ugotovitve o Slovencih. Pravi, da smo Slovenci razmejen narod, da smo mejni narod in sprt, razdeljen narod . . . Lev Milčinski je razpravljal o *samomorilnosti in slovenskem narodnem značaju*, Božidar Jezernik pa govori o *kollektivnih karakterizacijah*.

Če naredimo vsebinski okvir, kamor lahko uvrstimo razprave 16. številke *Traditiones*, bi ta okvir lahko zarisali z besedami: od jezika h glasbi. Hermann Bausinger razmišlja o *jeziku v etnologiji* in pravi, da »je preprost, konkretističen, teoretično skromen.« Bausinger piše o jezikovnih razsežnostih vsakdanje kulture, problemih »ljudskega slovstva« in o jeziku kot problemu terenskega raziskovanja. Ingrid Slavec razmišlja o »*historični etnologiji*« ali etnologiji kot

vedi o preteklosti in ugotavlja, da je etnološko raziskovalno polje zgodovinsko in da zanimanje za zgodovino vedno korenini v sedanjosti. Zmaga Šmitek predstavlja članek: *Amerikanistična raziskovanja Ivana Benigarja*, Marija Stanonik piše o *vožnji kot gospodarski dejavnosti v Žireh*. Marinka Dražumerič in Marko Terseglav predstavljata *prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini*. Zanimivo ljudsko balado o kralju Matjažu (zapeto v vasi Jakšiči na Kostelskem) z naslovom: *Lepá vodá Ljubljánčica* predstavlja avtorica Zmaga Kumer. Ciklus razprav zaključuje Julijan Strajnar z etnomuzikološko raziskavo o *ljudski inštrumentalni glasbi v Reziji* z naslovom: *Rezijska citira*. Iz gradiva naj omenim še prispevek Anke Novak z naslovom: *Iz duhovne kulture Bohinjcev*.

Traditiones je torej knjižni prostor, v katerega naj bi bila vpeta vsa raziskovanja, ugotovitve, knjižna poročila, glose, kritična razmišljanja in poglobljene razprave s področja slovenskega narodopisja, etnologije . . . Morda bi bilo zanimivo uvajati tudi več primerjalnih razprav morda celo kdaj v povezavi s psihoanalizo in upoštevati ustvarjalen, sodoben, hipotetičen znanstven vidik mladih avtorjev. To pa je prav gotovo domena vsakokratnega uredniškega odbora.

Marjetka Golež

Žirovski občasnik, revija za vsa vprašanja na Žirovskem, 8. št. 11—12, Žiri 1987, 165 str. in 157 str.

V povojni kulturni zgodovini Slovenije poznamo primere, da lokalne revije ali časopisi presežejo ozko krajevno zamejenost in vezanost na zemljepisno skrit prostor. Večina krajevnih glasil ostaja — že po sami naravi in zasnovi — večinoma izraz in potreba lokalnega okolja. Zato se le redkim posreči, da se otresejo krajevnih interesov in specifik domačega kraja v vsej svoji večstranski mnogoplastnosti povzdignejo do vseslovenskega pomena in splošnonarodnega zanimanja. Spominjamo se takšnih naslovov: koprski Bori, idrijske Kaplje, celjski Obrazi, metliška Razmerja . . . Zdi se, da se je med take zadnja leta povzpел tudi *Žirovski občasnik*, »revija za vsa vprašanja na Žirovskem«, ki je lani s številko 13 sklenil svoj osmi letnik. *Žirovski občasnik* sta ustanovila in ga izdajata literarna sekcija delavskega prosvetnega društva Svoboda Žiri in krajevna konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Žiri; izhaja v nakladi 750 izvodov; njegovi glavni in odgovorni urednik je Miha Naglič. Prav o zadnjem letniku, torej o 11—12. in 13. številki velja posebej spregovoriti nekaj besed.

Leta 1991 bojo Žiri zaznamovale »700-letnico . . . vstopa v pismeni svet«, kot beremo v uvodnem zapisu Mihe Nagliča z naslovom *O usodi pisane in tiskane besede na Žirovskem*. Iz leta 1291 je namreč najstare-

jši znani in ohranjeni pisani vir, ki omenja Žiri — urbar loškega gospostva. Vse kaže, da se sodelavci in uredniki Žirovskega občasnika že zdaj — in seveda vsa zadnja leta — pripravljajo na to obletnico, ki naj bi zaokroženo potrdila ljubezen Žirovcev do pisane umetniške in znanstvene besede. Žirovski občasnik je namreč zasnovan tako, da je osrednji del namenjen kulturi, uvodni aktualnemu dogajanju na Žirovskem, sklepni pa zgodovinskimi in domoznanskimi vprašanjem. Prav letnik 1987 posebej jasno kaže tako zasnovo: številka 13 je s pogovorom med Viktorjem Žakljem in Emilom Milanom Pintarjem na Štihovem večeru v Ljubljani s kritičnimi prispevki o rudniku urana na Žirovskem vrhu ter z nekaterimi lokalno obarvanimi članki hkrati uvodni in sklepni akord dvojne številke 11—12, kar vodi k »tematski sredici« z naslovom *Žiri in Žirovci v slovenski literaturi*. To antologijo ali »žirovsko berilo« je pripravila slavistka in folkloristka Marija Stanonik. Kot pravi v spremni besedi, je doslej znana sto ena bibliografska enota z omembo Žirov in Žirovcev. Čez 60 avtorjev je napisalo vsaj kak stavek o tem slovenskem kraju in njegovi ožji okolici. Antologija besedil postreže z vsem bogastvom od prve, Valvasorjeve, omembe žirovske župnije do besedil najimenitnejših žirovskih rojakov našega časa: Leopolda Suhodolčana, Vladimira Kavčiča, Jože Peternelja, Spomenke Hribar in drugih.

»Žirovsko berilo« je razdeljeno na sedem razdelkov, pač glede na različne avtorske poglede na Žiri. Stanonikova je zbrala vse slovenske avtorje, ki so v različnih časih, z različnimi nameni in v različnih literarnih zvrsteh pisali o kraju. Najstarejše so potopisne omembe (Valvasor, Levičnik, Bleiweis); za njimi slovstvena folklor, ki se ukvarja s pravljicami in ljudskimi pripovedkami z Žirovskega; tu gre omeniti zapise Lojzeta Zupanca in dramska delca Darine Konec. Mladinsko prozo, ki se nanaša na žirovski okoliš, najdemo predvsem v delu Leopolda Suhodolčana. V klasični slovenski literaturi realistične usmeritve so se Žirovcev lotevali zlasti poljanski rojak Ivan Tavčar pa Ivan Cankar, Ivan Pregelj, Fran Saleški Finžgar, Anton Leskovec, Bogomir Magajna; danes pišejo o teh krajih predvsem Karel Leskovec, Tone Svetina, Vladimir Kavčič, Igor Torkar, Jože Peternelj. Z nekaterimi avtorji najnovejšega časa umetniška pripoved prehaja že v ljudsko povest ali kmečki roman (Peternelj, Joži Munih-Petrič), ki ima prav v teh krajih Gorenjske močno in dolgo izročilo. Izredno veliko gradiva o Žireh in Žirovcih je Stanonikova zbrala v spominski literaturi o drugi svetovni vojni; če tem avtorjem prištejemo še tiste, ki jih je Žirovski občasnik predstavil že prej (*Narodnoosvobodilno pesništvo na Žirovskem*, št. 9—10, 1985; *Mala antologija žirovske poezije*, št. 2, 1980/81), je literarna podoba Žirov, njene okolice in zgodovine, tako rekoč do potankosti na dlani. Mogoče je dodati le še jasno razvidno dejstvo, da je največ gradiva proznega (romani, potopisi, spomini, pravljice, črtice, povesti, pisma . . .), vmes

pa najdemo tudi lirične in dramske zvrsti, pa celo filmski scenarij.

Drago Bajt

Celjski zbornik, Celje 1987, 364 str.

V novembru 1987 je Kulturna skupnost Celje izdala Celjski zbornik v nakladi 500 izvodov. Zbornik izhaja že trideset let in ga smemo prištevati med tiste pokrajinske domoznanske publikacije, ki izhajajo najdlje in najbolj redno. Povod za izid prvega zvezka je bilo proslavljanje 500-letnice mesta Celja. Namen izhajanja zbornika je bil določen že tedaj: spreminjati in preučevati vsa področja družbenega življenja, od gospodarstva do šolstva, zdravstva, kulture itn. Skozi leta, med katerimi so bila tudi manj plodna, se je krog sodelavcev širil, mnogi strokovnjaki so prav v celjskem zborniku prvič zastavili svoje raziskovalno pero.

Tudi ob zadnji številki ni mogoče obiti dejstva, da je ravno Celjski zbornik nepogrešljiv vir poznavanja razvoja celjskega območja. Celjski zbornik 1987 obsega petintrideset člankov izpod peresa tridesetih avtorjev. Med njimi je petnajst mlajših aktivnih, ostalih petnajst avtorjev pa sicer redno deluje na področju ekonomske, demografske raziskovalne dejavnosti, v zdravstvu, prosveti in drugod.

Tematsko je predstavljeno socialno-geografsko in etnološko področje s tremi avtorji. Posebej velja opozoriti na razpravo geografa Milana Natka, strokovnega svetnika SAZU, o *Velikosti kmečkih gospodarstev v celjski regiji* in razpravo dr. Antona Soreta o *Prebivalstvu Obsotelja po narodnostni pripadnosti*. Vlado Bukvič nam predstavlja *razvojno pot celjskega gospodarstva*, po Sloveniji znan projekt »P«, oziroma *prestrukturiranje gospodarstva*. »Smisel prestrukturiranja in večji domet je v današnjem času možno doseči z ustanavljanjem novih majhnih tehnološko proizvodnih enot — družbenih organizacij«, zaključuje avtor članek, iz katerega razberemo celotno vsebino, ki prikazuje delne uspehe začetka prestrukturiranja.

Prihajamo do ekoloških problemov, ki nam jih v Celju ne zmanjkuje. Darka Domitrovič-Uranjek nam v članku *Ekološka bilanca celjske regije — I. faza*, poda analitično poceno onesnaženosti zraka in površinskih voda v celjski regiji, ki jo sestavlja osem občin. Prikazana je razvrstitev krajev regije v območja onesnaženosti ozračja ter razvrstitev odsekov vodotokov v štirih kakovostne razrede. Posebej so opredeljeni največji onesnaževalci zraka in površinskih voda na območju regije. Tematiko varstva naravne in kulturne dediščine obravnava prispevek *Program sanacije in reprezentacije gradu Celje*, avtorja Dušana Krambergerja — samostojnega arhitekta in dr. Ivana Stopar-

ja. Program je pripravil Zavod za spomeniško varstvo Celje in je rezultat timskega dela dveh avtorjev: konservatorja — umetnostnega zgodovinarja in arhitekta. Nastal je iz potrebe po jasno začrtani viziji o bodoči podobi izjemnega spomenika, ki je bil in bo osrednja privlačnost Celja, obenem pa nema priča enega ključnih obdobij slovenske zgodovinske preteklosti. Sledi prispevek Alenke Kolšek — *Predlog za preureditev Slovenskega pokopališča na Golovcu*. Sestavek je elaborat Zavoda za spomeniško varstvo Celje in eden izmed začetkov urejanja prostora na področju regije.

Veliko prispevkov je namenjenih zgodovini Celja in njegove regije s poudarkom na narodnoosvobodilnem boju. Janko Orožen nam predstavlja *Gornji grad skozi zgodovino in Rogaško Slatino v boju za narodne pravice*. Emil Lajh — *Celje v obdobju revolucionarnega delavskega gibanja od začetkov do šestojanuarske diktature*. Jože Vurcer piše o narodnem heroju Petru Stantetu-Skali ob istočasni otvoritvi spominske sobe v Muzeju revolucije Celje. Obširen članek Milke Mikole, s podatki iz Zgodovinskega arhiva Celje, govori o *nacističnih zaplembah zemljiških posesti na območju celjskega okrožja v letih 1941—1945*.

Sledijo prispevki o zdravstvu: dr. Avgust Hribovšek predstavlja *dr. Karla Pečnika kot neznanega slovenskega zdravnika za tuberkulozo*. Danica Homan pa podaja *pregled zobozdravstva v Celju in okolici po letu 1945* s posebnim poudarkom na mladinskem zobozdravstvu. Zastopano je sodobno gledališko in likovno snovanje, zgodovina šolstva in predstavljene razne veje društvene dejavnosti. Tudi letos ni manjkal primer iz številnih raziskovalnih nalog v gibanju Mladi za napredek Celja, in sicer Urša Lah govori o *Najpogostejših napakah desetih števil Novega tednika*. Namen njene naloge je predvsem opozoriti na napake, da bi jih odpravili in vsaj malo popravili zmedo v javni rabi slovenskega jezika ter prispevali k lepši slovenščini v publicističnih besedilih.

Posebej velja opozoriti še na izvirnost zunanje podobe Celjskega zbornika. Z naslovnico je, kot je bilo to v navadi že doslej, predstavljen likovnik iz vrst lanskeletnih prejemnikov Prešernove nagrade Kulturne skupnosti Celje. Velika zvezda, kakor se imenuje skulptura, je delo Francija Purga, naslovnico pa je oblikoval Jože Domjan.

Vsi strokovni prispevki so opremljeni z viri in literaturo, zbornik je popestren s fotografijami, zemljevidi in načrti. V številki pa pri posameznih prispevkih naletimo na povzetke tudi v tujih jezikih, kar nam priča o vedno novem izpopolnjevanju zbornika. Ob prebiranju Celjskega zbornika smemo trditi, da je beseda vsakega avtorja posebej vodila zavest, da je pravilna presoja preteklosti osnova za stvarno razmišljanje o prihodnosti.

Andreja Rihter

Časopis za zgodovino in narodopisje, 58 (n.v. 23), Maribor 1987, 338 str.

Univerza v Mariboru je skupaj z Zgodovinskim društvom izdala v letu 1987 dva zvezka Časopisa za zgodovino in narodopisje, letnik 58, nova vrsta 23. Tehnična oprema letnika je standardna, skrbno so izbrane in izdelane slikovne priloge, tabele, grafikoni in situacijske skice. Na 338 straneh je objavljenih osemnajst razprav in deset ocen samostojnih publikacij. Vsaki razpravi je dodan izvleček v angleškem in slovenskem jeziku ter povzetek v nemškem ali angleškem jeziku. Beže pregled naslovov prispevkov nam da jasno sliko o pestrosti in zgodovinsko — etnografskem pomenu publikacije predvsem za območje severovzhodne in jugovzhodne Slovenije.

V prvem zvezku dr. Mirko Pak v svoji razpravi *Nekateri elementi zgradbe in ustroja mestnega središča Maribora* prikazuje osnovne elemente populacijske sestave mesta. Na osnovi kartiranja širše mestnega središča so podani naslednji elementi: izraba tal, starost in tip stavb, nadstropnost, gostota stanovanj ter funkcijska izraba stavb z opredelitvijo poslovno-trgovskega središča. Dr. Vladimir Bračič obravnava v prispevku *Pozeba vinogradov in sadovnjakov pozimi 1985* konkretne klimatske vzroke in gospodarske posledice zimske pozebe vinogradov in sadovnjakov v severovzhodni in jugovzhodni Sloveniji. V kratkem orisu *Pohorski Lackov odred* avtor dr. Milan Ževart obravnava nastanek, dejavnost in pomen Pohorskega Lackovega odreda, ki je bil ustanovljen 27. junija 1944 in se je konec septembra preuredil in preimenoval v Lackov odred. Težišče delovanja tega odreda je bilo na slovenskem Štajerskem severno od Drave, operiral pa je tudi na avstrijskem ozemlju. Ker na tem območju druge enote 4. operativne cone niso delovale, je bila vloga odreda pri utrjevanju narodnoosvobodilnega boja ob severni slovenski etnični meji še toliko pomembnejši.

Avtor spominov *Nemški napadi na 2. bataljon Lackovega odreda 3. in 7. marca 1945* Jože Snoj-Piki opisuje nemške napade na drugi bataljon Lackovega odreda IV. operativne cone NOV in POS dne 3. in 7. marca 1945. Izgube 2. bataljona v teh spopadih pomenijo enega najhujših udarcev, ki so ga nemške enote uspele prizadeti Lackovemu odredu. Prispevek dr. Matjaža Klemenčiča *Metodološki problemi v zvezi z ugotavljanjem realnosti ameriških statistik materinega jezika izseljencev iz habsburške monarhije* obravnava realnost podatkov ljudskega štetja leta 1910 v ZDA o materinem jeziku za prvo in drugo generacijo priseljencev iz Avstro-Ogrske v ZDA. Avtor primerja metodologijo ameriških in avstrijskih ljudskih štetij za ugotavljanje narodnostne sestave prebivalstva obeh dežel.

Ko še ni bilo železnice in avtomobilskih cest, so uporabljali za prevoz blaga in ljudi po Savi, Savinji in Krki splave, čolne in brodoce. Trdnih in dragih mo-

stov čez široke in globoke reke je bilo malo, zato se je prečkanje reke s čolnom ali brodom ohranilo ponekod vse do danes, ugotavlja dr. Anton Sore v razpravi *Zadnji čolni in bródovi na slovenski spodnji Savi, spodnji Savinji in spodnji Krki*. Dr. Štefan Barbarič v razpravi *Prekmurski učbeniki pred budimpeštanskim parlamentom 1872* opisuje politični vihar, ki se je vnel v budimpeštanskem parlamentu leta 1872 v zvezi z rabo splošnoslovenske grafike v dveh učbenikih za katoliške ljudske šole. Ob tem pa dr. Barbarič razčlenjuje še članek avtorja Marka Žižka, ki se ukvarja s tem vprašanjem. Umetnostni zgodovinar Jože Curk se v prvem zvezku ČZN pojavlja z dvema prispevkoma. Iz obsežnega prispevka *Oris gradbene zgodovine Pohorja* spoznamo, da se neprekinjena gradbena zgodovina Pohorja začne z 11. stoletjem. Njeni gradbeni dokumenti so fevdalni, urbani in ruralni objekti, njen nosilec pa cerkvena arhitektura, ki je najbolj ohranjena in stilno najbolj ponazarja njen 900-letni razvoj. Med cerkveno arhitekturo je po avtorjevem mnenju zanimivih deset najstarejših cerkva, ki s svojimi začetnimi gradbenimi fazami odpirajo vrsto slovensko pomembnih umetnostnozgodovinskih problemov. V drugem prispevku *Celjski Stari grad, posebno v 16. stoletju*, avtor na kratko skicira gradbeno zgodovino Starega gradu v Celju, pri čemer se ustavlja le pri tistih njegovih razvojnih etapah, ki so še predmet strokovne diskusije. Gre za izvor in nastanek gradu, njegovo prvotno razmerje do naselbine pod njim, za prvotno obliko grajskega jedra, itd. Med leti 1748 in 1846 je bil grad razvaljen, toda že od 1882 predmet varstvenih posegov, ki so se v zadnjih letih spremenili v največji raziskovalni projekt srednjeveške grajske kulture pri nas.

Tem razpravam v prvem zvezku sledijo ocene samostojnih publikacij. Dr. Bruno Hartman ocenjuje Celjski zbornik (1986); Miroslava Grašič zbornik z naslovom *Zdravstvena služba v narodnoosvobodilni vojni na mariborskem območju 1941—1945* (1986); Jože Curk zbornik *Rogatec 1283—1983* (1985) in Zbornik med Bočem in Bohorjem (1984); Tone Petek ocenjuje *Plavljenje lesa po Dravi, Savinji in Savi* avtorja Ivana Juvana (1986); Vili Vuk — knjigo *Raziskovalci slovenskega življenja* avtorja Vilka Novaka (1986); dr. Milan Ževart pa *Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945*, druga knjiga (1987) avtorja dr. Toneta Ferencu.

Drugi zvezek začne serija treh razprav oziroma referatov znanstvenega posvetovanja z naslovom *Revolucionarna gibanja med vojaki v Mariboru 1918—1941*. Prva razprava v tej seriji avtorja dr. Milana Ževarta z naslovom *Vojaški upor v Mariboru in na Koroškem julija 1919* je nastala predvsem na podlagi arhivskega gradiva in obravnava upor vojakov 45. pešpolka, konjeniškega in topniškega polka v Mariboru in na Koroškem julija 1919, njegove vzroke in značaj upora oziroma namene upornikov.

Novinar Janez J. Švajncar ugotavlja v prispevku *Slovenska vojska 1918/19 in upor julija 1919*, da je

bil vojaški upor 22. julija 1919 v Mariboru in v Mariborskem pehotnem polku na Koroškem izraz narodne revolucionarnosti slovenskih vojakov na čelu s podoficirji. Razlog za upor je bilo razočaranje nad kraljevino in velikosrbsko armado in želja po demokraciji, povod pa znižanje mezde. Zlasti na podlagi poročil policijskega komisariata in okrajnega glavarstva v Mariboru je dr. Miroslav Stiplovšek prikazal v razpravi *Stavkovni boji julija 1919 na mariborskem območju* potek splošne politične stavke 20. in 21. julija, s katero stavkovno gibanje leta 1919 doseže svoj višek in njene vplive na vojaško upornišvo. Dr. Mirko Križman v prispevku *Jezikovna sedanjost v Radgonskem kotu s socialnolingvističnih vidikov* prikazuje več vrst interferenc med prleškim in prekmurskim narečjem in standardno nemščino ter nemškim narečjem. Ugotavlja, da standardno slovenščino vse generacije slabo obvladajo, brati in pisati je večinoma ne znajo. Med Slovenci nastaja dislogija in trend monolingvalnost z nekaj šibke, interferenčno obeležene slovenske kodizacije.

Prispevek dr. Sergeja Vrišerja *Nekaj novih ugotovitev v našem baročnem kiparstvu* je razdeljen na tri dele. V prvem obravnava Florjanov oltar v cerkvi sv. Primoža in Felicijana nad Gornjim Gradom, ki je po vsej verjetnosti delo ljubljanske rezbarske delavnice in je soroden oltarjem rezbarja Jerneja Plumbergerja. V drugem delu avtor ugotavlja, da je kip Imakulata v Volkmajerjevem prehodu v Mariboru delo graškega mojstra Janeza Jakoba Schoya. Tretji del pa je posvečen velikemu oltarju Alojzijeve cerkve v Mariboru. O avtorstvu »ABECEDARIUMA SZLOWENSZKO« iz leta 1725 razpravljal Mihael Kuzmič. Na podlagi objavljenih štirih pisem profesorjev J. C. Lercha (Dunaj) in F. W. Beera (Bratislava), ki jih hrani Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Handschriftenabteilung v Berlinu v zapuščini A. H. Franckega ugotavlja, da je avtor prekmurskega tiska z naslovom »ABECEDARIUM SZLOWENSNSZKO ZA DROBNO DETZO« iz leta 1725 petrovski pastor evangeličanske cerkve Mihael Kerčmar (okr. 1698—1750).

Jože Curk, diplomirani umetnostni zgodovinar, v prispevku *Grad Gornji Maribor* iz analize zgodovinskih virov in začetih arheoloških izkopavanj zaključuje, da grad ni mogel nastati pred začetkom 12. stoletja, ko so bili ustanovljeni pogoji za osvojitve severnih predelov Slovenskih goric do Radgone in Radenec. To je pospešilo razvoj Maribora kot naselbine ne pa gradu, ki je z letom 1192 zgubil veljavo rezidenčnega objekta, z letom 1528 utrdbe, leta 1784 pa je bil porušen. Nanj spominja le še klasicistična Marijina kapela vrh Piramide.

Mariborski grad je bil okoli leta 1100 prestolnica obširne dežele in zatem sedež največjega zemljiškega gospostva na Slovenskem. Okoli leta 1200 se je gospostvo ločilo na večje spodnje in skromnejše zgornje. Iz urbarjev, davčnega seznama, poimenskih popisov sodnih in tlačnih zavezancev ter imenjske cenit-

ve iz 16. stoletja spoznamo ljudi v blizu 130 krajih in nad 100 vinorodnih okoliših, zaključuje dr. Jože Koropec v razpravi *Mariborski grajski zemljiški gospostvi v 16. stoletju*. Leta 1978 sta bili na vaškem travniku južno od Čikečke vasi odkriti dve gomili, ki jih je lastnik pri spreminjanju travnika v njivsko površino izravnal in pri tem naletel na več fragmentov rimske keramike in žganino. Pri zaščitnem izkopavanju je bil v vsaki gomili odkrit žgan grob s pridatki, ki opredeljujejo nastanek gomil v čas konec 2. stoletja, poroča Irena Horvat-Šavel v prispevku *Zaščitno izkopavanje gomil v Čikečki vasi*.

V drugem delu drugega zvezka Jože Curk ocenjuje knjigo *Gradovi na Slovenskem* (1986) avtorja Ivana Stoparja ter obsežno in po opremi bogato monografijo dr. Jožeta Mlinariča: *Kostanjeviška opatija 1234—1786* (1987); Vili Vuk pa knjigo Slovenska kolledniška dramatika (1986) avtorja Nika Kurenta.

Glede na zgoraj predstavljeno vsebino Časopisa za zgodovino in narodopisje, letnik 58, nova vrsta 23, lahko zaključimo, da so oblikovalci publikacije ostali zvesti načelom, ki so jih zadali njihovi predhodniki, avtorji prispevkov pa so nam odkrili pomembna nova dognanja svojih raziskav in s tem dodali še nekaj kamenčkov v mozaik zgodovine slovenskega naroda.

Miroslav Novak

Idrijski razgledi, XXXII, št. 2, Idrija 1987, 144 str.

Med krajevne revije, ki so se s pestrostjo in tehtnostjo svojih prispevkov lepo uveljavile v svojem »matičnem« področju, hkrati pa odmevajo tudi v širšem slovenskem prostoru, so nedvomno Idrijski razgledi, značilni in zanimivi tudi zaradi dejstva, da jih izdaja idrijski Mestni muzej, seveda ob nujnem finančnem sodelovanju Raziskovalne ter Kulturne skupnosti, kot tudi tovrstnega razumevanja nekaterih gospodarskih organizacij.

Idrija je stoletja živela s svojim rudnikom in zato je povsem razumljivo, da so prav njemu posvečeni uvodni prispevki v najnovejši številki revije. Tako piše direktor Rudnika živega srebra v Idriji, Jakob Martini o *kriznem desetletju rudnika* od znanega sklepa leta 1976 o prenehanju pridobivanja živega srebra, geolog dr. Jože Čar o *rudarsko-geoloških razlogih za zapiranje idrijskega rudnika* ter geolog mag. Marko Cigale o *programu postopnega popolnega in trajnega zapiranja rudnika*. Zadnja dva prispevka sta tudi opremljena z ustreznimi risbami in tabelami.

Ena od zelo odmevnih kulturnih prireditev v Idriji so muzejski večeri. Na enem od njih je kustos dokumentacije v Mestnem muzeju Idrija, Tomaž Pavšič, predaval o *Idriji med Primorsko in Kranjsko in njeni zgodovini*, njegov prispevek pa je objavljen v najnovejši številki Idrijskih razgledov. Dr. Milica Kacin-

-Wohinz z ljubljanskega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v svoji razpravi predstavlja *zgodovinski razvoj primorskih Slovencev med obema vojnama* s posebnima prilogama obsojenih protifašistov z Idrijskega in Cerkljanskega. Dr. Pavla Jerina-Lah piše o *sprejemanju ranjencev v »svojo« partizansko bolnišnico Pavlo*. Njen prispevek je nastal na podlagi temeljite analize sprejemov 585 ranjencev v letih 1944 in 1945, ki je zajeta v več preglednih tabelah.

Stomatolog dr. Rafael Podobnik predstavlja *delovanje »zaganjalnikov«* — zanimivih kraških izvirov, ki v določenih časovnih obdobjih spreminjajo iztok vode, gozdarski strokovnjak dr. Franjo Kordiš razpravlja o *trdoživosti naravnega gozda* in škodljivih posledicah prevelikega izsekavanja, arhitekti Cveto Koder, Silvij Jereb in Hedvika Petrič pa predstavljajo svojo *zamisel prostorske, arhitektonske in hortikulture ureditve brežin reke Idrijce*.

Literarni rubriki, v kateri objavljata svoje pesmi vzgojitelj Dušan Moravec in svobodni umetnik — literat Andrej Lutman, sledijo ekološki prispevki dr. Franja Kordiša o *onesnaženem zraku* in njegovih posledicah na gozdovih, geologa Jožeta Janeža o *kvaliteti pitne vode*, direktorja Komunale Idrija ing. Antona Velikajna o *komunalni dejavnosti in varstvu okolja*, gozdarskega inženirja Ignacija Pišlerja o *gradnji gozdnih poti in cest* ter varstvu okolja, in Jakob Martinija o *reciklaži živega srebra*.

Nekrologu Tomaža Pavšiča, posvečenem leta 1987 umrlem rudarskem strokovnjaku ing. Ivanu Gantarju, sledi zanimiv prispevek tržaškega geologa dr. Ruggera Calligarisa o *listinah, najdenih v Trstu*, ki govorijo o Idriji med leti 1797 in 1813, ko so se v njej trikrat zadrževali Francozi, prispevek upokojenega uslužbenca Janeza Jerama o *zdravstvu v Idriji v času dr. Ivana Hribernika* (1897—1975) in razmišljanja Jožeta Čara, na kateri dan naj bi Idrijčani *praznovali krajevni praznik* (predlaga 22. junij v spomin na ta dan leta 1508, ko so naleteli na bogato žilo cinobrove rude in šele s tem začeli pravo izkoriščanje rudnika).

Posebna rubrika je posvečena tudi poročilom o *raziskovalni dejavnosti v idrijski občini*. Prispevke o tem objavljajo Jože Čar, arheolog Ivan Turk iz ljubljanskega Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter geograf Herman Mikuž iz ljubljanskega Zavoda za raziskavo materiala in konstrukcij. Številko je likovno opremil akademski slikar Rafael Terpin.

Tudi po tej zelo skromni predstavitvi najnovejše številke lahko upravičeno zaključimo, da revija Idrijski razgledi uspešno nadaljuje svoje vsestransko poslanstvo. S svojo pestro vsebino, namenjeno tako objavljanju prispevkov iz preteklosti Idrijskega in Cerkljanskega, kot tudi prestavljanju sodobnih vprašanj iz zelo različnih področij, približuje »svoj konec« geografsko in poklicno zelo pisanemu krogu uporabnikov.

Andrej Vovko

Primorski slovenski biografski leksikon, 13. snopič, Gorica 1987.

Prvih šest snopičev je uredil uredniški odbor, naslednjih sedem pa dr. Martin Jevnikar. Leksikon izdaja Goriška Mohorjeva družba od leta 1974.

13. snopič Primorskega slovenskega biografskega leksikona (PSBL) obsega 221 gesel od Rebule (Alojza) do Sedeja (Frančiška Borgie), ki jih je napisalo 60 sodelavcev. Leksikon se približuje zadnjim črkam in zaokroža se delo, ki v bistvu označuje individualno zgodovino Primorcev. Posebej za tista področja in obdobja, ki so v zgodovinisju še nepopolno obdelana, so gesla v PSBL dragocen vir podatkov. To je šlo včasih na škodo sorazmerja dolžine posameznih gesel glede na pomen oseb, ki jih predstavljajo.

PSBL tako služi na več nivojih: pri znanstveni obravnavi ustvarjalnih primorskih Slovencev, pri preseganju meje, ki je razdelila Primorsko, pri utrjevanju narodne zavesti posebej, ker jasno prihaja do izraza ustvarjalna moč Goriške in Trsta pred prvo svetovno vojno, oziroma do prevlade fašizma. Pri tem ne razumemo, da si PSBL zaradi administrativnih ovir težko utira pot čez meje v republiko Slovenijo. Premik na bolje je bila predstavitev obravnavanega snopiča v Sežani, ki so jo pripravili dr. Marija Češčut, dr. Branko Marušič in dr. Martin Jevnikar.

Zgodovinska usoda Primorske je povzročila, da je med gesli manj gospodarstvenikov in ekonomistov, več pa je šolnikov, kulturnih in narodnoobrambnih delavcev (tigrorcev). PSBL ni omejen niti časovno niti ideološko. Vseh 13 snopičev obsega skupno 320 strani.

Peter Stres

Bamberška gozdna reda za Kanalsko dolino in bleiberški okoliš 1584. Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem IV., (Prepis prevod in komentar: Darja Mihelič, Ljubljana 1987, 132 str.

Že nekaj let je, kar je VTOZD za gozdarstvo Biotehniške fakultete v Ljubljani začel s serijo objav starejših virov za zgodovino gozda in gozdarstva. Zanimivo in premalokrat upoštevano gradivo so gozdarski strokovnjaki zastavili kot kolektiven projekt skupaj z zgodovinarji in izpričali visoko stopnjo ti. »historične zavesti«, ki pri tehnični inteligenci ponavadi manjka ali pa je omejena le na redke amaterske tehnohistorike, ki raziskujejo zgolj iz osebnega zanimanja. Rezultati so zato včasih malce smešni za profesionalne zgodovinarje, ko tehniki na novo odkrivajo že dolgo znane osnovne stvari. Gozdarji pa so za zgodovino stroke in gozdov začeli »ad fundus« — z objavami in prevodi pravnih določil, ki se posvečajo gozdovom. Tako imajo dosedanje objave ortenbur-

škega gozdnega reda iz 1406, terezijanskega iz 1771 in bamberskega iz 1584 enako koncepcijo: komentar vira, vsebinske in paleografske značilnosti, faksimile, prepis in prevod vira, ponekod tudi krajša bibliografija in registri.

Lična in enostavna zunanja oblika izpričujeta ekspeditivnost pri izdaji in željo po nadaljevanju serije. Zato pa moramo opozoriti na nesolidno uredniško politiko, ki je morda sad prevelikih ambicij tako odgovornih ljudi kot same fakultete, ki je navsezadnje izdajatelj. Gre za nepotrebno anonimnost tistih, ki so opravili večino posla — avtorjev objav. Tako je v objavi bamberskih gozdnih redov iz 1584 ime avtorice prepisa, prevoda in komentarja Darje Mihelič le v katalogizacijskem okvirčku na drugi strani, povsem enakovredno z urednikom. Celo ime tiskarja knjižice je bolj razvidno! Popolna anonimnost, ki vlada tudi v obeh drugih objavah, je neprofesionalna in zavajajoča malomarnost, ki tudi otežuje iskanje, citiranje in katalogiziranje publikacije. Tu bi izdajatelj moral spremeniti svoja načela v prid avtorjem. A o tem dovolj besed. Navsezadnje je tako serija kot posamezne objave zelo dobra in zasluži nekaj lepših besed.

Gozdni redi predstavljajo poizkus pravne ureditve gospodarjenja z gozdovi od poznega srednjega veka do obdobja začetkov državne regulative v 18. stoletju. Najstarejši znani gozdni red za slovensko ozemlje je ortenburški iz 1406. Več pa jih je nastalo v 16. stoletju. Tako tudi oba reda bamberske škofije iz 1584 za gozdove v Kanalski dolini in na bleiberškem teritoriju na Koroškem, ki jih je objavila Darja Mihelič.

Gozdni redi so nastajali po posameznih večjih gospostvih, kjer je zaradi samovoljnosti uporabnikov (podložnikov, fužinarjev, oglarjev, tesarjev itd.) prihajalo do ekspanzivnega izsekavanja in krčenja gozdnih površin brez dovoljenja gospostva. Imeli so naloge, da jasno in natančno določijo pogoje za uporabo in vzdrževanje gozdov ter zagotove levji delež dohodkov od gozdov samemu lastniku gospostva. Zato je narava gozdnih redov izrazito restriktivna do vseh interesentov, na kar opozarjajo visoke kazni za kršilce (v bamberskih gozdovih za prepovedano sečnjo od 10 krajcarjev do 5 goldinarjev za deblo, za sečnjo ob cestah najvišjo telesno in denarno kazen zaradi nevarnosti proženja plazov za goljufanje pri oglarjenju 6 goldinarjev). Obenem pa je gozdni red določal delo gozdnih mojstrov ter obveznosti vseh koristnikov do gosposke. Vsaka, še tako majhna pravica je morala biti natančno določena, omejena in, če je bilo le mogoče, tudi finančno pogojevana. Poleg tega določila redi ponavadi skušajo doseči čim smotrnejšo izrabo in zaščito gozdov. Tako je bamberska škofija z objavo gozdnih redov izničila vse starejše dvomljive podelitve pravic kmetom in številnim fužinarjem ter oglarjem na svoji posesti. V prihodnje, je določal red, je gozdni mojster edini, ki odkazuje les za uporabo.

Bamberska reda gresta pogosto v zelo zanimive po-

drobnosti: določata višino sekanja vej (do višine iztegnjene roke s sekiro) in debel, ščitita mlada drevesa, določata les za kurjavo (npr. vrhove debel za hlude), ukazujeta, naj sodniki v Kanalski dolini hranijo les za postavitev stojnic do vsakega naslednjega letnega sejma, saj je to vplivalo na manjše izsekavanje itd. Reda sta se posvečala tudi lovu in paši, ki sta bila prostorsko in kvaliteto omejena. Posebej pa sta prepovedovala izsekavanje zaradi pridobivanja polj in travnikov. Veliko določil zadeva fužinarje, oglarje (stalna velika poraba lesa) ter sosednje beneške podložnike, ki jim je Bamberg seveda prepovedoval sekanje lesa. Obrtnikom in kmetom je določal takse, ki so precej variirale, odvisno od potreb in namenov posameznikov. Oba reda vsebujeta tudi nekaj cen za les, ki pa jih moramo jemati z rezervo, saj gre za predpise in določitve kazni, ne pa za dejansko stanje na trgu, njegovih nihanj in sprememb razmerij.

Pri vseh določilih moramo imeti pred očmi, da je gospostvo gozdna reda kot taka izdalo zato, ker so se te kršitve v resnici dogajale, ne vemo pa, v kolikšni meri so se odtelej nove odločbe upoštevale oziroma izvajale. Daljšemu in obsežnejšemu redu za Kanalsko dolino sledi torej tudi red za bleiberški okoliš istega gospostva, ki pa je le skrajšana varianta prvega za razmere na Koroškem.

Objava obeh bamberških gozdnih redov je, kot že rečeno, opremljena s potrebno uvodno predstavitvijo paleografskih in vsebinskih značilnosti, z edicijskimi načeli, faksimili, prevodom (mimogrede, ki je zelo lep) ter natančnim imenskim in stvarnim registrom. Na kratko — tako, kot je potrebno pri dobri ediciji. Mislim, da bi bilo sčasoma potrebno napraviti tudi nekaj primerjav in analiz gozdnih redov z gozdnimi določili, ki se navajajo v reformiranih urbarjih iz konca 16. stoletja. Seveda je to le pobožna želja. Za knjigo in serijo velja, da jo je vredno prebrati in nadaljevati, pa čeprav bo za to potrebno podreti še kar nekaj dreves.

Dušan Kos

Tatjana Hojan: Mihael Vošnjak, Ljubljana 1987, 26 str.

Plodno sodelovanje med Slovenskim šolskim muzejem in Ljubljansko banko se je začelo leta 1976 s pripravo razstave o pionirju šolskega varčevanja pri nas, vzornem učitelju Petru Musiju, nadaljevalo pri pripravi razstave o šolskem varčevanju s spremljajočim katalogom leta 1977 ter s knjigo avtorjev Francea Ostanka, Aleksandra Videčnika in Andreja Vovka Šolsko varčevanje iz leta 1984. Pozitiven odmev te knjige med mladimi varčevalci in med pedagogi je porodil misel, da bi posebni publikaciji posvetili dvema pionirjema varčevanja: že omenjenemu Petru Musiju

ter Mihaelu Vošnjaku. Publikaciji sta bili zamišljeni kot živahno pisani ter ilustrirani in namenjeni kar najširšemu krogu bralcev različne starosti in izobrazbe.

Delavka Slovenskega šolskega muzeja, Tatjana Hojan, je leta 1985 pripravila publikacijo o Petru Musiju, leta 1987 pa še podobno knjižico o Mihaelu Vošnjaku iz znane šoštanjske usnjarske družine, železniškemu inženirju ter mlajšemu bratu dr. Josipa Vošnjaka. Oba sta danes na izviran način povezana z varčevalno dejavnostjo Ljubljanske banke med mladino, saj ta od leta 1977 dalje nagraduje neuspešnejše mlade varčevalce v pionirskih in mladinskih hranilnicah z Musijevo značko, najprizadnevnejše mentorje šolskih hranilnic pa z Vošnjakovo plaketo.

Knjižica je pisana poljubno in lepo ilustrirana ter oblikovana privlačno za mlajše bralce, avtorica pa je svoj tekst, ki ga poživljajo mnogi citati, napisala na podlagi študija virov ter literature o Mihaelu Vošnjaku in njegovi dobi. Delo je zelo pregledno razdeljeno na več poglavij, posvečenih Vošnjakovemu življenjepisu, poslanskem delovanju, publicističnem delu, delovanju na področju hranilništva, kjer mu je njegova dejavnost upravičeno prinesla naziv »oče slovenskega zadružništva«. To slednje poglavje zavzema tudi večino knjižice, v njem pa velja med drugim opozoriti na avtoričino zelo nazorno razlago združniških sistemov Schulza in Raifeisna. Zelo koristni so tudi ključni povzetki vsebine publikacije v srbohrvaščini, makedonščini, italijanščini, nemščini in angleščini.

Obe publikaciji, tako Musijeva kot Vošnjakova sta nedvomno zelo koristna prispevka k približevanju življenja in dela pomembnih zgodovinskih osebnosti kar najširšemu krogu bralcev in za svoj posrečeno izbran pristop zaslužijo tako avtorica Tatjana Hojan kot tudi Ljubljanska banka ter Slovenski šolski muzej vse priznanje. Ob tem bralec lažje odpusti neke prav nerodne tiskovne napake, med njimi zelo različne Mihaelove rojstne letnice.

Andrej Vovko

Tatjana Hojan, Slovenski učitelj 1872—1877: Bibliografsko kazalo, Ljubljana 1988, 104 str.

Marca 1988 je Slovenski šolski muzej izdal novo publikacijo, Bibliografsko kazalo za časopis Slovenski učitelj, ki je izhajal v letih od 1872 do 1877. Pripravila in uredila ga je Tatjana Hojan. V uvodu je najprej nakazala zgodovinski razvoj in prikazala značaj Slovenskega učitelja. To je bil namreč časopis, ki je ves čas izhajanja ostro nastopal proti nemškutarskim učiteljem in šolskim nadzornikom, zato so ga leta 1876 in 1877 večkrat konfiscirali; njegov glavni urednik in v bistvu »njegova duša« Ivan Lapajne se je mo-

ral zagovarjati pred sodiščem. Naročniki Slovenskega učitelja so bili včasih zadovoljni s svojim časopisom, včasih pa tudi ne. Največja odlika časopisa pa je bila ta, da je prinašal vrsto drobnih vesti in obvestil, ki jih je takratni učitelj težko dobil. Okoli Slovenskega učitelja je Ivan Lapajne zbral vrsto sodelavcev, ki so leta 1874 ustanovili *Učiteljsko društvo za slovenski Štajer*.

Leta 1876, posebej pa leta 1877 je Slovenski učitelj zabredel v hudo finančno krizo, vrhu tega pa je Ivan Lapajne odšel na novo delovno mesto na Kranjsko in ni več sodeloval pri Slovenskem učitelju niti pri Učiteljskem društvu za slovenski Štajer. Zaradi vseh teh vzrokov je leta 1877 Slovenski učitelj nehal izhajati; po zagotovilih njegovih sodelavcev pa naj to ne bi povzročilo razpada Učiteljskega društva za slovenski Štajer. Vendar le-tega osnovni temelj ni več povezoval, nesloga med učitelji je povzročila, da je propadlo tudi to.

Najprej je bibliografija urejena po letnikih, vsak letnik vsebuje popis z naslednjimi podatki: naslov, letnik, leto, podnaslov, izdajatelj in založnik, urednik, kraj izida, tiskarna in obseg. Nato je avtorica razdelila gradivo v manjše enote po tematiki v veliki skupini Pedagogika.

V podskupinah je članke navajala po abecednem vrstnem redu njegovih avtorjev, popisala pa je avtorja, naslov članka, leto izida časopisa, v katerem je članek izšel, datum izida in zaporedno številko časopisa v letniku ter stran. V uvodu je omenila, da je pri ugotavljanju avtorjev naletela na velike težave, ker so mnogi članki nepodpisani in jih je morala ugotavljati sama, oziroma navesti, kdo bi bil domnevni avtor. V vsaki podskupini so na koncu zato kronološko navedeni še članki, ki niso bili podpisani, pa jim ni bilo mogoče ugotoviti avtorjev. Od rubrik ni upoštevala razpisov natečajev, naznanil, razpisov službenih mest ter sprememb pri učiteljstvu. Za boljšo orientacijo je na koncu dodala še predmetno kazalo, krajevno in abecedno avtorsko kazalo.

Bibliografsko kazalo je publikacija, ki bo pomagala raziskovalcem, da se bodo lažje znašli v raznovrstnem gradivu, ki ga ponuja Slovenski učitelj, žal pa imamo v našem zgodovinopisju takih še vedno premalo.

Alenka Kačičnik

Carlo M. d'Attems primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774, vol. I., Studi introduttivi, Gorizia 1988, 190 str.

L'Istituto per la storia sociale e religiosa je 8. aprila letos (1988) v Gorici priredil okroglo mizo posvečeno osebi, delu in pomenu prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attems. V nabito polni dvorani Attemsove palače v Gorici so predavatelji predstavili

obsežen raziskovalni program, pri katerem sodelujejo zgodovinarji iz Italije, Slovenije in Avstrije. Goste je najprej pozdravil predsednik inštituta, prof. Fulvio Salimbeni. »Proučevanje dokumentacije, ki nam bo pomagala osvetliti življenje in delo nadškofa Attems, je za Gorico izrednega pomena,« je dejal prof. Salimbeni. »Skoraj dveletno sodelovanje italijanskih, slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev pri projektu Attems je namreč postavilo Gorico nekako v središče srednjeevropskega prostora. S svojim delom na kulturno znanstvenem področju uresničujemo cilje, ki so si jih naše dežele postavile v okviru programa Alpe-Jadran.«

Prof. Gabriele De Rosa (Rim) je v prvem predavanju poudaril, da so raziskave osebnosti, življenja in dela goriškega nadškofa Attems izredno pomembne za boljše poznavanje (kot je rekel) »evropskega konteksta 18. stoletja.« Prof. Bogo Grafenauer je nato orisal socialno kulturni položaj Slovencev v goriški nadškofiji v času nadškofa Attems, dr. France M. Dolinar je opozoril na pomen arhivskih virov o nadškofu Attems za slovensko zgodovino, prof. Grete Klingenstein (Graz) je razkrivala povezavo med ekonomijo, državno birokracijo in mednarodno cerkveno politiko v kompleksu terezijanskih in jožefinskih reform v takratni Avstriji, don Luigi Tavano pa je nakazal »evropsko dimenzijo« Attemsove osebnosti.

Okrogla miza je opozorila na dva velika projekta, ki potekata vzporedno. Prof. De Rosa je že pred leti dal pobudo za kritično izdajo vizitacijskih zapiskov nadškofa Attems, za katere pravi Alessandra Martina, da so pravi »zgodovinski spomenik goriške cerkve. Nobeno drugo pričevanje ni tako naddrobno, vestno in prežeto s tolikšno življenjsko skušnjo, da bi iz njega bolje spoznali gnotne in moralne razmere krajevnega prebivalstva« (39). Ali kot je zapisal De Rosa v uvodni predstavitvi knjige Carlo M. d'Attems, primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774 (Gorizia 1988): »To dokumentarno gradivo je izrednega zgodovinskega pomena, če želi kdo spoznati ne le stopnjo kulture in mišljenja krajevnih prebivalcev, temveč tudi zapletena vprašanja cerkvene organizacije, ki je morala uskladiti v okviru tridentinskih predpisov številna izkustva in tradicije podložnikov. Branje poročil o teh vizitacijah nas čedalje bolj potrjuje v prepričanju, da je mogoče ustvarjati zgodovino, privlačno zaradi njenih družbenih prepletov, z gradivom, ki bi mu lahko rekli duhovni zemljepis. Kajti opisuje nam potovanja, ki so hkrati stvarna in duhovna, miselna in kulturna ter jih označujejo katekizmi, znanstvena teorija, čaranja, molitve in pobožnost. Ne gre torej za cerkveno zgodovino kot tako, marveč za takšno zgodovino, v kateri nam področje pravnih uredb pomaga razumeti, tudi preko nasprotij, verovanja in miselnost večnarodnostne stvarnosti sredi političnih razmer habsburškega reformizma, ki pa ji je to okolje hkrati nedomače« (11-12).

Kot lahko zaslutimo iz prispevkov v navedeni knji-

gi, je bil nadškof Attems v mnogih ozirih izjemna osebnost. Prof. De Rosa upa, da bo na mnoga vprašanja, ki jih je zastavila okrogla miza in so nakazana v navedeni knjigi, mogel dati odgovor znanstveni simpozij, ki ga L'Istituto per la storia sociale e religiosa načrtuje oktobra letos (od 6. do 8. 10. 1988) v Gorici. Ohranjeni vizitacijski zapisniki jasno pričajo, da je bil nadškof Attems v prvi vrsti »dušni pastir« — kot navadno pravimo. Osnovna značilnost njegove škofovske službe je bila stik z ljudstvom, »kar dokazujejo njegovi pogostni pastorski obiski. Pri tem ni spregledal nobenega okraja svoje obširne škofije. Obiski so mu odkrili težave in stvarne duhovne potrebe vernikov. Vizitacije niso potekale v birokratskem in notarskem duhu, marveč z vzgojnimi prijemi. Nadškof je želel, naj božja beseda pride do vernikov neposredno, zato je navadno govoril v njihovem materinem jeziku. Poleg italijanskega je uporabljal tudi slovenski, nemški in furlanski jezik«, je zapisala A. Martina v biografskem orisu nadškofa Attemsa (38–39). Zato so seveda ti vizitacijski zapisniki izjemnega pomena tudi za zgodovino dežel, ki jih opisujejo. V največji meri prav za slovensko zgodovino, saj je v tem času (z izjemo župnij ljubljanske škofije) goriška nadškofija segala vse do Drave.

Nič čudnega torej, če je L'Istituto per la storia sociale e religiosa v Gorici pobudo prof. De Rosa navdušeno sprejel. Od samega začetka (december 1986) so k sodelovanju povabili tudi kolega iz Slovenije in Avstrije. Na sestankih znanstveno organizacijskega odbora smo pregledali obsežno gradivo Attemsovih vizitacij (25 zvezkov velikega formata), izdelali enotna načela za transliteracijo teksta in kritične opombe. Dogovorili smo se, da bo uvodna študija vsakokrat objavljena v vseh treh jezikih (italijansko, slovensko, nemško). Po teh enotnih načelih bo vsaka dežela objavila tekste tistih vizitacij, ki zadevajo njihovo ozemlje, tako, da bo ob koncu nastala enotna zbirka vseh Attemsovih vizitacijskih zapisnikov.

Zaradi teritorialne razsežnosti goriške nadškofije na današnjem slovenskem ozemlju, čaka slovenske zgodovinarje najboljše delo. Prvi sadovi se že kažejo. Prof. Ožinger (Pokrajinski arhiv Maribor) je obdelal že dve vizitaciji celjskega arhidiakonata (1751 in 1756, 410 tipkanih strani). Italijanski kolegi so obljubili izdelati neke vrste vodnik po arhivskih virih v Gorici, ki kakor koli zadevajo osebnost in delo nadškofa Attemsa. Svojo obljubo so izpolnili s knjigo, ki so ji dali podnaslov *Studi introduttivi* (slovenski prevod *Uvodna raziskovanja* je nekoliko ponesrečen). Izdajatelja knjige, L'Istituto per la storia sociale e religiosa in L'Istituto per gli incontri culturali mitteleuropei sta se potrudila, da sta oba pripovedna teksta, uvodno razmišljanje prof. De Rosa in življenjepis nadškofa Attemsa, ki ga je napisala Alessandra Martina, prevedena še v slovenščino in nemščino in tako dosegljiva najširšemu krogu bralcev, ki jih ta tematika zanima.

Gabriele De Rosa je v svojem uvodnem zapisu

(*Presentazione* 7–9, slovenski prevod Drago Butkovič 11–13, nemški prevod Brigitte Hammer Pagana 15–18) podal oceno Attemsa kot škofa in cerkvenega kneza ter ovrednotil pomen njegovih vizitacijskih zapisnikov kot zgodovinskega vira. Njegova ocena je polna navdušenja. Nadškofa Attemsa postavi ob bok najvidnejšim predstavnikom italijanskega reformnega episkopata.

Ob njegovih zanosnih besedah, tudi v osebnem pogovoru z njim na sestankih znanstveno organizacijskega odbora za objavo Attemsovih vizitacijskih zapisnikov, pa sem včasih vendarle pogrešal kritično soočanje Attemsovih prizadevanj za obnovo verskega in nramnega življenja v goriški nadškofiji s podobnimi prizadevanji njegovih sodobnikov — škofov. V čem se pravzaprav goriški nadškof Attems loči od svojega daljnega sorodnika ljubljanskega škofa Ernesta Amadeja Attemsa (1742–57), ki je v petnajstih letih svojega škofovanja v Ljubljani prav tako večkrat prepotoval vso škofijo, obiskal sleherno cerkev, se pogovarjal z duhovniki in ključarji kot predstavniki laikov, odpravljal napake in gradil nramno in versko življenje v svoji škofiji po načelih tridentinskega koncila? Le da je bila njegova škofija bistveno manjša. Ni ga sicer bremenila služba metropolita, teritorialna in juridična razdrobljenost njegove škofije pa ga je včasih postavljala pred skorajda nerešljive probleme. Sedem zvezkov njegovih vizitacijskih zapisnikov priča o podobni pastoralni vnemi, kot pri njegovem goriškem sorodniku. Zato so ti vizitacijski zapisniki nedvomno izredno dopolnilno gradivo Attemsovih vizitacij. Pomagajo nam namreč zapolniti vrzeli v slovenskem prostoru v času goriškega nadškofa Attemsa in jih bomo pri izdaji vizitacijskih zapisnikov nujno morali upoštevati.

Še bolj zanimiva je seveda primerjava z drugim ljubljanskim škofom, namreč Janezom Karlom Herbersteinom (1772–87). Herbersteina je evropsko in slovensko zgodovinopisje v veliki meri po krivici ožigosalo kot janzenista in »najbolj radikalnega jožefinca«. Če odmislimo cerkveno politične zaplete, v katerih se je Herberstein znašel zaradi nemogočih cerkvenih upravnih razmer ljubljanske škofije, je Herberstein v svoji pastoralni vnemi celo bolj »tridentinski« ali če hočete »Boromejski« kot Attems sam, ki velja za vzor cerkvenega kneza in škofa. Zato bo ob proučevanju vizitacijskih zapisnikov goriškega nadškofa Attemsa vsaj za slovenski prostor nujno pritegniti tudi Herbersteinove vizitacijske zapisnike.

V drugem prispevku je Alessandra Martina (*Carlo Michele dei conti d'Attems. Profilo biografico*, 19–31, slovenski prevod D. Butkovič 33–44, nemški prevod Eva Uekermann Sciarillo 45–58) orisala življenje in delo nadškofa Attemsa na podlagi goriških arhivskih virov. V svojem prikazu Martina večkrat poudarja, da je zgodovinopisje popolnoma prezrlo nadškofov delež v cerkvenem, političnem, kulturnem in socialnem življenju Goriške, pa čeprav je praktično na vseh teh področjih oral ledino ali vsaj

zapustil za seboj trajne sledove. Tako je na primer leta 1753 v nadškofijskem dvorcu odprl zastavljalnico, da bi revne obvaroval oderuških obresti. Leta 1754 je prav tako v nadškofijskem dvorcu odprl prvo goriško tiskarno. Leta 1756 je v Gorici odprl bolnico sv. Rafaela za revne in zapuščene otroke. Z ustanovitvijo semenišča leta 1757 pa je Gorica dobila tudi svojo prvo višjo šolo. Vse to je italijansko in avstrijsko zgodovino pisje resda prezrlo. Drži tudi, da nadškof Attems ni dobil mesta v Slovenskem biografskem leksikonu. Ni ga pa spregledalo slovensko zgodovino pisje. Josip Gruden npr. kar obširno spregovori o njem v svoji Zgodovini slovenskega naroda. Opozoriti velja tudi na prispevek prof. Franceta Kralja v Primorskem slovenskem biografskem leksikonu (I. snopič, Gorica 1974, 22—24) v katerem je podal še vedno najbolj zaokrožen oris nadškofovega življenja in dela tudi pod vidikom njegovega pomena za zgodovino slovenskega naroda. Več kot očitno je, da Martina njegovega prispevka ne pozna, čeprav njene sodbe v veliki meri sovpadajo s sodbami prof. Kralja.

V drugem delu knjige je registrirano celotno arhivsko gradivo v goriških arhivih, ki zadeva nadškofa Attemsa in njegov čas. Chiara de Nicolo (*Archivi arcivescovili di Gorizia*, 61—72; *Fondo archivistico Attems-De Grazia*, 83—88) je izdelala neke vrste arhivski vodnik po tistih fondih in zbirkah v Nadškofijskem arhivu in v knjižnici nekdanjega semenišča v Gorici, ki hranijo arhivsko gradivo nadškofa Attemsa. Vsi avtorji so v svojih prispevkih najprej kratko predstavili ustanovo, ki gradivo hrani. Sledi kratek opis fonda, časovna opredelitev arhivskega gradiva, njegova ureditev in stanje ohranjenosti. Nato so še podrobno navedeni vsi važnejši dokumenti ali serije, ki hranijo večjo količino gradiva o Attemsju. Podobno je Alessandra Martina (*Archivio della famiglia Attems*, 89—95) obdelala družinski arhiv rodbine Attems, ki ga hrani zadnji potomec te rodbine, co. Douglas Attems v Lucinico pri Gorici. Luigi Tavano (*Manoscritti della biblioteca civica di Gorizia*, 97—99) pa je v mestni knjižnici v Gorici poiskal rokopise, ki zadevajo nadškofa Attemsa.

Prispevek Lucije Pillon (*Atti delle visite pastorali*, 109—175) daje knjigi značaj izredno dragocenega priročnika vsem, ki se soočajo z obsežnim gradivom Attemsovih vizitacij. V kratkem zgodovinskem zapisu o vizitacijah (111—113) najprej zremo, da je nadškof Attems večkrat prehodil vso škofijo. Na poti je vsako leto prebil približno šestdeset dni. Nekatere dele nadškofije je obiskal tudi večkrat. Pillon nato opo-

zori na nekatere posebnosti v zapisnikih, kot so npr. jezik, poimenovanje krajev in oseb in gradivo, ki je priključeno vizitacijskim zapisnikom (pisma, prošnje, odloki, sezname klera in podobno). V katalogu vizitacijskih zapisnikov (115—119) navede vseh 25 rokopisnih knjig vizitacijskih zapisnikov, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Gorici. Podatki so naslednji: signatura, opis materiala, število strani (nepopolne liste navede posebej), velikost knjige, časovno obdobje vizitacije, kdo jo je opravil, krajevna opredelitev, stanje ohranjenosti in seznam prilog. Najbolj obsežen del njenega prispevka pa je imenski seznam oskrbovanih duhovnjakov (121—165). Gre za topografsko kazalo po abecednem redu krajev. Na prvem mestu je vedno današnja oblika kraja, nato pa so kronološko navedene vse oblike kraja, kot so zapisane v posameznih vizitacijah — vedno s točno navedbo vira in strani v viru. Seznam krajevnih imen (179—190) upošteva nato oblike imen vseh treh jezikovnih področij in pomaga najti zaželeni kraj tako v katalogu kot v posameznih vizitacijskih zapisnikih.

V zadnjem prispevku je Luigi Tavano (*Cronotassi degli arcidiaconi di Gorizia*, 179—190) podal kratek zgodovinski pregled goriškega arhidiakonata in njegov pomen, nato pa navedel osnovne življenjske podatke za goriške arhidiakone od Hyeronima Catta (1574—76) do Sertoria del Mestri (1724—1750).

Tekste poživijo tri zgodovinske karte (v slovenskem prevodu pomotoma prevedeno Majhni zemljevidi), ki prikažejo politično administrativen položaj avstrijskih provinc na ozemlju goriške nadškofije (103), goriško nadškofijo v času nadškofa Attemsa (105, gre za priredbo karte, ki jo je objavil J. R. Kušej v svoji knjigi *Joseph II. und die äussere Kirchenverfassung in Innerösterreich*, Stuttgart 1908) in ozemlje goriške nadškofije v Furlaniji (107).

Na splošno lahko rečemo, da so delavci goriškega inštituta opravili pomembno delo in da bo knjiga izredno dragocen pripomoček vsem tistim, ki se pod različnimi vidiki soočajo s študijem goriškega nadškofa Attemsa, njegove dobe, ter zgodovine narodov, ki so živeli na ozemlju obsežne goriške nadškofije. Naglica v zaključnem delu redakcije knjige je verjetno botrovala nekaterim tiskovnim napakam in premalo izpolnjenim prevodom. Vendar to ne zmanjša pomena, ki ga ima knjiga o Attemsju tudi za slovenskega bralca in slovensko zgodovino pisje.

NAVODILO SODELAVCEM

V želji po enotnejši podobi člankov v Kroniki ter v pomoč novim sodelavcem, je uredništvo pripravilo tole navodilo.

1. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino objavlja krajše izvirne prispevke s področja krajevine zgodovine, pa tudi poročila in ocene tovrstnih posvetovanj, razstav in publikacij.
2. Uredništvo ima pravico tekste jezikovno lektorirati.
3. Prispevke v obsegu največ do ene avtorske pole (t.j. do 16 strani tipkopisa) pošljite na naslov uredništva natipkane samo na eni strani. Število vrstic naj ne preseže običajnih trideset (30), na levi strani pa pustite 3 do 4 cm širok rob.
4. Takemu čistopisu priložite tudi povzetek in sinopsis. *Povzetek* naj predstavi glavne rezultate prispevka (v obsegu do strani in pol oziroma 50 vrstic tipkopisa), *sinopsis* pa naj vsebuje kratek opis prispevka z opozorilom na vire (do 15 tipkanih vrstic) ter podatke o avtorju v zaporedju kakor so v Kroniki v navadi. Uredništvo bo oskrbevalo prevod sinopsisa v angleščino in prevod povzetka v tuj jezik, ki bo zaradi obravnavane tematike najprimernejši; lahko pa za prevode poskrbi tudi avtor.

Primer sinopsisa (ostale podatke vpiše uredništvo):

Mlinarič Jože, dr., arhivski svetovalec, Pokrajinski arhiv Maribor,
62000 Maribor, Glavni trg 7, YU

Posest cistercijskega samostana Rein na Dolenjskem 1275—1693

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. , 198 , str. , cit. lit. 117

Avtor članka obravnava na osnovi arhivskih virov, ki jih hrani opatija Rein pri Gradcu zgodovino posesti tega samostana na Dolenjskem od prve pridobitve v letu 1275 pa do leta 1693, ko je ta prišla v last stiškega samostana.

5. Razdelitev prispevka naj bo logična in pregledna. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo enotni in sicer: podčrtano za razprto in valovito podčrtano za *ležeče* (kurzivno). Kurzivo navadno uporabljamo tudi za citate in objave (delov) virov.
6. Slikovno gradivo (3—4 fotografije na prispevek) priložite posebej in na hrbtni strani označite zaporedno številko legende. Legenda (podnapisi) slikovnega gradiva z navedbo nahajališča vira naj bo priložena na posebnem listu.
7. Vse opombe morajo biti pisane enotno. Ko delo prvič citiramo navedemo ime (ali vsaj začetnico) in priimek avtorja, naslov navedenega dela — če gre za članek še revijo ali zbornik — stran(i) ter kraj in leto izida.

Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do refor-

macije, Ljubljane 1933;

Miroslav Pahor, Fevdalna posest na piranskem ozemlju do konca 13. stoletja, v: Kronika 29, št. 1, Ljubljana 1981, str. 1—8.

8. Pri nadaljnjih navedbah napišemo samo avtorja, kratici n.d. (navedeno delo) in strani.
J. Šorn, n.d., str. 94—97
9. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo (oz. številko fascikla, škatle ali arhivske enote). Temu lahko sledi še opis ali pripomba. Če navajamo isti arhiv oziroma fond večkrat, navadno uporabljamo kratico, ki jo navedemo v oklepaju, če tega nismo storili že na začetku opomb.

Arhiv SR Slovenije (AS), Zbornica za trgovina, obrt in industrijo (TOI), fascikel (fasc.) 309/2 Č—E, Popisni listi industrije;

Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), Mestna občina Celje, fasc. 18, Predsedstveni spisi za leto 1885, prošnja Agnese Tellian z dne 21. 10. 1985.—

10. Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem, opombo pa zaključimo s piko in vezajem.

M. Smole, Graščine nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 171; M. Kos, n.d., str. 182.—

11. Na kratice v tekstu moramo opozoriti na začetku prispevka ali pa v prvi opombi. Pri kraticah upoštevamo določila Slovenskega biografskega leksikona.
12. Pri poročilih oz. ocenah novih publikacij navedemo v naslovu avtorja publikacije, naslov (tudi podnaslov), kraj in leto izida ter obseg.
L'uomo e la vite. Človek in trta, Trieste — Trst 1987, 196 str.
13. Ob koncu teksta naj avtor napiše svoj polni naslov, telefonsko številko in številko žiro računa.
14. Prvi korekturi odtis prispevkov iz rubrik »Članki in razprave« in »Zapiski in gradivo« navadno uredništvo posreduje avtorjem, ki so dolžni po opravljenih popravkih v treh (3) dneh vrniti tekst in korekturni odtis uredništvu. Tekst popravljamo s pomočjo korekturnih znamenj, ki jih najdemo npr. na koncu Slovenskega pravopisa, Ljubljana 1962. Širjenje obsega teksta ob korekturah ni dopustno. Druge korekture opravmo v uredništvu.
15. Avtorje prosimo, da navedena navodila vedno in natančno upoštevajo.

POPRAVEK

V prispevku Janeza Šumrade »Doslej neznano pismo Žige Zoisa iz leta 1813 in njegov odnos do francoske vladavine v Ilirskih provincah« (Kronika 35, 1987, str. 9—12) je treba na str. 9 v prvem stolpcu (5. vrsta od spodaj) popraviti: *Laybach, le 22 May 1813³*., saj je datum objavljenega pisma pomotoma izpadel.

UDK 949.712 Nadlesk"17" Okoliš Stane, študent, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU Nadlesk v zapisih jožefinskega in franciscejskega katastra ter matičnih knjig Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 7—16, cit. lit. 31 Na podlagi ohranjenih katastrskih zapisov (iz Arhiva SR Slovenije in matičnih knjig (iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani in župnijskega arhiva v Starem trgu pri Ložu) poskuša pokazati avtor živo sliko posestnih, družbenih in drugih razmer vasi, ki je živela svoje tiho in odmaknjeno življenje v dolini pod Snežnikom. Oblikovanje vasi iz števnega oddelka v samostojno katastrsko občino je potekalo v času posega centralnih oblasti v nižje upravne enote, ko je katastrska občina postala osnova katastrskega popisa.	UDK 336.1(497.12 Ljubljana)"1811/1813" Vodopivec Peter, dr., izredni profesor na oddelku za zgodovino, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU Prostozidarska loža »Priatelj rimskega kralja in Napoleona« v Ljubljani v luči francoskega gradiva Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 16—23, cit. lit. 37 Članek obravnava nastanek in članstvo francoske prostozidarske lože v Ljubljani (1811—13) na osnovi gradiva Velikega francoskega Orienta, shranjenega v rokopisnem oddelku Bibliothèque Nationale v Parizu. Avtor pri tem opozarja, da so ložo ustanovili francoski oficirji in uradniki, da bi popularizirali prostozidarske ideje v Ljubljani in na Kranjskem, zagotovili francoskim prostozidarjem »zaščito« ob ljubljanskem Orientu in hkrati spodbujali ljubezen do Francije in Napoleona. Med člani se omenja 15 domačinov, torej bistveno manj kot jih je našla avstrijska policija. Tako med ugotovljenimi člani lože med drugim ni najti Valentina Vodnika.
UDK 656.815.3(497.12 Šentožbol) "18" Golob France, dr., konservator, Slovenski etnografski muzej v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU Likovna upodobitev poštne postaje v Šentožbolu Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 23—29, cit. lit. 54 V pričujočem sestavku je predstavljena plastična upodobitev poštne postaje v Šentožbolu, ki je v posesti Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Uvodoma je pred opisom te, za kulturno zgodovino pričevalne upodobitve, podan tudi skromen oris kraja in šentožboltskih poštних mojstrov. Likovna upodobitev šentožboltske poštne postaje predstavlja plastično podobo iz lepenke, papirja, slame in mahu v globokem obodu. Prizor je velik 31,4 x 24,5 cm in je zasteklen. Delo je signirano desno spodaj: Alois Ruda 1842.	UDK 629.7(497.12 Ljubljana)"1784/1913" Sitar Sandi, prof. umetn. zgodovine, urednik pri Ljubljanskem dnevniku, 61000 Ljubljana, Kopitarjeva 2, YU Začetki letenja v Ljubljani Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 30—34, cit. lit. 21 Članek kronološko obravnava letalske pojave v Ljubljani od 1784 do 1913. Do prvega poskusa z letalom 1911 imamo opravka le z balonarskimi dogodki, najstarejši med temi je tokrat prvič natančneje opredeljen. V letu 1911—12 so bili pionirji motornega letenja Lettis, Kjuder z Renčljem in Vidmar. Od 1912 prevzame pobudo vojno, tj. profesionalno letalstvo in tedaj se tudi v Ljubljani sklene obdobje klasičnega letalskega pionirstva.

UDC 656.815.3(497.12 Šentožbolt)"18"

Golob France, Dr., Conservator, Slovene Ethnographic Museum of Ljubljana,
61000 Ljubljana, Prešernova 20, YU

The Posthouse of Šentožbolt Represented in a Model

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 23—29, notes 54

The present article describes a model of the posthouse in Šentožbolt, which is held by the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana. In the preface to the description of this model bearing witness to our cultural history, there is a short presentation of Šentožbolt and its postmasters. The model is made of cardboard, paper, straw and a moss-filled frame. It is 31,4 cms by 24,5 cms, and glassed in. The signature appears in the lower right corner: Alois Ruda 1842.

UDC 629.7(497.12 Ljubljana) "1784/1913"

Sandi Sitar, Professor of History of Art, Editor of Ljubljanski dnevnik,
61000 Ljubljana, Kopitarjeva 2, YU

The Beginnings of Flying in Ljubljana

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 30—34, notes 21

The article deals chronologically with the phenomena of flying in Ljubljana from 1784 to 1913. Before the first trial flight in an aeroplane in 1911, we know only of ballooning events, the oldest among which is here for the first time more precisely defined. In 1911—1912 the pioneers of powered flight were Lettis, Vidmar, and Kjuder and Rencelj. From 1912 on, military, i.e. professional aircraft take the initiative and thus the pioneer period of civil aviation in Ljubljana comes to an end.

UDC 949.712 Nadlesk "17"

Okoliš Stane, Student, Faculty of Arts, Department of History,
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

Nadlesk in the Records of the Josephian and Franciscan Land Registers and Registry Books

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 7—16, notes 31

On the basis of the preserved cadastral records (from the Historical Record Office of SR Slovenia) and the parish registry books (from the Archbishop's Archives of Ljubljana and the parish archives of Stari trg by Lož), the author tries to present a lively picture of the ownership, society etc. of this village leading a quiet and secluded life in the valley under Snežnik. The formation of the village from a numerical unit into an independent cadastral commune took place at the time of the central authorities' intervention in smaller administrative units, i.e. when a cadastral commune became the basic unit for cadastral registration.

UDC 336.1(497.12 Ljubljana)"1811/1813"

Vodopivec Peter, Dr., Associate Professor at the Faculty of Arts, Department of History,
61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, YU

The Freemasons' Lodge of the "Friends of the Roman King and Napoleon" in Ljubljana in the Light of the French Documents

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 16—23, notes 37

On the basis of the records of the "Great French Orient", kept in the manuscript department of the Bibliothèque Nationale in Paris, the article deals with the foundation and membership of the French Freemasons' Lodge in Ljubljana (1811—13). The author calls attention to the fact that the Lodge was established by the French officers and officials to popularize freemasonry in Ljubljana and Carniola (Kranjska), to provide the French freemasons with "refuge" at Ljubljana's "Orient", and, at the same time, to encourage love towards France and Napoleon. The number of the native members mentioned, namely 15, was much smaller than the number known to the Austrian police. And thus the name of Valentin Vodnik, for example, is not to be found there.

UDK 37(497.12 Gorenjska)“1885/1918“:061

Vovko Andrej, mag., višji raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SA-ZU,
61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

Podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda na Gorenjskem do 1918

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 34—40, cit. lit. 6

Šolska narodnoobrambna Družba sv. Cirila in Metoda je bila ustanovljena leta 1885 ter je podpirala in vzdrževala slovenske zasebne otroške vrtce in osnovne šole tam, kjer Slovenci zaradi nenaklonjenega odnosa oblasti različnih nivojev niso mogli odpirati slovenskih javnih osnovnih šol in vrtcev. Pomemben vir sredstev za to dejavnost so pomenile podružnice Družbe, ki jih je bilo leta 1913 na habsburškem ozemlju 284. Tokrat predstavljamo gorenjske podružnice Družbe, čas njihovega nastanka, osnovne značilnosti njihovega delovanja in poklicno sestavo odborov podružnic. V pregled podružnic, ki je zanimiv posebno za krajevno zgodovino, je zajetih 34 podružnic od 118, kolikor jih je bilo v obdobju 1885—1918 ustanovljenih na takratnem ozemlju Kranjske.

UDK 355.3(497.12)“1918/1920“

Janez J. Švajncar, novinar in publicist,
62000 Maribor, Gregorčičeva 13, YU

Celjski pehotni polk (Ob 70-letnici nastanka slovenske vojske 1918)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 40—48, cit. lit. 14

Novembra 1918 je v Celju nastal iz slovenskega jedra avstro-ogrskega 87. pehotnega polka Celjski polk nove slovenske vojske. Konec novembra 1918 je imel 65 oficirjev, 1005 podoficirjev in vojakov. V Maribor je poslal okoli 500 mož in prispeval k temu, da je mesto ostalo slovensko, prav tako je 6. novembra poslal prvi oddelek prostovoljcev na Koroško. Vse do poletja 1919 se je na položajih in v bojih na Koroškem Celjski polk izkazal kot najboljša enota slovenske vojske. Poleti 1919 je bil vključen v novo skupno velikosrbsko vojaško organizacijo in dokončno razslovenjen maja 1920.

UDK 929 Hubad M. (1866—1937)

Budkovič Cvetko, prof., Srednja glasbena šola,
61000 Ljubljana, Vegova 5, YU

Matej Hubad

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 48—59, cit. lit. 42

Avtor na osnovi sejnih zapisnikov Glasbene Matice (iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani), časopisnih virov in literature predstavi življenje in delo Mateja Hubada (1866—1937). Bil je skoraj 40 let osrednja osebnost glasbene Ljubljane in Slovenije, med drugim ravnatelj matične glasbene šole 1919—1933 in prvi ravnatelj konservatorija — prve slovenske visoke glasbene šole.

UDK 621.331(497.12 Šiška):334.4

Šuštar Branko, kustos, Slovenski šolski muzej,
61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, YU

Začetki elektrifikacije Spodnje in Zgornje Šiške

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 59—68, cit. lit. 36

Na osnovi gradiva iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana (iz fondov Mesto Ljubljana, Občina Spodnja Šiška, Mestna elektrarna ljubljanska in Okrožno gospodarsko sodišče v Ljubljani — združni register) obravnava prispevek začetke združno organiziranega razvoja elektrifikacije Šiške v predmestju Ljubljane in posebej delovanje Električne zadruge za Spodnjo in Zgornjo Šiško v obdobju med obema vojnama.

UDC 929 Hubad M. (1866—1937)

Iudkovič Cvetko, Professor, Secondary Music School,
61000 Ljubljana, Vegova 5, YU

Matej Hubad

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 48—59, notes 42

On the basis of the records of the Philharmonic Society (from the National and University Library in Ljubljana), newspapers and literature, the author presents the life and work of Matej Hubad (1866—1937). For nearly 40 years, he was a central personality in the field of music in Ljubljana and Slovenia; he was also the head-master of the Society's music school (1919—33) and the first head-master of the Conservatory — the first Slovene high school for students of music.

UDC 621.331(497.12 Šiška):334.4

Šuštar Branko, Custos, Slovene School Museum,
61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, YU

The Introduction of Electricity to Spodnja and Zgornja Šiška

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 59—68, notes 36

On the basis of the archives in the Historical Record Office of Ljubljana (archive groups: the Town of Ljubljana, the Commune of Spodnja Šiška, the Town Electric Power-Station of Ljubljana, and, the District Court of Claims in Ljubljana — the register of co-operative societies), the contribution deals with the introduction of electricity to Šiška, a suburb of Ljubljana, which was organized through co-operatives, and with the activities of the Electric Co-operative for Spodnja and Zgornja Šiška in the period between the two Wars.

UDK 37(497.12 Gorenjska)“1885/1918”:061

Vovko Andrej, M. A., Senior Research Collaborator, Institute for Slovene Emigration, Centre of Scientific Research — Slovene Academy of Sciences and Arts,
61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

The Branches of the St. Cyril and Methodius Society in Upper Carniola (Gorenjska) till 1918

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 34—40, notes 6

The so called School National Protection Society of St. Cyril and Methodius was founded in 1885; it helped and supported the Slovene private kindergartens and primary schools where the Slovenes — owing to the unfavourable attitude of the authorities of whatever level — could not open their own public primary schools and kindergartens. An important source of finances for these activities was the branches of the Society, which numbered 284 in the Hapsburg territory in 1913. Here we present the Upper Carniola branches of the Society, the time of their establishment, the main features of their activities and the professional organization and structure of their committees. The survey of the branches, which is particularly interesting for local history, contains 34 out of the 118 branches established in the then territory of Upper Carniola in the period from 1885 to 1918.

UDC 355.3(497.12)“1918/1920”

Švajncar Janez J., Journalist and Publicist,
62000 Maribor, Gregorčičeva 13, YU

The Regiment of Celje (70 Years of the Slovene Army)

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 40—48, notes 14

In Celje, in November 1918, the Celje regiment of the new Slovene army developed from the Slovene part of the 87th Austro-Hungarian infantry regiment. At the end of November 1918, it had 65 officers, 1005 non-commissioned officers and soldiers. To Maribor it sent about 500 men and it helped the town to remain Slovene; on November 6th it also sent the first group of volunteers to Carinthia (Koroška). Up to 1919, when it was on campaign in Carinthia, the Celje regiment was the best unit of the Slovene army. In the summer of 1919, it was incorporated into a new unified Great-Serbian military organization and it was completely de-slovenized by May 1920.

UDK 62 + 65/68(497.12)"1945" Prinčič Jože, mag., asistent, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU Obnova slovenske industrije v letu 1945 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 68—71, cit. lit. 24 Avtor v svojem prispevku na podlagi arhivskega gradiva najprej obravnava materialno škodo, ki jo je v drugi svetovni vojni utrpela slovenska industrija, nato pa predstavi načrte za njeno obnovo ter rezultate prvih obnovitvenih del v letu 1945.	UDK 728.8(497.12 Slovenj Gradec) Curk Jože, dipl. umetn. zgodovinar, 61000 Ljubljana, Cimpermanova 5, YU Grad Rotenturn in njegov pomen za Slovenj Gradec Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 72—74, cit. lit. 6 Avtor obravnava graščino Rotenturn v Slovenjem Gradcu, ki se je v teku stoletij razvila ob obzidnem stolpu, prvič omenjenem leta 1361. Graščina, ki je v sedanji stavbi večinoma iz 2. polovice 17. in 1. polovice 18. stoletja, ko so jo posedovali baroni Kulmerji (1652—1830), bo popolnoma obnovljena odslej služila kulturnim potrebam mesta, ki slovi po svoji mednarodni kulturni veljavi.
UDK 929.6 Luhej Uroš, konservator, Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 61000 Ljubljana, Karlovška 1, YU Mestni grb na pročelju nekdanje Zoisove palače Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 74—76, cit. lit. 12 Avtor se v prispevku ukvarja z izvorom v pročelje palače Breg 22 vzidanega mestnega grba iz leta 1589. Ugotalja, da je reliefno upodobljen grb del nekdanjega portala v mestnem skladišču na Bregu, ki ga je izklesal ljubljanski stavbenik Abondio de Donino.	UDK 912(497.12)"1744"(091) Demšar Vinko, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, 61000 Ljubljana, Mestni trg 27, YU Bakrene plošče za Florjančičev zemljevid Kranjske 1744 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 76—77 Na osnovi virov iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana predstavlja avtor dopisovanje med ljubljanskim magistratom in Okrožnim uradom v Ljubljani leta 1815 o bakrenih ploščah za Florjančičev zemljevid Kranjske ter o pripravah (leta 1817) za drugi ponatis karte.

UDC 929.6

Lubej Uroš, Conservator, Regional Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage,
61000 Ljubljana, Karlovška 1, YU

The Town Coat-of-Arms on the Front Wall of the Former Zois's Palace

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 74—76, notes 12

In the contribution, the author discusses the origin of the coat-of-arms from 1589, which is built into the front wall of the palace at Breg 22. He claims that the coat-of-arms with a relief is a part of the former portal of the town storehouse at Breg, which was carved by the Ljubljana builder Abondio de Donino.

UDC 912(497.12)"1744"(091)

Demšar Vinko, Archivist, Historical Record Office of Ljubljana,
61000 Ljubljana, Mestni trg 27, YU

The Copperplates for Florjančič's Map of Carniola (Kranjska) — 1744

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 76—77

On the basis of the sources in the Historical Record Office of Ljubljana, the author presents correspondence between the Ljubljana Municipal Council and the District Office in Ljubljana in 1815 concerning copper-plates for Florjančič's map of Carniola (Kranjska) and preparations (in 1817) for the second reprint of the map.

UDK 62 + 65/68(497.12)"1945"

Prinčič Jože, M. A., Assistant, Institute for the History of the Workers' Movement,
61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU

The Reconstruction of Slovene Industry in 1945

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 68—71, notes 24

On the basis of the archives, the author in his contribution deals with the material damage that affected Slovene industry in World War II, and presents the plans for its reconstruction and the results of the first phase of rebuilding in 1945.

UDC 728.8(497.12 Slovenj Gradec)

Curk Jože, Art Historian,
61000 Ljubljana, Cimpermanova 5, YU

The Castle of Rotenturn and Its Significance for Slovenj Gradec

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 72—74, notes 6

The author deals with the castle of Rotenturn in Slovenj Gradec, which grew through the centuries beside the wall tower, mentioned for the first time in 1361. The present building is mostly from the second half of the 17th and the first half of the 18th century, when the barons Kulmer owned the castle (1652—1830). Being now completely restored, it will be used for cultural purposes of the town, which is internationally renowned for its cultural importance.

UDK 625.1(497.12 Bohinjska Bela) Pleterski Maruša, referent za zgodovino železnic, Železniško gospodarstvo Ljubljana, Odsek za muzejsko dejavnost, 61001 Ljubljana, Moša Pijadejeva 39, YU Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 78—81 Odmaknjeni kraji Bohinja in Blejskega kora so z dograditvijo bohinjske proge dobili povezavo z zunanjim svetom. Kronika župnije Bohinjska Bela je bogat vir podatkov o dogajanju v času gradnje. Predvsem pa nam prikaže vzdušje in občutje vaščanov do železne ceste in spremembe v miselnosti ljudi, ki jih je povzročil nenaden prihod velikega števila graditeljev.	UDK 940.3/.4(497.12 Kanal) Sedmak Drago, kustos, Goriški muzej Nova Gorica, 65000 Nova Gorica, Grajska 1, YU Dogodki v občini Kanal od 28. junija 1914 do 7. avgusta 1915 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 81—93 cit. lit. 47 V slovenskem zgodovinopisju je obravnava tem iz 1. svetovne vojne, zlasti pa še soške fronte ter delež slovenskega naroda v njej, dokaj pomanjkljiva. Usode posameznikov, trgov, mest in vasi s tega, popolno izpraznjenega in uničenega prostora so še vedno neraziskane. Z objavo odlomka zabeležk občinskega tajnika v Kanalu Antona Bajta skušamo utrgati zgodovinski pozabi pričevanje o življenju 444 Kanalcev v času prvih vojaških spopadov italijanskih in avstro-ogrskih enot na njihovem območju. Skozi zapiske prihajajo na dan njih usode, trpljenje, pomanjkanje, žrtve ter navezanost na domači kraj. Zapiski pripovedujejo tudi o dnevnem rušenju hiš v tem lepem kraju ob reki Soči, o rušenju nečesa, kar so rodovi več desetletij gradili in ljubili.
UDK 37(497.12 Bohinjska Bela, Gorje)(091) Vovko Andrej, mag., višji raziskovalni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU O šolstvu v Gorjan in Bohinjski Beli do 1945 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 93—96, cit. lit. 3 Prispevek pomeni dopolnilo razprave o šolstvu v Bohinju, ki je izšla v Bohinjskem zborniku v letu 1987. V njem je v osnovnih potezah prikazan razvoj osnovnih šol v Gorjah in Bohinjski Beli od njunega nastanka v 19. stoletju do obdobja takoj po osvoboditvi leta 1945. Posebna pozornost je namenjena učiteljem na obeh šolah, vprašanjem šolskih stavb ter razmeram med 2. svetovno vojno.	UDK 008(497.12)“1945”:929 Broz J. Adamič Marjeta, višji arhivist, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU Srečanje maršala Tita s predstavniki slovenskih kulturnih delavcev v maju 1945 v Ljubljani Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 36, št. 1—2, 1988, str. 100—104, cit. lit. 15 V času svojega prvega obiska v osvobojeni Sloveniji konec maja 1945 je maršal Josip Broz-Tito v Ljubljani med drugim sprejel tudi predstavnike slovenskih kulturnih delavcev. V prispevku je objavljen širši povzetek pogovora tov. Tita s predstavniki slovenskih kulturnih delavcev, iz snograma, ki ga je pripravil Milan Megušar-Borut, takratni direktor TANJUG-a za Slovenijo in ga hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

UDC 37(497.12 Bohinjska Bela, Gorje)(091)

Vovko Andrej, M. A., Senior Research Collaborator, Institute for Slovene Emigration, Centre of Scientific Research — Slovene Academy of Sciences and Arts, 61000 Ljubljana, Novi trg 4, YU

Schools at Gorje and Bohinjska Bela till 1945

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 93—96, notes 3

The contribution is complementary to the treatise on schools in Bohinj, being published in the Bohinj Miscellany in 1987. It shows the main features of the development of the primary schools at Gorje and Bohinjska Bela from their foundation in the 19th century to the period immediately after the liberation in 1945. Special attention is given to the teachers in both schools, matters concerning school buildings and conditions during the Second World War.

UDC 008(497.12)“1945”:929 Broz J.

Adamič Marjeta, Senior Archivist, Institute for the History of the Workers' Movement, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, YU

The Ljubljana Meeting of Marshal Tito and the Representatives of Slovene Cultural Workers in May 1945

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 100—104, notes 15

During his first visit to liberated Slovenia at the end of May 1945, Marshal Josip Broz-Tito received the representatives of Slovene cultural workers in Ljubljana. The article publishes a summary of Comrade Tito's conversation with the representatives of Slovene cultural workers; it was stenographed by Milan Megušar-Borut, the then director of TANJUG for Slovenia, and is now kept by the Archives at the Institute for the History of the Workers' Movement in Ljubljana.

UDC 625.1(497.12 Bohinjska Bela)

Pieterski Maruša, Consultant for the History of Railways, Railway Company of Ljubljana, Museum Activities Section, 61000 Ljubljana, Moše Pijadejeva 39, YU

Bohinjska Bela in the Time of the Construction of the Bohinj Railway

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 78—81

With the completion of the Bohinj railway, the remote places of Bohinj and the Bled Corner were brought into contact with the outer world. The parish chronicle of Bohinjska Bela is a rich source of data about what was going on in the course of construction. It shows above all the atmosphere, the attitude of the villagers towards the railroad, and the changes in their views caused by the sudden arrival of a great number of construction workers.

UDC 940.3/.4(497.12 Kanal)

Sedmak Drago, Custos, The Gorica Museum — Nova Gorica, 65000 Nova Gorica, Grajska 1, YU

The Events in the Kanal Commune from 28. 6. 1914 to 7. 8. 1915

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 36, No. 1—2, 1988, pp. 81—93, notes 47

In Slovene historiography, the treatment of the themes from the First World War, especially the Soča front and the share of the Slovene nation in it, is quite incomplete. The fates of men, market-towns, towns and villages of that completely deserted and destroyed area have not been examined yet. In publishing a part of the notes taken by the secretary of the Kanal commune, Anton Bajt, we try to retain in our historical memory the story of the life of 444 Kanal-ians at the time of the first fights between the Italian and Austro-Hungarian units in the Kanal territory. Through the notes we learn of their fate, hardships, distress, sacrifices and attachment to their home town. The notes also speak about the daily demolition of the houses in that beautiful place by the Soča, about the destruction of something built up and loved by generations.

ZALOŽBA OBZORJA p. o. MARIBOR

Iz bogatega knjižnega programa Založbe Obzorja Maribor vam nudimo:

Iz zbirke Documenta et studia historiae recentioris

Janko Pleterski: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju — din 11.400
Jerica Vodušek-Starič: Začetki samoupravljanja v Sloveniji (1949—1935) — din 7.900
Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem — din 7.900
Momčilo Zečevič: Na zgodovinski prelomnici I — din 8.800

Iz zbirke Znanstvena in esejistična literatura

Jože Koropec: Mi smo tu — din 8.000
Pavle Blaznik: Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške (do 1500)
od A do M — din 18.000
Luka Sienčnik: Koroški Slovenci v boju za svojo šolo — din 4.800
Matjaž Klemenčič: Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji — din 14.000
Luka Sienčnik: Koroški plebiscit 1920 — din 18.000

Zunaj zbirk

več avtorjev: Študentski in dijaški narodnoobrambni tabori na Slovenskem 1936—1940 — 26.000
Harrison E. Salisbury: Dolgi pohod — 28.900

Istočasno zbiramo prednaročila za dela:

Pavel Diakon: Zgodovina Langobardov
več avtorjev: Maistrov zbornik

Posamezne naslove iz zbirk lahko dobite v vseh knjigarnah oz. jih naročite pri Založbi Obzorja Maribor,
Gosposka 3, 62000 Maribor.

Prispevke v tej številki so pripravili:

Stane Okoliš, Peter Vodopivec, France Golob,
Sandi Sitar, Andrej Vovko, Janez J. Švajncer,
Cvetko Budkovič, Branko Šuštar, Jože Prinčič,
Jože Curk, Uroš Lubej, Vinko Demšar,
Maruša Pleterski, Drago Sedmak, Božo Benedik,
Marjeta Adamič, Tatjana Hojan, Jože Žontar

Izdaja Sekcija za krajevno zgodovino
Zveze zgodovinskih društev Slovenije